

Адзін Госпад,
адна Вера,
адзін Хрост

Бібліятэка Бацькаўшчыны

Міжнароднае грамадскае аб'яднанне
«Згуртаванне беларусаў свету «Бацькаўшчына»

Кніга 12

Адзін Госпад, адна Вера, адзін Хрост

*Царкоўная гісторыя
вачыма эміграцыі*

Мінск
«Кнігазбор»
2007

УДК 323.1(=161.3)(100-87)
ББК 63.3 (4 Бєи)
А 28

Сэрыя заснавана ў 2004 годзе

Укладанне і прадмова
Андрэя Любіча

Камэнтары і імяны паказальнік
Ларысы Задзяркоўскай

© Любіч А., укладаньне, прадмова, 2007
© Юрэвіч, Л., бібліяграфія, 2007
© Задзяркоўская Л., камэнтары, імяны
паказальнік, 2007
© МГА «ЗБС «Бацькаўшчына», 2007
© Афармленьне, ПУП «Кнігазбор», 2007

ISBN 985-6824-52-4

*Сьветлай памяці Зоры КІПЕЛЬ
прысьвячаецца*

АД УКЛАДАЛЬНІКА

У Пасланьні Сьвятога апостала Паўла да Эфэсянаў прамоўлены наступныя словы, скарыстаныя ў назове гэтага зборніку:

«Умольваю вас я, вязень у Госпадзе, каб вы хадзілі дастойна пакліканьня, якім пакліканыя, з усёй пакорлівасьцю і лагоднасьцю, з доўгацярплівасьцю і любоўю адны адных пераносячы, імкнучыся захаваць адзінства духа ў саюзе супакою. Адно цела й адзіны Дух, як пакліканыя вы ў адной надзеі пакліканьня вашага. Адзін Госпад, адна вера, адзін хрост. Адзін Бог і Айцец усіх, які над усімі, і праз усіх, і ва ўсіх нас» (Эф., 4, 1-6).

Адзін Госпад, адзін Спадар — для праваслаўных, католікаў, уніятаў. Адзін — для беларусаў у Беларусі й па-за яе межамі. Гэтае адзінства — у Богу й веры — і ёсьць зьместам і ідэяй прапануемай кнігі.

У першым разьдзеле, «Хрыстовым шляхам», аўтары беларускага замежжа — сьвятары й навукоўцы — ва ўспамінах, нарысах-партрэтах і навукова-публіцыстычных артыкулах распавядаюць пра цяжкія шляхі Рыма-каталіцкай царквы на Беларусі, Беларускай каталіцкай (усходняга абраду) й Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай царкваў ды лёсы іх зямных апосталаў.

Другі разьдзел, бібліяграфічны, зьмяшчае артыкулы з буйнейшых эміграцыйных газэтаў «Бацькаўшчына» й «Беларус», якія датычаць рэлігійнага жыцця ў Беларусі й на выгнаньні.

У апошнім, трэцім, разьдзеле надрукаваны мастацкі нарыс Уладзімера Глыбіннага «На Сьвятой зямлі» пра ягонае падарожжа ў Ерусалім у 1966 г.

Спадзяемся, што гэтая публікацыя спрычыніцца да ўшанаваньня памяці людзей — сьвецкіх і сьвятароў, — якія прысьвяцілі сваё жыццё пашырэнню Богага Слова сярод беларусаў, і да ўмацаваньня ідэі царкоўнае й нацыянальнае еднасьці беларускага народу, еднасьці ў разнастайнасьці, што ёсьць падставай да дыялёгу паміж беларусамі розных канфэсій у духу ўзаемнае павагі і любові.

ХРИСТОВЫМ ШЛЯХАМ

Айцец Леў Гарошка

БЕЛАРУСКІЯ СЪВЯТАРЫ Й РЭЛІГІЙНЫЯ ДЗЕЯЧЫ БЕЛАРУСІ

Айцец Мацей Магнушэўскі

Гэта самы першы беларускі рэлігійны дзеяч з пачатку XIX ст. Ён кідаў першыя зярняты ў душы сялянскае моладзі, зь якіх узыходзілі першыя парасткі беларускага адраджэнскага руху. На жаль, вестак аб ягоным жыцці захавалася вельмі мала. Зусім няведама аб ягоным паходжаньні й ягонай маладосьці. А нават і тое, што можа быць ведама з дакумэнтаў аб ягоных пазьнейшых гадох, цяпер зусім сьведама замоўчваецца.

З тых вестак, якія ўбачылі сьвет да гэтага часу, ведама, што Мацей Магнушэўскі быў дамініканскім манахам і сьвятаром, меў добрую асьвету і нават вучыў дзяцей князя Мацея Радзівіла — Канстантына й Антаніну. Калі дзеці вырасьлі, тады князь выслаў айца Магнушэўскага ў багатую парахвію ў мястэчка Крошын. Але як дамініканін ён праўдападобна належаў да дамініканскага манастыра ў Вэрках, каля Вільні, і нават лічыўся там супэрыёрам, але практычна супэрыёрства выконваў ягоны намесьнік. Жыхары Крошына былі пераважна мяшчанамі й часткова дробнаю шляхтаю й сялянамі. Ім шанцавала з ксяндзамі. Ужо папярэднік Магнушэўскага кс. Малішэўскі там адчыніў парахвіяльную школу, у якой вучыліся сялянскія дзеці. Калі ў Крошын прыехаў а. Магнушэўскі, дык далей вёў парахвіяльную школу, у якой навучаў толькі рэлігію, а іншыя прадметы выкладалі: арганісты Арлоўскі, вікарны ксёндз Піюс Гарбачэўскі й касьцёльны дзед Парафіяновіч.

Наагул а. Магнушэўскі ўважна апекаваўся школаю, асабліва найбольш здольнымі вучнямі. У 1828 г. там быў 51 вучань; зь іх 35 хлопчыкаў і 16 дзяўчынак у веку ад 7 да 13 гадоў. Там вучылі чытаць, пісаць, лічыць і катэхізму. А да таго ксёндз Гарбачэўскі стараўся вучыць сялянскіх дзяцей усяго таго, чаго вучылі ў іншых школах панскіх дзяцей. Ён чытаў ім казкі Эзопа, вершы польскага паэта Нарушэвіча, чытаў таксама некаторыя артыкулы з газэтаў, якія выдаваліся ў Вільні і ў якіх гаварылася аб дрэнным палажэньні сялян і аб патрэбе скасаваньня паншчыны. Ён стараўся навучыць сваіх вучняў думаць самастойна. Дык ня дзіва, што з тае школы выйшаў грамадзкі дзеяч Камінскі, які потым бараніў крошынскіх сялянаў перад панамі і перад урадам.

Са складу настаўнікаў крошынскае школы магчыма дагадацца, што яна стаяла вельмі высока, і гэта вымоўна даказваюць падзеі, якія потым адбыліся ў Крошыне. Вучні тае школы, чуючы ад настаўнікаў шмат агульнаасветных вестак і чытаючы ды вывучаючы на памяць вершы старажытных і тагачасных паэтаў, нават самі спрабавалі пісаць вершы. Да гэтага іх нават заахвочваў а. Магнушэўскі. Дзякуючы ягонай спагаднай апецы там, у Крошыне, зьявіўся першы беларускі сялянскі паэт Паўлюк Багрым. Ужо першыя вершы таго юнака сьведчаць аб ягоным высокім паэтычным таленце й аб глыбіні думак, якія ён стараўся выказаць.

Крошынская парахвіяльная школа мела паважны ўплыў на ўсіх крошынскіх жыхароў. Праца айца Магнушэўскага падняла іхнюю сьведамасьць і нават заможнасьць.

Але той спакойны час разьвіцьця і ўздыму мінуўся, калі ў 1822 г. дачка Мацея Радзівіла — Антаніна — выйшла замуж за простага шляхціца Станіслава Юрагу, і Крошын перайшоў да яго як прыданае Антаніны.

Юрага хацеў за ўсюкую цану разбагацець, дык прыехаў у Крошын з мэтай перавесьці ўсіх жыхароў на становішча сваіх прыгонных мужыкоў. Ён зажадаў ад усіх крошынцаў дакумэнтаў аб шляхецтве або аб мяшчанстве. Калі ж яны паказвалі такія дакумэнты, дык абвясціў іх няважнымі. Пасьля гэтага заклікаў каморніка перамерваць зямлю й загадаў, каб рабілі яму паншчыну. Маючы за сабою Радзівілаў (ягоны швагер быў наваградзкім маршалкам шляхты), Юрага дамогся таго, што пасля доўгае судовае валакіты 26 лютага 1826 г. Гродзенскае Губэрнскае Праўленьне крошынцаў прызнала мужыкамі. Але сяляне не паслухалі начальства. Тады Юрага данёс губэрнатару, што

крошынцы бунтуюцца, і прасіў прыслаць войска. Вясною 1828 г. войска сапраўды прыйшло з самым губэрнатарам. У гэтым грозным палажэнні спачатку нават некаторыя сяляне спалохаліся і паддаліся Юрагу, але а. Магнушэўскі шчыра падтрымоўваў усіх і нават у абліччу войска раіў трымацца згодна разам. Тады й тыя, што спачатку спалохаліся, адышлі ад Юрагі і трымаліся разам з усімі.

Тады Юрага звярнуў увагу начальства на а. Магнушэўскага і на школу. У прысутнасці губэрнатара Юрага дакараў айца за тое, што гэта ён прычына бунту сялянаў, бо мае ўплыў на народ і мог бы ўгаварыць іх слухаць паноў. Юрага нават пагражаў пажаліцца бускупу за такую дзейнасць а. Магнушэўскага. Ды і губэрнатар лічыў айца дзіваком, зусім непадобным да іншых ксяндзоў.

У выніку следства, якое было здзекам над самымі асноўнымі вымогамі праўды, расейскі царскі ўрад зачыніў у 1828 г. крошынскую школу, айца Магнушэўскага ўзялі пад ваенны надзор, Паўлюка Багрыма аддалі ў маскалі на 25 гадоў. Такое вырашэнне справы моцна прыгнобіла айца Магнушэўскага, і ён у тым жа 1828 г. памёр перад самымі Калядамі, 24 сьнежня, маючы семдзесят гадоў.

Максім Гарэцкі ў сваёй «Гісторыі беларускае літаратуры» так гаворыць аб айцу Магнушэўскім: «Гэты ксёндз быў шчыры прыхільнік працоўнага народу; ён хацеў падняць людзей з голаду і цемнаты і памагаў крошынцам проціў пана судзіцца за зямлю». На жаль, у сучасных падручніках беларускае літаратуры, выдадзеных у Менску, нават і не ўспамінаецца ягонае імя.

Магілёўскі мітрапаліт Эдвард дэ Роп

Для рэлігійнага жыцця кожнага народу зьяўляецца вельмі важнаю справаю ўжываньне роднае мовы ў сьвятынях і ў навуцы рэлігіі. Гэтую патрэбу роднае мовы паказаў нам сам Бог, калі даў апосталам ды іхным вучням дар моваў, каб яны маглі абвяшчаць па ўсім сьвеце сьвятое Эвангелье ў зразумелай для ўсіх мове, і такім чынам яны пашыралі Божае Валадарства на зямлі.

Дзеся розных гістарычных прычынаў у Беларусі беларускія сьвятары навучалі людзей малітваў і праўдаў веры ў чужых мовах: польскай і расейскай. Але на пачатку стагодзьдзя (XX ст. — *Рэд.*) ужо некаторыя беларускія каталіцкія сьвятары

пачалі гаварыць свае казаньні па-беларуску і праз гэта запачаткавалі новую эпоху ў беларускім рэлігійным жыцці.

Адным з рэлігійных дастойнікаў, які шмат зрабіў у гэтай важнай справе, быў магілёўскі архібіскуп Эдвард дэ Роп. Ён паходзіў з вэстфальскіх графаў фон Кірбург. Адзін з ягоных далёкіх продкаў у XIII ст. прыехаў у Ліфляндыю й асяліўся ў мясцовасьці Роп, дзе збудаваў сабе замак.

Эдвард дэ Роп нарадзіўся ў Ліксьне каля Дзьвінска 2 сьнежня 1851 г. Пачатковую навуку атрымаў у родным доме, а вышэйшую асьвету — на аддзеле права ў Пецяўбургскім унівэрсытэце. Хутка пасля сканчэньня навукі, чуючы ў сабе Божы заклік да духовага стану, пакінуў сьнацкую службу і ўступіў у духоўную сэмінарыю ў Коўне. Скончыўшы яе й атрымаўшы ў 1886 г. сьвятарскія сьвячэньні, выехаў на вышэйшыя багаслоўскія студыі за граніцу й вучыўся на тэалягічных факультэтах у Інсбруку й Фрайбургу, пасля чаго нейкі час працаваў парахам у Тыролі ў Аўстрыі, а затым у Любаве ў Латвіі, а потым як канонік у Коўне.

У 1902 г. 2 чэрвеня быў пасьвечаны на саратаўскага біскупа, але ў Саратаве аставаўся нядоўга, бо ў наступным 1903 г. быў назначаны на чало Віленскае дзяццзіі, дзе першы раз спаткаўся зь беларусамі.

У Вільні біскуп дэ Роп паказаў сябе з найлепшага боку. Нават шмат гадоў пасля людзі, якія яго памяталі, адназначна сьведчылі, што ён быў чалавекам ня толькі высокае асьветы, але таксама й высокае ўроджанае культуры. Ён умела лагодзіў польска-летувіскае нацыянальнае змаганьне, стараючыся быць справядлівым для ўсіх. У час рэвалюцыі 1905 г. ён успакойваў народ сваёю павагаю й не дапускаў да габрэйскіх пагромаў нават тады, калі іх арганізоўваў жандарскі палкоўнік. І ўжо тады ўсплыла наверх справа беларускае мовы ў рэлігійным жыцці. Нягледзячы на тагачасныя палітычныя цяжкія абставіны, ён умеў знайсці справядлівы выхад у гэтым дачыненні. Але затое ён рашуча супрацівіўся ўвядзеньню расейскае мовы ў каталіцкае рэлігійнае жыццё ў віленскай дзяццзіі. Праз гэта ён стаўся нялюбым для царскага расейскага ўраду і за гэта быў высланы на выгнаньне ў 1907 г. Тое выгнаньне трывала аж 10 гадоў. Вярнуўся ён у Вільню толькі пасля Лютаўскае рэвалюцыі ў 1917 г. і адразу пачаў укладаць шырокі плян актывізацыі рэлігійнага каталіцкага жыцця ня толькі ў Віленскай дзяццзіі, але значна шырэй.

У тым часе ўжо беларускі адраджэнскі рух ахапіў і рэлігійнае жыццё. Біскуп дэ Роп паставіўся вельмі прыхільна да гэтага руху. Вось што пісала аб ім газета «Гоман» (1917. № 101) у артыкуле «Віленская дыяцэзія й выклад рэлігіі ў школах па-беларуску»: «Першая расейская рэвалюцыя знайшла на пасадзе віленскага біскупа ... Эдварда барона дэ Роп, каторы праз увесь час свайго ўпраўлення дыяцэзіяй цвёрда стаяў на краёвым становішчы, не зьвяртаючы ўвагі на незадавальства тых ці іншых кругоў... Біскуп Роп ня раз выказваў сваю прыхільнасьць да беларусаў і не вагаўся называць фанатыкамі тых, што не хацелі прызнаць прыродных правоў беларускай мове... У 1905 г. біскуп дэ Роп выдаў цыркуляр, у якім гаворыцца: «Для дзяцей, якія ўжываюць беларускай мовы ў пачатковых школах, дапускаецца ў меры патрэбы тлумачэньне прадмету па-беларуску». Каб ацаніць як трэба вагу гэтага кроку, мы павінны прыпомніць, што тады ў нас толькі пачалі выяўляцца першыя прабліскі адраджэньня беларускага народу.

Калі біскуп дэ Роп пачаў рабіць пастырскія візытацыі парахвіяў, дык беларускія сьвятары, ведаючы ягоныя пагляды, рыхтаваліся да беларускіх казаньняў.

У ліпені 1917 г. ён прыехаў у Дзісну. І вось 20 ліпеня мясцовы дзекан пайшоў да біскупа Ропы запытацца, ці можна сказаць казаньне ў роднай мове народу? І на гэта пачуў адказ: «Ня толькі можна, але й трэба».

Радасьці беларускіх сьвятароў не было канца. Да гэтага часу, хоць і рабіліся спробы гаварыць казаньні па-беларуску, але тыя спробы сустракаліся зь вялікімі перашкодамі з боку варожага да беларусаў духавенства, бо яны такія спробы ўважалі за здраду Каталіцкай царкве. І вось нарэшце біскуп дэ Роп дазволіў беларускія казаньні. Першае такое казаньне сказаў у той жа Дзісьне ў прысутнасьці самога біскупа ксёндз Адам Станкевіч. Бачачы радасьць людзей, што слухалі навуку ў роднай мове, біскуп дэ Роп загадаў гаварыць беларускія казаньні ўсюды, дзе людзі гэтага хочуць. Такім чынам і ў Беларусі быў прызнаны пррынцып Каталіцкай царквы, каб размаўляць да кожнага народу ў ягонай роднай мове. Пасьля гэтага дэ Роп нават сам, нягледзячы на свой паважны век, пачаў вучыцца беларускае мовы. І да ўсіх тых, што да яго гаварылі па-беларуску, ахвотна прамаўляў хоць некалькі слоў па-беларуску.

Але ў Віленскай дыяцэзіі біскуп дэ Роп заставаўся нядоўга. Напрыканцы 1917 г. папа Бэнэдыкт XV назначыў яго архібіскупам у Магілёўскую мітраполію. Інтранізацыя адбылася

ў Петраградзе, і там папская була аб ягоным назначэнні архібіскупам была прачытаная ў некалькіх мовах, у тым ліку й па-беларуску. Чытаў яе ксёндз Хвецька. На становішчы архібіскупа дэ Роп прадаўжаў сваю працу ў тым самым духу, што і ў Віленскай дыяцэзіі. Але гэта ўжо быў час, калі большавікі распачалі антырэлігійны наступ, і таму ён цярэў шмат нападаў зь іхняга боку. 29 красавіка 1919 г. большавіцкая ўлада яго арыштавала. За сьвятара заступіліся вернікі, а такжа апостальскі нунцый Ахілес Рацці.

Пабачыўшы такую рашучую абарону й забаяўшыся выступленьняў, 5 ліпеня перавезьлі яго зь Петраграду ў Маскву, дзе некалькі месяцаў трымалі ў Лубянскай турме, потым у Бутырках, а затым перавезьлі ў Грузію. Але паколькі пратэсты не спыняліся, дэ Роп 17 верасьня 1919 г. быў высланы за граніцу. Ён асеў у Варшаве, дзе 9 ліпеня 1927 г. адзначыў 25-я ўгодкі свайго біскупства. У 1931 г., ужо ня маючы надзеі на паварот у сваю мітраполію ў Магілёў, выдаў разьвітальны ліст да свайго духавенства. У тым лісьце ён яшчэ раз зьвяртаў увагу сьвятароў на патрэбу шанаваньня ўсіх народаў і прызнаньня іхных прыродных правоў.

Памёр архібіскуп дэ Роп у Познані 25 ліпеня 1939 г.

Імя гэтага вялікага пастыра беларускі народ будзе заўсёды ўспамінаць зь вялікаю пашанаю. Ён хоць і ня быў беларускага паходжаньня, але сапраўды па-апостальску любіў беларускі народ і стараўся быць для яго духоўным правадыром. З бага-славеньня архібіскупа дэ Ропы пачалася вялікая справа ў беларускім рэлігійным жыцці.

Біскуп Сьцяпан Данісевіч

Гаворачы аб беларускіх рэлігійных дзеячах, якія былі веда-мья сваёю працаю на беларускай рэлігійнай адраджэнскай ніве, звычайна называюць імёны толькі беларускіх каталіцкіх сьвя-тароў. Але трэба таксама памятаць, што між беларускіх рэлігійных дзеячаў ёсьць і біскупы. Такім быў біскуп Сьцяпан Данісевіч. Ён нарадзіўся ў набожнай каталіцкай сялянскай сям'і ў 1836 г. у Чарэйскай парахвіі Магілёўскае губэрні. Духоўную асьвету атрымаў у Каталіцкай духоўнай сэмінарыі ў Менску й далей у 1859 г. яшчэ студыяваў у Каталіцкай духоўнай акадэміі ў Пецяярбургу. Закончыўшы яе ў 1863 г. і атрымаўшы сьвятарскія сьвячэньні, працаваў у розных парахвіях у Воршы, Смаленску, Магілёве. Там ён атрымаў годнасьць пралата. І калі ў 1903 г.

памёр магілёўскі архібіскуп Клапаткоўскі, ён быў абраны генэральным вікарыем да часу назначэння біскупа Слупаў-Шэмбэка ў 1904 г. Але гэты біскуп памёр у наступным годзе, і тады зноў пралат Данісевіч стаўся генэральным вікарыем і гэтым разам ён кіраваў Магілёўскаю архідыяцэзіяю аж да 1908 г., калі біскупам быў назначаны Ёнукоўскі.

Біскуп Данісевіч часта карыстаўся ў сваёй душпастырскай працы беларускаю моваю й дзе толькі мог уводзіў беларускія казаньні й навуку рэлігіі ў беларускай мове. Сам выдаў дзеве беларускія катэхізімоўкі ў 1906 і 1907 гг. Ён заахвочваў іншых ксяндзоў карыстацца беларускаю моваю ў душпастырскай дзейнасці.

Памёр біскуп Данісевіч у 1913 г. Сьляды ягонае працы былі доўга адчувальнымі ў некаторых парахвіях.

Ксёндз Аляксандар Астравовіч

Жыцьцёвы шлях ксяндза Астравовіча быў цяжкім і цяжкім, але ён прайшоў яго цьвёрдым і ўпэўненым крокам, не адступаючы перад ніякімі перашкодамі. На жаль, пра ягонае жыцьцё захаваліся няпэўныя звесткі.

Аляксандар Астравовіч нарадзіўся 26 лістапада 1878 г. у вёсцы Навасяды Гальшанскае гміны Ашмянскага павету ў сялянскай набожнай каталіцкай сям'і. Скончыўшы гарадзкое вучылішча ў Ашмяне, ён рабіў паважныя стараньні вучыцца далей. Чуючы ў сабе моцнае пакліканьне да духоўнага стану, стараўся дапоўніць сваю асьвету, каб паступіць у духоўную сэмінарыю ў Вільні, і дзеля гэтага зьвярнуўся да аднаго ксяндза ў Вільні. Але той, пабачыўшы перад сабою перакананага беларуса, толькі бессаромна выкарыстаў яго. Потым родны брат Аляксандра пісаў да ксяндза Адама Станкевіча, што апека таго ксяндза над ягоным братам была «скацінаю апекаю». Каб спраўдзіць тыя словы, кс. Станкевіч зьвярнуўся да гэтага ксяндза беспасрэдна, і той адказаў яму: «Tak, Astramowicz był u mnie, to dureń jakiś».

Праз тую апеку несумленнага ксяндза Астравовіч страціў шмат часу й мусіў яшчэ адслужыць вайсковую службу, але не пакінуў думкі стацца сьвятаром. Пасьля вайсковае службы ён хоць і зь вялікімі клопатамі, але здолеў дапоўніць сваю асьвету і ў 1905 г. здаў іспыты ды, маючы 27 гадоў, паступіў у Петраградскую духоўную сэмінарыю, бо там не было такога варожасьці да беларусаў, як у Віленскай сэмінарыі: дух тут быў

больш каталіцкі. Там вучыліся летувісы, латышы, немцы, палякі, спольшчаныя беларусы й сьведамыя беларусы, таму было вальней вучыцца й працаваць без баязьні насільству шавінізму.

Праўда, і там некаторыя духоўныя дакаралі Астравовіча й нават паціху спрабавалі перасьледаваць яго, але гэтакі націск ён мог лёгка пераносіць, маючы моцны характар і вайсковую вытрымку.

Ужо ў сэмінарыі Астравовіч выявіў свае арганізацыйныя здольнасьці, аратарскі талент і прыязны падыход да сяброў. Дзякуючы ягоным старанням каля яго трымаліся сэмінарысты-беларусы, была афіцыйна заснаваная беларуская сэкцыя ў казнадзейскім гуртку. Ужо ў сэмінарыі Астравовіч пачаў пісаць вершы, але зь імі доўгі час хаваўся ад усіх. Адноўчы, убачыўшы на старонках газэты «Наша Ніва» вершы пачынаючых паэтаў, даслаў у рэдакцыю й свае творы, падпісаўшы іх псеўданімам Андрэй Зязюля. Праз колькі дзён вершы былі надрукаваныя.

Уся гэтая дзейнасьць энэргічнага беларуса вельмі не падбалася польскім дзеячам у сэмінарыі й архібіскупскай канцылярыі, яны рабілі розныя інтрыгі, каб не дапусьціць яго да сьвятарства, але нічога зрабіць не змаглі, толькі апазынілі на адзін год.

Атрымаў Астравовіч духоўныя сьвячэньні ў 1910 г. Інтрыганы ўсё ж дамагліся, каб Астравовіча выслалі як надалей ад Беларусі — ажно на Камчатку. На шчасьце, і там ён не зьняверыўся. Дзякуючы энэргічным старанням ужо ў лютым 1911 г. быў на бацькаўшчыне, дзе атрымаў працу ў парахвіі Абольшы. Калісьці Абольшы былі паважным месцам: там у 1387 г. Ягайла сваім коштам збудаваў першы каталіцкі касьцёл у Беларусі. Але потым Абольшы заняпалі, касьцёл састарэўся. На ягоным месцы ў 1709 г. выбудавалі невялічкі драўляны касьцёл, які нічым асаблівым не вызначаўся, але там ксёндз Астравовіч разгарнуў шчырую душпастырскую дзейнасьць: гаварыў беларускія казаньні, а касьцельны хор сьпяваў беларускія рэлігійныя песьні. За гэта духоўныя ўлады пераносілі Астравовіча ў іншыя парахвіі. Калі выбухнула Кастрычніцкая рэвалюцыя, ён меў шмат прыкрасьцяў ад камуністычнае ўлады. Касьцельная ўлада перанесла яго ў Сянно, дзе ён 17 студзеня 1921 г. раптоўна памёр, маючы ўсяго 43 гады. Абставіны й прычыны ягонае прадчаснае сьмерці да гэтага часу няведамыя й зьяўляюцца загадкавымі, бо меў Астравовіч добрае здароўе.

Так у кароткіх рысах выглядае жыццёвы шлях ксяндза Аляксандра Астравіча. Але ён быў ня толькі сьвятаром, але й беларускім паэтам. Ягоныя вершы азначаюцца шчыраю рэлігійнасьцю й такою ж шчыраю любоўю да беларускага народу.

Асобнымі кніжкамі выйшла толькі частка ягоных твораў: віленскі зборнік вершаў «З роднага загону» ў 1914 г., зборнік «Слова праўды» ў 1917 г. ды апавяданьне вершам «Аленчына вясельле», якое было надрукавана пасля сьмерці аўтара ў 1922 г. Шмат ягоных вершаў друкавалася на старонках газэтаў «Беларус», «Сьветач», «Вольная Беларусь», «Крыніца». Але яшчэ больш твораў засталася ў рукапісах — яны перахоўваюцца ў некаторых рэлігійных дзеячаў.

У паззіі Зязюлі асабістых перажываньняў ёсьць мала, але паважнае месца займае бязьмежная любоў да роднага краю, выказваньне непакіснае веры ў лепшую будучыню. Беларусь ён называе ласкальнымі словамі:

Старонка родная, ты многімі забыта,
Шмат сьпіць сыноў тваіх адвечным сном!
Зямелька родная, сьлязьмі і потам зьлітая —
Мы да жыцця з табой уваскрасём.
Хоць знойдзецца ў табе выродны валакіта,
Катораму твая не да спадобы сьвіта,
І не адзін прадасьць цябе Іскарыёт,
Але табе яшчэ ўсё маці сямьніта,
Сяляне верныя, што сеюць жыта,
А зь іх паўстане твой народ.

Падобную непакісную веру аб лепшай будучыні ён выказвае ў шмат іншых вершах:

Веру моцна, што зь вясной
Сонца праўды ўстане
І прабудзіцца край мой
Зь векавога спаньня.
Веру моцна — слова ў чын
Зьменіцца паволі
І убачыць селянін
Луч шчасьнейшай долі.

Гэткую моцную веру яму дыктавала моцная любоў да роднага краю, якому ён прысягае на абсалютную вернасьць:

Над гонар і славу, над чары каханьня
Народную справу і перакананьне,

Што розум дыктуе, заўсёды я волю —
 Ня здраджу ніколі.
 Хай срэбра, дукаты мне сыплюць пад ногі
 І скажучь: багаты будзь, кінь род убогі,
 Я пльону з пагардай, народу ж і волі —
 Ня здраджу ніколі.
 Да самага скону, усякім прымусам
 І сіле прыгону скажу: Беларусам
 Ня здраджу ніколі!

Сваю непакісную веру кс. Астравовіч мацаваў шчыраю малітваю. Адзін з такіх ягоных пабожных вершаў стаўся беларускім гімнам аж да часу Другое сусветнае вайны:

Божа, што калісь народы
 На асобкі падзяліў
 І хацеў, каб народ кожны
 Мовай роднай гаварыў,
 Узглянь жа на народ бяздольны
 Беларускі, што к Табе
 Голас ціхі, паднявольны
 У пакорнай шле мальбе.
 Асьвяці наш розум верай,
 І надзею ў сэрца ўлі,
 Ды агонь любові шчырай
 Ў сэрцах нашых запалі!
 Памажы ж нам, Божа мілы,
 Прабудзіцца да жыцця,
 Удзялі парады, сілы,
 Каб ня збыліся з пуцця.

Ксёндз Астравовіч датрымаў свае прысягі й Богу, і беларускаму народу, ахвярна выконваючы душпастырскія абавязкі. Той палкі жар любові да роднага краю й непакісная шчырая вера, якую ён пакінуў у сваёй літаратурнай спадчыне, зьяўляюцца каштоўным скарбам для грамадзкага й рэлігійнага жыцця Беларусі.

Ксёндз Кастусь Стэповіч

Між беларускімі рэлігійнымі дзеячамі ксёндз Стэповіч займае апырычонае месца, бо ягоная рэлігійная дзейнасць была непадзельна спалучана з грамадзкаю й літаратурнаю дзейнасцю, у якой паважнае месца займалі філізафічныя разважанні.

Нарадзіўся Кастусь Стэповіч у вёсцы Барані Сьвянцянскага павету 19 лютага 1890 г. у сялянскай сям'і. Ягоньня бацькі мелі толькі паўвалокі пяшчанае зямлі, таму пэўны час яны арандавалі кавалак зямлі ў недалёкім глухім засьценку. Там Кастусь да дзесяці гадоў праходзіў праз усе беды й журбы жыцця вясковага юнака. Найбольш далосся яму ў знакі быць падпасьвічам у пастуха Марціна. Пазьней Кастусь называў яго сваім першым «настаўнікам» і «тыранам». Марцін ведаў шмат казак, прыпевак, розных апавяданьняў, між якімі побач нявінных і сьмешных было нямала найбольш брудных і агідных. Тыя апавяданьні пужалі чулую дзіцячую ўяву Кастуся. Выпас кароў на арандаванай зямлі аплаціўся добра. Бацькі Кастуся зарабілі на сырах і масьле й пастанавілі гэты даход выкарыстаць на асьвету сына. Яны паслалі яго ў гарадзкую школу ў Сьвянцянны. Кастусь закончыў яе ў 1905 г., калі расейская рэвалюцыя прынесла нямала розных пераацэнак грамадзкіх вартасцяў.

Па сканчэньні гарадзкае школы перад Кастусём паўстала пытаньне: куды ісьці далей? Ягоньня бацькі вельмі хацелі бачыць сына ў духоўным стане, ды й сам ён мроіў пра гэта. Але на тое, каб паступіць у духоўную сэмінарыю, трэба было яшчэ дапаўняць асьвету да ўзроўню чацьвёртае клясы гімназіі. Гэтае дапаўненьне ён зрабіў прыватна, здаў іспыты ў 1907 г. у Пецярбургу ды адразу запісаўся ў Віленскую каталіцкую духоўную сэмінарыю, куды яго прынялі як асьпіранта: гэта значыла, што ў сэмінарыю Кастусь хадзіў адно на выклады, але жыў на прыватнай кватэры, а вечарамі мусіў працаваць, каб зарабіць на пражыцьцё.

Працуючы вечарамі, ён меў нагоду пазнаёміцца зь беларускаю адраджэнскаю працаю пры рэдакцыі «Нашае Нівы». Праз тры гады цяжкае працы Кастусь моцна падарваў сваё здароўе й захварэў на сухоты, а таму мусіў пакінуць навуку ды ехаць у горы, у Закапанэ, каб ратаваць здароўе. Перад выездам зь Вільні ён аддаў у рэдакцыю газэты свой першы верш «Прад Богам».

У Закапанэ ён прабыў больш за год і вярнуўся толькі напрыканцы 1913 г. Пасьля гэтага закончыў курс сэмінарыі й атрымаў сьвятарскія сьвячэньні вясною 1915 г. у Петраградзе з рук біскупа Цэпляка.

Адразу пасьля высьвячэньня ксяндза Кастуся Стэповіча выслалі на вікарыя ў парахвію Камаі Сьвянцянскага павету. Але там ён прабыў толькі адзін месяц, бо пачалася нямецкая акупацыя. Ксёндз Стэповіч вярнуўся да бацькоў, памагаў працаваць

у роднай парахвіі Ключчаны, дзе моцна здружыўся з моладзьдзю.

У Ключчанах ён працаваў адзін год, а ў наступным 1916 г. Стэповіча назначылі вікарыем у Карыцін. Там былі вельмі цяжкія ўмовы жыцця й працы, то ня дзіва, што ў яго адазвалася старая хвароба, здароўе хутка руйнавалася, і вясною 1918 г. у яго ўжо паказалася кроў зь лёгкіх. Праляжаўшы тры гады ў ложку, Стэповіч зноў выехаў у Закапанэ, дзе прабываў да 1920 г. Вярнуўся дамоў вясною, незадоўга перад прыходам балышавікоў, некаторы час працаваў у роднай парахвіі Ключчаны, але ў тым жа годзе на некаторы час быў назначаны ў Буйвіды над Вільляю заступіць параха, які ўцёк ад балышавікоў. Увосень таго ж 1920 г. быў назначаны парахам у Засьвір, дзе працаваў да восені 1925 г., калі ў трэці раз быў змушаны ехаць у Закапанэ. Паратунку, аднак, не было, і ксёндз Стэповіч, ясна гэта бачачы, не захацеў павіраць на чужыне. Ён прыехаў у Вільню, дзе 6 траўня 1926 г. памёр і быў пахаваны на могілках Роса.

Для беларускага рэлігійнага жыцця ксёндз Стэповіч зрабіў вельмі вялікую прыслугу, улажыўшы й выдаўшы незадоўга перад сьмерцю малітоўнік «Голас душы». Яшчэ ў 1914 г. ён зарганізаваў у Ключчанах касьцёльны хор, які акрамя рэлігійных песень выконваў таксама й беларускія народныя песні. У часе нямецкае акупацыі паўстала пытаньне тварэньня беларускага школьніцтва, але для гэтага былі патрэбныя беларускія настаўнікі. І вось ксёндз Стэповіч напрыканцы 1915 г. адчыніў у Сьвянцях такія курсы, а ў наступным годзе, дзякуючы ягоным старанням, у ваколіцы Сьвянцянцаў ужо працавала сем беларускіх народных школаў.

Для вядзеньня грамадзкае працы згодна з рэлігійнаю навукаю ён заснаваў маладняцкую арганізацыю «Хаўрус Сваякоў», якая пачала хутка разьвівацца, ладзіла шматлікія канцэрты, рабіла імпрэзы. У гэтым кірунку ён працаваў і ў часе польскае акупацыі, нягледзячы на ніякія перашкоды, хоць польская паліцыя накладала на яго хатні арышт, рабіла рэвізіі, забірала рукапісы.

Ксёндз Стэповіч пакінуў па сабе трывалы сьлед і ў беларускай літаратуры. Свае творы ён падпісваў псеўдонімам Казімір Сваяк. З надрукаваных твораў ведамыя зборнік вершаў «Мая ліра» (1924), філёзафа-этычнае апавяданьне вершам у рэлігійным духу «Чарку дай, браце», драма «Янка Канцавы», містэрыя

«Купальне», нарыс «Алькаголь». Пасья ягонае сьмерці ксёндз Адам Станкевіч у 1932 г. выдаў «Дзеі мае мыслі, сэрца і волі», дзе сабраны паэтычныя творы, проза, афарызмы, разважаньні. Але да таго яшчэ засталіся нявыданымі творы К. Стэповіча «Аб рэлігійнай Вуніі на Беларусі», філязафічныя разважаньні, вершы. Форма й зьмест паэзіі Казіміра Сваяка даволі разнаякія, толькі некаторыя вершы недаапрацаваныя, што тлумачыцца ягонаю цяжкаю хваробаю. Тэматыка вершаў мае перадусім рэлігійны й нацыянальны характар. Некаторыя вершы маюць форму размовы з Богам:

Радасьць мне сэрца агнём запаляе,
Што не пазбыўся Твай я апекі —
Твой Дух адвечны мяне атуляе,
Цябе я прагу, Божа мой, навекі!

У вершах нацыянальнага характару ён апісвае прыгноблень-не народу праз чужацкую няволю, праклінае захопнікаў ды кліча народ да вытрываласьці, а такжа выказвае непакісную веру ў тое, што настане час, калі з радасьцю заклічам:

Ідзе вось ясная пара,
Правіду сьвеціць нам зара,
Айчына, маці Беларусь,
Гарой жыва!

Пэўна ж за сваё кароткае й хваравітае жыцьцё ксёндз Стэповіч напісаў ня шмат, але ягоная творчасць мае на сабе адзнаку ягонага характару: ён ні перад кім ня гнуўся, быў незалежнік ува ўсім сваім думаньні й творчасці. Ягоным ідэалам была незалежная Беларусь.

Аб значэньні Кастуся Стэповіча як грамадзкага дзеяча й як паэта на 10-я ўгодкі ягонай сьмерці так напісаў Міхась Машара:

Я прыйшоў табе пакланіцца,
Рана змоўклы, наш слаўны паэт.
Ад ваколіцаў роднай зямліцы
Прынашу табе ціхі прывет.
Хоць ты змоўк і хоць ліра разбіта,
І хоць новыя страты баляць —
Над краінай, туманам спавітай,
Тваіх песьняў акорды зьвіняць.

Ксёндз Францішак Будзька

Беларускі адраджэнскі рух на рэлігійнай ніве распачаўся ўжо ў палавіне мінулага стагоддзя (XIX ст. — *Рэд.*), але жорсткая рэакцыя царскага рэжыму пасля паўстання 1863 г. той рух паважна спараліжавала. Аднак ніякі тэрор ня мог поўнасьцю спыніць разьвіцьцё народнага жыцця. Яно хоць паволі, але няспынна ішло ўперад і разьвівалася ўва ўсіх сваіх галінах. І так ужо напрыканцы мінулага стагоддзя пачаў ажываць беларускі адраджэнскі рух на рэлігійнай ніве. Пажавны ўклад у гэты рух зрабіў ксёндз Францішак Будзька.

Ён нарадзіўся ў вёсцы Вознаўшчына Пархвенаўскае паравіі Вілейскага павету ў 1884 г. у набожнай сялянскай сям'і. Асьвету атрымаў у пачатковай школе ў Будславе, а потым у павятовай гарадзкой школе ў Вілейцы. Чуючы нахіл да сьвятарства, уступіў у Католицкую духоўную сэмінарыю ў Вільні. Скончыўшы яе ў 1905 г. і атрымаўшы дыяканскія сьвячэньні, уступіў у Католицкую духоўную акадэмію ў Пецярбургу, дзе вучыўся на свой кошт. Там ён зышоўся з беларускімі дзеячамі й быў нават у блізкіх адносінах з прафэсарам Браніславам Эпімахам-Шыпілам, які выкладаў грэцкую мову ў акадэміі й быў бібліятэкарам акадэмічнае бібліятэкі. У тым часе беларускія студэнты ў акадэміі яшчэ не былі зарганізаваныя, але ўжо стараліся трымацца разам і часта сходзіліся на кватэры дыякана Будзькі. Тыя сходкі потым далі пачатак Беларускаму гуртку ў акадэміі. За год навукі вычарпаліся ўсе ягоныя ашчаднасьці, дык, ня маючы магчымасьці прадаўжаць навуку ў Акадэміі, ён вярнуўся ў духоўную сэмінарыю ў Вільню, каб атрымаць сьвятарскія сьвячэньні. Але ў тым часе сэмінарыйнае кіраўніцтва да яго паставілася непрыхільна за беларускую дзейнасьць ды загадала чакаць. Бо ён падчас навукі ў сэмінарыі ўжо пісаў беларускія артыкулы й тлумачыў на беларускую мову папулярныя рэлігійныя кнігі. Пабачыўшы, што тое чаканьне працягваецца без аніякае прычыны, ён звярнуўся да пралата Данісевича, які прызнаваўся ў беларускасьці й які ў 1905—1908 гг. быў генэральным вікарыем у Магілёўскай архідыяцэзіі, і зь ягонаю дапамогаю атрымаў сьвятарскія сьвячэньні ў 1907 г. ды быў накіраваны ў Полацк на вікарыя. Тут трэба заўважыць, што за сваю беларускую дзейнасьць ён увесь час аставаўся вікарыем, але гэтым не пераймаўся й шчыра выконваў свае душпастырскія абавязкі. Казаньні ён гаварыў па-беларуску й гаварыў красамоўна, да таго ж стараўся гаварыць і ў суседніх паравіях у

тых касьцёлах, што ня мелі сваіх сталых ксяндзоў. З Полацку ён часта езьдзіў у Вулы, і туды заўсёды схадзілася багата вернікаў, каб паслухаць казаньне ў роднай мове й пасьпяваць беларускія рэлігійныя песьні. Езьдзіў таксама на фэсты ў тыя паравіі, дзе мог гаварыць па-беларуску казаньні. Яго часта запрашаў да сябе ў Фашчоўку ксёндз Сак на ўрачыстыя працэсіі.

Калі ж у Магілёўскай архідыяцэзіяльнай курый ня стала пралата Данісевича, дык ксяндза Будзьку перанесьлі з Полацку ў Пецярбург на вікарыя ў касьцёле сьв. Станіслава. Тут ён ня меў магчымасьці гаварыць беларускія казаньні, але затое матэрыяльна дапамагаў беларускім выдавецтвам, асабліва першай беларускай каталіцкай газэце «Беларус», якая выходзіла ў Вільні пачынаючы ад 1913 г. да 1915 г., пад рэдакцыяй Браніслава Пачопкі. У выдавецтве гэтае рэдакцыі выйшлі ў Вільні Будзькавы кніжкі «Мятавыя лісточкі» (1913), «Некалькі слоў аб пакуце» (1914), пераклад кнігі ксяндза Банчоўскага «Выясненьне абрадаў Рыма-Каталіцкага касьцёла» (1914). Аднак сталічнае жыцьцё ў Петраградзе не задавальняла ксяндза Будзьку — яго цягнула да народнае гушчы. Дзеля гэтага ў 1917 г. пасьля Лютаўскае рэвалюцыі ён купіў у пазыку невялікі маёнтак, у якім была драўляная капліца. Там ён завёў сталыя багаслужэньні зь беларускімі казаньнямі й беларускімі рэлігійнымі песнямі. У тым жа годзе ён браў удзел напрыканцы траўня на зьездзе беларускага каталіцкага духавенства ў Менску.

Зімою 1920 г. ксёндз Будзька ў часе падарожжа захварэў на запаленьне лёгкіх. Здарылася гэта ў Янотрудзе каля станцыі Глушаніна, што знаходзіцца паміж Віцебскам і Полацкам. Ня маючы лекарскай апекі, ён там аддаў Богу сваю душу ў сам дзень Грамніцаў 2 лютага 1920 г., маючы ўсяго 36 гадоў. Вестка аб ягонай сьмерці дайшла да родных у Заходняй Беларусі толькі праз пару месяцаў.

Ксёндз Францішак Грынкевіч

Гэта адзін зь беларускіх дзеячаў, які вёў плённую беларускую рэлігійную й нацыянальную працу між моладзі ў Гарадзеншчыне й перадусім у самой Горадні.

Францішак Грынкевіч нарадзіўся ў 1884 г. у набожнай каталіцкай сялянскай сям'і ў Новым Двары Сакоўскага павяту ў Беласточчыне. Пачатковую асьвету ён атрымаў у сваёй вёсцы й далей вучыўся ў гімназіі ў Горадні. Там ўся навука, за выняткам каталіцкае рэлігіі, адбывалася па-расейску. Закончыў-

шы гімназію ў 1901 г., ён уступіў у Каталіцкую духоўную сэмінарыю ў Вільні, а пасля яе сканчэння ў 1905 г. вучыўся далей у Каталіцкай духоўнай акадэміі ў Пецярбургу. Там ён разам з навуковымі студыямі распачаў сваю дзейнасьць на беларускай адраджэнскай рэлігійнай ніве. Да гэтага спрыяла сябраваньне зь сьведамымі беларускімі ксяндзамі Адамам Лісоўскім і Гэнрыкам Бэто, якія ў тым часе студыявалі ў той жа акадэміі. Ужо ў першы год сваіх студыяў у Пецярбургу Грынкевіч чытаў 18 сьнежня 1905 г. рэфэрат аб беларусах. Гэта была настолькі памятная падзея для студэнтаў акадэміі, што аб ёй шмат гадоў потым згадваў летувіскі біскуп Рэйніс.

Закончыўшы студыі ў акадэміі, ён яшчэ студыяваў за мяжой: у 1907/1908 акадэмічным годзе ў Інсбруку, а ў наступным 1908/1909 г. у Мюнхэне. Сьвятарскія сьвячэньні атрымаў у 1907 г.

За мяжою ксёндз Грынкевіч таксама не пакідаў беларускае нацыянальнае працы. У Інсбруку ён быў не адзіны беларус. На той час там быў ксёндз Адам Лісоўскі, студэнтка з Горадні Саллянка, зь якімі ён стварыў беларускі гурток для пашырэння беларускае думкі на чужыне. Меў сталае ліставаньне з Іванам Луцкевічам, які ў сваю чаргу меў блізкія зьвязкі зь львоўскім мітрапалітам Шэптыцкім.

Вярнуўшыся на бацькаўшчыну ў 1909 г., ксёндз Грынкевіч быў назначаны настаўнікам рэлігіі ў гімназію ў Горадні. У тым часе ў Горадні былі яшчэ сьведамыя беларускія ксяндзы Родзька й Бароўка, якія рабілі захады, каб беларусы атрымоўвалі асьвету ў роднай мове. І ў гэтых стараньнях іх падтрымоўваў гарадзенскі дэкан ксёндз Эльлерт. Як настаўнік гімназіі, ксёндз Грынкевіч меў магчымасьць зблізіцца з школьнаю моладзьдзю, якая была пераважна беларуская. Гэта стварала спрыяльныя абставіны для разгортваньня беларускай нацыянальнай і рэлігійнай працы.

Паступова адраджэнскі рух сярод моладзі набываў арганізаваныя формы. У 1909 г. група вучняў сярэдніх школаў у Горадні зарганізавала беларускі гурток, які назвалі «Хатка» й які меў на мэце самаасьвету й нацыянальнае самаўсьведамленьне. Гэтая арганізацыя ўтварылася без аніякага афіцыйнага дазволу. Сябрамі яе былі выключна дзеці беларускіх сялян-католікаў. Яны пачуваліся чужымі ў падобных польскіх арганізацыях, дзе гуртаваліся дзеці паноў і падпанкаў, а яшчэ больш чужымі чуліся ў праваслаўных гуртках, дзе зьбіраліся дзеці

расейскіх чыноўнікаў і зрусіфікаванага праваслаўнага духавенства.

У такіх абставінах ксёндз Грынкевіч быў адзіным чалавекам, які адважыўся гаварыць да школьнае моладзі па-беларуску й пра Беларусь. Практычна гурток стварыўся вакол ягонае асобы.

У 1913 г. гурток выдаў часопіс «Колас нашае нівы», адбіты на шапірографе. Усе артыкулы — а іх было 16 — напісаны вучнямі. Мова артыкулаў чыстая, прыгожая, з выразнымі адзнакамі гарадзенскага дыялекту. Некаторыя даследчыкі таго зборніка слухна заўважаюць, што распачаты ксяндзам Грынкевічам рух нават перарос яго самога, бо ў далейшым моладзь зь беларускага гуртка, якая мела магчымасць працягваць свае студыі ў пецябурскім унівэрсытэце, паважна спрычынілася да стварэння Беларускага навукова-літаратурнага гуртка ў Пецябургу ў 1912 г. Адным з закладчыкаў гуртка быў Адам Бычкоўскі, колішні заступнік старшыні гарадзенскай «Хаткі».

Зборкі адбываліся штотыдня ў памяшканьні ксяндза Грынкевіча або ксяндза Родзкі, а часам і ў доме Сялянкаў. Праца ў «Хатцы» праводзілася праз самаўзгадаваўчыя зборкі, культурна-асьветныя лекцыі, дыскусіі, сьпевы. У часе зборкі чыталіся творы беларускіх пісьменьнікаў, рабіліся даклады аб гісторыі й геаграфіі Беларусі. Часам нават ладзіліся беларускія спэтаклі ў Горадні й бліжэйшых вёсках. Ладзіліся яны без аніякіх дазваляў пад прыкрыцьцём звычайных сялянскіх вечарынак.

«Хатка» мела сваю невялічкую бібліятэку й архіў. У бібліятэцы знаходзіліся ўсе тагачасныя беларускія кніжкі й газеты.

Найбольш дзейная праца «Хаткі» адбывалася ў 1910—1913 гг. Дзейнасьць «Хаткі» спынілі ў 1914 г. падзеі Першай сусьветнай вайны. Ксёндз Грынкевіч адышоў ад актыўнага беларускага жыцця, але не пераставаў дапамагаць газэце «Беларус», нямала намаганьняў прыклаў і да выданьня беларускага каталіцкага малітоўніка «Бог з намі».

Памёр ксёндз Грынкевіч 26 ліпеня 1933 г.

Ксёндз Грынкевіч быў цэнтральнаю асобаю, каля якое ў 1909—1914 гг. абуджаўся й рос беларускі рух у Гарадзеншчыне. Ягонае значэньне ня зьменшваецца праз тое, што ён ня ўдзельнічаў у беларускай арганізацыйнай працы пасля вайны: нямала ягоных вучняў прадаўжалі больш дзейна пачатую ім працу Богу на славу й бацькаўшчыне Беларусі на карысьць.

Ксёндз Лук'ян Хвецька

Аб маладосьці Лук'яна Хвецькі захавалася вельмі мала звестак. Ён нарадзіўся на Віленшчыне 22 лістапада 1889 г. Чуючы ў сабе пакліканьне да сьвятарства, уступіў у Віленскую духоўную сэмінарыю. Закончыў яе выдатна й быў высланы на далейшыя студыі ў Каталіцкую духоўную акадэмію ў Петраградзе.

У тым часе ў акадэміі ўжо было некалькі сьведомых беларускіх студэнтаў, і між імі ён стаўся першым пашыральнікам беларускага каталіцкага арганізацыйнага жыцця. Дзякуючы Хвецьку паўстаў у 1912 г. у акадэміі Беларускі акадэмічны гурток у складзе: старшыня — Лук'ян Хвецька, сябры — Андрэй Цікота, Павел Пякарскі, Станіслаў Шырокі, Янка Францук, Уладыслаў Жаўняровіч, Вінцэсь Гадлеўскі, Адам Станкевіч.

У Петраградзе Л. Хвецька атрымаў сьвятарскія сьвячэньні ў 1914 г. і закончыў акадэмію з тытулам магістра тэалёгіі ды застаўся там працаваць.

Пасьля Лютаўскае рэвалюцыі зьявілася магчымасьць свабодней арганізаваць рэлігійнае жыццё. З гэтага ксёндз Хвецька скарыстаў, калі разам з групаю аднадумцаў склікаў першы зьезд беларускага каталіцкага духавенства ў Менску. Там ён чытаў 25 траўня рэфэрат аб выдавецкай акцыі.

Напрыканцы 1917 г. магілёўскім архібіскупам быў вызначаны Эдвард дэ Роп. Ягоная інтэлігентная адбылася ў Петраградзе, і першы раз у гісторыі Каталіцкае царквы на Беларусі папская була аб назначэньні архібіскупа між іншымі мовамі была адчытана таксама па-беларуску. Ператлумачыў яе на беларускую мову й чытаў ксёндз Хвецька. Пасьля таго, карыстаючы з дазволу архібіскупа Ропы, ён там жа прынародна гаварыў беларускія казаньні падчас богаслужэньня для беларусаў.

Яшчэ перад рэвалюцыяй у Расеі былі стараньні з боку беларускіх рэлігійных і сьвецкіх дзеячаў стварыць магчымасьць узгадоўваць кадры беларускага каталіцкага духавенства па-за межамі Расеі. Тымі стараньнямі зацікавілася княгіня Магдалена Радзівіл і ахвяравала ксяндзу Францішку Будзьку ў 1916 г. каштоўны дзямэнтавы нашыйнік, каб за яго пабудаваць або купіць у Рыме дом для ўсходне-каталіцкае калегіі. У часе рэвалюцыі ксёндз Будзька перадаў той дарунак ксяндзам Хвецьку й Абрантовічу. Але яны не змаглі выкарыстаць той дарунак, дык часова схавалі яго, а потым айцец Абрантовіч ужыў яго на іншую мэту.

У тым самым 1917 г. адчувалася патрэба масавае беларускае каталіцкае арганізацыі. З гэтаю мэтай Хвецька й Абрантовіч заснавалі ў Петраградзе Беларускаю Хрысьціянскую Злучнасьць, якая адразу пачала пашырацца на Беларусі й потым ператварылася ў Беларускаю Хрысьціянскую Дэмакратыю. З пачыну Беларускай Хрысьціянскай Злучнасьці з 8 верасьня 1917 г. пачала выходзіць у Петраградзе каталіцкая газета «Крыніца». Яе рэдактарам быў ксёндз Хвецька, але ў наступным годзе рэдакцыю перанеслі ў Вільню, дзе рэдактарам стаўся ксёндз Станкевіч.

У 1923 г. ксёндз Хвецька разам з магілёўскім архібіскупам Цэплякам і трынаццацьцю іншымі сьвятарамі быў арыштаваны й знаходзіўся ў ліку падсудных у Маскве на судзе, які адбываўся з 21 да 26 сакавіка. Архібіскупа Цэпляка й пралата Буткевіча засудзілі на сьмерць, а іншых сьвятароў — на кары ад 3 да 10 гадоў турмы. Супраць прысуду ўзьнялася вострая хваля пратэстаў у Заходняй Эўропе і ў Амэрыцы, якая набыла яшчэ больш вострыя формы пасля 30 сакавіка, калі быў расстраляны пралат Буткевіч. У выніку тых пратэстаў засуджаных сьвятароў выслалі ў Польшчу ў форме вымены на арыштаваных там камуністаў.

У Варшаве ксёндз Хвецька сустрэўся з былым магілёўскім архібіскупам дэ Ропам, заснаваўшым у Любліне Місійны інстытут для падрыхтоўкі духавенства. Ксёндз Хвецька ахвотна згадзіўся на прапанову дэ Ропы прыняць пасаду рэктара інстытуту й выкладчыка этыкі, біблейнае археалёгіі, літургіі, габрэйскае мовы. Выкладчыцкая праца ды яшчэ дадатковая праца ў касьцёле сьв. Язафата і ў школе сясьцёр-уршулянак паглыналі поўнасьцю ягоны час. Але гэта была ня тая праца, да якой ён імкнуўся. Таму ў 1931 г. ксёндз Хвецька пераяжджае ў Пінск, дзе ў мясцовай каталіцкай духоўнай сэмінарыі выкладалася беларуская мова, а між прафэсарамі былі сьведамыя беларускія ксяндзы Кулак, Абрантовіч, Юневіч.

На жаль, і ў Пінску на наступны год па сьмерці біскупа Лазінскага (1932) і назначэньні на ягонае месца біскупа Букрабы распачалася моцная палянiзацыя сэмінарыі. Замест беларускай мовы была ўведзеная расейская, якую даручылі выкладаць ксяндзу Хвецьку.

Калі пачалася Другая сусьветная вайна, ксёндз Хвецька пакінуў Пінск і працаваў парахам у Хотаве Стаўпецкага раёну. Там ён ад 1942 г. гаварыў казаньні па-беларуску. Гэта моцна не падабалася партызанам. У 1944 г. зімою яны напалі на яго й моцна зьбілі. У пакалечаным стане Хвецька ледзь дабраўся да Сто-

ўпцаў, дзе пасля прыняцця сакрамэнтаў ад нямецкага ваеннага капэляна памёр у мясцовай бальніцы. Пахаваны ксёндз Хвецька на стаўпецкіх могілках.

Ксёндз Станіслаў Глякоўскі

Хоць ксёндз Станіслаў Глякоўскі належыць да новае генэрацыі беларускага духавенства, хоць яшчэ жыве шмат людзей, якія ведалі яго асабіста, але весткі аб ягоным жыцці захаваліся вельмі няпоўныя.

С. Глякоўскі нарадзіўся ў 1896 г. у Ваўкавыскім павеце ў сялянскай сям'і. Духоўную асьвету атрымаў у Віленскай каталіцкай духоўнай сэмінарыі. Пасля яе сканчэння ў 1921 г. атрымаў сьвятарскія сьвячэньні. Папрацаваўшы некалькі гадоў вікарыем, выехаў у Рым на далейшыя студыі. Студыяваў ён тэалёгію ва Ўсходнім інстытуце. Там жа й абараніў доктарскую працу на тэму «Характэрныя рысы духовасьці Яна Кранштацкага».

Вярнуўшыся з Рыму, ксёндз Глякоўскі затрымаўся ў Вільні, дзе быў назначаны вікарыем пры касцёле сьв. Яна, што знаходзіўся каля ўнівэрсытэту. Гэта спрыяла таму, што ён з галавою кінуўся ў вір душпастырскае працы між моладзьдзю. Да таго ж ксёндз Глякоўскі дадаткова быў назначаны прэфэктам у Віленскай беларускай гімназіі й неафіцыйным капэлянам беларускіх студэнтаў-католікаў.

Ксёндз Глякоўскі актыўна працаваў у Лізе маральнага адраджэньня й нават на працягу некалькіх гадоў быў старшынёю гэтай арганізацыі. Зь ягонага пачыну ў 1939 г. Лігаю быў зарганізаваны «Тыдзень барацьбы з парнаграфіяю» й быў праведзены так удала, што ў віленскіх кіёсках зьніклі ўсе часопісы з бессаромнымі ілюстрацыямі. Калі ў Віленскай беларускай гімназіі зарганізаваўся беларускі скаўтынг, ксёндз Глякоўскі быў ягоным першым капэлянам.

Усе беларускія паломніцтвы ў Кальварыю, якія ладзіліся перад Другою сусьветнаю вайною, не абышліся безь ягонага ўдзелу, а ў 1939 г., калі ўжо былі выселены зь Вільні ксяндзы Станкевіч і Талочка, ксёндз Глякоўскі ачольваў беларускае паломніцтва. Маючы на сэрцы справу рэлігійнага жыцця моладзі, ён заснаваў першы беларускі рэлігійны часопіс для дзетак «Пралескі» і выдаваў яго да 1939 г.

Для беларускіх студэнтаў ён зарганізаваў у часе Вялікага Посту рэкалекцыі; толькі ў 1939 г. ня сам кіраваў рэкалекцыямі,

а папрасіў дапамогі беларускага езуіта айца Шніпа, які быў прэфэкам малое езуіцкае духоўнае сэмінарыі ў Вільні. А для самога сябе ён браў духовую ежу ў малітве перад Вострабрамскім абразам Маці Божай. Агулам дзейнасьць ксяндза Глякоўскага была тою душпастырскаю дзейнасьцю, якая найбольш патрэбна ў парахвіях і моладзі ў школе.

З момантам выбуху Другое сусьветнае вайны вярнуўся ў Вільню ксёндз Станкевіч, але ў іншых гарадох і парахвіях зусім не было беларускіх духоўных, дык туды часова накіраваўся ксёндз Глякоўскі.

У 1941 г., калі Менск занялі немцы, ксёндз Глякоўскі разам з ксяндзам Мальцам паехалі ў Менск. Там жа хутка знайшоўся й ксёндз Гадлеўскі, але напачатку ён быў моцна заняты арганізацыяй беларускага школьніцтва. Супольнымі сіламі яны ўзяліся аднаўляць закрытыя й спрафанаваныя сьвятыні й адведваць вёскі з каталіцкім насельніцтвам. Там яны ўбачылі надзвычайны духовы голад у людзей. Таму ксёндз Глякоўскі ня толькі сам поўнасьцю аддаўся душпастырскай працы, але яшчэ заклікаў каго толькі мог прыехаць: «Бо ж там людзі спрагнежныя Божае праўды», — казаў ён.

На жаль, ксёндз Глякоўскі ня змог доўга працаваць у Менску. Вясною 1942 г. ён разам з ксяндзам Мальцам быў на зборцы, дзе прамаўляў галоўны камісар Беларусі Кубэ і ў сваёй прамове востра нападаў на католікаў. Дык пры канцы зборкі, калі немцы паялі нацыстоўскі гімн, абодва ксяндзы ня ўсталі на знак пратэсту. За гэта іх абодвух арыштавалі, і доўгі час не было нічога ведама аб іхнай долі.

Толькі пасля заканчэньня вайны адвакат Алесь Калодка падаў да ведама тыя весткі, якія меў аб ксяндзох Глякоўскім і Мальцу, будучы сам у канцэнтрацыйным лягэры ў Турынгіі. Там ён пазнаёміўся й нават запрыязніўся з польскім капітанам Пшыбароўскім, які летам 1942 г. быў у канцэнтрацыйным лягэры Аўшвіц і жыў у адным блёку з ксяндзам Глякоўскім.

У Аўшвіцы ксёндз Глякоўскі працаваў у каморы, дзе выдавалася вопратка заключаным, а ксёндз Малец працаваў у кухні. Там абодва беларускія духоўнікі ня мелі ані пачак, ані лістоў, але абодва былі ў бадзёрым настроі.

Вясною 1944 г. абодва ксяндзы былі пераведзеныя ў канцэнтрацыйны лягэр Ваймар-Бухэнвальд, працавалі на фабрыцы амуніцыі Густлэф Вэркэ. Іх бачыў там капітан Пшыбароўскі. Ведама таксама, што ў жніўні 1944 г. тую фабрыку моцна збамбардзіравалі амэрыканскія самалёты, загінула каля 500

вязняў, што там працавалі. Так загінуў ксёндз Глякоўскі — як і беларускія ксяндзы Гадлеўскі, Рыбальтоўскі, Неманцэвіч, Кашыра, Ляшэвіч. Яны прайшлі крыжовую дарогу сьледам за Хрыстом. Дык можна спадзявацца, што Бог прыме іхную ахвяру, каб хутчэй паслаць беларускаму народу Дзень Сьветлага Уваскрэсеньня.

Ксёндз Віктар Шутовіч

Віктар Шутовіч нарадзіўся 27 кастрычніка 1890 г. у вёсцы Шутавічы Смаргонскае воласьці Ашмянскага павету. Асьвету атрымаў сыяраша ў Ашмяне, а потым у Віленскай каталіцкай духоўнай сэмінарыі, дзе стаўся актыўным сябрам беларускага гуртка.

Скончыўшы сэмінарыю, 28 чэрвеня 1913 г. ён атрымаў сьвятарскія сьвячэньні й быў назначаны вікарыем у віленскую катэдру. Гэтая праца яму падказвала патрэбу вышэйшай тэалёгічнай асьветы, дзеля чаго ў 1914 г. ён уступіў у Каталіцкую духоўную акадэмію ў Пецяўбургу. Але там ён змог студыяваць усяго два гады, бо ў 1917 г. акадэмія была зачыненая.

Вярнуўшыся, ксёндз Шутовіч атрымаў ад віленскага біскупа Эдварда дэ Ропэ назначэньне на параха ў Барадзенічы Браслаўскага павету. У тым часе дэ Ропэ дазволіў ужываць беларускую мову ў рэлігійным жыцьці. Карыстаючыся з гэтага дазволу, ксёндз Шутовіч разгарнуў вельмі актыўную дзейнасьць у сваёй парахвіі: увёў беларускія казаньні, малітвы, рэлігійныя сьпевы, а таксама зарганізаваў беларускія школы, пашыраў беларускія газэты.

Калі ж у 1919 г. більшавікі на некаторы час занялі ўсю Беларусь, шматлікія польскія ксяндзы пакідалі свае парахвіі і ўцяклі ў Польшчу. Ксёндз Шутовіч застаўся ў сваёй парахвіі, абслугоўваючы да таго ж апусьцеўшыя суседнія парахвіі, і паўсюль уводзіў беларускую мову ў рэлігійнае жыцьцё.

Пасьля Рыжскае ўгоды ў 1921 г., калі польскі ўрад лічыў, што ён настала замацаваўся ў Заходняй Беларусі, польская шавіністычная прэса пачала атакаваць ксяндза Шутовіча. Пачатак дала «Gazeta Wileńska», а затым узьняўся супраць яго камэндант паліцыі, абвінавачваючы ў шавінізьме. Тады віленскі біскуп Юры Матулевіч вызначыў сьледзтва й даручыў правесьці яго мёрскаму дэкану ксяндзу Асьціловічу, які адносіўся варожа да ўсяго беларускага. Але, як і можна было спадзявацца, большасьць насельніцтва прагаласавала за беларускую мову.

У 1926 г. віленскім архібіскупам замест Матулевіча быў прызначаны Ялбжыкоўскі, які распачаў рашучы паход супраць беларускага каталіцкага жыцця. У 1927 г. ён перанёс ксяндза Шutowіча з Барадзенічаў у вёску Трысьцену каля мазурскага памежжа. Але й тут паліцаі настолькі перашкаджалі нармальнай працы, што ксёндз Шutowіч рашыў выехаць у ЗША. У гэтым яму дапамог айцец Янка Тарасевіч. У красавіку 1929 г. ксёндз Віктар Шutowіч пакінуў родны край.

Праўда, у Амэрыцы ён доўга не затрымаўся. Сум па родным краі быў такі, што ў 1932 г. ён вярнуўся назад і быў назначаны вікарыем у Харошчу.

Там яму давялося цярапець сапраўдны перасьлед. Адміністрацыя, паліцыя, настаўнікі зь мясцовай школы так нацкавалі на яго насельніцтва, што выкананьне сьвятарскіх абавязкаў сталася немагчымым. Аднак і ў такім становішчы ён знаходзіў у сабе сілы вытрываць. У адным зь лістоў да сябрука ў Вільні ён пісаў: «Праследуюць мяне, але я з маё дарогі не ўступлю і ў жыцці не заламлюся».

У гэты ж час ксёндз Шutowіч заняўся пісьменствам: часта дасылаў артыкулы ў «Хрысьціянскую думку», нават пачаў пісаць драматычныя творы й апавяданьні. На жаль, ніводная ягоная драма не была надрукаваная.

У чэрвені 1938 г. ксёндз Шutowіч урачыста адсьвяткаваў 25-я ўгодкі свайго сьвятарства. Урачыстасьць адбылася ў Вільні ў касьцёле сьв. Мікалая й была спалучаная з такім самым юбілеем айца Язэпа Германовіча. Пасьля ўрачыстае Сьв. Літургіі ксёндз Шutowіч разам зь іншымі беларускімі сьвятарамі ўдзельнічаў у паломніцтве ў Кальварыю. Перад вайной ксёндз Шutowіч у паразуменьні з айцамі Тарасевічам і Рэшацем, якія жылі ў Амэрыцы, павёў актыўную працу па ўтварэньні беларускай групы бэнэдыктынаў, зьбіраў для іх кандыдатаў у навіцыяты і рыхтаваў месца пад манастыр.

Падчас вайны ксёндз Шutowіч працаваў у Харошчы й пераехаў у Менск толькі ў траўні 1944 г., калі нямецкая армія адступала, і пачаў богаслужэньні ў катэдральным касьцёле. Ехаць на Захад ён катэгарычна адмовіўся, кажучы: «Калі бальшавікі мяне заб'юць, дык зробіць мучанікам — і за гэта дзякуй Богу; калі ж не, дык буду працаваць на Божую славу — і за гэта буду дзякаваць Богу».

Заняўшы Менск, бальшавікі некаторы час яго не чапалі. Але адразу па заканчэньні вайны, перад Калядамі 1945 г. (25.12.1945. — *Рэд.*), яго арыштавалі. Пяць год ксёндз Шutowіч

быў у Сібіры. Вярнуўся ў Менск пасля сьмерці Сталіна ў 1953 г. і адразу ўзяўся за душпастырскую працу. Але ў 1956 г. менскі выканкам даў яму загад пакінуць сталіцу. Тады Шутовіч пераехаў у Барысаў. Там на могілках была яшчэ капліца, а каля могілак — домік. Гэта сталася ягоная новая паравіа. Пасля туды прыехаў інжынер Клімовіч як арганіст.

Зьняможанае здароўе, сталы век і перамучаньне аднак не спынялі ягонай дзейнасьці. Нават калі быў ужо зусім змучаны, не зьвяртаўся да лекара, а прасіў, каб пабудзілі яго а 4-й гадзіне раніцы. Так было й 1 сакавіка 1960 г. Але той ноччу ён заснуў на вякі. На пахаваньне прыехаў толькі адзін сьвятар з Ракава, але народу за дамавінаю ішло шмат. Пахавалі ксяндза Шутовіча на барысаўскіх могілках, на тым месцы, якое ён перш выбраў сабе сам. Неўзабаве над магілаю вернікі паставілі прыгожы помнік, на якім унізе выпісаны ягоны жыцьцёвыя кліч на лаціне й па-беларуску: «Божа, на Цябе спадзеючыся, няхай не загіну!».

Айцец Адам Станкевіч

Адам Станкевіч нарадзіўся 24 сьнежня 1891 г. у в. Арляняты Крэўскае воласьці Ашмянскага павету. Як кожны хлопчык на Беларусі, малы Адам пачаў праходзіць сваю першую жыцьцёвую школу, пасучы каровы. Грамаце Адам навучыўся перад школаю з польскае кніжкі ды набажэнства й з расейскага буквара так, што мог чытаць «паважныя» кніжкі свайго старэйшага брата Валентына, які вучыўся ў недалёкіх Барунах.

Да навукі малы Адаś гарнуўся вельмі ахвотна, але ў іх вёсцы не было школы. Калі яму было дзесяць гадоў, бацькі паставілі аддаць яго ў царкоўна-прыходзкую школу ў Барунах, хоць з рэлігійнага гледзішча для католікаў яна была вельмі неспрыятнаю, але да другога школы — народнага вучылішча, што было ў Крэве за 7 км ад Арлянятаў — была вельмі благая дарога. Выбіраючы школу, бацька Адаśа — Вінцэнт ня ведаў як сьлед аб яе ўзгадаваўчых мэтадах, таму й завёз сына ў Баруны й там знайшоў яму кватэру ў мешчаніна Юрэвіча, дзе кватараваліся работнікі, што рамантавалі калішні базэльянскі манастыр. Гэтыя работнікі надоўга засталіся ў памяці Адаśа. Яны былі расейцы-стараверы, вечарамі заўсёды пілі гарэлку ды сьпявалі паганяныя песьні. Цяжка было вучыцца ў такім асяродзьдзі, а ў школе было яшчэ цяжэй, дзе толькі за тое, што хрысьціўся пяцьцю пальцамі, Адаśа атрымаў апляху ад настаўніка. У школе не прызнавалася абсалютна ніякага іншага

веравызнання, акрамя праваслаўнага, і Адаць, не зважаючы на тое, што быў каталік, мусіў выконваць усе прыпісы праваслаўнае царквы і сьпяваць у клірасе.

Баруны належалі да Гальшанскае парахвіі. І вось калі гальшанскі вікарны ксёндз у 1901 г. езьдзіў па калядзе ў Барунах і, зайшоўшы да Юрэвіча, даведаўся ад Адася пра адносіны ў школе, дык казаў яму, каб пераяжджаў у Гальшаны. У сярэдзіне школьнага году зьмяніць школу было нязручна, дык прыйшлося пабыць у Барунах да вясны. На наступны школьны год Адаць быў ужо ў Гальшанах. Там ён пражыў ад 1902 г. да 1904 г. У гальшанскай народнай школе вучняў-католікаў вучыў рэлігіі мясцовы ксёндз. Кватэру ў Гальшанах Адаць меў таксама шмат лепшую як у Барунах. Тут ён кватараваўся ў набожнага й працавітага шаўца Тармасэвіча й хутка зжыўся зь сям'ёю гаспадара, быццам з раднёю.

Навука ў гальшанскай школе Адаму ішла лёгка. Але больш чым школаю ён цяпер цікавіўся касьцёлам і рэлігійным жыцьцём. Усе вучні-каталікі стараліся прыслужваць да імшы, і трэба было мець шмат вытрываласьці й стойкасьці, каб раніцою першым выйсьці з ксяндзом да алтара. Няраз у сьвяты Адам быў у касьцёле ад цямна да цямна, каб магчы прыслугоўваць ува ўсіх набажэнствах. Па сканчэньні гальшанскае школы адбыўся экзамэн у суседняй Міхалоўшчыне. Прайшоў ён памысна.

Восеньню 1904 г. бацькі выправілі Адама на далейшую навуку ў гарадзкое вучылішча ў Ашмяне. Уступны экзамэн прайшоў добра, і добрым быў увесь далейшы курс у вучылішчы. Праўда, не да ўсіх прадметаў Адам меў аднолькавае зацікаўленьне: з матэматыкі часам накульгваў, затое вызначаўся ў гуманістычных прадметах. Якраз у тым часе адбылася ў Расеі рэвалюцыя 1905 г., якая сталася для Адама важным дзейнікам паглыбленьня рэлігійных, нацыянальных, сацыяльных і палітычных поглядаў. У ашмянскай школе таксама адбылася забастоўка з частковым посьпехам і няўдачамі: быў перанесены кудысь нялюбы ўсім інспэктар, але пры гэтым былі арыштаваныя два найбольш любімыя настаўнікі. У тым часе стала перад Адамам ува ўсёй сваёй вастрыні рэлігійная праблема. Будучы католікам лацінскага абраду, таго абраду, які папулярна называўся «польскаю вераю», ён сябе не пачуваў палякам, больш таго — лічыў сябе беларусам, але ў школе ўвесь час настаўнікі паўтаралі, што «рускія дзеляцца на Вялікарусаў, Маларусаў і Беларусаў», і гэта стварала для Адама праблему рускасьці, якую канчаткова вырашыў толькі ў сэмінарыі.

Для ўмацавання беларускае нацыянальнае сьведомасьці шмат прычынілася «Наша Ніва», зь якою Адам стрэнуўся ў 1908 г., а ў наступным годзе стаўся яе карэспандэнтам. Немалы ўплыў на яго меў таксама айцец Адам Лісоўскі, які, будучы студэнтам Каталіцкае духоўнае акадэміі ў Пецяярбургу, пісаў лісты да бацькоў па-беларуску й падчас канікулаў у роднай вёсцы гаварыў зь сялянамі па-беларуску, даваў ім чытаць беларускія кніжкі. Ад яго ў руці Адама трапілі «Дудка беларуская» й «Смык беларускі» Францішка Багушэвіча.

Па сканчэньні гарадзкога вучылішча трэба было думаць, што рабіць далей. Каб уступіць у гімназію й потым ва ўнівэрсытэт, не дазвалялі матэрыяльныя магчымасьці бацькоў Адама. Некаторыя ягоныя школьныя сябры пайшлі ў юнкерскую школу ў Вільні з намерам стацца афіцэрамі царскае арміі й заахвочвалі яго пайсьці сьледам за імі, але, пазнаёміўшыся бліжэй з жыцьцём ваеннае моладзі тае школы, рашуча адкінуў думку аб вайскавай кар’еры. З маленства Адам меў вялікае зацікаўленьне да касьцёла й нахіл да духоўнага стану. І вось цяпер, калі паважна думаў аб далейшым выбары свае жыцьцёвае дарогі, летам 1908 г. стрэўся з айцом А. Лісоўскім у ягонай роднай вёсцы Каранды, што была недалёка ад Арлянятаў. Гутарка зь ім і асабліва зь ягоным бацькам канчаткова ўмацавала жаданьне стацца сьвятаром. Але з ашмянскага гарадзкога вучылішча нельга было ўступіць у сэмінарыю — трэба было дапоўніць некаторыя прадметы: лаціна, матэматыка, гісторыя й замежная мова. Вялікую дапамогу ў перамозе гэтых недахопаў зрабіў стары Лісоўскі. Ён завёз Адама ў Вільню, там знайшоў для яго настаўніка й кватэру ў Новай Вілейцы.

Вясною 1910 г. Адам паехаў у Маскву здаваць экзамэн за 4-ю клясу гімназіі пры вучэбнай акрузе. Гэты экзамэн можна было здаваць і ў Вільні, але тут пры падобных экзамэнах шмат «рэзалі», а ў Маскве было лягчэй, васьм жа для большае пэўнасьці экзамэну давялося пазнаць старую Маскву. Экзамэн прайшоў памысна, і восеньню таго ж году адбыўся таксама памысны ўступны экзамэн у Віленскую каталіцкую духоўную сэмінарыю.

У сэмінарыі адначасна з навукаю Адам шмат чытаў кнігаў з галіны філязофіі, агульнае гісторыі й гісторыі Беларусі. Ягоныя сябры сэмінарысты былі пераважна апаліячаныя беларусы. Вось жа ўвайшоўшы ў курс сэмінарыйнага жыцьця, паволі пачаў весць сыстэматычную ўсьведамляющую працу між сяброў, спачатку аднакурснікаў, а потым і ў старэйшых курсах. Адны

зь іх нясьмела прызнаваліся да беларускасці, іншыя не. У сэмінарыі было нямала летувісаў, якія наагул да беларусаў адносіліся спагадна.

У 1911 г., калі Адам быў ужо на другім курсе, каля яго згуртавалася больш дзясятка сьведамых беларусаў. Цяпер можна было падумаць аб залегалізаванні беларускага гуртка перад сэмінарыяльнымі ўладамі. Душою арганізацыі быў Адам, і ён зьвярнуўся да рэктара ў гэтай справе. Рэктар спачатку меў некаторыя засьцярогі да гуртка, баючыся, каб беларускі рух не прынёс шкоды каталіцкай царкве, але калі пачуў ад Адама, што беларусы імкнуцца да таго, каб зь беларускага адраджэньня была таксама карысьць і для каталіцызму, дык дазволіў на існаваньне гуртка й беларускае бібліятэчкі пры ім, але з умоваю, што кніжкі, якія будуць прыходзіць у бібліятэчку, ён мусіць перш сам пераглянуць.

Праца беларускага гуртка ў сэмінарыі хутка дала добрыя вынікі. У штогодніх вечарох перад запусамі зьявіліся ў праграме беларускія нумары; лік сьведамых беларусаў між сэмінарыстаў паволі ўзрастаў.

Па сканчэньні сэмінарыі Адам пастанавіў вучыцца далей. Восеньню 1914 г., не зважаючы на ваенны час, ён ужо быў у Пецяўбурскай каталіцкай духоўнай акадэміі і там 28 сьнежня (па старому стылю) атрымаў сьвятарскае сьвячэньне.

У акадэміі й для навукі, і для рэлігійнае, і для нацыянальнае працы было вельмі шырокае поле. Тут ужо існаваў беларускі гурток з багатаю бібліятэкаю. Да таго была аграмадная акадэмічная бібліятэка. У Пецяўбурскім унівэрсытэце быў беларускі студэнцкі гурток. Наагул беларуская калёнія ў Пецяўбургу была даволі актыўная. Там у 1902 г. паўстала першая легальная беларуская арганізацыя «Круг беларускае народнае прасьветы й культуры», там у 1906 г. зарганізавалася першая беларуская выдавецкая суполка «Загляне сонца і ў наша аконца». З усімі гэтымі арганізацыямі айцец Адам быў у вельмі блізкай лучнасьці і ў першыю чаргу зь піянэрам беларускага адраджэнскага руху праф. Браніславам Эпімахам-Шыпілам.

У акадэмічным беларускім гуртку айцец Адам адразу быў выбраны сакратаром, а ў 1916 г. старшынёю й займаў гэтае становішча аж да сканчэньня акадэміі ў 1918 г. — апошняга году яе існаваньня.

У акадэміі было два факультэты: дагматычна-біблічны й маральна-праўны. Айцец Адам студыяваў на другім. Перад канцом студыяў, здаўшы ўсе экзамены й залкі, ён атрымаў ступень кандыдата кананічнага права і быў узяўся за магістарскую пра-

цу на тэму «Навука сьв. Тамаша Аквіната аб сям'і ў параўнаньні з сучаснай тэорыяй аб вольнай любові», але калі ўжо зрабіў самае важнае ў падрыхтоўчай навуковай працы, закінуў зусім далейшыя студыі свае магістарскае працы і заняўся студыямі моваў і філязафічных ды грамадзкіх праблемаў.

Ужо ў 1916 г. айцец Адам напісаў колькі артыкулаў у газэты «Сьветац», «Дзяньніца», а калі ў 1917 г. зьявілася «Крыніца», ён навязаў зь яе рэдакцыяю блізкае супрацоўніцтва.

У траўні 1917 г. заснавалася ў Петраградзе Беларуская Хрысьціянская Дэмакратычная Злучнасьць, і айцец Адам адразу стаўся актыўным сябрам, а потым і фактычным яе кіраўніком.

Год 1917 наагул вызначаецца вялікімі пераменамі. Пасьля Лютаўскае рэвалюцыі на ўсім абшары былое Расейскае Імпэрыі адбываліся паважныя нацыянальныя й рэлігійныя рухі. Не зважаючы на тое, што ў тым часе празь Беларусь праходзіў ваенны фронт і цяжыла ваеннае становішча, беларускі вызвольны нацыянальны й рэлігійны рух мацнеў з дня на дзень. У Менску 24—25 траўня 1917 г. адбыўся 1-ы зьезд беларускага каталіцкага духавенства, на якім абмяркоўваліся найбольш актуальныя пытаньні беларускага рэлігійнага жыцьця. На гэтым зьездзе айцец Адам чытаў рэфэрат аб беларускім руху й ягоных адносінах да рэлігійнага жыцьця. Некаторыя жаданьні, выказаныя на зьездзе, часткова пачалі ажыццяўляцца ў тым жа годзе. Магілёўскі архібіскуп дэ Роп у 1917 г. афіцыйльна дазволіў беларускія казаньні, і 21 ліпеня ў прысутнасьці архібіскупа айцец Адам меў першае казаньне па-беларуску ў Дзісьне.

Вясною 1918 г. айцец Адам скончыў акадэмічныя студыі й зь вялікімі клопатамі прабраўся на Беларусь, але, не дайшоўшы да Вільні, праз усю вясну й лета жыў у айца Шутовіча ў Барадзенічах, гаворачы беларускія казаньні ў ваколічных касцёлах. Толькі восеньню 1918 г. зь вялікімі цяжкасьцямі яму ўдалося атрымаць ад нямецкіх акупацыйных уладаў дазвол прыехаць у Вільню. У Віленскім біскупстве тагачасныя польскія кіраўнікі сустрэлі яго непрыхільна й хутка адправілі ў польскую парахвію (Драгічын над Бугам). На шчасьце, у тым жа 1918 г. прыбыў у Вільню Яго Эксцэленцыя Юры Матулевіч, які дазволіў айцу Адаму вярнуцца ў Вільню й заняцца грамадзкаю працаю.

Якраз калі айцец Адам зьявіўся ў Вільні, там адчыніўся ўнівэрсытэт, і гэта выклікала жаданьне дапоўніць свае студыі.

Ён прыватна яшчэ два гады наведваў праўны факультэт. Але на студыі яму заставалася вельмі мала часу, бо трэба было рэдагаваць «Крыніцу», удзельнічаць у Камітэце Помачы Ахвярам Вайны, выкладаць каталіцкую рэлігію ў Беларускай гімназіі. Восенню 1921 г. распачаліся ў Вільні рэгулярныя набажэнствы для беларусаў-католікаў, і айцец Адам штонядзелі гаварыў беларускія казаньні. У далейшым на ягоныя плечы ўзвальваліся ўсё новыя й новыя абавязкі. Падчас першых выбараў у першы польскі сэйм 1922 г. айцец Адам быў выбраны беларускім паслом. Тады бараніў беларускую справу ня толькі на сэймавай трыбуне, але таксама і ў кругох замежных дыпламатаў.

Праз сваю кіпучую дзейнасць ужо ў той час айцец Адам здабыў такі вялікі аўтарытэт, што калі ў 1924 г. менскія беларусы распачалі стараньні аб беларускім каталіцкім біскупе, дык адразу зьвярнуліся да яго, каб згадзіўся быць кандыдатам на гэтае становішча, але дзеля шматлікіх прычынаў праект ня быў ажыццяўлёны.

Па сканчэньні пасольскае кадэнцыі ў 1926 г. айцец Адам прысьвяціў шмат увагі навукова-выдавецкай дзейнасці. Заснаваў у Вільні беларускую друкарню імя Ф. Скарыны, якая стала найбольш плодным цэнтрам беларускага друкаванага слова ў Заходняй Беларусі. Адтуль штогод выходзіла некалькі беларускіх кніжак і там друкавалася некалькі беларускіх пэрыёдыкаў: «Хрысьціянская думка» пад рэдакцыяй самога айца Адама, «Шлях моладзі» ад 1932 г., «Самапомач» ад 1935 г., «Калосьсе» ад 1937 г. Для матэрыяльнага забясьпечаньня беларускае рэлігійнае прэсы ў 1928 г. ён заснаваў Беларускае каталіцкае выдавецтва.

За сваю працу на беларускай ніве айцец Адам меў шмат прыкрасыяў ад польскіх духоўных уладаў. У 1926 г. віленскі архібіскупскі пасада заняў Я. Э. Ялбжыкоўскі, ведамы з крайняга польскага шавінізму й варажасьці да ўсяго беларускага. Ён часта заклікаў да сябе айца Адама ды рабіў дакоры й пагрозы за ягоную дзейнасць. Калі ж ніякія пагрозы не зьмяншалі кіпучае працы айца Адама, тады 10 сьнежня 1928 г. архібіскуп Ялбжыкоўскі забараніў вернікам свае дыяцэзіі належаць да Беларускае Хрысьціянскае Дэмакратыі (БХД), чытаць «Беларускую Крыніцу» й асобным загадам забараніў айцу Адаму супрацоўнічаць у «Беларускай Крыніцы» й, ведама ж, належаць да БХД. Гэтая забарона мела на мэце скампрамэтаваць беларускі каталіцкі рух, але ў сапраўднасьці скампрамэтовала самога архібіскупа.

Калі польскі наступ на беларускі рух гвалтам зьменшаў поле беларускае культурнае й рэлігійнае дзейнасьці, айцец Адам пачаў больш часу прысьвячаць навукова-публіцыстычнай дзейнасьці. 3-пад ягонага пяра выйшла каля дзвюх тысяч артыкулаў у розных газэтах і часопісах; ён напісаў больш дзясятка ўступных разьдзелаў да розных кніжак, якія падрыхтаваў да выданьня, і выдаў 17 уласных кніжак: «Беларуская мова ў школах Беларусі 17 і 18 стст.» (1928), «Родная мова ў сьвятынях» (1929), «Францішак Багушэвіч, яго жыцьцё й творчасць» (1930), «Вітаўт Вялікі й Беларусы» (1930), «Казімір Сваяк; нарыс аб ягонай ідэалёгіі» (1931), «Кастусь Каліноўскі, «Мужыцкая праўда» і ідэя незалежнасьці Беларусі» (1937), «Праф. Браніслаў Эпімах-Шыпіла. Зь яго жыцьця і працы» (1935), «Да гісторыі беларускага палітычнага вызваленьня» (1935), «3 жыцьця і дзейнасьці Казіміра Сваяка» (1936), «Магнушэўскі, Паўлюк Багрым, Баброўскі» (1937), «Божае слова на нядзелі і сьвяты» (1938), «Лекцыі і Эвангеліі на нядзелі і сьвяты» (1938), «Міхал Забэйда-Суміцкі і беларуская народная песня» (1938), «У гонар 950-годзьдзя хрышчэньня Беларусі» (1938), «Хрысьціянства і Беларускі Народ» (1940), «Вучыся і маліся. Малітаўнічак» (1944).

У сваёй разнаякай працы айцец Адам зьвяртаў асаблівую ўвагу на кантакты з прадстаўнікамі тых народаў, якія спрыялі беларусам.

З момантам, калі польскі супрацьбеларускі наступ прыняў формы вострага адміністрацыйнага тэрору, 28 лістапада 1938 г. зьявіўся загад віленскага ваяводы аб высяленьні айца Адама Станкевіча разам з айцом Талочкам і інжынэрам А. Клімовічам з прыгранічнае паласы. Стаўшыся выгнанцам з роднага абшару, ён не пакідае зусім бацькаўшчыны, асяляецца ў Слоніме й, не зважаючы на востры паліцыйны надзор, прадаўжае сваю навуковую працу. Самое высяленьне толькі спачатку прыгнобіла айца Адама, але хутка яно сталася штуршком да больш упорыстае працы, бо й так папулярная ягоная асоба праз высяленьне сталася паўсюдна ведамаю й дарагою кожнаму сьведамаму беларусу; такое прызнаньне было яму вялікаю маральнаю падтрымкаю. Таму ў процівагу акту высяленьня беларусы ў Вільні заснавалі ў 1939 г. камітэт для падрыхтоўкі ўрачыстага ўшанаваньня 25-годзьдзя ягонага сьвятарства. Ваенныя падзеі на некаторы час затрымалі працу камітэту, але калі праз два тыдні ў верасьні 1939 г. ад польскае ганарыстае ўлады не засталася й чэпалаху, айцец Адам вярнуўся ў кастрычніку 1939 г. у Вільню й там 14 студзеня 1940 г. беларускія жанчыны падаравалі яму

вышыты арнат і альбу, у якіх сам юбіляр адправіў урачыстую імшу падзякі ў перапоўненым касцёле сьв. Мікалая. Таго ж дня адбылася акадэмія на яго чэсьць з шматлікімі прамовамі беларускіх і іншанацыянальных прадстаўнікоў. Віленская беларуская, летувіская і польская прэса прысьвяцілі яму спэцыяльныя артыкулы.

За кароткі час летувіскае ўлады ў Вільні айцец Адам зарганізаваў беларускую дзяржаўную прагімназію й беларускую пачатковую школу. Беларускі арганізацыйны рух на кароткі час быў аформіўся як Беларускі цэнтар ў Летуве, на старшыню выбралі айца Адама.

Калі 15 траўня 1940 г. бальшавікі канчаткова апанавалі Вільню, айцец Адам мусіў спыніць сваю грамадзкую працу, але калі ў наступным годзе Вільню занялі немцы, ён зь неслабеючаю энэргіяю бярэцца аднаўляць разбураныя бальшавікамі беларускія інстытуцыі, хоць і ў тых невялікіх рамках, на якія дазваляла акупацыйная ўлада. Дзякуючы ягоным старанням была адноўленая ў Вільні Беларуска гімназія, і на пачатку 1944 г. ён змог яшчэ выдаць невялікі малітаўнік для вучняў-каталікоў. У ліпені 1944 г. бальшавікі зноў занялі Вільню. Цяпер беларуская праца як у самой Вільні, так і ў Віленшчыне была строга забароненая. Чырвоны тэрор пад прэтэкстам ваеннае навалянціцы пачаў вынішчаць усё беларускае, у першую чаргу інтэлігенцыю, якая адважылася застацца на бацькаўшчыне. Як звычайна робяць злачынцы, усе свае крывавыя ўчынкi бальшавікі прыкрывалі жудаснаю моўчанкаю. Весткі, якія ў тым часе пранікалі з бацькаўшчыны, былі няпэўныя й часам супярэчныя. Раз даходзілі чуткі, што айцец Адам быў арыштаваны ў канцы лета 1944 г. і загінуў у турме НКЎС. Іншы раз паведамлялі, што ён працуе на парахвіі ў Беласточчыне. Тады аўтар гэтых радкоў лістоўна зьвярнуўся ў канцылярыю віленскае мітраполіі, якая мясьцілася ў Беластоку, з запытаннем аб долі айца Адама Станкевіча. На ліст прыйшоў кароткі адказ ад 25 лютага 1948 г., што «айцец Адам Станкевіч далей прабывае ў Вільні». Як прабывае й што робіць — аб гэтым не казалася ні слова. Толькі нядаўна амаль адначасна зьявіліся дзьве весткі, што айцец Адам два гады таму быў арыштаваны й высланы ў канцэнтрацыйны лягер, а другая вестка, больш сумная (хоць і не зусім пэўная), што ён памёр на Салавецкіх абтоках у канцы 1955 г.

Сьмерць айца Адама Станкевіча ёсьць вельмі вялікаю страатаю для беларускага народу, і ў сёньняшніх умовах тым больш балючая, што нават немагчыма хоць у дробнай часьці злажыць

яму тую пашану, на якую ён заслужыў. Праўда, праз усё сваё жыццё ён не шукаў сабе ні славы, ні почасцяў; аддаўшы раз і назаўсёды ўсяго сябе на ахвярную службу для збаўлення людзкіх душ, ён у першую чаргу ахвяроўваў сябе штодня ў сьвятой Службе Божай за родны беларускі народ, а ў сваёй неўсыпушчай дзейнасці рабіў усё, што толькі было ў яго сілах і магчымасцях, каб прычыніцца да лепшае будучыні свайго народу.

Айцец Антоні Неманцэвіч

Нарадзіўся Антон Неманцэвіч 8 лютага 1893 г. у Сакольскім павеце на Беласточчыне (па іншых звестках, у Санкт-Пецярбургу. — *Рэд.*). Атрымаўшы першую асвету ў Саколцы, а потым у Віленскай каталіцкай духоўнай сямінары, ён уступіў у 1914 г. у Пецярбургскую духоўную каталіцкую акадэмію. Яшчэ студэнтам атрымаў ён сьвятарскія сьвячэньні ў 1915 г. Адначасна з абавязваючаю навучаю ў акадэміі ён цікавіўся гісторыяй Беларусі й асабліва гісторыяй вуніяцкай царквы. Аб выніках сваіх досьледаў ён чытаў рэфэрат для сяброў беларускага гуртка й гуртка беларускай народнай асьветы, якім кіраваў Б. Эпімах-Шыпіла.

Акадэмічныя студыі айцец Антоні закончыў у апошні год існаваньня акадэміі — у 1918 г. і адразу распачаў душпастырскую працу ў Петраградзе як вікары парахвіі сьв. Кацярыны, але неўзабаве быў назначаны парахам у Колпіна каля Петраграду. 23 красавіка 1919 г. а. Антоні першы раз трапіў у савецкую турму. Тады католікі зь Петраграду зрабілі аграмадную маніфэстацыю каля касьцёлу сьв. Кацярыны, дамагаючыся вызваленьня нядаўна арыштаванага магільёўскага архібіскупа Цэпляка. Пасьля маніфэстацыі вернікі пайшлі ў касьцёл на вячэрню, а чэкісты, якія прыглядаліся да маніфэстантаў з вуліцы, уварваліся ў касьцёл і намагаліся спыніць богаслужэньне. Гэтая спроба не ўдалася, і яны мусілі выйсьці з касьцёлу й чакаць на вуліцы. Калі служба скончылася й вернікі пачалі выходзіць, чэкісты пры выхадзе кантралявалі пашпарты й арыштоўвалі ўсіх тых, хто ім падаваўся больш дзейным. Між арыштаванымі быў і айцец Неманцэвіч. Прысуд яму быў 6 месяцаў турмы, якія ён адбываў спачатку ў петраградзкай турме, а потым у маскоўскай.

Падчас свайго кароткага прабываньня ў Маскве айцец Антоні быў назначаны вікарыем міжнароднае каталіцкае парахвіі апосталаў Пятра й Паўла. Там жа ў Маскве ён зьбіраў беларусаў і гаварыў да іх казаньні па-беларуску. На адным з такіх казаньняў прысутнічала жонка расейскага ўсходне-

каталіцкага сьвятара айца Абрыкосава й потым пісала ў Рым да Валконскае, што ён гаварыў «на ломаном русском языке». Дзеля сваёй актыўнасьці ў Маскве а. Неманцэвіч быў пад заўсёдным наглядам савецкіх агентаў. Летам 1923 г. ён быў зноў арыштаваны й прабываў за кратамі аж да пачатку 1925 г., калі быў вывезены ў Польшчу ў форме вымены на палітычных вязьняў. Але ў гэтай краіне ён затрымаўся ненадоўга, бо ў тым самым 1925 г. выехаў у Рым для студый ва Ўсходнім інстытуце, дзе здабыў тытул доктара тэалёгіі. Навуковую дысэртацыю напісаў на тэму «Бальшавіцкае заканадаўства адносна рэлігійнага й маральнага ўзгадаваньня дзяцей у параўнаньні да Богага, натуральнага й аб'яўленага права». Абарона дысэртацыі адбылася 2 ліпеня 1927 г.

Падчас сваіх студый у Рыме айцец Неманцэвіч пазнаёміўся бліжэй з айцамі езуітамі, якія кіравалі Ўсходнім інстытутам. Якраз тады ў інстытуце былі частыя гутаркі аб Беларусі, бо ад 1924 г. езуіты мелі ў Альбэртыве ўсходне-каталіцкую пляцоўку й навіцыят. Вярнуўшыся з Рыму, айцец Неманцэвіч актыўна ўключаецца ў вунійную працу й 13 верасьня 1929 г. уступае ў езуіцкі навіцыят у Альбэртыве ўва ўсходнім абрадзе.

Ужо ў навіцыяце айцец Неманцэвіч вучыць чужанецкіх сьвятароў беларускае мовы. Пасьля адбыцьця навіцыяту ён назначаны парахам усходне-каталіцкае парахвіі ў Альбэртыве й рэдактарам беларускага рэлігійнага часопісу «Да злучэньня», першы нумар якога выйшаў у студзені 1932 г.

Дзеля актыўнага ўдзелу ў вунійнай працы айца Неманцэвіча запрасілі прачытаць рэфэрат на Трэцій вунійнай канфэрэнцыі ў Пінску ў 1932 г., але пару дзён перад адкрыцьцём канфэрэнцыі яму было загадана ператлумачыць рэфэрат зь беларускае мовы на польскую. Абураны гэтым фактам, айцец Неманцэвіч адмаўляецца ад удзелу ў наступных канфэрэнцыях. Як пакараньне за беларускасьць у 1933 г. яго пераводзяць з Альбэртыва ў недалёкія Сынкавічы на становішча параха, а на наступны год — у Дубно, на пасаду прафэсара пастырскае тэалёгіі ў тамтэйшай Папскай сэмінары. Тым часам умовы вунійнае працы становіліся ўсё цяжэйшымі. Ад 1932 г. на абшары Заходняе Беларусі не адчынена ніводнае новае вунійнае пляцоўкі, некаторыя нават былі зачыненыя, у 1938 г. быў спынены друк часопісу «Да злучэньня». Націск польскае адміністрацыі быў такі моцны, што аднойчы апостальскі нунцый заявіў: «На абшарах усходніх крэсаў пануе стан рэлігійнага перасьледу».

Айцец Неманцэвіч пераносіць сваю дзейнасьць у тыя месцы, дзе яна яшчэ была не зусім абмежаваная. На пачатку 1939 г.

ён арганізуе ў Варшаве выданьне новага часопісу «Злучэньне». У гэтай працы яму дапамагалі беларускія студэнты — трэба заўважыць, што па веравызнаньню яны былі амаль усе праваслаўныя. Выхад часопісу спыніла Другая сусьветная вайна.

І так цяжкая праца на рэлігійнай ніве сталася яшчэ цяжэйшаю пачынаючы ад верасьня 1939 г., калі Заходняя Беларусь увайшла ў склад БССР. Але і ў гэтых цяжкіх умовах айцец Неманцэвіч не спыняў сваёй дзейнасьці. У тым часе, карыстаючыся зь зьмены ўлады, львоўскі грэка-каталіцкі мітрапаліт Андрэй Шэптыцкі скарыстаў з сваіх паўнамоцтваў, якія меў яшчэ з 18 лютага 1908 г. ад папы Пія Х, і ўтварыў 9 кастрычніка 1939 г. чатыры ўсходне-каталіцкія экзархаты на абшары былое Расейскае Імпэрыі, у тым ліку Беларускі экзархат, назначаючы айца Антона Неманцэвіча экзархам.

Гэтае новае становішча было спалучанае ня толькі зь вялікімі цяжкасьцямі, але вымагала таксама заўсёднае гатоўнасьці да найбольшых ахвяраў, бо экзархаты тварыліся ў вялікім сакрэце. Дзеля гэтага на ўсякі выпадак айцец Неманцэвіч назначыў сабе двух намесьнікаў і адбыў зь імі кароткую нараду. Адбылося гэта 20 чэрвеня 1940 г. у адной з усходне-каталіцкіх парахвіяў.

Падчас першых крокаў свае працы ўсе нованазначаныя экзархі пераканаліся ў неабходнасьці неадкладнага вырашэньня шматлікіх кананічных і практычных пытаньняў. З гэтаю мэтаю ў Львове адбыліся два саборы экзархаў: першы ў верасьні 1940 г., а другі ў чэрвені 1941 г. На другім саборы айцец Неманцэвіч быў ужо не адзін, а са сваімі намесьнікамі. Паставы тых сабораў папа Піі XII зацьвердзіў 22 кастрычніка 1942 г.

Калі ў чэрвені 1941 г. Беларусь і Ўкраіну занялі немцы, украінскі й валянскі экзархі выйшлі з укрывьця й пачалі разгортваць сваю дзейнасьць. Даведаўшыся аб гэтым, айцец Неманцэвіч таксама распачаў стараньні перад нямецкімі акупацыйнымі ўладамі аб легалізацыі Беларускага экзархату. Ён выслаў ліст у Менск 3 студзеня 1942 г. Генэральны камісар Беларусі, хоць і неахвотна, але ў сакавіку таго ж году выдаў дазвол экзарху на легальную дзейнасьць. Тады айцец Неманцэвіч зьвярнуўся да Віленскага, Палескага й Падляскага біскупаў у справе пераняцьця кіраўніцтва над усходне-каталіцкімі парахвіямі; зь Вільні й Пінску хутка атрымаў прыхільныя адказы, а ў Падляскай дыяцэзіі ад 1939 г. біскупа не было, таму справа тамтэйшых парахвіяў засталася нявырашанай.

На парадку дня дзейнасьці экзархату стаялі такія важныя пытаньні, як арганізацыя духоўнае сьмінарыі, духоўнае кансыс-

торыі, друкаваньне богаслужэбных кнігаў і рэлігійнае літаратуры. Але для вырашэньня гэтых пытанняў не хапала адпаведных кадраў.

Аб існаваньні Беларускага Ёсходне-Каталіцкага Экзархату падаў да агульнага ведама айцец Неманцэвіч сваім пастырскім лістом на Вялікдзень 5 красавіка 1942 г. У гэтым лісьце ён зьвяртаўся да ўсяго беларускага народу. Вестку аб утварэньні экзархату падала да агульнага ведама таксама «Баранавіцкая газэта», а зь яе перадрукавала нават бэрлінская беларуская газэта «Раніца», падаючы кароткія весткі аб асобе айца Неманцэвіча і аб тым, што ў экзархаце ўрадаваю моваю ёсьць беларуская мова. Дзеля нястачы духавенства ўсю арганізацыйную працу выконваў сам айцец Неманцэвіч. Гэта змушала яго да частых падарожжаў, але якраз перамяшчэньне для неваенных асобаў было вельмі абмежаванае, таму прыходзілася карыстацца толькі прынагоднымі магчымасьцямі выездаў.

У 1942 г. у Слоніме пачаліся расстрэлы каталіцкага духавенства. На жаль, і супраць айца Неманцэвіча распачаліся інтрыгі і даносы з боку польскіх і расейскіх сьвятароў, а таксама некаторых беларускіх праваслаўных дзеячаў. Гэтая акалічнасьць змушала быць больш асьцярожным у сваёй дзейнасьці, але айцец Неманцэвіч не спыняў сваёй працы. Ён заснаваў Апостальства Малітвы за Беларусь, да якога спачатку належалі толькі сьвятары, а потым далучыліся й сьвецкія. Айцец Неманцэвіч збіраў сясьцёр скрытак, якія жадалі б працаваць у беларускіх сірацінцах.

У чэрвені 1942 г. айцец Неманцэвіч па справах экзархату мусіў зьездзіць у Львоў да мітрапаліта Шэптыцкага. Падарожжа трывала два тыдні, але не прынесла нічога суцэльнага, бо ў Львова кантакт з Рымам быў толькі прынагодны і толькі аднабочны, бо на лісты, што дасылаліся ў Рым, не было адказаў. Зь іншых экзархатаў таксама былі адно сумныя весткі: украінскі экзарх быў вымушаны пакінуць Кіеў, а дзейнасьць мітрапаліта была моцна абмежаваная.

4 ліпеня 1942 г. перад брамаю Альбэртынскага манастыра спынілася аўта з гестапаўцамі. Яны «прасілі» айца Неманцэвіча паехаць зь імі ў Слонім, пры тым яму не дазволена было ўзяць з сабою ніякіх рэчаў: маўляў, яго клічуць толькі для некаторых выясненьняў. З Слоніму экзарха адразу перавезьлі ў Баранавічы. Але й тут ён пабыў толькі адзін дзень і быў адпраўлены ў Менск, дзе таксама заставаўся непрацяглы час (толькі аднойчы ў турме ўзялі пасылку на ягонае імя).

З боку сьвецкіх і рэлігійных дзеячаў рабілася шмат старанняў вызваліць айца Неманцэвіча. Нават некаторыя высокапастаўленыя нямецкія афіцэры ўзяліся дапамагчы: у верасьні 1942 г. адзін палкоўнік зь нямецкае Галоўнае ваеннае кватэры, будучы ў Баранавічах, запэўніваў намесьніка экзарха, што айцец Неманцэвіч будзе хутка вызвалены.

Але замест абяцанага вызваленьня экзарха гестапа прысьпешаным тэмпам праводзіла поўную ліквідацыю экзархату. Калі напрыканцы верасня таго ж году зьявіўся ў Альбэртыве другі намесьнік экзарха, каб прынамсі часова абслугоўваць тамтэйшую парахвію, у слоніўскім гэбітскамісарыяце яму было загадана неадкладна вярнуцца, а за невыкананьне загаду недвухсэнсоўна пагражалі пакараньнем. Праз некалькі тыдняў значная частка альбэртывіцкіх парахвіянаў была вывезеная ў Нямеччыну, а сьвятыня зачыненая.

Дзе й як загінуў айцец Неманцэвіч, да гэтага часу не ўдалося атрымаць пэўных зьвестак, хоць у гэтым кірунку было зроблена нямала. У 1943 г. мітрапаліт Шэптыцкі афіцыйна зьвяртаўся да кампэтэнтных установаў з запытаньнем аб лёсе экзарха. У лістападзе 1943 г. атрымаў афіцыйна адказ з Галоўнае кватэры бясьпекі ў Бэрліне, што айцец Неманцэвіч памёр на плямісты тыф у пачатку 1943 г., а нямецкі біскуп Гэнрык Вінкэн, які быў пасрэднікам між нямецкімі біскупамі і ўрадам, з тае ж установы атрымаў адказ на некалькі месяцаў пазьней, што айцец Неманцэвіч памёр на тыф пры канцы 1942 г.

Ад часу беларускага адраджэнскага рэлігійнага жыцьця айцец Неманцэвіч быў першым беларускім сьвятаром, які ўвайшоў у шэрагі каталіцкае гіерархіі й на гэтым становішчы выявіў сваю веліч і бязьмежную любоў да беларускага народу й да канца выканаў свой абавязак ды завяршыў сваё жыцьцё найбольшым выявам любові, бо аддаў сваё жыцьцё за сваіх вернікаў і за беларускі народ.

Тамаш Трызна

Між малаведавых, але вельмі ахвярных беларускіх сьвецкіх рэлігійных дзеячаў ёсьць ўся сям'я Тамаша Трызны з Жодзішкаў Смаргонскага павету. Тамаш Трызна паходзіў з старога беларускае шляхоцкае сям'і. Ягонія прадзеда бралі актыўны ўдзел у дзяржаўным жыцьці Вялікага Княства Літоўскага. Ужо з маладых гадоў Тамаш стаўся актыўным беларускім дзеячам і належаў да Беларускае Хрысьціянскае Дэмакратыі.

Калі ў 1924 г. у Жодзішкі быў назначаны парахам ксёндз Гадлеўскі, дык для яго Тамаш Трызна быў добрым арганістам, супрацоўнікам і нават шчырым прыхільцам. Пад ягоным кіраўніцтвам хор выконваў ня толькі літургічныя, але й беларускія рэлігійныя песні. Калі потым на месца ксяндза Гадлеўскага віленская духоўная ўлада прыслала ксяндза-паляка, Тамаш разам з большасцю жыхароў застаўся верным сваім нацыянальным ідэалам. Такую ж паставу ён цвёрда захоўваў і ў часе Другое сусветнае вайны.

У 1943 г. на Жодзішкі напаў партызанскі аддзел пад кіраўніцтвам Дубаневіча, які вымардаваў усю сям'ю Трызны, хоць яны ніколі супраць партызанаў не выступалі, не вялі аніякай антысавецкай дзейнасці. Відаць, для партызанаў было злачынствам ужо тое, што Тамаш Трызна быў сьведамым беларусам-католікам.

Адольф Клімовіч

На беларускай рэлігійнай ніве значны след сваёю ахвярнаю працаю пакінулі ня толькі сьвятары, але й сьвецкія дзеячы. Перад Другою сусветнаю вайною ў Заходняй Беларусі было шырока ведамае імя інжынэра Адольфа Клімовіча.

Нарадзіўся Адольф Клімовіч 5 траўня 1900 г. у сялянскай сям'і каля Сьвянцianaў. Па сканчэньні сярэдніх школы ў Вільні ён паехаў у Прагу-Чэскую, бо якраз у тым часе чэскі ўрад прызнаў вялікую колькасць стыпэндый для беларусаў і ўкраінцаў. Тут ён студыяваў земляробства ў сельскагаспадарчай акадэміі ў Падэбрадах. Ужо будучы студэнтам, ён актыўна супрацоўнічаў зь беларускімі незалежніцкімі й рэлігійнымі арганізацыямі, дасылаў матэрыялы ў беларускія газэты й часопісы, трымаў лучнасьць зь беларускімі незалежніцкімі дзеячамі. Ён быў таксама актыўным сябрам Беларускага Студэнцкага Згуртаваньня ў Чэхаславаччыне й належаў да ініцыятараў стварэньня цэнтральнае беларускае студэнцкае арганізацыі — Аб'яднаньня Беларускіх Студэнцкіх Арганізацыяў (АБСА), у склад якое ўвайшлі студэнты зь Вільні, Варшавы, Прагі. А. Клімовіч быў першым старшынёй гэтае арганізацыі; ён жа па-француску выдаў бюлетэнь АБСА для інфармацыі Міжнароднага Студэнцкага Кангрэсу.

Закончыўшы студыі ў сельскагаспадарчай акадэміі з тытулам інжынэра-агранома, А. Клімовіч вярнуўся ў Вільню каля 1926 г. і далучыўся да працы беларускіх арганізацыяў: стаўся

сябрам Беларускае Хрысціянскае Дэмакратыі. Ён стаецца праймаючай рукою ксяндза Адама Станкевіча, належыць да ўправы Беларускага інстытуту гаспадаркі і культуры і да ўправы Беларускага Нацыянальнага Камітэту ў Вільні, пачынае выдаваць сельскагаспадарчы і каапэратыўны месячны часопіс «Самапомач», піша артыкулы ў «Беларускую крыніцу», у «Хрысціянскую думку», якую ад 1928 г. рэдагаваў ксяндз Станкевіч. Пасля смерці арганіста пры касцёле Сьв. Мікалая Альбіна Стэповіча пераймае кіраўніцтва беларускага касцёльнага хору. Наагул у тым часе не было ніводнае беларускае культурнае і рэлігійнае дзейнасці ў Заходняй Беларусі, у якой бы ня браў удзел у Клімовіч.

У апошнія пару перадваенных гадоў акупацыйная польская ўлада ўзняла востры паход супраць усяго беларускага. На падставе абвінавачванняў ў супрацоўніцтве з камуністамі 28 лістапада 1938 г. польскія ўлады выслалі з Вільні ксяндзоў Адама Станкевіча, Уладзіслава Талочку, а з імі А. Клімовіча. Але і на гэтым улады не спыніліся: перад самаю вайною яго выслалі ў канцэнтрацыйны лагер у Картускую Бязоў. На шчасце, гэта трывала нядоўга.

Калі нямецкія войскі акупавалі Беларусь, Клімовіч вярнуўся ў Вільню, але падобна як ксяндз Станкевіч, не ішоў у ніякае супрацоўніцтва з нямецкаю ўладаю. Але ў Віленшчыне і асабліва ў Лідчыне адразу пайшлі на супрацоўніцтва з немцамі былыя польскія ўрадоўцы, якія пры дапамозе акупацыйных войскаў пачалі вынішчаць сьведомых беларусаў. Становішча было трагічнае. Каб ратаваць ад вынішчэння беларускі актыў, віленскія беларусы зарганізавалі Беларускі камітэт. На просьбу камітэту Клімовіч згадзіўся паехаць у Ліду працаваць перакладчыкам, бо добра ведаў нямецкую мову. І сапраўды, ён шмат каго выратаваў, але за гэта з прыходам савецкіх войскаў быў асуджаны на 25 гадоў катаржных работ. Пасля звальнення з лагера ён працаваў арганістам у ксяндза Віктара Шутовіча ў Барысаве. А па смерці ксяндза Шутовіча прыехаў у Вільню да свае сям'і і працаваў тут да самай смерці арганістам пры касцёле на Зьвярынцы.

Летуіскія ксяндзы, якія адпраўлялі хаўтуры, казалі: Адольф Клімовіч адышоў з гэтага сьвету ў стане Божае ласкі.

Станіслаў Грынкевіч

Доктар мэдыцыны Станіслаў Грынкевіч (старэйшы) нарадзіўся ў 1901 г. у Сакольшчыне ў сялянскай сям’і, зь якое выйшаў ведамы беларускі рэлігійны дзеяч ксёндз Францішак Грынкевіч (1884—1933), дзядзька Станіслава. Праўдападобна, пад уплывам дзядзькі Станіслаў, скончыўшы гімназію, уступіў у Віленскую каталіцкую духоўную сэмінарыю. Закончыў яе вельмі добра, але на ксяндза ня высьвеціўся. Аб прычынах, чаму так сталася, у яго ніколі не пыталіся нават ягоныя прыяцелі, але яны здагадваліся, што прычынаю была непрыязная для беларускасці атмасфэра клеру й прафэсараў сэмінарыі.

Зрокшыся сьвятарства, Станіслаў уступіў на мэдыцынскі факультэт Віленскага ўнівэрсытэту, а пасля спецыялізаваўся ў галіне псыхіятрыі й нэўралёгіі. У сваёй фаховай практыцы ён паказаў сябе вельмі здольным лекарам. Працаваў спачатку ў прыходні, а пасля ў шпіталі для псыхічна хворых у Харошчы каля Беластоку. Сваю лекарскую працу ён спалучаў зь беларускаю рэлігійнаю й грамадзкаю працаю, часта пісаў на рэлігійныя тэмы, рабіў пераклады ведамых рэлігійных твораў, сярод якіх асабліва заслугоўвае на ўвагу пераклад твору сусьветнае славы Тамаша Кэмпійскага «Сьледам за Хрыстом».

На трэці дзень пасля заняцця Вільні савецкімі войскамі да Грынкевічаў зьявілася ўзброеная контрразведка й арыштавала Станіслава ды завезла яго ў Менск.

Далейшы ягоны лёс невядомы. Неафіцыйна кружылі пагалоскі, што нібыта памёр ён ад дызэнтэрыі. Але нават ягоная жонка ня ведала даты сьмерці мужа.

Айцец Леў Гарошка

ПРАЗ НАВАЛЬНІЦЫ Й НЯГОДЫ

Апынуўшыся на Захадзе, часта прыходзіцца сьцьвярджаць павучальны для нас, беларусаў, факт: ува ўсіх заходнеэўрапейскіх краінах недзе зафіксаваныя ўсе падзеі з усіх галінаў іхнага жыцця. Ня толькі падзеі агульнанацыянальнага значаньня, але нават дробныя местачковыя, а часам і вясковыя недзе запісаныя, захаваныя, каб не загінулі. Таму ня дзіва, што гэтыя

народы й самі добра ведаюць сваё мінулае і іншыя аб іх шмат ведаюць.

У нас жа найчасейей зь незалежных ад нас прычынаў паважная частка нашага мінулага пайшла ў забыццё. На жаль, тое самае дзеецца й сёння, і цяпер ужо з залежных ад нас прычынаў. За апошнія дзясяткі гадоў адышло на той сьвет нямала людзей, якія былі ў першых радох беларускага грамадзкага й рэлігійнага жыцця і з сваёю сьмерцю забралі з сабою шмат важных звестак. У сучасны момант, калі беларускую гісторыю і ўвесь беларускі адраджэнскі рух нашыя суседзі стараюцца прадстаўляць тэндэнцыйна, а часта зусім фальшыва, жывое слова аб тых падзеях можа мець аграмаднае значаньне.

Мне давалося быць сьведкам, а часам і ўдзельнікам шматлікіх падзеяў, аб якіх захавалася мала пісаных дакумэнтаў, таму й сьвярбіць рука, каб апісаць тое, што яшчэ захавалася ў памяці з нашага грамадзкага й рэлігійнага жыцця разам з асабістымі перажываньнямі.

Маё дзяцінства і юнацтва праходзілі ў часе Першае сусветнае вайны. Давалося бачыць на абшары Беларусі царскую расейскую армію, нямецкую армію, сьледам за тым польскіх легіянераў і бальшавікоў; давалося наслухацца сьвісту куляў і выцця снарадаў, але на тыя падзеі я глядзеў дзіцячымі вачыма ды мала што бачыў далей свае роднае вёскі над Вушаю. Таму пачну маё ўспаміны з таго часу, калі я ўжо мог глядзець паважней на ўсе падзеі з асабістага й грамадзкага жыцця.

Мне найлепш ведамы перадваенны пэрыяд вунійнае працы на Беларусі ад 1937 г. Ад гэтага часу я сам прымаў актыўны ўдзел у гэтай працы або быў навочным сьведкам. На ўсходняй частцы Беларусі, якая ад 1919 г. належала да Савецкага Саюзу і ўтварала так званую БССР, ніякай працы ў гэтым кірунку не было, бо там агулам адносіны да рэлігіі былі такія, што ўжо да 1939 г. былі пазачыненыя ўсе цэрквы й касьцёлы.

У Заходняй Беларусі, якая належала да Польшчы, сям-так магчымыя ўмовы для разьвіцця вуніі былі ў 1924—1928 гг. толькі на пачатковай стадыі дзякуючы прыхільнасьці такіх людзей, як біскуп Лазінскі. У далейшым вунійная праца мела столькі цяжкасьцей і перашкодаў, што, гаворачы аб вунійнай працы на Беларусі, ні аб чым іншым, як аб цяжкасьцях, і гаварыць нельга. Усяго тыя вуніяцкія парафіі, якія паўсталі ў тым першым пэрыядзе, ператрывалі да вайны, новых амаль не паўстала.

Цяжкасьці вунійнае працы былі наступныя:

— непрыхільнае становішча польскага рыма-каталіцкага духавенства;

— варожа пастава польскага ўраду;

— варожа прапаганда праваслаўнага духавенства.

Найтрагічнейшым для вуніі быў той факт, што праўна яна палягала тым людзям, якія яе ненавідзелі, — польскім біскупам і дэканам. Для разьвіцьця вуніі яны не рабілі нічога, але затое ўсякімі спосабамі стараліся спыніць яе разьвіцьцё.

Вось факты.

Калі я быў яшчэ студэнтам, жадаючы працаваць для вуніі на Беларусі, звярнуўся да віленскага мітрапаліта Р. Ялбжкоўскага, дзе было найменш вуніяцкіх парафій; на маё здзіўленьне я даведаўся, што там больш і не патрэбна. «Я маю досыць вуніяцкага духавенства», — сказаў сам мітрапаліт. Просьбы праваслаўных сьвятароў і цэлых парафій прыняць вунію з розных меркаваньняў адкідаліся.

У Пінскай дыяцэзіі, калі там стаўся ардынарыем біскуп К. Букраба, зрабілася іншая практыка спыняць пашырэньне вуніі. Калі туды прыходзілі заявы з жаданьнем пераходу на вунію, дык у такую вёску высылаўся лацінскі коэндз, каб намовіць людзей адразу прыняць рыма-каталіцтва. Звычайна на гэта не згаджаліся, і таму іхныя просьбы прыняць вунію адкідаліся як «няшчырыя». Такія факты ведамы мне у в. Жоўтынь і іншых на Палесьсі.

У Папскай сэмінарыі у Дубне нацыянальныя адносіны былі такія ненармальныя, што клерыкам забаранялася аб іх расказаць навуках. Уступ у сэмінарыю для беларусаў быў вельмі ўтруднены, бо толькі той мог быць прыняты, хто меў ад якогась ардынарыя пісьмовае пацьверджаньне, што будзе прыняты на працу. У Пінскай дыяцэзіі так стараліся разьмясьціць сьвятароў, каб беларус абслугоўваў украінцаў, а ўкраінец — беларусаў.

Асабліва кідалася ў вочы няроўнае матар'яльнае становішча вуніяцкага й лацінскага духавенства. Пінскі біскуп Букраба ў 1937 г. толькі для асабістых прагулак купіў люксовую лодку за 10 тысяч злотых, у 1938 г. перабудоваў і так раскошны палац за 40 тысяч злотых, а ў вуніяцкіх цэрквах часта не было за што напавіць дах, хоць гэта каштавала ўсяго 100 ці 200 злотых. Для вуніятаў гэткае становішча было тым больш крыўдным, што біскупы мелі гэтакія сумы ад польскага ўраду за колішнія паўвуніяцкія маёмасьці.

Калі я пасыля двухразовае пісьмовае просьбы асабіста прыехаў да біскупа Букрабы ў справе дазволу на выклады рэлігіі ў школах, а таксама для выяснення ненармальных адносінаў суседніх польскіх парафій і абароны ад паліцыі, якая прыдзіралася да кожнай дробязі й складала пратаколы, дык замест помачы атрымаў загад сядзець ціха. Калі я сказаў, што аб гэтым напішу ў нунцыятуру ў Варшаву, дык мне біскуп загразіў царкоўнымі карамі. І толькі мая заўвага, што калісьці апосталы ў такім выпадку адказалі: «нам належыць больш слухаць Бога, а не людзей» — і не злякаліся прыняць кару, крыху апамятала біскупа.

Не без прычыны інструкцыю Апостальскага Пасаду 1937 г. аб вунійнай працы ў дзяццэзійных часапісах надрукавалі толькі ў 1938 г., аднак у практыцы трымацца яе аніяк не хацелі. Польскі ўрад праз сваё Міністэрства асьветы й рэлігійнага веравызнання да вуніі адносіўся ня толькі непрыхільна, але ўпрост варожа. Аб гэтым некаторыя высокапастаўленыя ўрадоўцы ў міністэрстве гаварылі зусім яўна, указваючы на той факт, што вунія як каталіцкае веравызнаньне ня можа быць давольнаю прыладаю іхнае рэлігійнае палітыкі бязь ведама Апостальскага Пасаду, да таго паважна баяліся, што вунія можа стацца беларускаю нацыянальнаю вераю. Польскі ўрад ахвотней хацеў мець дачыненні з праваслаўнаю царквою, бо выкарыстоўваў яе слабасьць, зусім падпарадкаваў яе для сваіх палітычных мэтаў. Варшаўскі мітрапаліт Дзянісій, галава праваслаўнае царквы ў Польшчы, да гэтага надаваўся як найлепш.

Прыкладаў варожае дзейнасьці польскага ўраду да вуніі можна прывесць безліч. Думаю, што Апостальскі Пасад мае пра гэта адпаведныя справаздачы ад біскупа Чарнецкага.

Для прыкладу падаю некалькі фактаў з майго жыцця. Асабліва стараўся знішчыць вунію палескі ваявода Костэк-Бэрнацкі, які ўславіўся на ўсю Польшчу з таго, што выбудаваў для палітычных вязняў канцэнтрацыйны лягер, што не ўступаў нямецкім лягерам Дахау, Бухэнвальд, Аўшвіц. Ён загадаў паліцыі закрыць новапобудаваную вуніяцкую царкву ва Ўгрынічах каля Любяшова (місія айцоў капуцынаў). Ён жа выселіў з Палесься айцоў капуцынаў-гальянцаў з айцом Кірылам ван Тэрнэзіюсам на чале. Малую сэмінарыю для будучых сьвятароў усходняга абраду ў Любяшове ён загадаў перанесьці на польскую этнаграфічную тэрыторыю. Яе перанеслі ў Ломжу, але й там у хуткім часе мусілі зусім зьліквідаваць. Над кожным вуніяцкім сьвятаром ён устанавіў суровы паліцыйны надзор, як аб гэтым

дакладна апавядаў сам камэндант паліцыі з Маларыты (Палесьсе) пасля развалу Польшчы ў 1939 г.

Сёстры Найсвятэйшага Сэрца Хрыстова, па нацыянальнасці полькі, якія памагалі ў вунійнай працы айцам капуцынам у Любяшове, мелі ад паліцыі столькі непрыемнасцяў, што іхная настаяцелька Ганна Бульбот у гутарцы з старастам з Камень-Кашырска даслоўна казала: «Маю ўражаньне, што мы жывем не ў каталіцкай Польшчы, але хіба ў балышавіцкай бязбожнай Расеі».

Хто не згаджаўся па-польску выкладаць рэлігію ў школе, таму зусім забаранялі навучаць дзяцей у школе. Я належаў да тых святароў, якія ня мелі дазволу на навуку рэлігіі ў школе. Калі я ўсё ж стараўся навучаць дзяцей у сябе або ў хатах іхных бацькоў, дык ад паліцыі ня меў праходу. Паліцыя старалася даведацца вызначаны час і месца навукі, пільнавала дзяцей, пераймала іх па дарозе і адпраўляла назад дамоў. У Століне я катэгізаваў дзяцей у магільнай капліцы, на самых могілках, у лесе і ў збожжы, раздзяліўшы ўсіх дзяцей на некалькі групаў. Трэба было штодзённа праходзіць пешкі некалькі дзясяткаў кілямэтраў, унікаючы спатканьня з паліцыяю.

Каб маральна й матар'яльна зламаць вуніацкае духавенства, паліцыя мела загад пісаць усякія магчымыя пратаколы за найдрабнейшыя, а нават не існуючыя адміністрацыйныя правіны, як пабелка платоў, чысьціня вуліцы, парадак каля хаты і інш. На мяне гэткіх караў напісалі у суме на 200 злотых і столькі ж сама на дзяка.

Дзе былі вуніацкія вернікі, але не было царквы й прыходзілася правіць богаслужэньні ў сялянскай хаце, дык паліцыя карала такіх гаспадароў за быццам бы незахоўваньне якіхсьці санітарных прадпісаньняў. Такія выпадкі мелі месца ва ўспамінаных ужо Ўгрынічах і калёніі Макраны Столінскага павету.

За маю дзейнасьць на карысьць вуніі загадам наваградзкага ваяводы з дня 15.5.1939 г. я быў выселены назаўсёды з прыгранічнае паласы, што была ў папярэднім годзе пашырана на 100 км.

Пры гэтай нагодзе варта заўважыць, што агулам польская палітыка супраць беларусаў ў 1939 г. прыняла застрашальны характар. Была забаронена амаль уся беларуская прэса, зачынены школы, сіламоц тварылі так званых праваслаўных палякаў, высыялялі з прыгранічнае паласы ўсіх дзейных і сьведамых беларусаў, забаранілі беларусам купляць зямлю, насылалі на Беларусь новых польскіх асаднікаў, усіх рыма-католікаў бела-

русаў залічылі ў палякаў, у прыгранічнай паласе КОП (Korpus Ochrony Pogranicza) пачаў узмоцненую акцыю навяртаньня праваслаўных вёсак на рыма-католікаў. Місіянерамі былі польскія афіцэры й паліцыя, былі распушчаны ўсе беларускія арганізацыі, прымусова закладаліся розныя польскія арганізацыі. Усё гэта настроіла ваража да Польшчы нават пасіўныя сялянскія масы й стварыла спрыяльны грунт для бальшавіцкае прапаганды. Таму, калі выбухнула вайна, на працягу аднаго тыдня развалілася Польшча, і бальшавікоў бальшыня народу чакала, як спасеньня. А тое, што потым дзеялася ў Польшчы, народ тлумачыў як Божую кару за дзяржаўныя грахі.

Прапаганда супраць вуніі ніколі не заціхала. З аднаго боку, рыма-каталіцкія ксяндзы не ўважалі вуніятаў за сапраўдных католікаў і да тых, хто пераходзіў на вунію, казалі: «Лепш адразу перайсьці на праўдзівае каталіцтва», разумеючы пад гэтым лацінства. А з другога боку, праваслаўныя пашыралі думку, што вунія — гэта нейкая патайная палянізацыя, і паказвалі на факт, што вуніяты залежаць ад польскіх лацінскіх біскупаў. Тое, што праваслаўная царква ў Польшчы сама служыла палянізацыі, паясьнялі яе бяссьільнасьцю, а «вуніяты маюць абаронцаў у Апостальскай сталіцы і як бы хацелі, дык маглі б абараніцца ад палянізацыі, а таму, што не бароняцца, значыць, самі маюць якіясь падазроныя пляны». Пасьля 1937 г. можна было не спасылацца на інструкцыю з Рыму аб вунійнай працы, але ўжо было запозна.

Да дрэннага рэнамэ вуніяцкае царквы ў значнай меры спрычыніліся некаторыя канвэртары з праваслаўя, што па некалькі разоў пераходзілі то ў адную царкву, то ў другую. Успомніць хоць бы архімандрыта Марозава, архімандрыта Мядзведзя, што аж па тры разы пераходзілі на вунію. Вялікі працэнт канвэртараў меў нядобрую маральную славу. З гэтага ўсяго ў некаторых акаліцах аб вуніі стварылася вельмі нядобрая думка. У 1939 г. на Палесьсі сяляне вёскі Збураж мне самому гаварылі даслоўна: «Мы думалі, што праваслаўныя папы — гэта нікудышныя людзі, але вуніяты — дык такая дрэнь, што нават і праваслаўных нявартыя». Зьмяніць гэтую апінію было нялёгка.

Да таго варта зазначыць, што хоць вунійная праца на Беларусі была наскрозь місыйнаю працаю, аднак матар’яльнае становішча вуніяцкага духавенства зусім на гэта ня ўказвала, яно было больш чым сумным. Дапамогі, якую атрымлівалі вуніяцкія сьвятары ад польскіх біскупаў, хапала ўсяго на сыціплае

прыватнае ўтрыманьне, а на місійныя выдаткі й граша не атрымывалася. Такія сродкі прапаганды, як кніжкі, абразкі, газэты, аптэчкі, амаль нідзе на парафіях не спатыкаліся па-за тым, што мелі сьвятары для ўласнага ўжытку. Адпаведны царкоўны хор таксама рэдка дзе спатыкаўся.

Калі ў верасьні 1939 г. у Заходнюю Беларусь прыйшлі бальшавікі, сумны вобраз вуніі зьмяніўся на яшчэ горшы. Да гэтага часу некаторыя вуніяцкія парафіі існавалі толькі для справазданьняў у Рым. Напрыклад, у Пінскай дыяцэзіі такімі парафіямі былі Курашава, Збураж, Стаўпцы. Не чакаючы падаткаў ад бальшавікоў, такія парафіі самавольна ліквідаваліся, бо там вернікаў не было ўжо ад некалькіх гадоў.

У некаторых мясцовасьцях, дзе сьвятары дрэнна жылі з насельніцтвам, мелі месца жудасныя выпадкі супраць сьвятароў. У вёсцы Бабровічы на Палесьсі мясцовыя камуністычныя актывісты вуніяцкага сьвятара айца Пачопку тэрарызавалі да тае ступені, што давалі да расстройства нэрваў. Яго кідалі на салому й намагаліся спаліць жыўцом, хворага выкідвалі з ложку. У канцы ён памёр у шпіталі як нэрвова хворы. Настаяцель парафіі Таракані айцец Данат Навіцкі ўцёк ад актывістых і бальшавікоў, бо ўжо быў раз на Салаўках. У праваслаўных парафіях былі выпадкі яшчэ больш жорсткія. У вёсцы Ваўкавічы каля Наваградка вернікі павесілі свайго праваслаўнага сьвятара, абрэзаўшы яму перш зажива вушы й нос. Але гэтакія выпадкі здараліся спарадычна і ўсяго там, дзе сьвятары занябалі сваю працу, пры тым усяго ў першых месяцах пасьяля прыходу бальшавікоў.

На шчасьце, радасьць з прыходу бальшавікоў мінула досыць хутка. Калі бальшавікі аблажылі духавенства велічэзнымі падаткамі, пачалі арганізоўваць першыя калгасы й саўгасы, распачалі масавыя вывазы ў Сібір, народ убачыў і адчуў на сабе ўвесь нялюдзкі бальшавіцкі лад і пачаў шчыра ненавідзець бальшавізм і ўсё, што зь ім злучана, от жа й бязбожнасьць. Аднак місійная й вуніяцкая праца была выключана, за выняткам толькі прынагодных гутарак у адпаведных абставінах. Аб закладаньні новых парафій і гутаркі не магло быць, бо нават тыя, што ўжо існавалі, трудна было ўтрымаць з прычыны велічэзных падаткаў.

У гэтым часе сталася падзея гістарычнага значаньня для Беларусі — мітрапалітам Шэптыцкім на аснове адпаведных паўнамоцтваў з Рыму між іншымі экзархатамі быў створаны таксама Грэка-каталіцкі экзархат Беларусі, але таму, што гэта

рабілася ў найбольшай тайне, праца экзарха і ягоных радных абмяжоўвалася толькі падрыхтоўкай рэлігійнае літаратуры й зьбіраньнем патрэбных інфармацыяў. На жаль, падчас акупацыі ўвесь гэты матар'ял загінуў.

Калі летам 1941 г. немцы занялі Беларусь, рэлігійнае жыццё спачатку быццам ажывілася. Не было падаткаў на сьвятароў, парафіяльная зямля зноў вярнулася парахам, не было кантролю НКВД над царкоўным жыццём. Запраўднае аблічча гітлярызму таксама не было ведамае. Праўда, калі толькі замест вайсковае прыйшла нямецкая цывільная ўлада, дык адразу выявілася, што немцы ў сваёй царкоўнай палітыцы на Беларусі паставілі абAPERцiя на праваслаўную царкву. У Менску была ўтворана мітраполія, назначаны цэлы рад новых эпіскапаў на Беларусі, а ў канцы была ўтворана Беларуская Праваслаўная Аўтакефальная Царква. Аўтакефалія прагалошана ў Менску на адумымым Саборы ў 1942 г. Вартае аднак увагі тое, што склікаў гэты сабор і старшынаваў на ім заступнік мітрапаліта Панцеляймона архіэпіскап Філафей, бо сам мітрапаліт з русафільскіх углядаў супраціўляўся аўтакефаліі.

Экзарх грэка-каталіцкай царквы Беларусі айцец Неманцэвіч выперадзіў праваслаўных у сваёй дзейнасьці. Ён вясною 1942 г. дастаў дазвол ад Генэральнага камісара Беларусі Кубэ на легальнае выконваньне свае рэлігійнае дзейнасьці. На Вялікдзень 5 красавіка 1942 г. ён выдаў першае і апошняе сваё пасланьне да беларускага народу. У «Баранавіцкай газэце» быў надрукаваны адпаведны артыкул самога экзарха й паданы склад Рады экзархату.

Духовым цэнтрам у Беларусі ў тым часе быў г. Баранавічы, там было найбольш школаў і самая актыўная беларуская інтэлігенцыя. Таму на Радзе экзархату было пастаноўлена, што хтосьці з радных абавязкова мусіць застацца ў Баранавічах і весці магчымую прапаганду на карысьць вуніі. Гэты абавязак выпаў на маю долю, бо я быў знаёмы з рэдактарам «Баранавіцкае газэты» й меў доступ да ўсіх школаў і курсаў як настаўнік беларускае мовы, літаратуры й гісторыі; рэлігію выкладаць было агулам забаронена.

Сам экзарх застаўся й надалей у Альбэртыне каля Слоніма й займаўся арганізацыйнымі і агульнацаркоўнымі справамі. Ён увайшоў у зносіны з лацінскімі ардынарыямі й перабраў ад іх юрысдыкцыю над уніяцкімі парафіямі. Самы першы перадаў юрысдыкцыю віленскі мітрапаліт Ялбжыкоўскі й да самога экзарха паставіўся вельмі прыхільна. Труднасьці былі зь

Пінскаю дзяццэзію, бо ў Пінску не было ардынарыя — біскуп Букраба яшчэ з бальшавіцкіх часоў уцёк у Львоў.

Між бежанцаў дзейнічаў айцец Гадуцэвіч, але ён хутка развіўся тыфусам і памёр. Тыя сьвятары, якія ператрывалі бальшавізм, заставаліся далей на сваіх парафіях, але таму, што камунікацыя была надта ўтруднена, а пошты зусім не было, лучнасьць паміж імі і экзархам была толькі прынагодная.

Гэтая дзейнасьць трывала вельмі нядоўга, бо ў ліпені месяцы таго ж 1942 г. экзарх быў арыштаваны й больш волі не пабачыў. Паводле тых інфармацыяў, якія мне ўдалося сабраць, прычыны арышту былі наступныя.

Дэнунцыяцыя праваслаўных эпіскапаў з Жыровіцкага манастыра на экзарха, быццам ён як езуіт зьяўляецца патайным польскім дзеячам. Выклікана была дэнунцыяцыя жаданьнем экзарха вярнуць назад сіламоц забраныя праваслаўнымі вуніяцкія цэрквы ў Сынкавічах і Курашове. Дэнунцыяцыя была паслана ў нямецкае СД у Слонім, дзе зь яго давераная асоба зрабіла копію й пераслала ў Віленскі беларускі музэй на рукі М. Пецюкевіча: быццам у часе падарожжа экзарха да Львова меліся якіясьці зьвязкі з падазронамі людзьмі, хоць падарожжа адбывалася ў нямецкім аўце і зь немцам-шафёрам.

Відавочнае жаданьне немцаў зьнішчыць грэка-каталіцкую ерархію й царкву, бо калі я некалькі месяцаў пасьля арышту спрабаваў асесьці ў Альбэртыве, дык атрымаў ад немцаў такі востры адказ, што мусіў хутчэй выбірацца з Альбэртыва.

Праўда, экзарх хутка пасьля свае намінацыі на выпадак неспадзяванае сьмерці назначыў сабе намесьнікаў у асобах айца Вячаслава Аношкі і айца Льва Гарошкі, але ў абліччы варожае паставы немцаў да вуніі нельга было прыдумаць, што рабіць, прытым даўжэйшы час усё яшчэ была надзея, што экзарх яшчэ вернецца, так запэўніваў нас адзін вышэйшы нямецкі ўплывовы афіцэр, які ў кастрычніку 1942 г. ехаў па важных справах да Бэрліна й пасьля з Бэрліну прыслаў ліст (напаўшыфраваны) на рукі быўшага бурмістра г. Баранавічы Гібоўскага, у якім запэўніваў, што за пару тыдняў экзарха выпусьцяць.

Дзякуючы няздарнай нацыянальнай палітыцы немцаў становішча ў краі з дня на дзень становалася ўсё больш трагічным. Зачынаўся бальшавіцкі партызанскі рух. Немцы намагаліся спыніць гэты рух тэрарыстычным спосабам, яны выпальвалі й выстрэльвалі цэлыя вёскі, але ад гэтага партызанка ўзмагалася яшчэ больш. Рукамі нямецкага СС былі зьнішчаны сотні вёсак на Беларусі, між імі й вуніяцкія парафіі вёсак Збураж, Баброві-

чы ды іншых. У ваколіцы мястэчка Ганцавічы было знішчана разам 40 вёсак разам з насельніцтвам. Ня толькі вёскі, але й мястэчкі гінулі ў гэтай завірусе.

Бальшавіцкі партызанскі рух і дзейнасьць нямецкага СС ад 1943 г. так спаралізавалі жыцьцё на Беларусі, што аб якойсьці місійнай працы нельга было й думаць. Нават нельга было даведацца, што дзеецца з тымі парафіямі, якія ператрывалі вайну. Хаос павялічваўся з дня на дзень. У вёсках, адлеглых некалькі кілямэтраў ад гарадоў, днём улада была нямецкая, а ўначы — партызанская, а некаторыя ваколіцы былі зусім апанаваныя партызанамі.

У гэткім хаосе ў канцы ліпеня 1944 г. пачалося гвалтоўнае адступленьне немцаў перад бальшавікамі. Зь Беларусі масы інтэлігенцыі й сялянства рушылі на захад, не жадаючы стрэнуцца з бальшавікамі. Аднак вялікую частку ўцекачоў партызанам удалося пераняць па дарозе й вярнуць назад. Тыя, што змаглі ўцячы й абараніцца ад партызан, былі накіраваны немцамі ва Ўсходнюю Прусію і ў бальшыні там засталіся, бо далейшы наступ на Шчэцін адрэзаў ім дарогу на захад, між імі застаўся таксама першы намесьнік экзарха айцец Аношка. Усе герархі Беларускае Праваслаўнае Аўтакефальнае Царквы, падобна як украінскае й расейскае, разам у ліку 50 чалавек, таксама апынуліся на эміграцыі.

Між беларускаю эміграцыяю ў Нямецчыне вуніная праца не спынялася, бо было чатырох беларускіх вуніацкіх сьвятароў і некалькі сот актыўных вуніацкіх вернікаў. У Бэрліне я зрабіў усё патрэбнае для арганізацыі парафіі і, нават не чакаючы дазволу ад Міністэрства рэлігіі, пачаў правіць богаслужэньні для беларусаў. Прэзыдэнт Беларускае Цэнтральнае Рады, інтэлігенцыя, работнікі прынялі гэтую дзейнасьць вельмі прыхільна, аднак, ня маючы дазволу, у сваёй дзейнасьці я мусіў абмяжоўвацца толькі Бэрлінам. З параскіданымі па розных прамысловых цэнтрах вуніацкімі вернікамі ўдалося навіязаць лістоўную зьвязь і весьці душпастырства лістоўна; вынік быў неспадзявана добры, бо гэткам спосабам удалося навіязаць лучнасьць з праваслаўнымі вернікамі, а нават і духавенствам. Іншыя беларускія вуніацкія сьвятары таксама не сядзелі бязьдзейна — рабілі, што маглі...

Нашы традыцыі — наш скарб

Шмат каму, можа, выдаецца дзіўным: як гэта я сам і мае сябры ў Наваградку, і дырэктар гімназіі, і беларускія дзеячы ў Вільні, будучы афіцыйна, паводле мэтрыкаў, праваслаўнымі, дзейнічалі адносна грэка-каталіцкай акадэміі як католікі. Так, сапраўды, некаторыя дзейнічалі як католікі, але некаторыя й лічылі сябе такімі. На гэтую тэму аднойчы была ў бурсе вельмі цікавая дыскусія ў дзень сьвяткаваньня незалежнасьці Беларусі. Навязваючы да слоў Трэцяе Ўстаўное Граматы, што трактаты, накіненыя Беларусі Расейскаю Імпэрыяю, Беларусь не абавязваюць, мы адназгодна прыйшлі да выснаўку, што тым больш нас не абавязвае царскі ўказ аб скасаваньні Вуніі, і шматлікія беларускія «ўпораствующыя» вёскі сьведчаць вымоўна, што й калісь беларускі народ не лічыў той акт абавязваючым. Калі ж хто прызнае насільную касату Вуніі як праўны ды абавязваючы акт, дык будучы пасьялоўным, мусіць прызнаць і Савецкую Беларускую Рэспубліку, за якую насельніцтва аддае галасы аж у 99,9%, і адмовіцца ад змаганьня за незалежнасьць Беларусі.

Ніводны з вучняў Наваградзкае беларускае гімназіі не прызнаваў тых актаў, якія варожыя нам дзяржавы — Расея й Польшча — накідалі сілаю, таму, хоць і не належалі да Вуніяцкае царквы, але прынамсі некаторыя, у тым ліку і я, лічылі яе сваёю царквою. З гэтаю царквою зьвязана больш як двухвяковая гісторыя беларускага народу, зь ёю зьвязана змаганьне за захаваньне нашае самабытнасьці супраць наступу вынарадаўленьня з боку нашых суседзяў. Што нам нясло праваслаўе — мы ведалі добра. Таму я сябе лічыў вернікам Усходне-Каталіцкае Царквы й мог безь ніякіх «пераходаў» студыяваць у грэка-каталіцкай акадэміі, аформіўшы мэтрыкі згодна з маім пераконаньнем. Багаслоўскія аргумэнты адносна каталіцкае царквы было даволі часу пазнаць падчас студыяў.

Пры гэтай нагодзе варта дадаць, што ў нашай ваколіцы ў часе майго юнацтва было яшчэ шмат жывых традыцыяў аб Еднасьці — так называў Вунію мой дзед. Ня раз падчас Вялікага посту, калі здараліся прыкрыя інцыдэнты з платаю за споведзь і за картачкі, усе старэйшыя людзі з жалем гаварылі: «Калісь, за часоў Еднасьці, гэтага ніколі не было». Дзед Пракоп мне некалькі разоў расказваў зь вялікім узрушэньнем, як аднойчы падчас паломніцтва ў Жыровічы ён стрэнуў каля сьвіцязянскіх лясоў старога вуніяцкага сьвятара, які хаваўся недзе каля Сьвіцязі.

Бог кліча на сваю службу, як Сам знае

Было гэта на пачатку верасня 1931 г. У адну прыгожую раніцу бацька й я разбіралі малатарню, аглядалі кожную частку, выбіраючы зношаныя штыфты й ачышчаючы ад дзэгцю шасьцерна, аж раптам бачым — да нас ідзе вучань з Наваградзкае гімназіі й нясе ў руках нейкую паперку. Гэта была тэлеграма Антона Луцкевіча зь Вільні да дырэктара Наваградзкае гімназіі Я. Цеханоўскага. Зьмест яе быў кароткі: «Няхай Гарошка прысылае дакумэнты». Пасланец ня мог толкам паясьніць, што значыць гэтая тэлеграма. Бацькі глядзелі на мяне й на тэлеграму пытливым поглядам, а я глядзеў на іх і ня ведаў, што гаварыць. Адно было ясна, што для выясьнення справы трэба было ехаць у Наваградак. Усе згадзіліся, што ехаць трэба неадкладна.

У Наваградку дырэктар гімназіі сустрэў мяне з радаснаю ўсьмешкаю:

— Зьбірайся скарэй ды едзь у Вільню!

— Чаго туды ехаць? — пытаюся паважна здзіўлены.

— Там Антон Луцкевіч пастараўся забясьпечыць табе месца ў Грэка-каталіцкай багаслоўскай акадэміі ў Львове.

— Як жа гэта сталася? Я ня маю намеру студыяваць багаслоўства.

— Сталася вельмі проста. Мне расказалі, што ты хацеў ехаць у нейкі багаслоўскі інстытут у Францыі ці нават у Любліне, дык я падумаў, што табе было б нашмат лепей паехаць у багаслоўскую акадэмію ў Львоў — гэта нашмат паважнейшая ўстанова. А ведаючы, што Антон Луцкевіч мае добрыя зьвязкі зь Львоўскім мітрапалітам Андрэем Шэптыцкім, я напісаў яму аб табе. У адказ атрымаў тую тэлеграму, якую перадаў табе. Цяпер трэба ехаць у Вільню ды выясьніць справу на месцы.

На наступны дзень я ўжо быў у Вільні. Знайшоў Антона Луцкевіча ў Беларускам музэі. Ён прывітаўся са мною бышчам з даўнім знаёмым і пачаў расхвальваць грэка-каталіцкую акадэмію, а потым зьвярнуў увагу на патрэбу беларускага духавенства. У музэі было шмат памятак зь беларускага рэлігійнага мастацтва.

— Глядзецце, гэта ж бадай што найпрыгажэйшыя памяткі беларускае культуры, якія захаваліся да нашых дзён, і аграмадная большасьць зь іх зьвязаная зь беларускім рэлігійным жыцьцём, — гаварыў ён з глыбокім пераконаньнем праўдзівасьці сваіх словаў. — А цяпер мы маем так мала свайго духавенства.

Сапраўды, там было аб чым паважна падумаць. У адной шафе між рэлігійных экспанатаў ляжаў напразтольны крыж з рэльефным распяццем. Я глядзеў на той крыж, а з крыжа глядзела на мяне скульптура Хрыста. Ціхі, спакойны, цяпячы Хрыстос быццам клікаў бяз слоў. Я мусіў нешта Яму адказаць. Але што? Адмовіцца ад Ягонага закліку?

— Добра, — кажу Луцкевічу, — пішэце ў Львоў, што я туды прыеду ў акадэмію. Мы дамовіліся з Луцкевічам, што я ў Вільні пачакаю пару дзён, пакуль прыйдзе дэфінітыўны адказ ад львоўскага мітрапаліта А. Шэптыцкага. На маё здзіўленьне, я даведаўся ад Луцкевіча, што туды ёсць шмат больш кандыдатаў, чым магчымасцяў прыняцця, і выбіраюцца кандыдаты паводле конкурсу матураў. Вольны час у чаканні можна было выкарыстаць, каб спазнаць сваю старую сталіцу й сучасны беларускі культурны цэнтар.

Вільня

У 1931 г. беларускае культурнае жыццё ў Вільні пульсавала хоць і ня так моцна, але ўсё ж адчувальна. Праўда, на вуліцах чулася пераважна польская мова, і колькасна беларускіх культурных устаноў было мала, але беручы пад увагу тыя ўмовы, у якіх тады знаходзілася беларускае грамадзкае, рэлігійнае й наагул культурнае жыццё, а перадусім маючы на ўвазе ўсцяхж узрастаючы польскі наступ на ўсе праявы беларускага жыцця — беларускіх устаноў у Вільні было нямала.

Аглядаючы гэтых устаноў я пачаў на наступны дзень раніцаю зь Беларускага музэю. Гэтым разам А. Луцкевіч паказваў мне ня толькі выстаўленыя экспанаты, але й захаваныя. Прыкра было сьцьвердзіць, што такая вялікая скарбніца беларускае культуры месціцца ў невялікім памешканні. У родным краі не было магчымасці мець адпаведны будынак для тых каштоўнасцяў, якім з кожнага гледзішча належала пачэснае месца. Дырэктар музэю ня толькі паказваў мне экспанаты, але адначасна расказваў важнейшыя гістарычныя падзеі, звязаныя з экспанатамі. Гэта былі цікавыя й жывыя ілюстраваныя моманты з гісторыі Беларусі.

Аглянуўшы музэй, Луцкевіч павёў мяне ў Беларускаю гімназію, якая месцілася ў тым жа старым базэльянскім будынку. Дырэктар гімназіі й загадчык бурсы ахвотна згадзіліся, каб я затрымаўся ў інтэрнаце, пакуль прыйдзе адказ зь Львова. У тым самым будынку мясцілася Праваслаўная духоўная сэмінарыя.

Разьвітаўшыся з Луцкевічам, я спыніўся каля ўваходных дзвярэй, ля якіх стаяла трох матурыстаў зь Віленскае беларускае гімназіі — значыць, маіх сяброў. Пазнаёміўся зь імі, і гаворым аб сваіх навінах. Аж праходзяць каля нас пару сэмінарыстаў ды голасна гавораць па-расейску. Вось жа пытаюся ў маіх новых сяброў, ці ў духоўнай сэмінарыі ёсьць беларусы? Кажуць, што ёсьць і што перш нават часткова выклады адбываліся па-беларуску, але потым калішні рэктар сэмінарыі за паважную «ўзнагароду» згадзіўся ўвесьці польскую мову як выкладовую. Пры тым «пацяшаюць» мяне, што ў Каталіцкай духоўнай сэмінарыі справы маюцца яшчэ горш: там пануе ваяўнічы польскі дух. Там нават Багародзіцу замяшалі ў палянiзацыйную работу. Яе чудатворны Вастрабрамскі абраз ўкаранавана другі раз 2 ліпеня 1927 г. на «Каралеву Кароны Польскае», а з самое Вострае Браны зьдэрта лацінскі надпіс і заменена польскім: «Królowo Korony Polskiej modl się za nami». Пагутарыўшы крыху, мы пайшлі да Вострае Браны. Па дарозе расказалі мне, як некаторыя польскія ксяндзы нават зь Віленскае капітулы не даюць разграшэньня, калі хто спавядаецца па-беларуску.

Мяне моцна карціла пабачыць, як выглядае беларускае рэлігійнае жыцьцё ў Вільні. Здаецца, на другі ці трэці дзень майго там прабываньня была нядзеля. Я ведаў, што для вучняў Беларускае гімназіі правяцца дзьве Службы Божэ зь беларускімі казаньнямі: для праваслаўных у Пятніцкай царкве, а для католікаў у касьцёле сьв. Мікалая. Хоць яны правіліся амаль адначасна, але я здужаў пабыць на абедзвюх службах. Абедзьве гэтыя сьвятыні невялікія, але колькі стараньняў мусілі праявіць беларусы, каб іх займець! Беларускае рэлігійнае жыцьцё знаходзілася ў вельмі цяжкіх умовах, але яно існавала! Апіралася яно на нямногіх слупоў, але на слупоў моцных і беззасьцярожна адданных Божай і беларускай справе. Зразумела, што мне было вельмі цікава адведаць беларускіх рэлігійных дзеячаў.

Каля гадзіны 10-й раніцы я зайшоў да айца Адама Станкевіча. Ён ужо ведаў ад А. Луцкевіча аба мне, дык прыняў мяне як багаслова. Калі ж у гутарцы даведаўся, што мая пастанова адносна багаслоўскіх студыяў яшчэ стаіць на хісткіх нагах, дык моцным націскам казаў:

— Няма чаго хістацца; трэба ісьці ўпярод цьвёрда. У нас духавенства мала, а працы дык і не пералічыш.

І сапраўды: дзе як дзе, але ў пакоі айца Адама, дзе сыходзіліся ўсе ніткі беларускага духовага й грамадзкага жыцьця, было аж

да болно ясна, як шмат можа й мусіць зрабіць беларускае сьвятарства ўва ўсіх галінах беларускага жыцця. Праўда, прычына малое колькасці беларускага каталіцкага духавенства ляжала выключна на сумленні польскіх біскупаў, і яны нясуць за яе страшэнную адказнасць перад Богам.

У часе гутаркі з айцом Адамам зайшоў у пакой інжынер Адольф Клімовіч, ягоны блізкі супрацоўнік. Новае знаёмства. Крыху жартуюць з мяне абодва, што я яшчэ як той дзядзька ў Вільні, і, каб «асмеліць» мяне, інжынер Клімовіч падраджваецца паказаць мне цікавейшыя віленскія помнікі й перадусім тое, што ёсць беларускае.

У ягонай кампаніі я накіраваўся ў рэдакцыю «Беларускае Крыніцы». У рэдакцыйным пакоі засьпелі толькі самога рэдактара Янку Пазыняка. Спакойны, маламоўны чалавек, ён быў шчыра адданы сваёй справе й не баяўся ніякіх цяжкасцяў ані ніякіх пагрозаў з боку польскае адміністрацыі.

Пасля кароткае гутаркі мы пайшлі аглядаць друкарню — адзіную беларускую друкарню ў Заходняй Беларусі. Каля касы ўвіхаўся студэнт-наборшчык, а каля друкарскае машыны прыладжваў гранкі машыніст.

Пры рэдакцыі ў адным пакоі адбывалася зборка беларускіх студэнтаў Віленскага ўніверсітэту. Гэта былі пераважна тыя студэнты, якія з розных прычынаў прыехалі ў Вільню перад пачаткам акадэмічнага году. Клімовіч пазнаёміў мяне з імі на студэнцкі лад.

Раніцою наступнага дня, калі я зайшоў у Беларускае музэй, каб даведацца ад Луцкевіча навінаў з Львову, пачуў, што мяне хоча бачыць айцец Уладыслаў Талочка. Да гэтага часу я нічога ня чуў аб ім, таму хацеў даведацца ад Луцкевіча, але той збыў маю цікавасць адным словам:

— О, гэта цікавы чалавек і вельмі вартасны сьвятар. Пагаварыце з ім, дык пазнаеце самі.

У назначанай гадзіне я ўжо быў каля касьцёлу сьв. Ганны, недалёка ад якога жыў айцец Талочка. Архітэктурным мастацтвам гатычнага касьцёлу сьв. Ганны нельга было не захапляцца. І я так заглядзеўся, што крыху спазьніўся зь візытам. Памешканьне айца Талочкі было невялікае і ўсё заваленае кнігамі, так што за імі нават гублялася асоба гаспадара. Ён сустрэў мяне вельмі радасна. Перапрасіў, што слаба гаворыць па-беларуску й тут жа дадаў:

— Хоць мая «мутэшпраха» польская, але я не паляк.

Калі я ў папярэдніх візітах больш слухаў, чым гаварыў, дык цяпер мне трэба было больш гаварыць, бо айцец Талочка распытваў аб усім. Мы развіталіся як шчырыя прыяцелі, і ад таго часу аж да 1939 г. былі ў блізкай лістоўнай лучнасці.

Карпатлівая працавітасць айца Уладыслава, ягоная ціхая й ахвярная праца для беларускага рэлігійнага жыцця й глыбокая набожнасць былі сапраўды ўзорнымі. Блізка ад ягонага памешкання мясціўся Беларускі банк і рэдакцыя «Беларускага Летапісу», дык я зайшоў туды, купіў пару гадавікоў часапісу й з сумаю аглянў іхнае сыціплае ўладжаньне. Праўда, суцэсальным быў факт, што людзі, хоць і ў вельмі цяжкіх абставінах, але працуюць вытрывала, не здаюцца.

Далей нельга было абмінуць руіны Віленскага замку, гару Трох Крыжоў, і адтуль накіраваўся пехатою аж да Лукіскага пляцу, дзе скончыў свой жыццёвы шлях Кастусь Каліноўскі.

Ад 1925 г. існавала ў Вільні ўсходне-каталіцкая царква ў быўшым пааўгустынскім касцёле. Адведаў яе зь вялікай цікавасцю й з прыкрасцю сьцьвердзіў, што там панавала расейскасць больш яшчэ, чым у расейскіх цэрквах. Парахам быў езуіт айцец Мацэвіч.

Пехатою па Беларусі

Мне ня раз даводзілася выслухоўваць папрокі сваіх аднавяскоўцаў пад адрасам мясцовага духавенства. Слухаючы розныя дакоры, мне прыйшла думка прыглянуцца да жыцця й працы духавенства ня толькі ў сваёй ваколіцы, але таксама крыху далей, пры гэтай нагодзе пазнаць лепш свой край і, будучы ў Вільні, паспрабаваць інкардынавацца ў Віленскую архідыяцэзію, бо я ня быў прыпісаны да ніякае эпархіі.

Як толькі кончылася жніво, я выбраўся пехатою на прошчу ў Вільню. Першы дзень я ішоў хутка па добра вядомых дарогах, але самая мэта падарожжа падказвала мне глядзець на ваколіцу больш пільным вокам. Перад Карэлічамі абапал дарогі расьселіся польскія каляністы. Тут яны жылі ўжо больш дзясятка гадоў, але іхныя хаты й нешматлікія гаспадарскія будынкі выглядалі быццам злабуданыя дачасу. Відаць, што іхныя гаспадары ў падсведамасці былі перакананыя, што яны тут затрымаліся толькі часова. Але між Карэлічамі й Нягневічамі было каляністаў шмат больш. Было цікава параўнаць, як тыя жывуць.

Праз пару гадзінаў ўжо быў каля асаднікаў. Тут некаторыя зь іх мелі дамы зусім добрыя й больш гаспадарскія будынкаў,

але некаторыя жылі ў «хатах на курыных ножках». Дык як маг-ло быць іначай!? Там нядаўна правілі дарогу й чамусьці не абдзернавалі адкосаў. Дык вось на гэтых гладка зрэзаных адко-сах зьявілася цэлая літатура. Хоць напісана яна была рознымі рукамі (дакладней, каламі), але ўся ў адным духу: «Прэч, польская навалач!», «Беларуская зямля сялянам» і да таго роз-ныя «Хай живе!». Некаторыя старэйшыя надпісы былі паза-драпаныя, але каля іх зьяўляліся сьвежыя.

Далятычы. Затрымацца тут было чаго. Гэта была адна з ста-рэйшых і большых ўсходне-каталіцкіх парахвіяў на Беларусі. Мяне вельмі карціла пазнаць яе бліжэй. Думка аб утварэньні ўсходне-каталіцкае (вуніяцкае) парахвіі зьявілася там у людзей без аніякай прапаганды з боку каталікоў. Хутка пасьля польска-бальшавіцкае вайны праваслаўнага параха з Далятыч перавялі ў іншую парахвію. Тады праваслаўны парах зь Любчы, маючы моцныя плечы ў кансысторыі, пастараўся, каб далятыцкую парахвію скасавалі, а зямлю й царкву прылучылі да Любчы. Стараньні вернікаў атрымаць свайго параха заставаліся без ад-казу. Тады вясною 1925 г. яны зьвярнуліся да пінскага каталіцкага біскупа Лазінскага, і той ім хутка прыслаў айца М. Кнурэнку, які нядаўна перайшоў у каталіцтва. На вялікі жаль, ягоньня паводзіны сеялі згоршаньне. У 1929 г. яго мусілі забраць і прыслалі айца Івана Панько, які перайшоў у каталіцызм 5 са-кавіка 1928 г. разам з усёю сям'ёю. Рэлігійнае жыццё значна паправілася. Вернікаў было 1638 чалавек.

Калі ў Далятычах заснавалася ўсходне-каталіцкая парахвія, дык праваслаўная кансысторыя прыслала праваслаўнага сьвя-тара, але яму ўжо не было чаго рабіць у Далятычах, нягледзячы на згоршаньне, якое было зь першым парахам. Таму права-слаўны сьвятар пасяліўся ў суседняй вёсцы, а служыў у царкве пад Ліпкаю. У самых Далятычах да вуніі належалі ўсе жыхары за выняткам двух сямей, да таго было яшчэ нямала вернікаў у далятыцкіх хутарох, Еўсевичах, Воўкаразі, Хадасох, Чарэшлі й Падзагор'і.

Тагачасны парах айцец Іван прыняў мяне вельмі гасьцінна. Дочкі айца Івана (а іх было тры) дыскрэтна цікавіліся, ці я буду жанатым ці бязжэнным сьвятаром, ведаючы, што ў Галіцыі сьвя-тары пераважна жанатыя, але што цяпер робяць націск, каб было больш бязжэнных. Я дыпляматычна ўхіліўся ад адказу на іхнае пытаньне.

Вечарам была проба царкоўнага хору. Хорам кіраваў вельмі ўмела, бадай па-мастацку, дзяк Якаў Сямашка. Харысты былі

дабраныя з чыстымі й моцнымі галасамі, пры тым добра вырабленымі. У канцы пробы на зьмену царкоўных напеваў запяялі некалькі беларускіх народных песень, якіх я яшчэ ня чуў, хоць чуў добры хор Наваградзкай гімназіі пад кіраўніцтвам здольнага кампазытара А. Валынчыка.

На наступны дзень пасля Службы Божае й сытнага сьнеданьня я вырушыў далей. Цяпер мой шлях быў на Іўе. Парахам і дэканам у Іўі быў ад 1930 г. ксёндз доктар Ільдэфонс Бобіч. Ягонае прозьвішча я чуў ня раз і меў нават зборнік ягоных беларускіх казаньняў, толькі ня ведаў, дзеля якіх прычынаў ад некаторага часу ён адышоў ад беларускага рэлігійнага руху й дзеля гэтага хацелася пагутарыць зь ім.

Ужо вечарэла, калі я зайшоў да ксяндза Бобіча. Прыняў мяне ветліва й ахвотна згадзіўся, каб я пераначаваў у яго, аднак гаварыў толькі па-польску і ў гутарцы старанна ўнікаў усякіх намёкаў на беларускія тэмы. Толькі неяк прыпадкам прагаварыўся, што меў нейкія нелады зь іншымі беларускімі сьвятарамі. Гледзячы на яго, я меў уражаньне, што гэта зламаны дуб. Затое ягоная цётка гаварыла са мною па-беларуску, але так жа вельмі паўстрымана. Падчас вячэры спачатку гаварыў выключна кс. Бобіч аб сваіх выдавецкіх справах, а потым пераніў гутарку вікарны ксёндз, і ён між іншым закрануў справу калішняе беларускае дзейнасьці ксяндза Бобіча, але той адразу перавёў гутарку на іншую тэму.

Толькі ў часе нямецкае акупацыі, калі, дзякуючы старанням беларускіх дзеячаў, ён быў вызвалены з турмы, дык зноў вярнуўся да беларускага руху і меў улажыць цэлы зборнік беларускіх казаньняў.

Назаўтра я выйшаў зь Іўя даволі рана й хутка быў у Ліпнішках. Ужо здалёк прыцягваў да сябе ўвагу прыгожы ліпніскі мураваны з граніту касьцёл, выбудаваны ў 1890 г. Зблізку ён выглядаў прыгажэй і выклікаў захапленне будаўнічым майстэрствам.

Аглянуўшы касьцёл, цікава было пазнаёміцца з парахам. На жаль, ксёндз Войдаг быў страшэнным кантрастам да касьцёлу. У перадпакоі ягонае канцылярыі было поўна розных афішаў і абвестак, быццам у якой падарожнай агэнцыі.

Далей я накіраваўся ў Геранёны, спадзеючыся зноў стрэнуць штосьці цікавае. Невялікі мураваны касьцёл у Геранёнах з 1771 г. нічым не вызначаўся, але прэзбітэрыя была драўляная, старая й брудная. Ганак нападгнілы й брудны — трэба было ўваходзіць асьцярожна. І неяк дзіўна было бачыць на ўваходных

дзвьярах візытную картачку. Чытаю яе: Ксёндз парах Хлявінскі. Ну, думаю, і дабралі ж прозьвішча, быццам для жарту.

Але гэтым разам я памыліўся ў сваіх меркаваньнях. Парах быў ветлівы і талковы. Ягоная канцылярыя была зусім непадобная да вонкавага выгляду прэзьбітэрыі. Калі з гутаркі даведаўся, што я беларус, дык адразу загаварыў ажыўлена:

— Ведаеце, я вам раю адведаць ксяндза Шалкевіча ў Тракелях. Ён шчыры беларус і напэўна будзе задаволены, калі зойдзеце да яго.

Як жа не адведаць такога сьвятара «на правінцыі», якога суседзі-палякі называюць шчырым беларусам!

Яшчэ да вечара я быў у Тракелях. Ксёндз Міхась Шалкевіч якраз канчаў працу ў пчальніку, калі я зьявіўся ў ягоным садзе. Ён шчыра ўцешыўся, што я завітаў да яго. Гаварылі мы з кс. Шалкевічам да позьняе начы аб усіх нашых радасных і сумных справах. Там у ягонай парахвіі больш чым дзе можна было назіраць, у якой атмасфэры жывуць беларускія сьвятары й беларусы-вернікі на Віленшчыне. На абшырным дворышчы каля прэзьбітэрыі працавала некалькі чалавек. Здалёк чуваць было, што між сабою яны гаварылі па-беларуску, але як толькі пабачылі, што я, незнаёмы для іх чалавек, праходжу каля іх, адразу сьціхалі і працвалі моўчкі. Назаўтра я быў у Беняконях. У гэтым мястэчку на рынку стаяў мураваны касцёл (выбудаваны ў 1902 г.), а недалёка ад яго была драўляная, але ўтульная прэзьбітэрыя. Праходзячы каля агарожы, я ўбачыў, што ў агародзе ксёндз адмаўляе брэвіярыі. Варта зайсьці пазнёміцца. Прывітаўся зь ім па-польску. Ён адказаў і, уважна на мяне глядзячы, запытаўся, хто я й адкуль. Адказаў коратка: беларускі студэнт багаслоўя.

— Кажаш, багаслоў і беларус, дык чаму ж гаворыш па-польску?

— Выбачайце, але я ня ведаў, з кім гавару. Хіба Вы таксама беларус?

— Не, я летувіс, называюся Язэп Дубеціс, тутэйшы парах і дэкан.

Бязь лішніх гутаркі дэкан запрасіў мяне ў пакоі, крыху распытаўся аб Львове, а потым паклікаў сваю сястру й загадаў рыхтаваць сытны абед. Гаварыў зь ёю па-летувіску, і хоць я першы раз чуў гэтую мову, але таму, што дэкан час ад часу паказваў на мяне ды пераплятаў сваю гутарку беларускімі словамі, дык было лёгка здагадацца, аб чым яны гутарылі. Таму што я

меў намер хутчэй дабрацца да Вільні, дык спрабаваў адмовіцца ад пачастунку, прадбачаючы, што ён можа зацягнуцца.

— Нават і ня думай адмаўляцца. Госьць у дом — Бог у дом. Ведаеш такую беларускую прыказку?

Ён сапраўды справіў банкет, а да таго ж яшчэ даў грошы на квіток да Вільні. Так неспадзявана яшчэ таго ж вечара я ішоў па знаёмых віленскіх вуліцах.

Назаўтра я выбраўся да Віленскага каталіцкага мітрапаліта Рамуальда Ялбжыкоўскага. У пачакальні не было нікога, дык прыняў мяне хутка. Я каратка расказаў яму, як знайшоўся у багаслоўскай акадэміі й чаму да гэтага часу не інкардынаваўся, ды прасіў яго прыняць мяне ў сваю архідыяцэзію.

— Я ўжо маю двух клерыкаў усходняга абраду ў Дубенскай сэмінарыі; больш мне не патрэбна, — адказаў ён каротка.

— Усяго двух на такую вялікую архідыяцэзію? — здзівіўся я.

— Для нас даволі, — адказаў ён суха.

Было ясна, што гэты высокі герарх меў за нішто ўсе інструкцыі з Рыму адносна вунійнае акцыі, гледзячы на сваю дзейнасьць праз шавіністычныя польскія акулёры. Нашто яму былі ўсходне-каталіцкія багасловы, калі ягоныя пралаты, такія хоць, як Кароль Любянец, засноўвалі «школы польскасцыі». Шыракаведамаю была такая школа ў маёнтку Мінойты, дзе за пераход у каталіцызм лацінскага абраду плацілі 20 злотых, давалі двухтыднёвы курс катэхізму ды, запісаўшы каталіком і палякам, адсылалі на нейкую платную працу ў дзяржаўных ці адміністрацыйных установах. Пралат В. Мэйштовіч казаў у сваёй кнізе, што да 1939 г. у Віленскай архідыяцэзіі 60.000 праваслаўных перайшло ў каталіцызм лацінскага абраду.

Потым я даведаўся ад айца В. Гапановіча, што гэты каталіцкі герарх адкінуў ажно 22 заявы беларускіх праваслаўных сьвятароў, якія праз пасярэдніцтва таго ж айца прасілі прыняць іх разам з іхнымі паравіямі ў лона Каталіцкае царквы. Ліст а. Гапановіча ў гэтай справе знаходзіцца ў архіве Беларускага Ўсходне-Каталіцкага экзархату.

Прабываў я ў Вільні амаль тыдзень і вяртаўся дамоў зь вялікімі пачкамі беларускіх кнігаў — для пабольшаньня свае вясковае беларускае бібліятэкі: ахвотна згадзіліся дапамагчы дапоўніць бібліятэчку Беларускае каталіцкае выдавецтва ды А. Луцкевіч.

Мікола Волаціч
(Вацлаў Пануцэвіч)

БЕЛАРУСКАЯ АЎТАКЕФАЛЬНАЯ
ПРАВАСЛАЎНАЯ ЦАРКВА
(Выбраныя часткі)

5. У Заходняй Беларусі пад польскай акупацыяй

Паводле Рыскай польска-савецкай дамовы аб падзеле Беларусі й Украіны (18 сакавіка 1921 г.) іх заходнія часткі апынуліся пад польскай акупацыяй. Тут стварыліся наступныя праваслаўныя эпархіі:

— у Заходняй Беларусі: Віленская, Гарадзенская й Палеская (з катэдрай у Пінску);

— у Заходняй Украіне: Валынская (з катэдрай ва Ўладзіміры);

— Варшаўска-Холмская (з катэдрай у Варшаве).

З усіх праваслаўных эпархіяў была заарганізавана ўлетку 1921 г. адна Варшаўская мітраполія на чале з былым архі-эпіскапам Менскім Георгіем¹, застрэленым у 1923 г. расейскім агентам архімандрытам Латышонкам².

¹ **Георгі (Ярашэўскі Юры, 18.11.1872—8.2.1923)**. Нарадзіўся на Падольшчыне. Скончыў Кіеўскую духоўную акадэмію. У сакавіку 1900 г. пастрыжаны ў манахі й рукапакладзены ў сан гераманаха. Зь лістапада 1910 г. — вікарыі Пецярбургскай эпархіі, рэктар Санкт-Пецярбургскай духоўнай акадэміі, у 1916—1918 гг. — эпіскап Менскі. У красавіку 1918 г. узьведзены ў сан архіэпіскапа. З 1919 г. разам з Добраахвотніцкай арміяй Антона Дзянікіна эміграваў напачатку ў Сэрбію, затым — Італію. З 1921 г. жыў у Польшчы. Патрыярх Расейскай Праваслаўнай Царквы (далей РПЦ) Ціхан узьвеў яго ў сан часовага экзарха, а затым мітрапаліта.

² Цяжка вызначыць, што пераважала ў канфлікце Георгія й Смарагда: палітычнае ці асабістае. **Смарагд**, сьвецкае імя **Павел Латышонак (Латышонкаў)**. Нарадзіўся ў сям'і сьвятара пад Гародняй. Скончыў на «выдатна» Віленскую духоўную сэмінарыю й за дзяржаўны кошт быў накіраваны ў Санкт-Пецярбургскую духоўную акадэмію. За бліскучыя дасягненьні ў вучобе пакінуты пры акадэміі ў якасьці стыпэндэнта з прысуджэньнем званьня прыват-дацэнта. Аднак адмовіўся ад пасады й прыняў манаства зь імем Смарагд. Быў інспэктарам,

Польшча ад самага пачатку стварэння сваёй дзяржавы не пайшла на падпарадкаванне праваслаўнай царкве (у межах сваёй улады) — Маскоўскаму патрыярхату ці Расейскай Замежнай Праваслаўнай Царкве (далей РЗПЦ. — *Рэд.*) — і пачала старанні ў Канстантынопалі аб усталяванні царкоўнай аўтакефаліі.

Супраць аддзялення праваслаўнай царквы вялі востры супраціў як епіскапы, так і некаторае падуладнае ім духавенства — пазасталыя тут былыя царскія стаўпы русіфікацыйнай палітыкі ў Беларусі й Украіне. У выніку гэтай барацьбы яшчэ на пачатку 1923 г. быў выселены з Польшчы епіскап Бельскі Сяргей³, арыштаваныя архіепіскап Віленскі й Літоўскі Элефэ-

а затым рэктарам Холмскай духоўнай сэмінарыі. Па сканчэнні Першай сусветнай вайны вярнуўся да абавязкаў рэктара. Заваяваў аўтарытэт сярод вернікаў і калег як выдатны знаўца сусветнай і царкоўнай гісторыі. Быў паслядоўным праціўнікам аўтакефаліі польскай царквы.

Увосень 1922 г. мітрапаліт Варшаўскі Георгі пазбавіў Смарагда пасады рэктара сэмінарыі. Але апошні, паводле сьведчаньняў царкоўных гісторыкаў, не атрымаў гэтага распараджэньня, бо гасьцяваў у бацькоўскім прыходзе. Георгі жа за грэбаваньне распараджэньнем наклаў на архімандрыта Смарагда забарону на багаслужбы.

Найвышэйшы праваслаўны клір Польшчы — епіскапы Ўладзімір, Элефэры й інш. — выступіў у абарону Смарагда й прасіў Георгія адмяніць рашэньне, у прыватнасьці, забарону на багаслужбы. Аднак Варшаўскі мітрапаліт быў непакісны. Каталізатарам канфлікту стала таксама распараджэньне Маскоўскага патрыярха Ціхана аб прызначэньні Смарагда на пасаду епіскапа Слуцкага. Нягледзячы на тое, што фармальна польская праваслаўная царква яшчэ падпарадкоўвалася Маскве, Георгі забараніў польскім епіскапам рабіць высьвячэньне Смарагда.

Смарагд неаднаразова сустракаўся з Георгіем, просячы адмяніць рашэньне, але той быў непакісны. Гэтыя абставіны падарвалі псыхічнае здароўе архімандрыта. Падчас адной з сустрэчаў нэрвова хворы Смарагд некалькі разоў стрэліў у мітрапаліта Георгія са спэцыяльна набытага рэвальвэра.

Царкоўныя ўлады пазбавілі Смарагда духоўнага й манаскага сану, і ён быў асуджаны як сьвецкая асоба (Павел Латышонак) Варшаўскім акруговым судом на 12 гадоў турмы. Тэрмін адбываў у Макатоўскай турме ў Варшаве. У 1935 г. выехаў у Чэхію.

³ **Сяргей (Каралёў Аркадзь, 18.1.1881—18.12.1952).** Скончыў Маскоўскую духоўную акадэмію (1905). 17 красавіка 1921 г. быў хіратанізаваны ў епіскапа Бельскага. У 1922 г. высланы з Польшчы, жыў у Празе, быў вікарыем мітрапаліта Яўлогія, які кіраваў Заходнеўра-

ры⁴ ды епіскап Пінскі й Наваградзкі Панцеляймон⁵. Беларускае й украінскае насельніцтва ў гэтым супраціве ня брала ніякага ўдзелу.

Стараньні аб заснаваньні Польскай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы (далей ПАПЦ. — Рэд.) скончыліся пасьпяхова, і 13 лістапада 1924 г. Канстантынопальскі патрыярх Рыгор VII выдаў томас (закон), у якім сьцьвярджаў: *«Першае адарваньне ад нашага пасаду Кіеўскай мітраполіі й праваслаўных мітраполіяў Польшчы й Літвы, залежных ад яе, ды прылучэньне іх (1686) да Маскоўскай царквы адбылося нязгодна з кананічнымі правіламі, а таксама не былі датрыманыя Масквой умовы аб поўнай царкоўнай аўтаноміі кіеўскага мітрапаліта, такім чынам няма ніякіх перашкодаў да аднаўленьня страчанай аўтакефаліі»*. Гэтае асьведчаньне патрыярха мае асаблівую вагу, бо яно афіцыйна сьцьвярджае незаконнасьць пераняцьця Масквой праваслаўнай царквы Беларусі й Украіны, у абыход яе махінацыяў у гэтым напрамку.

Афіцыйнае абвяшчэньне ПАПЦ адбылося 17 верасьня 1925 г. на Саборы епіскапаў, духавенства й прадстаўнікоў ад вернікаў, у прыватнасьці, Канстантынопальскага й Румынскага патры-

эйскім экзархатам РПЦ, затым перайшоў у юрысдыкцыю Канстантынопальскага патрыярхату. У 1945 г. Сяргей і Яўлогій вярнуліся ў лона Рускай Праваслаўнай Царквы. З 7.6.1946 г. — архіэпіскап Венскі РПЦ, а з кастрычніка 1946 г. — экзарх Сярэдняй Эўропы. Зь верасьня 1950 г. быў архіэпіскапам Казанскім і Чыстопальскім.

⁴ **Элефэры (Багаяўленскі Дзьмітры**, 14.10.1870—31.12.1940), архіэпіскап Віленскі.

⁵ **Панцеляймон (Ражноўскі Павел**; 20.9.1867—30.12.1950), мітрапаліт. Нарадзіўся ў Кастрэме ў сям’і польскага афіцэра. Скончыў ваенна-інжынэрную вучэльню, афіцэр царскай арміі. У 1897 г. прыняў манаства, скончыў місіянэрскія курсы пры Казанскай духоўнай акадэміі. У 1906—1913 гг. — настояцель Маркава манастыра ў Віцебску. У 1913—1920 гг. епіскап Дзьвінскі й Полацкі. З 1920 г. — епіскап Пінскі. За супраціўленьне аўтакефаліі Польскай Праваслаўнай Царквы пазбаўлены катэдры. Падчас нямецкай акупацыі мітрапаліт Менскі й усёй Беларусі. З-за супраціву беларусізацыі Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы (БАПЦ) выдалены пад нагляд паліцыйных уладаў у манастыр Ляды (Смалявіцкі раён Менскай вобласьці), потым — у Вілейку. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі, жыве ў Нямеччыне. Увесну 1946 г. перайшоў пад юрысдыкцыю РПЦ, быў кіраўніком Беларускай мітраполіі РПЦ. Памёр у Мюнхэне.

ярхаў. Новапакліканым мітрапалітам стаў епіскап Варшаўскі Дзяніс⁶.

ПАПЦ хутка прызналі ўсе іншыя аўтакефальныя царквы па-за выключэннем РПЦ. Масква праз савецкага стаўленьніка мітрапаліта Сяргея⁷ ў 1928 г. складала нават востры пратэст на рукі мітрапаліта Дзяніса, у якім падкрэсьлівалася, што аўтакефальная царква ў Польшчы незаконная, бо ня мае згоды маткі — царквы расейскай, да якой яна раней належала, а патрыярх Ціхан⁸ яшчэ раней згадзіўся быў даць Варшаўскай мітраполіі аўтаномію, але не аўтакефалію. Пратэст мітрапаліта Сяргея быў успрыняты ў Варшаве як савецкая спроба ўмешвання ў царкоўныя справы Польшчы. У гэтым самым часе Масква спрабавала паралізаваць і дзейнасьць РЗПЦ пад кіраўніцтвам мітрапаліта Антонія⁹.

Арганізуючы праваслаўную аўтакефалію, польскі ўрад зусім не кіраваўся нацыянальна-рэлігійнымі інтарэсамі беларусаў і ўкраінцаў, але перадусім сваімі вялікадзяржаўніцкімі асыміля-

⁶ Дзяніс (Дыянісій) (Валядзінскі Канстанцін, 4.5.1876—15.3.1960). Скончыў Казанскую духоўную акадэмію. 21.4.1913 г. хіратанізаваны ў епіскапа Крамянецкага. У 1919 г. эміграваў. 27 лютага 1923 г. абраны мітрапалітам Варшаўскім — кіраўніком ПАПЦ. Падчас Другой сусьветнай вайны ўзначальваў праваслаўную царкву ў Генэрал-губэрнатарстве. У 1948 г. напісаў пакаянны ліст аб вяртаньні ў РПЦ і быў прыняты ў сьне мітрапаліта. Памёр у Лодзі.

⁷ Сяргей (Страгародзкі Іван, 11.1.1867 — 15.5.1944). Зь лістапада 1917 г. — мітрапаліт Уладзімірскі й Шуйскі. З 10 сьнежня 1925 г. — намесьнік патрыяршага месцахоўніка, у лістападзе 1926 г. — сакавіку 1927 г. знаходзіўся пад арыштам. Па вызваленьні заклікаў сьвятароў супрацоўнічаць з савецкай уладай. Менавіта пасьля гэтай заявы РЗПЦ пакінула Расейскую Праваслаўную Царкву й абвесыла сваю незалежнасьць. З 1934 г. — мітрапаліт Маскоўскі й Каломенскі, з 1 студзеня 1937 г. — патрыяршы месцахоўнік. 8 верасьня 1943 г. на саборы РПЦ, які праходзіў са згоды савецкіх уладаў, абраны патрыярхам Маскоўскім.

⁸ Ціхан (Белаўін Васіль, 19.1.1865—12.4.1925). З 5 лістапада 1917 г. — патрыярх Маскоўскі й усёй Расіі. Востра крытыкаваў савецкую ўладу, за што неаднаразова перасьледаваўся й падвяргаўся арышту. У 1989 г. кананізаваны.

⁹ Антоні (Храпавіцкі Аляксей, 17.3.1863—10.8.1936). Архіэпіскап Валынскі й Жытомірскі (1906—1918). 17 траўня 1918 г. абраны мітрапалітам Кіеўскім і Галіцкім. У 1919 г. эміграваў у Югаславію. З 1922 па 1936 гг. — старшыня архіерэйскага Сьноду РЗПЦ, які ў 1927 г. аддзяліўся ад Масквы. Пахаваны ў Бялградзе.

цыйнымі інтарэсамі. Сутнасьць іх заключалася ў тым, што польскія вядучыя палітычныя колы імкнуліся ў найхутчэйшым часе спалянiзаваць праваслаўных беларусаў і ўкраінцаў ды зацэрці сьляды незалежніцкіх настаўленьняў. Палітыка гэтая вялася: а) пры дапамозе ўзмоцненай каталіцкай акцыі, субсыдыяванай урадам; б) пры дапамозе недапушчэньня беларусізацыі і украінізацыі цэркваў і падтрымоўваньня русафільскіх элемэнтаў, варожа настроеных да нацыянальных патрэбаў вернікаў; в) пры дапамозе поўнай палянізацыі праваслаўнай царквы.

Міма канстытуцыйных і міжнародных забавязваньняў аб рэлігійнай і нацыянальнай талеранцыі, Польшча ніколі талерантна ня ставілася да праваслаўя, а наадварот, уважала яго за канечнае зло ды прытым небясьпечнае для шматнацыянальнай польскай дзяржавы.

Першым заданьнем гэтай палітыкі было падарваць эканамічную самастойнасьць праваслаўнай царквы. Наступна зьменшыць як толькі магчыма лік праваслаўных сьвятароў і паравіяў, каб праваслаўных вернікаў паставіць ва ўмовы цяжкага кантакту са сваім духавенствам ды даць разгорненьня магчымасьці місійным акцыям рыма-каталіцкага духавенства, якое было носьбітам і правадніком нацыяналістычнай польскай думкі. Каталіцкае духавенства мела адыграць тую палітычную ролю ў Заходняй Беларусі, якую Масква ўскладала перад рэвалюцыяй на сваіх праваслаўных стаўленьнікаў у шырэньні русіфікацыі і расейскай вялікадзяржаўнасьці. Гэтак дэкрэтам ад 16 сьнежня 1918 г. былі забраныя ўсе царкоўныя і манастырскія (праваслаўныя) землі і перададзены ў калянізацыйны фонд. Ад 1921 г. аж да Другой сусьветнай вайны (1939) працягваліся сыстэматычныя акцыі зачыненьня, бурэньня ці перарабленьня праваслаўных сьвятыняў і манастыроў. Аб гэтай зьнішчальнай польскай акцыі гэтак казаў беларускі сэнатар (у Сэнаце Польшчы) Вячаслаў Багдановіч¹⁰ у 1924 г.:

¹⁰ Багдановіч Вячаслаў (1878—1941), царкоўны дзеяч, публіцыст. Нарадзіўся на Лепельшчыне (Віцебская губэрня) у сям'і праваслаўнага сьвятара. Скончыў Віленскую духоўную сэмінарыю і Кіеўскую духоўную акадэмію. Быў удзельнікам Памеснага Сабору Расейскай Праваслаўнай Царквы ў 1917 г. Кандыдат багаслоўя. У 1921—1922 гг. адказны рэдактар «Литовских епархиальных ведомостей», у 1920-х гадах выконваў абавязкі рэктара Літоўскай духоўнай сэмінарыі. Актыўны дзеяч беларускага нацыянальнага руху. Сэнатар Рэчы Паспалітай (1922—1928). Тройчы арыштоўваўся польскімі ўладамі. Пры канцы верасьня 1939 г. арыштаваны балышавікамі. З 1941 г. лёс невядомы. Праўдападобна, расстраляны.

«Дзяржаўны бюджэт для каталіцкага веравызнання ў 67 разоў перавышае праваслаўны бюджэт, хаця лічбовыя адносіны іх вернікаў выражаюцца як 3 да 1. Апекай карыстаецца каталіцтва, а праваслаўе трактуецца як зло паступова зьнішчальнае. Для ўрадавага стаўленьня да праваслаўя характэрным зьяўляецца факт наступнай клясыфікацыі яго: Дэпартамент веравызнанняў Міністэрства падзелены на 4 аддзелы — каталіцкі, эвангеліска-лютэранскі, майсеевай веры¹¹ і на аддзел іншых веравызнанняў, да якога належаць магамэтане, пагане і праваслаўныя — урад не знайшоў месца для праваслаўя сярод хрысьціянскіх веравызнанняў.

Урад праводзіць палітыку зьмянізеньня ліку праваслаўных прыходаў. У першым годзе панаваньня польскай улады адабрана: на Холмшчыне каля 300 цэркваў, у Гарадзенскай эпархii каля 100, а да гэтага даходзяць яшчэ Віленшчына, Палесьсе і інш. Адбіраюцца цэрквы, якія ніколі не былі каталіцкімі, ні вуніцкімі, як сабор у Лідзе, царква на Сьніпішках у Вільні, царква ў Крывічах, сабор у Беластоку, царква ў Новым Двары, у Васількове, у Сьвяткове, у Грабаве, Мікалаеўская царква ў Ваўкавыску, царква ў Ялаве, у Самагрудзе і шмат іншых. Так у Новым Двары на сьвята нараджэньня Багародзіцы, у часе багаслужбы, у царкву ўварваўся польскі паліцыянт зь мясцовага застаўнага пункту Аляксандар Бацькоўскі, у шапцы на галаве і са стрэльбай на плячо, ён голасна запатрабаваў спынення Божай службы і апаражненьня царквы, якую ён мае зачыніць. Выгнаўшы гвалтам вернікаў з царквы, паліцыянт яе зачыніў, пасля чаго царква была збураная.

Цяпер гвалт над праваслаўнай царквой праводзіцца зь яшчэ большай сілай. Урад уводзіць у жыцьцё праект зьмянізеньня праваслаўных парахвіяў. Маюць быць зачыненыя парахвіі: на Гарадзеншчыне — некалькі дзясяткаў, у Віленскай эпархii касуюцца 53 парахвіі, зь якіх 20 маюць ператварыцца ў філіі. Зачыняюцца шматлюдныя парахвіі, як, напрыклад, у Кабыльніку — 3.000 парахвіянаў; у Гануце — 4.000; у Старым Мядзеле — 3.500; у Порплішчы — 3.000; Латыгалі — 4.500; у Грыгаравічах — 3.000; у Старой Шаркаўшчыне — 3.000; у Княгініне — 3.000 і г. д. На Гарадзеншчыне касуюцца прыходы ў Міжрэччы, Падароску, Сьвяціцах, Ляўшове, Бялавічах, Пясках і інш. У Палескай эпархii касуюцца парахвіі ў Руцэ — 3.600 па-

¹¹ То бок юдэяў.

рахвіянаў; Мoryне — 3.200; Далятычах — 3.000; Лаўрышаве — 36.300; Валяўцы — 3.700.

Далейшым спосабам аслабленьня праваслаўя польскім урадам ёсьць абмяжоўваньне праваслаўных, а перш за ўсё духавенства, у грамадзянскіх правах. На аснове Вэрсальскага дагавору ўсе асобы, што пражываюць на прасторы польскай дзяржавы ў часе ратыфікацыі дагавору, становяцца польскімі грамадзянамі. Аднак цяпер польскі ўрад стасуе практыку адумыслага непрызнаньня грамадзянства праваслаўнаму духавенству й да цяпер прызнаў яго толькі для малой колькасьці духоўных...

Праваслаўны абмяжоўваецца ў правах усюды. Пры звальненьні службоўцаў першынство маюць праваслаўныя. У мінулую зіму звольнены амаль усе праваслаўныя чыгуначнікі, а таксама із судовай службы. Патаемны загад дырэктары Віленскай чыгункі ад 23 красавіка гэтага году (1924. — Рэд.) гавора: «**катэгарычна забараняецца прымаць праваслаўных**» на працу на ўсход ад лініі Вільня—Лунінец.

Польскі ўрад застасаваў да праваслаўнай царквы небывалы нутраны прыгнёт, адбіраючы ад яе нутраную свабоду й перадаючы кіраўніцтва над ёй Дэпартамэнту веравызнаньняў у Міністэрстве. Міністэрства ператварыла духоўнікаў у «дзяржаўных агентаў». Урад арыштаваў і пасадыў у манастырскую вязьніцу або гвалтам вывез зь дзяржавы адных эпіскапаў, а прымусам накінуў новых. Дачыненьне паміж праваслаўнай царквой і дзяржавай урад акрэсьліў антыкананічнымі й антыканстытуцыйнымі «часовымі ўстановамі». Грамадзкі дзейнік поўнасьцю адсунены ад угляду ў царкоўныя справы. Рады парохвіяльныя скасаваныя Сынодам пад уплывам Міністэрства; эпархіяльныя рады замененыя антыкананічнымі кансысторыямі. Усе пастановы Сыноду падлягаюць зацьверджаньню Міністэрства, якое вызначае эпіскапаў і кіруе імі, а паліцыя кіруе сьвятарамі ў парохвіях.

Пяць гадоў пазьней (1929) жніво польскай наступальнай акцыі на праваслаўную аўтакефальную царкву ў Беларусі было яшчэ большае. Той жа беларускі сэнатар Вячаслаў Багдановіч у сваёй прамове ў Сэнаце 9 сакавіка 1929 г. цвёрдзіў:

«У праваслаўных адабрана больш за 1000 цэркваў, каля 600 стаяць зачыненыя. Міма просьбаў праваслаўных атрымаць дазвол на рамонт, нават за собскі кошт, гэтыя цэрквы на сягонья стаяць парожнія, занядбаныя, з выбітымі вокнамі й

падзіраўленымі страхамі... Адбіраньне цэркваў ад праваслаўных працягваецца».

Новы наступ на праваслаўную царкву ў Заходняй Беларусі павялі палякі ў 1937—1938 гг. — у тым самым часе, калі бальшавікі дабівалі на ўсходзе апошніх «нацдэмаў» і «аўтакефалістаў». Наступ гэты таксама выявіўся ў савецкай форме: бурэньні праваслаўных сьвятыняў. Гэтак на Падляшшы й Холмшчыне ў названым часе было зачынена, спалена або разбурана 150 цэркваў. Бурэньне цэркваў праводзілася адміністрацыйным парадкам пры дапамозе паліцыі, вайсковых памежных аддзелаў і мясцовай улады, а таксама каталіцкага духавенства. Агулам ва ўсёй Заходняй Беларусі палякі спалілі, узарвалі дынамітам ці разбурылі больш за 250 цэркваў пераважна гістарычнага значэньня. Сотні былі замененыя на каталіцкія касцёлы й капліцы, або на іншыя польскія ўстановы, а частка перададзеная вуніяцкай царкве.

Стаўленьне польскага ўраду да ўніяцкай царквы ў Заходняй Беларусі было варожае. Вунійная акцыя вялася пры падтрымцы Ватыкану як місійная спроба рэстаўрацыі даўнейшай царквы, але выключна з рэлігійнымі мэтамі. Вялі яе езуіты, якія мелі свой невялікі асяродак у Альбэртыве каля Слоніму й выдавалі часопіс «Да злучэньня»¹², а таксама некаторыя сьвятары (усходняга абраду), што выйшлі з духоўнай сэмінарыі ў Дубне. Агулам перад Другой сусьветнай вайной у Заходняй Беларусі налічвалася: у Віленскай мітраполіі — 4 парахвіі, 7 сьвятароў і каля 3.500 вернікаў; у Пінскай эпархіі — 12 сьвятароў і каля 7.000 вернікаў; на Падляшшы — 10 сьвятароў, 2 дыяканы й каля 5.000 вернікаў; у Альбэртыве — каля 50 місіянераў (айцоў і братоў) езуітаў і каля 1.000 чалавек парахвіянаў. Гэткі малы вынік вунійнай акцыі — доказ адносінаў да яе польскіх уладаў ды пазбаўленьня яе беларускага нацыянальнага характару.

Польскі ўрад самымі вострымі спосабамі глуміў усе справы беларускага нацыянальнага жыцця, уключаючы сюды перасьлед рыма-каталіцкага духавенства, якое адважвалася на ўвядзеньне беларускай мовы ў сьвятынях. Ён фінансаваў і пратэгаваў рэшткі царскага рэжыму — расейскіх чарнасоценцаў, праз захаваньне аж да 1930-х гадоў расейшчыны ў цэрквах і перасьлед беларушчыны. Віленская праваслаўная духоўная сэміна-

¹² «Да злучэньня», беларускае рэлігійнае выданьне для грэка-каталікоў. Выдавалася ў 1932—1937 гг. у Вільні па-беларуску (рэдакцыя знаходзілася ў Альбэртыве). Галоўны рэдактар — ксёндз Антон Неманцэвіч. Выйшла 60 нумароў.

рыя была калыскай расейскага выхавання і прапольскага апар-
тунізму, а беларуская мова разглядалася як адна з чужых моваў
малаважнага значэння. Гэткія настроі панавалі і на бага-
слоўскім факультэце ў Варшаве. Палякі ведалі добра, што пе-
раход з расейскай мовы на польскую ў цэрквах ня выкліча боль-
шага супраціву ў насельніцтве, бо абедзве яму ня родныя.

Аб беларускім праваслаўным руху можна казаць ня ў луч-
насьці з аўтакефальнай праваслаўнай царквой, але ў лучнасьці
зь невялікім гуртком праваслаўных (і часткова каталіцкіх) дзе-
ячаў, пераважна віленскіх, якім польскія ўлады дазвалялі на
далёка ізаляваныя формы беларускасьці. Гэтак у Вільні існава-
ла Беларускае Дэмакратычнае Праваслаўнае Аб'яднаньне —
зародак праваслаўнай палітычнай партыі, — якое ніколі не раз-
гарнула шырэйшай дзейнасьці; Беларускі Праваслаўны Царкоў-
ны Камітэт, які выдаваў часопіс «Сьветац Беларусі». Найбольш
актыўнымі тут былі сэнатар Вячаслаў Багдановіч, сьвятар Аляк-
сандар Коўш¹³, Сяргей Паўловіч¹⁴ і інш. Усялякія спробы шы-
рэйшай беларускай праваслаўнай дзейнасьці былі перасьледа-

¹³ **Коўш Аляксандар** (1885—1942). Скончыў Гандлёвы інстытут у Маскве, працаваў у філіялах Расейскага грамадзкага банку. У 1915—1921 гг. знаходзіўся ў эвакуацыі. У 1921 г. вярнуўся ў Заходнюю Бела-
русь. Высьвечаны ў праваслаўныя сьвятары, працаваў у прыходзе Дзя-
цёлавічы (Ваўкавыскі павет). З 1925 г. жыў у Вільні, быў сьвятаром у
Сьніпішках (пад Вільняй), галоўным бухгалтарам Беларускага каапэ-
ратыўнага банку, празь які праходзілі камінтэрнаўскія грошы, выдат-
каваньня на дзейнасьць Беларускай Сялянска-Работніцкай Грамады.
У 1927 г. арыштаваны па справе Грамады, аднак неўзабаве вызвалены.
Браў актыўны ўдзел у беларускім дэмакратычным руху, быў рэдакта-
рам часопіса «Беларуская зарніца», сябрам Беларускага інстытута гас-
падаркі і культуры, браў удзел у стварэньні Беларускага Дэмакратыч-
нага Праваслаўнага Аб'яднаньня. У 1932 г. высланы зь Вільні, служыў
у Вілейскім павеце, у мястэчку Кастыкі. У сакавіку 1942 г. расстраляны
нямецкай адміністрацыяй.

¹⁴ **Паўловіч Сяргей** (13(25).9.1875—16.9.1940), грамадзка-палітыч-
ны дзеяч. Нарадзіўся ў вёсцы Асаўцы (сёньня Драгічынскі раён Бе-
расьцейскай вобласці). Скончыў Кіеўскую духоўную акадэмію (1899),
працаваў выкладчыкам настаўніцкай сэмінарыі ў Рагачове, інспэкта-
рам народных школ у Ваўкавыскім павеце Гарадзенскай губэрні.
З 1920 г. жыў у Вільні, актывіст Беларускага Навуковага Таварыства,
Таварыства Беларускай Школы. Працаваў настаўнікам, дырэктарам
(1925—1928) Віленскай беларускай гімназіі. Пераклаў на беларускую
мову Сьвяшчэнную гісторыю Старога Запавету, а затым — Новы За-
павет (1926, 1936). Аўтар некалькіх падручнікаў для дзяцей.

ваныя польскімі адміністрацыйнымі й паліцыйнымі ўладамі. У канцы 1938 г. былі зліквідаваныя ўсе беларускія грамадзкія, нацыянальныя, палітычныя й царкоўныя арганізацыі, школы, арганізацыі моладзі й гаспадарчыя ўстановы. На газэты й часопісы ўстаноўленая вострая цэнзура й люты паліцыйна-судовы пераслед. Палякі думалі, што ліквідацыя беларускага руху ў БССР і пануючая там «яжоўшчына» — час да гэткага ж татальнага наступу й на захад ад Рыскай мяжы, з чым лучыцца спроба поўнай палянізацыі праваслаўнай царквы ў Заходняй Беларусі й Украіне.

Палянізацыя праваслаўнай царквы ў Заходняй Беларусі й Украіне падрыхтоўвалася ад 1934 г., калі мітрапаліт Дзяніс выдаў загад аб перакладзе царкоўных кніг на польскую мову. У 1936 г. ужо былі выдрукаваны па-польску літургічныя кнігі, якія дармова рассыляліся ва ўсе праваслаўныя парахвіі.

Каб ажыццявіць польскі палянізацыйны плян, кансысторыі эпархіяў рассылялі адумысныя інструкцыі, каб кожную нядзелю для моладзі ў цэрквах адбываліся набажэнствы па-польску з адпаведнымі казаньнямі, а для ўсяго насельніцтва — гэткія набажэнствы ў патрыятычныя польскія дні з агульнай патрыятычнай польскай песняй на заканчэньні набажэнства «Божа, што Польшчу...». Гэта былі ўводныя мерапрыемствы, заснаваныя на меркаваньні, што моладзь, якая была ахоплена выключна польскім школьніцтвам і польскай патрыятычнай прапагандай, станецца галоўным памостам да ўвядзеньня польшчызны ў Божыя службы й для дарослых.

Галоўнай апорай палянізацыйнай акцыі стаўся, апрача мітрапаліта Дзяніса, эпіскап Сава¹⁵, расеец па паходжаньні, які пай-

¹⁵ Сава (Саветаў Георгі, 6.8.1898—21.5.1951). Паходзіў з патамных дваран Маскоўскай губэрні. У 1916 г. скончыў паскораны выпуск корпусу пажай. З 1916 па 1920 гг. служыў у расейскім войску, меў некалькі баявых узнагародаў, разам з арміяй А. Дзянікіна браў удзел у Лядовым паходзе (1918). Эміграваў, жыў у Вялікай Брытаніі, Бэльгіі, Югаславіі. Скончыў багаслоўскі факультэт Бялградзкага ўнівэрсытэту. У 1925 г. рукапакладзены на ераманаха, быў настацелем Сьвята-Мікалаеўскага падвор'я ў Бары (Італія), служыў у Мюнхэне, Будапэшце. У красавіку 1929 г. у Варшаве ўзвядзены мітрапалітам Дзянісам у сан архімандрыта, быў дырэктарам Дзяржаўнага інтэрната для студэнтаў багаслоўскага факультэту Варшаўскага ўнівэрсытэту. Браў удзел у розных міжнародных экумэністычных канфэрэнцыях. З 1933 г. — эпіскап Люблінскі, а ў 1937 г. ачоліў Гарадзенскую эпархію. Пасьля пачатку Другой сусьветнай вайны — у польскім войску, выконваў функцыі эпіскапа на чужыне. Памёр у 1951 г. у Лёндане.

шоў на службу да польскага ўраду, на падабенства маскоўскага Сяргея, і ад 1936 г. займаў Гарадзенскую эпархію. Сава пры дапамозе падобнага да сябе сьвятара Леаніда Каспэрскага арганізаваў у Гародні Саюз Праваслаўных Палякаў (1937), адчыніў Дом Палякаў Праваслаўнай Веры імя Сьцяпана Баторага (1937) з мэтай «*вырабіць нацыянальную (ведама польскую) сьведамасьць сярод праваслаўных*» ды «*аб'яднаць усіх праваслаўных палякаў Гарадзеншчыны*». У 1938 г. у той жа Гародні быў зарганізаваны «місійны» Праваслаўны навукова-выдавецкі інстытут, зарэгістраваны беластоцкім ваяводам як арганізацыя асаблівага значэньня ды зацьверджаны Синодам мітраполіі ў якасьці самастойнай адзінкі з правам выдаваць царкоўную літаратуру, падручнікі, малітоўнікі й г. д. у польскай мове. Гэты інстытут ад лістапада 1938 г. наладзіў выданьне адумывнай газэты для палянізацыйных мэтай «*Nios Prawosławia*», прапагандовыя брашуры й «Праваслаўны календар» на 1939 г. Тамсама, міма вострага супраціву насельніцтва, была адкрытая першая ў Заходняй Беларусі польская праваслаўная царква.

Уся гэтая падрыхтоўчая палянізацыйная акцыя была замацавана дэкрэтам прэзыдэнта Польшчы¹⁶ ад 19 лістапада 1938 г. аб стаўленьні Польскай Рэспублікі да праваслаўнай царквы. Перш за ўсё ў гэтым дэкрэце быў зьменены сам назоў — з Праваслаўнай Аўтакефальнай Царквы ў Польшчы ў Польскі Аўтакефальны Касьцёл Праваслаўны.

На падставе названага дэкрэту праваслаўная царква сталася поўнасьцю прыладзьдзем польскай палянізацыйнай палітыкі. Дэкрэт устанаўляў зямельныя наданьні для паасобных эпіскапаў ды высокія платы эпіскапам й духавенству (мітрапаліту — 1.875 злотых на месяц; эпіскапам — 1.200, вышэйшаму духавенству — ад 300 да 500 злотых). За гэта, ведама, вымагалася ад іх шырыць абсалютную палянізацыю, аднаўляць набажэнствы ў польскай мове, маліцца за Польшчу й яе прэзыдэнта, увесьці грыгарыянскі календар.

Праз тыдзень пасья абвяшчэньня дэкрэту прэзыдэнта Польшчы адбылася хіратанія былых вайсковых сьвятароў, надейных палянізатараў, Шрэтара й Сямашкі ў праваслаўныя эпіскапы. Уся падрыхтоўка да высьвячэньня названых кандыдатаў адбылася маланкава. 12 лістапада 1938 г. кандыдаты прынялі манаства, Шрэтар пад імем Цімафея, а Сямашка — Мацея; на другі дзень былі яны ўжо архімандрытамі. Акт хіратаніі

¹⁶ Маецца на ўвазе **Масьціцкі Ігнацы** (1876 — 1946), прэзыдэнт Польшчы ў 1926—1939 гг.

праведзены мітрапалітам Дзянісам у прысутнасці ўсіх епіскапаў у Пачаеўскай Лаўры на Валыні¹⁷. Цімафей Шрэтар¹⁸ быў прызначаны вікарным епіскапам у Варшаўска-Холмскую епархію, а Мацей Сямашка¹⁹ — вікарным епіскапам у Вільню.

Адразу па прыездзе ў Вільню Сямашка адслужыў у Сьвята-Духавай царкве ўрачыстае набажэнства, а пасля звярнуўся да прысутных з прапагандовай польскай прамовай. Вернікі адказалі дэманстрацыйным сьпевам, каб заглушыць прамовцу, а перад царквой арганізавалі групу, каб выкінуць палянізатара. Тады Сямашка выклікаў польскую паліцыю, якая разагнала дэманстрантаў і арыштавала больш актыўных. У далейшым епіскап ужываў найгрубейшыя сродкі: пабоі й зьнявагу духоўнікаў за адмову ў праводжанні палянізацыі, звальненьне з духоўных становішчаў, інтэрвэнцыю паліцыі й адміністрацыйных уладаў адносна вернікаў і г. д.

Віленская духоўная сэмінарыя, куды, міма пануючага там расейскага духу, пранікалі ўплывы беларускага нацыянальнага руху, была зьліквідаваная польскім урадам, а замест яе, у адпаведнасьці з палянізацыйным царкоўным дэкрэтам, заснаваны ў Варшаве Польскі праваслаўны ліцэй. Спалянізаваны быў поўнасьцю таксама багаслоўскі факультэт Варшаўскага ўнівэрсытэту ды тамтэйшы інтэрнат для студэнтаў тэалёгіі. Студэнты абавязаны былі належаць да Акадэмічнага Саюзу Праваслаўных Палякаў. Толькі што скончыўшы навукі, маладыя й недасьведчаныя, але спалянізаваныя выхаванцы інтэрнату ды фа-

¹⁷ Сёння ў Цярнопальскай вобласці (Заходняя Ўкраіна).

¹⁸ **Шрэтар Цімафей** (1901—20.5.1962). Нарадзіўся на Валыні. Скончыў багаслоўскі факультэт Варшаўскага ўнівэрсытэту. Служыў у прыходзкай царкве ў Ланаўцах на Валыні. У 1934—1938 гг. — вайсковы сьвятар, а ў 1938 г. хіратанізаваны ў епіскапа Люблінскага, вікарыя Варшаўска-Холмскай епархіі. Адначасова выкладаў у Варшаўскім унівэрсытэце гамілетыку (тлумачэньне Сьвятога Пісаньня, а таксама прынцыпаў прапаведніцтва). Падчас Другой сусьветнай вайны жыў у Яблячынскім манастыры. З 1944 г. — епіскап Холмскі, з 1945 г. — архіепіскап Беластоцкі й Бельскі, намесьнік мітрапаліта Варшаўскага. У чэрвені 1948 г. вярнуўся ў лона Рускай Праваслаўнай Царквы. З 1961 г. — мітрапаліт Варшаўскі й ўсёй Польшчы.

¹⁹ **Сямашка Мацей**. Хіратанізаваны ў епіскапа ў 1938 г. Быў вікарным пры архіепіскапе Віленскім і Лідзкім Феадосію. Падчас вайны пражываў у Рызе, перайшоў у юрысдыкцыю мітрапаліта Сяргея (Васкрасенскага), экзарха ў Прыбалтыцы. З 1944 г. — на эміграцыі. Жыў у Вялікай Брытаніі, дзе й памёр у 1955 г.

культэту багаслоўя зараз жа ішлі на кіраўнічыя пасады, а старых і заслужаных для праваслаўя духоўнікаў здымалі і пераводзілі ў глухія парахвіі або звальнялі наагул.

Усё праваслаўнае духавенства ператварылася ў дзяржаўных ураднікаў цывільнага стану і становілася поўнасьцю залежным ад ваяводаў, старастаў і мясцовай паліцыі.

Рэкамэндавалася не застасоўваць яўнага гвалту, але праводзіць індывідуальны ціск ды даваньне дзяржаўных субсідый тым, хто перайшоў на супрацоўніцтва. Субсідыі прадбачваліся ад 60 да 120 злотых штомесячна, забясьпечвалася поўная дзяржаўная падтрымка духоўніку ва ўсіх ягоных дзеяньнях. На гэтую спакусу даволі ахвотна йшло праваслаўнае духавенства, не звязанае з народам глыбейшымі сувязямі, але прызвычаенае да дзяржаўнай службы ў царскай Расеі. Замена ж расейшчыны на пальшчызну была справай навукі і звычкі. У прызьме гэтага варожага наступу на ўсе праявы нацыянальнага і рэлігійнага жыцця беларусаў польскім агрэсарам здавалася, што *«празь дзесяць гадоў у Польшчы са свечкай ня знойдзеш беларуса»*.

Засьлепленыя палякі ў сваім генэральным наступе на самабытнасьць беларускага народу не хацелі бачыць завіслага над імі мяча блізкага скону, не праявілі найменшай здаровай палітычнай думкі, каб абараніцца перад магутнымі суседзямі.

6. Савецкая акупацыя Заходняй Беларусі

Развал Польшчы і заняцьце Заходняй Беларусі бальшавікамі ў верасьні 1939 г. спачатку падымала настроі беларускага насельніцтва, якое ня ведала сутнасьці бальшавізму і ягонай антыбеларускай палітыкі, быццам надышоў час вызваленьня ад нацыянальнага і рэлігійнага прыгнёту польскіх паноў. У шматлікіх мясцовасьцях насельніцтва само распраўлялася з ненавісным палянізацыйным элемэнтам, праводзячы экзэкуцыі злоўленых агентаў. Гэтак былі расстраляныя дзясяткі праваслаўных сьвятароў, якія ў апошніх гадах існаваньня польскай дзяржавы праявілі сябе актыўнымі служакамі навяртаньня ў «праваслаўныя палякі». Многіх з пазасталых пры жыцьці пасьля (у 1940 г.) бальшавікі вывезьлі ў Сібір.

Эпіскапы Сава і Мацей (апора палянізацыйнай акцыі ў Заходняй Беларусі) уцяклі. Усе іншыя эпіскапы (таксама і каталіцыя) засталіся на сваіх месцах. Такім чынам, становішча праваслаўнай царквы ў Заходняй Беларусі пасьля 17 верасьня 1939 г. было наступнае: у Віленскай эпархіі знаходзіўся архі-

эпіскап Феадосій²⁰, у Пінскай — архіэпіскап Аляксандар²¹; у Гарадзенскай епархіі адміністрацыя знаходзілася з даручэння ўцёклага эпіскапа Савы ў руках протагерэя Рыгора Барышкевіча²², сябры Гарадзенскага кансысторскага Синоду.

Міма афіцыйнай бязбожніцкай акцыі ды канфіскацыі царкоўнай маёмасці, а таксама накладання высокіх падаткаў на сьвятыні, у царкоўным жыцці большавікі падтрымоўвалі расейскае духавенства, якое адмовілася ўключыцца ў польскую аўтакефалію ды было пераследаванае польскімі ўладамі. Ніякія беларускія нацыянальныя меркаваньні не браліся пад увагу. Гэтак на паверхню выплылі два эпіскапы: Панцеляймон і Элефэры²³.

Архіэпіскап Панцеляймон (Ражноўскі) пасля рэвалюцыі (1921) атрымаў назначэньне ад патрыярха Ціхана на эпіскап-

²⁰ **Феадосій (Феадосіеў Мікалай**, 3.11.1864—1942). Нарадзіўся ў Чарнігаўскай губэрні, скончыў Чарнігаўскую духоўную сямінарыю, затым (у 1890 г.) — духоўную акадэмію ў Санкт-Пецярбургу. Быў настаўнікам у Чарнігаўскай духоўнай вучэльні, затым памочнікам дырэктара гэтай вучэльні, інспэктарам Менскай духоўнай сямінарыі (1898—99), рэктарам Тульскай духоўнай сямінарыі. У 1903 г. узьведзены ў сан эпіскапа Кірылаўскага, вікарыя Ноўгарадзкай губэрні. Быў эпіскапам Ціхвінскім, Смаленскім. З 1922 па 1939 гг. — архіэпіскап Віленскі й Лідзкі ПАПЦ. З 1939 г. не служыў, пражываў у Вільні. Пахаваны ў Сьвята-Духавым манастыры.

²¹ **Аляксандар (Іназемцаў Мікалай**, 12.8.1882—9.2.1948). Скончыў Пецярбурскую духоўную акадэмію (1913). З 1922 г. — эпіскап Люблінскі, з канца 1922 г. — Пінскі й Палескі. З 1942 г. — мітрапаліт Украінскай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы, адзін зь яе актыўных стваральнікаў. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Забіты ў Мюнхэне ў лютым 1948 г. пры нявысьветленых абставінах.

²² **Рыгор (Барышкевіч Георгі**, 18.4.1889—26.10.1957). Нарадзіўся ў вёсцы Межрынскай (сёньня Ровенская вобласць, Украіна). Скончыў Валынскую сямінарыю (1910), Імпэратарскую духоўную акадэмію ў Казані (1914). Служыў на Валыні, быў настояцелем сабора ва Ўладзіміры-Валынскім (1927—1932), затым у Крамянцы. Са студзеня 1939 г. — настояцель сабора ў Гародні. У 1942 г. пастрыжаны ў манахі пад імем Рыгора (Грыгорыя), узьведзены ў архімандрыты, а ў кастрычніку 1943 г. прызначаны эпіскапам Гомельска-Мазырскім. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. У 1946 г. перайшоў у лона РЗПЦ. З 1947 г. — эпіскап Манрэальскі й Усходнеканадзкі, з 1954 г. — архіэпіскап. У 1954 г. узначаліў Чыкаска-Кліўлэндзкую епархію (з 1957 г. епархія Чыкаска-Дэтройткая й Сярэдняга Захаду).

²³ Гл. спасылкі 4 і 5.

скую катэдру новаўтворанай Пінска-Наваградзкай епархіі. Дзеля таго што Наваградак ня меў спрыяльных умоваў на адкрыццё катэдры, яна была заарганізаваная ў Пінску. У 1922 г. патрыярх Ціхан надаў Панцеляймону тытул архіэпіскапа, магчыма, каб падбадзёрыць яго ў змаганьні з будучай аўтакефаліяй. Панцеляймон аказаўся верным расейскай царкве і ў аўтакефалію не пайшоў, за што быў высланы ў Мялецкі манастыр на Палесьсі бяз права кіраваць епархіяй. У гэтым манастыры ён пражыў да 1927 г., пасля быў пераведзены ў Дэрманскі, а ўрэшце ў 1934 г. — у Жыровіцкі манастыр, дзе й дачакаўся развалу Польшчы.

Міма старасьці (меў 73 гады), Панцеляймон скарыстаў прыход бальшавікоў для пераняцця епіскапскай улады ў Заходняй Беларусі й зараз жа зьвярнуўся пісьмова да мітрапаліта Сяргея, просячы прыняць яго й падуладныя парахвіі з усім духавенствам у юрысдыкцыю Маскоўскай патрыярхіі ды зацьвердзіць яго епіскапам Наваградзка-Пінскай епархіі. Адначасна ён паведамляў, што Гарадзенская епархія ня мае епіскапа, і што ён мае яе пад сваю архіпастырскую апеку.

Пасля гэтага Панцеляймон разаслаў да ўсяго праваслаўнага духавенства Гарадзенскай епархіі свой абезны ліст, паведамляючы, што ён пераймае епархію пад сваё кіраўніцтва й што ўсе парахвіі яе пераходзяць пад юрысдыкцыю Маскоўскай патрыярхіі. Усе духоўнікі ад гэтай пары маюць памінаць у набажэнствах мітрапаліта Маскоўскага Сяргея, мітрапаліта Варшаўскага Дзяніса ды яго (Панцеляймо́на). Некалькі дзён пазьней (7 кастрычніка 1939 г.), відаць, схамянуўшыся, у чарговым абезніку ён забараніў памінаць варшаўскага мітрапаліта Дзяніса.

У іншым лісьце да протагэрэя Барышкевіча Панцеляймон загадваў яму зарганізаваць замест кансысторыі епархіяльную ўправу ды кіраваць епархіяй да часу ягонага прыезду ў Гародню.

Барышкевіч склікаў нараду гарадзенскага праваслаўнага духавенства (9 кастрычніка 1939 г.) дзеля абмеркаваньня становішча. На нарадзе большасьць прысутных выказалася за запросіны на Гарадзенскую катэдру епіскапа Сымона (Іваноўскага)²⁴ ды даручыла кансысторыі зьвярнуцца ў гэтай справе

²⁴ **Іваноўскі Сымон** (1.2.1888—1.2.1966). У 1924 г. быў хіратанізаваны ў епіскапа Крамянецкага ПАПЦ, з 24 сакавіка 1941 г. — архіепіскап. У 1942—1944 гг. — архіэпіскап Чарнігаўскі й Нежынскі. У 1947—1955 гг. рэпрэсаваны. З кастрычніка 1955 па жнівень 1961 гг. — епіскап Вініцкі й Брацлаўскі (Украіна).

да сяброў Синоду праваслаўнай царквы ў Польшчы архі-
 епіскапаў — Віленскага Феадосія, Палескага Аляксандра (Іна-
 земцава) і Валынскага Аляксея²⁵.

У адказ на лісты Гарадзенскай кансысторыі адгукнуўся эпі-
 скап Валынскі Аляксей, які пісаў (18 лістапада 1939 г.): *«Пась-
 ля аднаведных зносінаў з уладыкам Аляксандрам ад яго, ад сябе
 і протагера Сымона наведамляю Вас (пакуль прыватна), што
 дзеля выняткавых абставінаў часу мы ня бачым перашкодаў
 дзеля часовага фактычнага і ерархічнага пераняцця Вашай
 эпархіі пражываючым у Жыровіцах на супачынку архіепіска-
 пам Панцеляймонам»*. Інакш кажучы, ніхто не рызыкаваў
 супрацьставацца акцыі захопніцкага і саветафільскага Панце-
 льяймона.

Маскоўская патрыярхія, са свайго боку, ахвотна зацьвердзі-
 ла яго дыямэнтавым крыжам на клябуку ды надала яму тытул
 экзарха патрыярхіі, даручаючы апеку над усімі занятымі зем-
 лямі (беларускімі і ўкраінскімі) ад імя патрыярхіі *«пакуль ня
 будзе іншага праваслаўнага патрыяршага архігера»*.

На падставе ліста Маскоўскага патрыярха Панцеляймон ра-
 заслаў лісты ўсім эпіскапам Заходняй Беларусі і Украіны, па-
 ведамляючы ім аб сваім прызначэнні на экзарха Маскоўскай
 патрыярхіі, ды прапанаваў неадкладна прыслаць свае дэклара-
 цыі на яго імя аб прызнанні гэтай патрыярхіі за сваю кананіч-
 ную ўладу. Панцеляймону адпісаў толькі эпіскап Астроскі Сы-
 мон, а ўсе іншыя эпіскапы пераслалі *«верноподданнические дек-
 ларации»* беспасярэдна ў Маскву Сяргею, ігнаруючы такім чы-
 нам новапрызначанага экзарха.

Канчатковае афармленне прылучэння да расейскай царк-
 вы эпіскапаў, што прыслалі свае дэкларацыі, адбылося ўлетку
 1940 г. у Маскве, куды яны ўсе былі выкліканыя. Не паехалі ў
 Маскву толькі архіепіскап Віленскі Феадосій, Пінскі Аляксан-
 дар і эпіскап Луцкі Палікарп²⁶. Акт прылучэння складаўся з

²⁵ Аляксей (Грамадзкі Аляксандар, 3.11.1862—8.5.1943).
 З 1928 г. — архіепіскап Гарадзенскі, з красавіка 1934 г. — архіепіскап
 Валынскі. У 1940 г. перайшоў у юрысдыкцыю Маскоўскай патрыярхіі.
 У жніўні 1941 г. узначаліў Украінскую Аўтаномную Царкву. У 1943 г.
 забіты ўкраінскімі падпольшчыкамі, сябрамі Арганізацыі Украінскіх
 Нацыяналістаў.

²⁶ Палікарп (Сікорскі Пётр, 20.6.1875—22.10.1953). Скончыў
 Кіеўскую духоўную сямінарыю. У 1919—1921 гг. быў віцэ-дырэкта-
 рам Дэпартаменту агульных справаў ва ўрадзе Пятлюры. З 1921 г.
 жыв у Польшчы, з 1922 г. — эпіскап Луцкі. 2 жніўня 1941 г. мітрапаліт

чытаньня адпаведнай малітвы над кандыдатам, яго споведзі ды супольнай службы ў літургіі. Далучыліся: 25 чэрвеня 1940 г. архіэпіскап Аляксей і эпіскап Камень-Кашырскі Антон; 10 ліпеня 1940 г. — архіэпіскап Панцеляймон; 21 жніўня 1940 г. — эпіскап Астроскі Сымон.

Другі «мучанік» за справу расейскай царквы эпіскап Віленскі Элефэры (Багаяўленскі), які ад 1923 г. жыў у Жамойці (Летуве) і застаўся ў юрысдыкцыі Маскоўскай патрыярхіі, цяпер за сваю вернасьць атрымаў тытул мітрапаліта й з прыходам бальшавікоў у Вільню прыбыў сюды ды абвесьціў сябе архіпастырам.

Дасюлешні архіэпіскап Феадосій прымушаны быў саступіць пасыла таго, як мітрапаліт Маскоўскі Сяргей ды новы мітрапаліт Віленскі Элефэры забаранілі яму выконваць духоўныя абавязкі. Ён тады перайшоў на спачын у Сьвята-Духаўскі манастыр і больш ня ўмешваўся ў царкоўныя справы.

У канцы 1940 г. мітрапаліт Элефэры памёр, а на яго месца быў вызначаны мітрапаліт Сяргей Вакрасенскі²⁷, масквіч, з тытулам «*мітрапаліт Віленскі й Літоўскі, экзарх Прыбалтыйскі*», які падпарадкаваў Маскве землі, што ўваходзілі ў склад Жамойцкай (Летувіскай) рэспублікі, павялічанай савецкім падарункам ад 10 кастрычніка 1939 г. беларускай Віленшчыны.

З далучэньнем Вільні й часткі Віленшчыны да Жамойцкай рэспублікі рэшта Віленскай эпархіі апынулася ў БССР без эпіскапа. Пераняў яе пад сваю юрысдыкцыю архіэпіскап Панцеляймон, канцэнтруючы ў сваіх руках аграмадную тэрыторыю, цэнтрам якой зрабіў Жыровіцкі манастыр. Ягонымі супрацоўнікамі сталіся: архімандрыт гэтага манастыра Венядзікт (Бабкоўскі)²⁸ ды пратагерэй Аўген Катовіч.

Варшаўскі Дзяніс прызначыў яго архіэпіскапам Луцкім і Ковельскім, а 24 сьнежня 1941 г. — адміністратарам Украінскай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы. 3 траўня 1942 г. — мітрапаліт Кіеўскі. 3 1944 г. — за мяжой, жыў у Парыжы, кіраваў Украінскай Замежнай Праваслаўнай Царквой.

²⁷ **Сяргей (Вакрасенскі Дзмітры, 9.11.1897—29.4.1944).** З 1933 г. — эпіскап Каломенскі. Быў найбліжэйшым памочнікам патрыяршага месцахоўніка мітрапаліта Сяргея. У канцы 1940 г. прызначаны мітрапалітам Віленскім і Літоўскім, экзархам Латвіі й Эстоніі. Працаваў на акупаванай тэрыторыі. Забіты СД на шашы між Вільнюсам і Каўнасам.

²⁸ **Венядзікт (Бабкоўскі Васіль, 28.2.1876 — 3.9.1951).** З красавіка 1942 г. — архіэпіскап Гарадзенскі й Беластоцкі БАПЦ, экзарх Усходняй Прусіі. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі, перайшоў у РПЦ, кіраваў Нямецкай эпархіяй. Памёр у Мюнхэне.

Савецкія ўлады не замянілі архіэпіскапу Панцеляймону ў выконванні адміністрацыйных функцыяў. Ён мусіў толькі плаціць ім адумысны падатак, так званы «культзбор», якім было ападаткаванае ўсё духавенства. Гэты падатак быў даволі высокі, памер яго залежаў ад мясцовага фінансавога аддзелу. За няўплату падатку пагражала вязьніца або высылка ў працоўны лагер.

У красавіку 1940 г. Маскоўская мітраполія накіравала эпіскапа Сяргея (Васкрасенскага), мітрапаліта Віленскага і Літоўскага, экзарха Прыбалтыйскага ў Заходнюю частку БССР і ЎССР з царкоўнай візытацыяй. Хутка пасля яе адбыліся змены ў царкоўным кіраўніцтве. Савецкія ўлады ня мелі даверу да мясцовай герархіі і духавенства і пачалі замяняць іх савецкімі расейцамі. Гэтак у ліпені 1940 г. Маскоўская патрыярхія прызначыла новага мітрапаліта Мікалая²⁹ з тытулам экзарха Заходняй Беларусі і Украіны. Ён пераняў Валынска-Луцкую епархію, пакідаючы мясцоваму архіэпіскапу Аляксею невялікую колькасць парахвіяў. Звольнены быў адначасова ад абавязкаў экзарха архіэпіскап Панцеляймон, якому перадавалася ў адміністрацыйно-новаствораная Гарадзенска-Вілейская епархія (Гарадзенская і пакінутая ў БССР частка Віленскай епархіі).

Гэта была вялізная епархія, што налічвала да 307 парахвіяў, кіраваць якімі цяжка было старому Панцеляймону. Таму ён прасіў мітрапаліта Маскоўскага Сяргея, каб высвяціў яму ў дапамогу вікарыя, прапануючы Жыровіцкага архімандрыта Венядзікта. Маскоўская патрыярхія прыхільна паставілася да просьбы Панцеляймона. У сакавіку 1941 г. архімандрыт Венядзікт быў выкліканы ў Маскву, дзе ён быў хіратанізаваны мітрапалітам Сяргеем пры ўдзеле дзесяці эпіскапаў з Заходняй часткі БССР і ЎССР, што былі тады таксама ў Маскве. Венядзікт атрымаў тытул эпіскапа Берасьцейскага і заняў становішча вікарыя Гарадзенска-Вілейскай епархіі, а архіэпіскапу Панцеляймону дазвалялася надалей жыць у Жыровіцкім манастыры ды ёй кіраваць.

Новавысьвечаны эпіскап Венядзікт (Васіль Бабкоўскі) — па паходжанні сын расейскага сьвятара з Апочыцкага павету Пскоўскай губэрні. Ад 1914 г. быў сьвятаром у Наваградзкім саборы, а ў пасляваеннай пары благачынным Наваградзкай акругі. У Жыровіцкі манастыр паступіў у 1937 г. і тут быў архі-

²⁹ Ярушэвіч Мікалай (13.1.1892 — 13.12.1961), герарх Маскоўскай патрыярхіі.

мандрытам аж да высвячэння яго на епіскапа. Выхаваны ў расейскім вялікадзяржаўным духу, падобна як і архіепіскап Панцеляймон, належаў да старой расійскай гвардыі, якая замацоўвала русіфікацыю на Беларусі ва ўсякіх абставінах. Нічога дзіўнага, што абодвух лучылі таксама блізкія сяброўскія дачыненні ды цеснае супрацоўніцтва ў супрацьдзеянні беларусізацыі праваслаўнай царквы, аб чым будзе гутарка ніжэй.

7. Падрыхтоўка й арганізацыя БАПЦ у часе Другой сусветнай вайны

Маланкавай атакай 22 чэрвеня 1941 г. немцы пачалі паход на ўсход, ачышчаючы Беларусь ад бальшавіцкай акупацыі за прыблізна двухтыднёвы пэрыяд. Ведама, немцы ў сваім паходзе на ўсход кіраваліся выключна собскімі меркаваннямі, думаючы на аграмадных прасторах Усходняй Эўропы заснаваць нямецкую *«жыццёвую прастору»* як частку нацыянал-сацыялістычнай імперыі. Тым ня менш, яны былі вымушаныя лічыцца з нацыянальна-рэлігійнымі патрэбамі занятых земляў, каб, з аднаго боку, здабыць прыхільнасць да сябе, а з другога — супрацьставіцца бальшавіцкай прапагандзе.

Беларускі народ і ягоная ацалелая ад бальшавіцкага й польскага пераследу інтэлігенцыя прынялі выбух вайны з Саветамі зь немалымі надзеямі, што скончыцца жудасны пэрыяд бальшавіцкага панавання й што надыдуць лепшыя часіны, у якіх Беларусь зможа адбудаваць сваё вольнае жыццё.

У адносінах да рэлігійнага жыцця нямецкія ўлады таксама кіраваліся собскімі інтарэсамі. Яны дазвалялі выконванне рэлігійнага культу хутчэй з мэтай змагання з бальшавіцкай прапагандай, якая цяпер адкінула бязбожную прапаганду на чале зь Яраслаўскім³⁰ і выкарыстоўвала ў вайне мітрапаліта Сяргея (Страгародзкага) і падуладнае яму духавенства. Нацыянал-сацыялістычная ідэалёгія Нямецчыны ў сваёй сутнасці была антыхрысціянскай, схільнай да нэапаганізму ці рэлігійнага індыфэрэнтызму з асабліва варожым стаўленьнем да каталіцкай царквы.

Паколькі бальшавікі выкарыстоўвалі праваслаўную царкву ў вайне як адну з галоўных сілаў дзеля супраціву нямецкай

³⁰ Яраслаўскі Емяльян (Губэльман Міней Ізраілевіч, 1878—1943), савецкі палітычны дзеяч, акадэмік АН СССР. Вядомы як актыўны змагар з рэлігіяй. Заснавальнік і кіраўнік Саюзу ваяўнічых бязбожнікаў.

інвазіі ды маланкавы паход нямецкіх войскаў быў спынены каля Ленінграду й Масквы, у нямецкага боку не было іншага выйсця, як неадкладна арганізаваць праваслаўную царкву ў Беларусі, незалежную ад Масквы і якая сталася б прыладздыем у нямецкіх руках, так як расейская царква ў руках бальшавікоў. Усе іншыя веравызнанні ў Беларусі не заслугоўвалі на большую ўвагу нямецкіх уладаў (як баптысты, мэтадысты, эвангелісты й г. д.), бо яны ня мелі ніякага прапагандовага значэння. А каталіцкая царква й яе духавенства адразу знайшліся пад нямецкім абстрэлам ня толькі таму, што многія сьвятары ў Заходняй Беларусі былі палякамі ці апалячанымі, але й таму, што Нямецчына варожа ставілася да Рыму наагул. Адначасова сама прапаганда вымагала спынення каталіцкага руху, асабліва сярод праваслаўнага асяродзды. Адсюль нямецкія акупацыйныя ўлады перад ці ў часе праводжання праваслаўнай акцыі перабілі нават беларускае каталіцкае духавенства, якое пайшло сьледам за нямецкім войскам ва Ўсходнюю Беларусь зь мсійнымі мэтамі.

Немцы знайшлі праваслаўную царкву ў Заходняй Беларусі ў зарганізаваным стане. У Вільні, Пінску й Жыровічах знаходзіліся праваслаўныя епіскапы са сваімі епархіяльнымі ўправамі, ва ўсіх прыходах былі сьвятары. Існавалі таксама манастыры, а насельніцтва масава наведвала сьвятыні. Але ўся гэтая праваслаўная царква была рэарганізаваная маскоўскім патрыярхам у часе кароткай савецкай акупацыі Заходняй Беларусі (1939—1941) і падпарадкаваная Маскве. Парваць лучнасьць з Масквой у кананічным сэнсе магла толькі беларуская герархія праз узнаўленьне ідэі БАПЦ на асобным Саборы.

Ва Ўсходняй Беларусі рэлігійнае жыцьцё было цалкам разбуранае бальшавікамі. У сталічным Менску захавалася непадушаная толькі адна малая царква на вайсковых могілках³¹. Усе астатнія былі пераробленыя на іншыя мэты — склады, клюбы, архівы й г. д. — або зьнішчаныя. Падобны стан існаваў ва ўсёй Ўсходняй Беларусі. Адрадзіць рэлігійнае жыцьцё на бальшавіцкіх папалішчах і супрацьставіць яго Маскве — вось супольная ідэя так беларускага нацыянальнага актыву, як і нямецкай прапаганды. Розьніца была тая, што беларусы сапраўды жадалі арганізаваць сваю нацыянальна-беларускую праваслаўную (і ня толькі праваслаўную) царкву, якая сталася б рычагом нацыянальнага адраджэньня народу. У нямецкіх жа інта-

³¹ Ідзеца пра царкву Аляксандра Неўскага.

рэсах былі выключна антымаскоўскія й антыбальшавіцкія накіраваныя царквы, а нацыянальнае беларускае адраджэнне ўважалася за непажаданае.

Зь першымі часткамі нямецкіх войскаў прыбыў у Менск з Пружаншчыны гераманах Уладзімір Фінькоўскі³². Вернікі спаткалі яго зь вялікай прыхільнасцю й пачалі арганізоўваць царкоўнае жыццё. Быў створаны царкоўна-будаўнічы камітэт дзеля аднаўлення, наравы й адбудовы цэркваў. Першыя набажэнствы адбыліся ў Менску ў жніўні 1941 г. у Прэабражэнскай царкве пры вялікім натоўпе вернікаў і моладзі. Фінькоўскі, маючы падтрымку нямецкіх ваенных уладаў ды будучы ў юрысдыкцыі мітрапаліта Дзяніса, уважаў сябе за незалежнага ад беларускага нацыянальнага актыву й патрэбаў беларускага народу й думаў арганізаваць царкоўнае жыццё ва Ўсходняй Беларусі, залежнае ад сябе й Варшавы. Гэта была спроба рэстаўрацыі расейскай царквы ў варшаўскім ці бэрлінскім выданні зь перакрэсленнем нацыянальных патрэбаў беларускага народу. Фінькоўскі раз'яжджаў па прасторы Ўсходняй Беларусі, вышукваў старых праваслаўных святароў, што выходзілі са зняволення або з падполья, вызначаў іх на пасады ў новыя парахвіі. Уся гэтая арганізацыя насіла расейскі характар, і калі ў канцы жніўня 1941 г. з ініцыятывы беларускага актыву ў Менску (Радаслава Астроўскага³³, Івана Касяка³⁴, Мікалая Лапіц-

³² **Фінькоўскі Уладзімір** (13.2.1906 — пасля 1960). Нарадзіўся ў Гальшанах (сёння Ашмянскі раён Гарадзенскай вобласці). Высьвечаны ў святары ў 1927 г. Быў асабістым сакратаром архіэпіскапа Віленскага Феадосія. За супраціў аўтакефаліі ў 1935 г. высланы зь Вільні. Працаваў у Пружанах. Падчас нямецкай акупацыі — у Менску, аднак з-за інтрыг беларускіх дзеячаў быў выдалены са сталіцы. Жыў у Варшаве. Пасля Другой сусветнай вайны жыў у Заходняй Нямеччыне, Францыі. У 1960 г. пераехаў у ЗША, быў настояцелем у царкве Святога Юрыя ў Чыкага. Браў удзел у беларускім нацыянальным руху. Праз канфлікт з парафіянамі пакінуў царкву й вярнуўся ў Францыю.

³³ **Астроўскі Радаслаў** (25.10.1887—17.10.1976), грамадзка-палітычны дзеяч, пэдагог. У 1943—1976 гг. — старшыня Беларускай Цэнтральнай Рады.

³⁴ **Касяк Іван** (1909—1989), грамадскі дзеяч. Скончыў політэхнічны факультэт у Львове (1941). Зь лета 1941 г. — у Менску. Уваходзіў у склад Цэнтралі Беларускай Народнай Самапомачы. Быў актывным прыхільнікам БАПЦ. У 1944 г. — намеснік прэзідэнта БЦР на Глыбоцкую акругу. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. З 1949 г. жыў у ЗША, браў актывны ўдзел у эміграцыйным руху (актывіст БЦР), быў сябрам розных антыкамуністычных арганізацый.

кага³⁵ й інш.) Фінкоўскаму была зьвернута ўвага, каб ён пачаў беларусізацыю праваслаўнага жыцця ў супрацы зь беларускай адміністрацыяй, той адказваў, што супрацоўнічае зь немцамі й не жадае больш нічыёй дапамогі ці парады.

Зь дзейнасьці й паводзінаў гераманах Фінкоўскага вынікала, што ў першай фазе вайны немцы яшчэ ня мелі акрэсьленай царкоўнай палітыкі ў Беларусі. Дзейнасьць мітрапаліта Дзяніса ды супрацоўніцтва зь ім Беларускага Нацыянальнага Камітэту ў Варшаве падказвала думку аб падпарадкаваньні занятых земляў Дзянісу. Аднак ход падзеяў як на фронце, так і па-за фронтам дыктаваў неабходнасьць самастойных формаў для праваслаўнай царквы ў Беларусі.

У другой палове верасьня 1941 г., каб запазнацца на месцы з царкоўным становішчам ды магчымасьцямі царкоўнай працы ва Ўсходняй Беларусі, у Менск з Жыровічаў прыехаў эпіскап Берасьцейскі Венядзікт. Адразу дайшло да канфлікту паміж Фінкоўскім, Аляксандрам (Іназемцавым), які меркаваўся Дзянісам на галаву праваслаўнай царквы ў Беларусі, і Венядзіктам, прадстаўніком эпіскапату Заходняй Беларусі, што знаходзіўся ў юрысдыкцыі Маскоўскай патрыярхіі.

Венядзікт рабіў стараньні ў нямецкіх акупацыйных уладах у Генэральным Камісарыяце Беларусі аб прызнаньні архіэпіскапа Панцеляймона як галавы праваслаўнай царквы ва ўсёй Беларусі.

У адрозьненьне ад Фінкоўскага, што абмінаў беларускі актыў, Венядзікт звярнуўся таксама да Радаслава Астроўскага, памесьніка Менскай акругі з назначэньня нямецкіх вайсковых уладаў, з просьбай аб падтрымцы. Астроўскі, фактычна, у тым часе рыхтаваўся да выезду зь Менску ў Смаленшчыну ў сувязі

³⁵ **Лапіцкі Мікалай** (30.11.1907—8.8.1976). Нарадзіўся ў вёсцы Грэлікі (сёньня Вілейскі раён Менскай вобласьці) у сялянскай сям’і. Вучыўся ў Віленскай беларускай гімназіі, скончыў багаслоўскі факультэт Варшаўскага ўнівэрсытэту. Высьвечаны ў сьвятары ў 1934 г. Абараніў магістарскую працу «Праваслаўе ў Беларусі ў часы Ягайлы». Працаваў у прыходах у Ашмянах, Стэфанпалі (Дзісьненскі павет). З 1942 г. — у Менску, актыўны прыхільнік БАПЦ. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Рэзка крытыкаваў сьвятароў, што далучыліся да РЗПЦ. Выкладаў у Беларускай гімназіі імя Янкі Купалы. З 1950 г. — у ЗША, жыў у Саўт-Рывэры, быў настацелем царквы Сьв. Еўфрасінні Полацкай, рэдагаваў «Царкоўны Сьветач». Прыхільнік ідэі БАПЦ пад юрысдыкцыяй Канстантынопаляскага патрыярха.

з пераняццем цывільнай улады ў Менску генэральным камісарам Беларусі Вільгэльмам Кубэ³⁶ ды ліквідацый вайскавай адміністрацыі. Тым ня менш, ён прыняў Венядзікта, згадзіўся падтрымаць старанныя епіскапату з Панцеляймонам на чале, жадаючы толькі, каб арганізацыя царквы ў Беларусі праводзілася ў нацыянальным беларускім напрамку.

Наступна Радаслаў Астроўскі напісаў заяву ў Генэральны Камісарыят Беларусі з просьбай прызнаць Панцеляймона галавой праваслаўнай царквы ва ўсёй Беларусі. Гэта быў вельмі неразважны крок, як будзе сведчыць наступная цяжкая барацьба беларускага актыву з епіскапам за справу беларускай аўтакефаліі. Сутнасць памылкі Радаслава Астроўскага заключалася ў тым, што ён з апартуністычных меркаванняў выступіў ад імя беларусаў у падтрымку непараўнальна, стойкага ды пры гэтым палітычна вырабленага русафіла й барацьбіта за суцэльнасць Расейскай імперыі незалежна ад улады, што панавала ў Маскве. Вернасць Маскве Панцеляймон дэманстраваў на працягу ўсяго свайго доўгага жыцця, не схіляючы галавы перад зніжэннем ці пераследам. Спадзяюцца на змену ягоных поглядаў у час «*Отечественной*» вайны, на адбудову БАПЦ, незалежнай ад Масквы, было палітычнай наіўнасцю.

Прапанова Радаслава Астроўскага ды заява Венядзікта, каб выкарыстаць епіскапат у Беларусі дзеля арганізацыі праваслаўнай царквы, падаліся нямецкім акупацыйным уладам лепшым праектам, чымся ранейшыя зь мітрапалітам Дзянісам, архіепіскапам Аляксандрам ды Ўладзімірам Фінькоўскім, падтрыманым нямецкімі вайсковымі ўладамі.

Акупацыйным цывільным уладам у Менску здавалася, што праваслаўная царква ў Беларусі з епіскапатам, які быў у юрысдыкцыі Маскоўскага патрыярхату, станецца добрай зброяй у руках нямецкай прапаганды. Таму яны неадкладна прыступілі да ажыццяўлення гэтай ідэі.

У канцы верасня 1941 г. Вільгэльм Кубэ выклікаў да сябе Венядзікта ды падаў умовы, пад якімі можа арганізавацца праваслаўная царква ў Беларусі. Царква мае быць: а) аўтакефальнай; б) нацыянальна-беларускай; в) архіепіскап Панцеляймон як яе галава не павінен падпарадкавацца ні мітрапаліту Мас-

³⁶ **Кубэ Вільгэльм** (1887—21.9.1943), нямецкі палітычны дзеяч, генэральны камісар Беларусі ў 1941—1943 гг., прыхільна ставіўся да беларускага нацыянальнага руху.

коўскаму Сяргею, ні мітрапаліту Варшаўскаму Дзянісу, ні мітрапаліту Бэрлінскаму Серафіму³⁷.

Прапанаваныя ўмовы былі прынятыя архіепіскапам Панцеляймонам, але з агаворкай, што выключала іх рэалізацыю, а менавіта, што абвяшчэнне аўтакефаліі Беларускай царквы адбудзецца пасля атрымання на гэта згоды ад маці-царквы расейскай (а практычна гэта не адбылося б ніколі), а таксама ад іншых аўтакефальных праваслаўных цэркваў.

Нямецкія ўмовы былі выкладзеныя ў лісьце генэральнага камісара Беларусі да архіепіскапа Панцеляймона ад 3 кастрычніка 1941 г., дзе пісалася: а) праваслаўная царква ў Беларусі мае кіравацца сваімі канонамі, і нямецкая ўлада ня будзе мяшацца ў яе нутранае жыццё; б) праваслаўная царква ў Беларусі мае называцца «Беларуская Аўтакефальная Праваслаўная Нацыянальная Царква»; в) казанні, навучанне рэлігіі й адміністраванне мае адбывацца па-беларуску; г) вызначэнне епіскапаў, святароў і адміністратараў ня можа адбывацца бяз ведама нямецкіх уладаў; д) мае быць прадстаўлены нямецкім уладам статут БАПЦ; е) служба Божая мае адбывацца на царкоўна-славянскай мове.

Пасля атрымання названага вышэй ліста Панцеляймон правёў нараду зь Венядзіктам, у часе якой было пастаноўлена, каб Панцеляймон называўся мітрапалітам Менскім і ўсёй Беларусі. Супольна таксама быў напісаны ліст генэральнаму камісару Беларусі з выказваннем згоды з прапанаванымі ўмовамі, аднак адзначалася, што арганізацыя БАПЦ у Беларусі павінна адбывацца кананічным парадкам, бяз шкодных для царквы пабочных уплываў (разумелася дзейнасць беларускага актыву), толькі так можа быць прыгатаваны й прадстаўлены статут царквы. Дзеля добра царквы мітрапаліту неабходна пражываць у Менску, адчыніць там жа духоўную сямінарыю ды кароткатэр-

³⁷ Серафім (Лядз Карл Георг Альбэрт, 1893—14.9.1950). Нарадзіўся ў Ляйпцыгу ў пратэстанцкай сям’і. У 1904 г. перайшоў у праваслаўе пад імем Серафім. Скончыў Санкт-Пецярбургскую духоўную сямінарыю, у 1912—1916 гг. вучыўся ў Маскоўскай духоўнай акадэміі. Служыў вайсковым капелянам у царскай арміі. У 1923 г. пастрыжаны ў манахі й хіратанізаваны абнаўленцамі (частка РПЦ, што падтрымала савецкую ўладу) у епіскапа Ахтырскага (горад у Сумскай вобласці Украіны). З 1930 г. жыў у Нямецчыне. Перайшоў у РЗПЦ. З 1938 г. узначаліў епархію РЗПЦ у Нямецчыне, з 1942 г. узначальваў Сярэдне-эўрапейскую мітрапалітальную акругу.

міновыя курсы для падрыхтоўкі святароў. Ужо ў гэтым першым афіцыйным лісьце змоўшчыкі, прысланяючыся «кананічнасьці», стараліся як мага далей перасунуць справу апрацоўкі статуту й легалізацыі беларускай аўтакефаліі.

Немцы, не арыентуючыся ў сутнасьці справы, згадзіліся на прыезд абодвух змоўшчыкаў у Менск. Тут Венядзікт арганізаваў Часовую Мітрапалітальную ўправу Беларусі ў складзе мітрапаліта Панцеляймона й сябраў: протагерэя Язэпа Балая (русафіл), святароў Мікалая Лапіцкага й Іаана Кушнера³⁸. Як бачым, ужо сама мітрапалітальная ўправа мела абсалютную перавагу расейскага элемэнту, бо Лапіцкі й Кушнер як звычайныя святары не маглі мець вырашальнага голасу.

З Панцеляймонаўскай намінацыі былі таксама абсаджаныя адноўленья Фінькоўскім праваслаўныя цэрквы ў Менску. Так, Мікалай Лапіцкі атрымаў Чыгуначную царкву, Язэп Балай — Кацярынаўскі сабор (потым пераняты Мікалаем Лапіцкім), Іаан Кушнер — царкву на вайсковых могілках, а ў канцы 1941 г. Нічыпар Пыск — Чыгуначную царкву (на месца Лапіцкага). Фінькоўскі апынуўся ў непрыемнай сытуацыі: ён быў ужо лішні й неактуальны ў нямецкай царкоўнай палітыцы, а значыць мог або перайсьці ў юрысдыкцыю мітрапаліта Панцеляймона (а гэтым самым — Маскоўскай патрыярхіі), або стацца ахвярай змоўшчыкаў. Наступіла гэтае апошняе. Не арыентуючыся ў хадзе царкоўнай нямецкай палітыкі, Фінькоўскі не ўступаў са свайго становішча, не аддаваў у распараджэньне Панцеляймона й ягоных эпіскапаў архігерэйскага дому, а таксама некаторых цэркваў. У выніку, Фінькоўскі быў пазбаўлены мітрапалітам Панцеляймонам права адпраўляць набажэнствы. Супраць яго таксама была зарганізаваная сьледчая камісія, у якую ўваходзілі протагерэй Язэп Балай, Іаан Кушнер, Іван Касяк, Юльян

³⁸ **Кушнер Іаан** (22.6.1908—5.7.1943). Паходзіў зь Дзісьненскага павету Віленскай губэрні. Скончыў Віленскую праваслаўную духоўную сэмінарыю (1930), у тым жа годзе рукапакладзены ў святары. У 1930—1934 гг. вучыўся на багаслоўскім факультэце Варшаўскага ўнівэрсытэту. У 1934—1941 гг. быў настояцелем прыходу ў в. Ятвеськ (Гарадзеншчына). З 1941 г. — у Менску, служыў у Аляксандра-Неўскай праваслаўнай царкве. Актыўны дзеяч БАПЦ, ратаваў габрэйскіх дзяцей. Загінуў 5 ліпеня 1943 г. пад Ракавам (сёньня Валожынскі раён Менскай вобласьці), аўтамабіль святара падарваўся на партызанскай міне. Пахаваны на вайсковых могілках.

Саковіч³⁹, Аркадзь Арэхва⁴⁰, што легкадумна пайшлі на супрацоўніцтва з Панцеляймонам. Камісія старалася абвінаваціць Фінькоўскага ў прысабечаньні некаторых публічных рэчаў зь Дзяржаўнага музэю. Справа гэтая потым разглядалася Сабо-рам епіскапаў і нямецкім пракурорам, у выніку чаго гераманах Фінькоўскі мусіў выехаць з Генэральнага Камісарыяту Беларусі.

У тым самым часе, калі адбывалася перамена акупацыйнай нямецкай улады ў Менску (з вайскавай на цывільную) і калі на паверхню царкоўнага жыцця Беларусі былі высунутыя мітрапаліт Панцеляймон і епіскап Венядзікт, у лягеры Фінькоўскага — у Варшаўскай мітраполіі — яшчэ былі надзеі на рэалізацыю пляну №1, гэта значыць пераняцця Беларусі пад юрысдыкцыю Дзяніса. Дзеля гэтага 9 верасня 1941 г. у Варшаве мітрапаліт Дзяніс утварыў Беларускаю Царкоўную Радзю ў складзе: архімандрыта Філафея⁴¹ (Нарко), доктара Івана Ермачэнкі⁴², доктара Аляксандра Вітушкі, Івана Краскоўска-

³⁹ **Саковіч Юльян** (24.8.1906—13.6.1943), грамадзка-палітычны дзеяч. Падчас нямецкай акупацыі — камэндант паліцыі Менскай акругі (1941), а затым гораду Менску. Сябра Цэнтралі Беларускай Народнай Самапомачы. Належаў да радыкальнага праваслаўнага крыла нацыянальных дзеячаў. У траўні 1943 г. высланы ў Лідз на пасаду кіраўніка БНС на Лідскую акругу, дзе адкрыта зрабіў некалькі правакацыйных заяваў супраць польскай інтэлігенцыі. Застрэлены 13 чэрвеня 1943 г. у Васілішках (Лідская акруга) польскімі партызанамі.

⁴⁰ **Арэхва Аркадзь** (нар. 1910), грамадзкі дзеяч, юрыст. Падчас нямецкай акупацыі працаваў у Менскай гарадзкой управе (аддзел судоў), з 1943 г. — пракурор Менскай акругі. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі, сябра БЦР.

⁴¹ **Філафей (Нарко Уладзімір, 21.2.1905—24.9.1986)**. Нарадзіўся ў вёсцы Занарач (сёння Мядзельскі раён Менскай вобласці), паводле іншых звестак, вёсцы Ілья (Вілейскі раён Менскай вобласці) у сям'і сьвятара. Скончыў Віленскую духоўную сямінарыю, тэалогічны факультэт Варшаўскага ўніверсітэту, вучыўся ў грэцкай тэалогічнай школе ў Стамбуле (Турэччына). Атрымаў ступень магістра тэалёгіі. У 1934 г. пастрыгся ў манахі пад імем Філафей. У 1941—1944 гг. жыў у Менску, выконваў абавязкі намесьніка мітрапаліта Панцеляймона. Неаднаразова падвяргаўся ціску грамадзкіх дзеячаў і нямецкіх уладаў. Зь лета 1944 г. — на выгнанні. Далучыўся разам з епіскапамі БАПЦ да Расейскай Замежнай Праваслаўнай Царквы, быў вікарарем Нямецкай эпархіі РЗПЦ. Памёр у Гамбургу.

⁴² **Ермачэнка Іван** (13.5.1894—25.2.1970), грамадзка-палітычны дзеяч. Нарадзіўся ў вёсцы Капачоўка (сёння Барысаўскі раён Менскай вобласці). У часе Першай сусветнай вайны — афіцэр расейскай

га⁴³ й Барыса Стрэльчыка⁴⁴. Рада гэтая апрацавала мэмарандум да цэнтральных нямецкіх уладаў у Бэрліне, у якім былі, між іншым, высуненыя пажаданні, каб дзеля арганізацыі царкоўнага жыцця ў Беларусі былі хіратанізаваныя тры новыя беларускія епіскапы: Феафан (Пратасевіч), Філафей (Нарко) і Апанас (Мартас)⁴⁵.

арміі, у 1919—1920 гг. — у арміі генэрала Ёрангеля. З 1922 г. жыву ў Чэхаславаччыне. Скончыў мэдычны факультэт Праскага ўніверсітэту (1929), заснаваў прыватную лекарскую практыку, якая была вельмі паспяховай. Браў дзейсны ўдзел у беларускім студэнцкім руху й працы беларускай эміграцыі ў Чэхаславаччыне. Заснаваў прыватнае выдавецтва ў Празе, узначальваў мясцовы камітэт самапомачы (1940—1941), фінансavaў розныя беларускія культурныя праекты. З кастрычніка 1941 г. — у Менску. Старшыня Беларускай Народнай Самапомачы (кастрычнік 1941—красавік 1943 гг.). Спрычыніўся да аўтакефаліі Беларускай Праваслаўнай Царквы. Спрабаваў пры падтрымцы Вільгельма Кубэ дабіцца беларускай аўтаноміі. З-за канфлікту зь нямецкімі паліцыйнымі ўладамі ў красавіку 1943 г. пазбаўлены пасады й высланы зь Беларусі ў Прагу пад нагляд гестапа. З 1946 г. — у ЗША. Памёр у Флорыдзе.

⁴³ **Краскоўскі Іван**, грамадзкі дзеяч у Варшаве, сябра тамтэйшага Беларускага Нацыянальнага Камітэта.

⁴⁴ **Стрэльчык Барыс**, грамадзкі дзеяч у Варшаве, сябра тамтэйшага БНК.

⁴⁵ **Апанас (Мартас Антон)**, 8.9.1904—3.11.1984). Нарадзіўся ў сялянскай сям’і ў вёсцы Завітая Наваградзкага павету (сёння Нясавіскі раён Менскай вобласці). Скончыў тэалогічны факультэт Варшаўскага ўніверсітэту (1930), атрымаў ступень магістра тэалёгіі. Падчас навучання быў пастрыжаны ў манахі пад імем Апанас (Афанасі). У 1934—1939 гг. працаваў выхавальнікам пры грамадзкім інтэрнаце для праваслаўных студэнтаў універсітэту. У 1938 г. высьвечаны на архімандрыта. У сакавіку 1942 г. у Менску высьвечаны на епіскапа Віцебскага й Полацкага. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Перайшоў у лона РЗПЦ (1946), аднак не парываў зь беларускім рухам. У душпастырскай працы карыстаўся беларускай мовай, выкладаў рэлігію ў беларускай гімназіі ў Ватэнштэце, супрацоўнічаў зь беларускай праваслаўнай прэсай, выдаў падручнік Старога Запавету на беларускай мове. Пад ціскам беларускіх дзеячаў у справе вяртання да БАПЦ пакінуў Нямецчыну й выехаў у Аўстралію, працаваў у Брысбэне (штат Квінслэнд). З канца 1950-х гадоў — у Буэнас-Айрэсе (Аргентына). У 1966 г. выдаў кнігу «Белорусь в исторической государственной и церковной жизни», якая выклікала нападкі расейскіх праваслаўных сьвятароў і сьвецкіх шавіністаў, якія не прымалі самастойнасьці беларускага праваслаўя. У 1971 г. Сынод РЗПЦ забараніў чытаньне й распаўсюд кнігі, а яе аўтар пазбавіў пасады й адправіў на пэнсію. Памёр у Буэнас-Айрэсе.

Мэмарандум быў зложаны ў Бэрліне доктарам Ермачэнкам, якому нямецкі службовец сказаў, *«што немцы ня толькі дазваляць высьвеціць трох беларускіх епіскапаў, але будуць усебакова падтрымліваць справу беларускай незалежнай царквы»*.

Дзеля дакладнейшага вывучэння беларускіх царкоўных справаў на месцы з даручэння Беларускай Царкоўнай Рады зараз жа ў Беларусь паехалі архімандрыт Філафей і Барыс Стрэльчык. Але паехалі яны ня ў Менск, як гэта зрабіў у сваім часе Ўладзімір Фінькоўскі, а ў Жыровічы да Панцеляймона й Венядзікта. Чым яны кіраваліся — ці весткамі, што Панцеляймон і Венядзікт маюць пераняць кіраўніцтва праваслаўнай царквой у Беларусі, ці проста цікавасцю — сказаць цяжка. Магчыма, у Варшаве стала ведама аб акцыі генэральнага камісара пры падтрымцы Астроўскага й ягоных супрацоўнікаў па ўстанавленні Панцеляймона галавой БАПЦ. Таму спрытны ды амбітны Філафей пасьпяшаўся ў Жыровічы, прыняў юрысдыкцыю ды быў хіратанізаваны 23 лістапада 1941 г. з тытулам епіскапа Слуцкага. Хіратанію выканалі Панцеляймон і Венядзікт.

На наступны дзень у Жыровіцкім манастыры адбылося пасяджэнне ўсіх трох епіскапаў пад старшынствам Панцеляймона. Сабор даручыў Венядзікту кіраўніцтва царквой у Гарадзеншчыне й Беласточчыне, якія далучаныя былі да Ўсходніх Прусаў ды аддзеленыя ад Генэральнага Камісарыяту Беларусі. Панцеляймон паслаў туды свайго падручнага Венядзікта, каб не дапусьціць на пераход царквы ў юрысдыкцыю мітрапаліта Бэрлінскага Серафіма. Сам жа зь Філафеем 30 лістапада 1941 г. прыехаў у Менск. Увесь ход дзейнасьці Панцеляймона сьведчыць аб грунтоўным абдуманні ўсяго пляну пераняцця адміністрацыі праваслаўнай царквы ў Беларусі й ягонай палітычнай хітрасьці.

Філафей, беларус, але з абмежаванай індывідуальнасьцю, баязлівы, але амбітны, недасьведчаны ды прасякнуты, як амаль усё тагачаснае беларускае праваслаўнае духавенства, расейшчынай, — быў добрай апорай для змоўшчыкаў Панцеляймона й Венядзікта, свайго роду прыманкай для беларускага нацыянальнага актыву.

Беларускі нацыянальны актыў на чале менскіх арганізацыяў і мноства народу вітаў прыбылых у Менск (у Прачысьценскі сабор) епіскапаў Панцеляймона й Філафея, даючы веры, што наступіць аднаўленьне зьнішчанай бальшавікамі БАПЦ.

Дзеля навязваньня шчыльнейшага кантакту з епіскапам Філафеем беларускі актыў на чале з прафэсарам Вацлавам Іва-

ноўскім⁴⁶, старшынём Менску, і іншымі наладзіў быў вячэру на кватэры Касякоў⁴⁷ у Менску. Прысутныя выказваліся, каб кіраўніцтва царквы праводзіла беларусізацыю ў царкоўным жыцці. Філафей запэўніваў, што ён разам зь беларускім грамадствам будзе працаваць на царкоўнай ніве для добра беларускай справы. Гэта былі толькі прыгожыя словы, а сапраўднасьць сьведчыла пра іншае.

Прыбылыя ў Менск уладыкі не рабілі ніякіх распараджэньняў аб увядзеньні беларускай мовы ў казаньні й царкоўную канцыляршчыну, ані аб тварэньні асноваў незалежнай беларускай царквы. Панцеляймон (як і іншыя) навучаў па-расейску й памінаў у часе набажэнстваў маскоўскага мітрапаліта Сяргея, высьвячаў многіх стойкіх расейцаў на сьвятароў і абсаджваў імі новыя парахвіі ў Беларусі.

Беларускі царкоўны менскі актыў зразумеў, што справа арганізацыі беларускай аўтакефаліі ёсьць справай чужой для Панцеляймоны, які ўсімі сіламі імкнецца ўтрымаць існы парадак у лучнасьці з Масквой. Так, напрыклад, калі прадстаўнікі гэтага актыву наведалі яго й Філафея й дамагаліся беларусізацыі царквы, Панцеляймон засланяўся ваенным часам, неадпаведным для царкоўных зьменаў, калі духавенства павінна толькі заспакойваць рэлігійныя патрэбы насельніцтва. Што да прапанаванай беларускай мовы, мітрапаліт пагаджаўся на ўвядзеньне яе ў сельскіх парахвіях, а ў гарадах адстойваў расейшчыну.

Філафей зноў пры спатканьнях зь беларускім актывам падкрэсьліваў, што ён, быццам, хацеў бы працаваць у беларускім напрамку ў царкве, але як вікарыі нічога ня можа зрабіць без згоды мітрапаліта.

⁴⁶ **Іваноўскі Вацлаў** (7.6.1880—7.12.1943), палітык, культурны дзеяч, прафэсар хіміі. У пачатку XX ст. — заснавальнік Беларускай Сацыялістычнай Грамады, а таксама выдавецкай суполкі «Загляне сонца й у наша аконца». У 1921—1939 гг. выкладаў у Варшаўскай палітэхніцы. Падчас нямецкай акупацыі — бурмістар Менску. Забіты ў Менску савецкімі падпольшчыкамі (паводле іншай вэрсіі, напад быў ініцыяваны немцамі ці беларускімі апанэнтамі).

⁴⁷ **Касяк Іван** (гл. спасылку 34). **Касяк Кастусь** падчас нямецкай акупацыі працаваў на Вілейшчыне, быў акруговым кіраўніком БНС, кіраўніком гарадзкой управы ў Валожыне. У ліпені 1944 г. у Вілейцы савецкія ўлады пакаралі яго сьмерцю. **Касяк Лявон** працаваў у беларускай адміністрацыі на Вілейшчыне. Браты былі апантанымі прыхільнікамі аўтакефаліі.

Тады распачалася барацьба беларускага актыву з Панцеляймонам і ягоным епіскапатам беспасярэдне, або пры дапамозе нямецкіх уладаў, за рэалізацыю беларускай аўтакефаліі, барацьба, якая каштавала нямала высілкаў і якая не прынесла поўнай перамогі.

Ход гэтай барацьбы быў розны. Перш актыў апрацаваў мэмарандум да мітрапаліта Панцеляймона, дамагаючыся: 1) паведаміць беларускаму народу пры дапамозе пастырскага ліста аб факце арганізацыі БАПЦ; 2) вызначыць кіраўніком тымчасовай мітрапалітальнай управы ў Менску епіскапа Філафея; 3) запрасіць да працы ў мітрапалітальнай управе беларускіх святароў Мікалая Лапцкага, Іаана Кушнера й інш.; 4) высьвеціць новых епіскапаў: архімандрыта Апанаса, протагерэя Сымона Сеўбу⁴⁸, ды запрасіць епіскапа Веніяміна Навіцкага⁴⁹ дзеля абсады епіскапскіх катэдраў у Беларусі; 5) абсадзіць епіскапскія кансысторыі святарамі-беларусамі; 6) абсадзіць усе дэка-

⁴⁸ **Стэфан (Сьцяпан) (Сеўба Сямён, 1872—25.1.1965).** Нарадзіўся ў вёсцы Цялуша (сёньня Бабруйскі раён Магілёўскай вобласьці). Скончыў Менскую духоўную сэмінарыю. У 1896 г. рукапакладзены ў святара, служыў у Менскай эпархіі. Пасьля падзелу Беларусі ў 1921 г. застаўся на тэрыторыі Заходняй Беларусі. Быў зацятым праціўнікам аўтакефаліі ПАПЦ, за што падвяргаўся перасьледу, неаднаразова ўтрымліваўся ў турмах. У 1942 г. пастрыжаны ў манаства, пазьней узьведзены ў сан епіскапа Бранскага й Смаленскага. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі, перайшоў у РЗПЦ. Быў вызначаны епіскапам Венскім і Зальцбургскім. Памёр у Зальцбургу.

⁴⁹ **Веніямін (Навіцкі Сяргей, 17.4.1900—14.10.1976).** Нарадзіўся ў вёсцы Крывічы (сёньня Мядзельскі раён Менскай вобласьці) у сям'і святара. Скончыў агульнаадукацыйныя класы Менскай духоўнай сэмінарыі (1919), працаваў вясковым настаўнікам у вёсцы Печураны (сёньня Капыльскі раён Менскай вобласьці). У 1921—1924 гг. вучыўся ў Віленскай духоўнай сэмінарыі, скончыў тэалёгічны факультэт Варшаўскага ўнівэрсытэту (1929), магістар багаслоўя (1937). У 1928 г. пастрыжаны ў манаства пад імем Веніямін. Быў настацелем на Валыні, Галіччыне, кіраўніком справаў Пачаеўскай лаўры. У 1934 г. узьведзены ў сан архімандрыта. 15 чэрвеня 1941 г. хіратанізаваны ў епіскапа Пінскага й Палескага, вікарыя Валынскай эпархіі зь месцапражываньнем у Пачаеўскай лаўры. Падчас нямецкай акупацыі жыў на Валыні, далучыўся да Украінскай Аўтаномнай Праваслаўнай Царквы. Пасьля нямецкай акупацыі быў абвінавачаны ў супрацоўніцтве зь немцамі й сасланы на Калым, дзе знаходзіўся да 1956 г. Па вызваленьні — епіскап Омскі й Цюменскі, архіепіскап Іркуцкі й Чыцінскі (1958), архіепіскап Чабаксарскі й Чуваскі (1973).

наты беларусамі; 7) арганізаваць пры кожнай парахвіі царкоўны камітэт; 8) арганізаваць духоўную сэмінарыю ў Менску; 9) вызначыць камісію дзеля апрацаваньня статуту БАПЦ ды шмат іншых рэчаў меншага значэньня. Гэты мэмарандум уладыкі збылі маўчаньнем.

Зроблены быў тады й публічны прэсінг на Панцеляймона й ягонага памочніка Філафея. У канцы сьнежня 1941 г. была арганізаваная нарада беларускага царкоўнага актыву з удзелам уладыкаў ды розных прадстаўнікоў ад беларускіх арганізацыяў і ўстановаў. На гэтай нарадзе выказваліся погляды аб неабходнасьці беларусізацыі праваслаўнай царквы ды арганізаваньня яе аўтакефальнасьці. Панцеляймон і Філафей паўтаралі ранейшыя аргумэнты аб ваенных цяжкасьцях.

Ставалася ясным, што Панцеляймон перашкаджае рэалізацыі беларускай аўтакефаліі. Дзвублічнасьць Філафея, ягонае жаданьне стацца галавой царквы й зманлівыя паводзіны ў кантакце зь беларусамі будзілі надзею, што, калі адсунуць ад кіраўніцтва мітраполіяй Панцеляймона ды перадаць адміністрацыйныя функцыі Філафею, справа кранецца зь месца. Дзеля гэтага ў Генэральны Камісарыят Беларусі беларускім актывам быў паддзены мэмарандум, у якім: 1) характарызавалася шкоднасьць ачольваньня беларускай мітраполіі Панцеляймонам, якога неабходна было адсунуць ад кіраўніцтва на карысьць Філафея; 2) выказвалася патрэба высьвячэньня новых эпіскапаў: архімандрыта Апанаса й протагерэя Сеўбы ды запрашэньне на Беларусь эпіскапа Веніяміна (Навіцкага); 3) прысьпешвалася апрацаваньне статуту БАПЦ ды рэалізацыя аўтакефаліі.

Дзеля таго што справа беларускай аўтакефаліі ляжала ў інтарэсах нямецкай прапаганды, акупацыйныя ўлады падтрымалі дамаганьні беларускага актыву. На пачатку лютага 1942 г. Філафей быў запрошаны ў Генэральны Камісарыят Беларусі, дзе яго прыняў кіраўнік палітычнага аддзелу Юрда. Юрда прадставіў справу адхіленьня Панцеляймона ад кіраўніцтва мітраполіяй, якой прыйдзеца кіраваць Філафею. Тут аднак выявілася русафільская гульня апошняга, які служыў туманнай завесай для мітрапаліта. Філафей адказаў, што ён ня можа кіраваць без паўнамоцтваў мітрапаліта й, калі Панцеляймон будзе вывезены зь Менску, адмовіцца ад рэлігійнай дзейнасьці ў Беларусі й выедзе ў Варшаву. Тады Юрда пагадзіўся, каб мітрапаліт застаўся ў Менску, але бяз права ўмешваньня ў справы беларускай царквы.

Эпіскап Філафей неадкладна перадаў мітрапаліту гутарку зь Юрдам. На наступны дзень Панцеляймон зь Язэпам Балаем

наведалі Генэральны Камісарыят Беларусі з мэтай самаабароны. Юрда быў няўступчывы і жадаў перадачы кіраўніцтва Філафею. Пасля гэтага мітрапаліт напісаў на імя Філафея распараджэнне наступнага зместу: *«Згодна з пажаданнем генэральнага камісара, выказаным мне Юрдам у прысутнасці протагера Ялая, даю загад: 1) казанні і навука Закону Божага павінны адбывацца на беларускай мове; 2) забараняецца хрысціянства жыдоў; 3) пакідаю за сабой апрацоўку статуту Беларускай Праваслаўнай Царквы; 4) кіраўніцтва Менскай мітрапалітальнай епархіі і ўсімі парахвіямі на ўсходзе, апрача тых, якімі кіруе епіскап Венядзікт, даручаю епіскапу Філафею».*

Далей Панцеляймон запрасіў у Беларусь архімандрыта Апанаса. Той прапанаваў падзяліць Беларусь на епархіі ды прыняць нутраны статут Беларускай Царквы. Спачатку Панцеляймон супрацьстаўляўся гэтаму пляну, мяркуючы з усяе Беларусі ўтварыць адну мітрапалітальную епархію, у якой епіскапы былі б толькі вікарыямі. Відавочна, Панцеляймон баяўся нутранага расколу, калі новавысвечаныя епіскапы пайшлі б на супрацоўніцтва зь беларускім нацыянальным актывам. Але гэтая цэнтралістычная сістэма царкоўнай адміністрацыі была не да спадабы епіскапам, якія жадалі склікання Сабору і ўзнаўленьня традыцыйнай формы падзелу Беларусі на епархіі.

Нарады гэтага Сабору пачаліся 3 сакавіка 1942 г. у Менску пры ўдзеле Панцеляймона (старшыні), епіскапаў Венядзікта, Філафея і архімандрыта Апанаса. Сабор епіскапаў заняўся вызначэннем епархіяў і ўладкаваў на іх. Гарадзеншчына і Беласточчына, што былі далучаныя да Ўсходніх Прусаў, пакідаліся як аўтаномная адзінка пад кіраўніцтвам Венядзікта як епіскапа Беласточскага і Гарадзенскага з катэдрай у Гародні. Беларуская Берасьцейшчына ў той час была далучаная да Рэйхскамісарыату Ўкраіны і абсада берасьцейскай катэдры даручана епіскапу Венядзікту ў паразуменьні з епіскапам Украінскай Праваслаўнай Царквы. Уся іншая беларуская прастора была падзеленая на 5 епархіяў: Менскую мітрапалітальную, Магілёўскую, Смаленскую, Віцебскую і Наваградскую. Межы епархій пакрываўся зь межамі нямецкіх адміністрацыйных акругаў. На паасобныя епархіі былі прызначаныя епіскапы: на Менскую — мітрапаліт Панцеляймон з тытулам архіепаіскапа Менскага і мітрапаліта ўсёй Беларусі; на Магілёўскую — Філафей як епіскап Магілёўскі і Мсьціслаўскі; на Віцебскую — Апанас з тытулам епіскапа Віцебскага і Полацкага; на Смаленскую — протаге-

рэй Сымон Сеўба як эпіскап Смаленскі й Бранскі; на Наваградскую — Веніямін з тытулам эпіскапа Наваградзкага й Баранавіцкага. Сабор пастанавіў выслаць запросіны да эпіскапа Веніяміна, што знаходзіўся ў Пачаеўскай Лаўры на Валыні, з просьбай аб хутчэйшым прыбыцці ў сваю эпархію. Да часу яго прыбыцця кіраўніцтва Наваградзкай эпархіяй даручалася Апанасу.

8 сакавіка 1942 г. адбылася хіратанія Апанаса на эпіскапа Віцебскага, выкананая Панцеляймонам, Венядзікам і Філафеем, але, каб даць перавагу расейскаму элементу й мець кантроль над беларускімі эпіскапамі, адначасова Панцеляймон надаў Венядзіку тытул архіэпіскапа.

Выклікала гэта зразумелае незадавальненне беларускага царкоўнага актыву, які бачыў арганізаваную маярызацыю расейскіх элементаў. Прадстаўнікі гэтага актыву яшчэ ў той самы дзень наведалі Панцеляймона й дамагаліся архіпастырскага тытулу для пратэставанага імі Філафея. Панцеляймон адгаворваўся тым, што Філафей ня мае патрэбнага стажу й г. д.

На наступны дзень былі ўзноўленыя нарады Сабору эпіскапаў. Быў прыняты нутраны статут Беларускай Праваслаўнай Царквы, адбыліся выбары заступніка мітрапаліта — Філафея (а не архіэпіскапа Венядзікта) — ды Сыноду як выканаўчага органу Сабору эпіскапаў. Старшынём Сыноду становіўся мітрапаліт Панцеляймон, а сябрамі Венядзікт і Філафей, кандыдатам — Апанас. Апрача гэтага былі прынятыя пастановы аб арганізацыі пастырскіх курсаў у Менску, Гародні й Жыровічах, стварэнні навучальнага камітэту пад старшынствам Апанаса й некаторыя іншыя. Па заканчэнні Сабору Панцеляймон паведаміў прысутным, што ён быў змушаны загадам генэральнага камісара Беларусі перадаць кіраўніцтва Менскай эпархіяй (не мітраполіяй) эпіскапу Філафею, што ён і зрабіў, а сам будзе займацца агульнымі справамі мітраполіі.

Як бачым, на Саборы зусім была абмінутая справа беларусізацыі царквы ды арганізацыі яе аўтакефаліі. Нават у самім назове старання прапускатася слова «аўтакефальная» ды замацоўвалася безаблічнае: «Беларуская Праваслаўная Царква». Інакш кажучы, Панцеляймон кансэквэнтна й з жалезнай воляй праводзіў свой плян утрымання расейскай царквы ў Беларусі, умела лавіруючы сярод нямецкіх і беларускіх дамаганняў.

Пасьля выезду Венядзікта ў Гародню Панцеляймон баяўся высьвячаць Сымона Сеўбу — відавочна, ня ведаў яго бліжэй, — мяркуючы, што можа наступіць перавага беларускіх уплываў

сярод епіскапаў, калі іх лік павялічыцца. Таму ён імкнуўся не дапусьціць да высвячэння на епіскапа протагерэя Сымона, не зважаючы на тое, што была адмысловая пастанова Сабору. Вельмі магчыма, што раней была дамоўленасць Панцеляймо-на зь Венядзіткам у гэтай справе, дзеля чаго апошні хутка вые-хаў зь Менску. Але выкруціцца ад хіратаніі епіскапа Смаленс-кага не было так лёгка, бо за ўсімі справамі сачыў беларускі актыў. На яго жаданьне Панцеляймон вызначыў тэрмін хіра-таніі Сеўбы на 15 сакавіка 1942 г.

Кандыдат быў выкліканы з Ракава (45 км на захад ад Менс-ку) у сталіцу, пастрыжаны ў манаства зь імем Сыцяпан ды ўзна-гароджаны тытулам архімандрыта, але ня вызначаны дзень хіра-таніі. Калі сабраліся духавенства й вернікі на ўрачыстасьць, мітрапаліт не зьявіўся, патлумачыўшы тое хваробай. Безумоў-на, гэта быў дыпляматычны крок, поўны сабатаж непажада-ных мітрапаліту дзеяньняў. Панцеляймон не дазволіў прысут-ным на «ўрачыстасьці» епіскапам Філафею й Апанасу безь яго ўдзелу хіратанізаваць Сеўбу й вызначыў новы тэрмін — 20 траў-ня 1942 г. у Жыровічах.

Знэрваваны беларускі актыў зноў пачаў пісаніну. Перш быў напісаны мэмарандум да Панцеляймона, у якім паўтараліся жаданьні, напісаныя мітрапаліту ў канцы 1941 г. і дадаваліся некаторыя новыя, як неадкладнае высвячэнне Сеўбы, ства-рэнне мітрапалітальнай рады з духоўных і сьвецкіх асобаў для правядзеньня ў жыццё аўтакефаліі беларускай царквы й інш. Некалькі дзён пазьней (18 сакавіка 1942 г.) быў далучаны пра-ект рэгуляміну мітрапалітальнай рады, *«заданьнем якой было ажыццяўленьне справы арганізацыі й кіраўніцтва Беларускай Аўтакефальнай Нацыянальнай Царквы падчас вайны аж да поўнага ўпарадкаваньня царкоўнага жыцця ў напямку буду-ючайся Новай Эўропы»*. Мітрапалітальная рада, як новая інсты-туцыя, была задуманая беларускім царкоўным актывам як спро-ба інтэграцыі ў русафільскую дзейнасьць мітрапаліта з задань-нем рэалізацыі беларускай аўтакефаліі. Адначасова пісаліся справаздачы аб царкоўным становішчы ў Генэральны Каміса-рыят Беларусі.

Ведама, праект мітрапалітальнай рады, які быў накіраваны ў самае сэрца справы, ня мог знайсці падтрымкі мітрапаліта Панцеляймона й ягонага епіскапату, таму давалася карыстацца загадамі нямецкай акупацыйнай улады.

19 сакавіка 1942 г. Вільгэльм Кубэ выдаў загад у справе на-зову царквы: *«Я лічу сябе змушаным зазначыць, — пісаў ён, —*

што адбудова праваслаўнага царкоўнага жыцця ў Беларусі вяжацца маёй умовай, што царква павінна ўжываць урадавы назоў — Беларускай Аўтакефальная Праваслаўная Нацыянальная Царква. Выбар іншага назову не дазваляецца, так што далейшае ўжываньне — Сьвятая Праваслаўная Царква — ня можа быць дазволенае». Мітрапаліт Панцеляймон не здаваў пазыцыяў, змагаўся ў шматлікай перапісцы, аж урэшце немцы згадзіліся прапусьціць у назове слова «нацыянальная», так што меў замацавацца назоў Беларускай Аўтакефальная Праваслаўная Царква. У сапраўднасьці мітрапалітальная ўправа ў Менску карысталася гэтым поўным назовам толькі ў перапісцы зь нямецкімі ўладамі, а ў сваёй нутранай перапісцы старанна прапускала слова «аўтакефальная», каб не замацаваць ідэі самабытнасьці царквы ў народзе.

Іншай спробай мітрапаліта Панцеляймона не дапусьціць да стварэньня беларускай перавагі ў мітрапалітальнай управе быў плян разасланьня эпіскапаў на эпархіі, пакідаючы пры сабе прарасейскі элемэнт і архімандрыта Сьцяпана, якога меркавалася высьвеціць на эпіскапа Слуцкага (а не Смаленскага). Відавочна, Панцеляймон уважаў, што ў гэткі спосаб атрымаецца шмат карысных рэчаў для ўтрыманьня расейшчыны: а) у Смаленшчыне ня будзе эпіскапа беларуса; б) ад мітрапалітальнай управы адыдуць эпіскапы Філафей і Апанас; в) удасца новавысьвечанага эпіскапа Сеўбу апрацаваць у прарасейскім напрамку. У той час як эпіскапы Філафей і Апанас выехалі ў Варшаву па свае рэчы, быў падрыхтаваны загад мітрапаліта неадкладнага выезду абодвух у Магілёў і Віцебск на свае катэдры.

Беларускі царкоўны актыў, а за ім Генэральны Камісарыят умяшаліся ў гэтую справу (на падставе адпаведнага рапарту актыву). Было пастаноўлена неадкладна высьвеціць архімандрыта Сьцяпана на эпіскапа Смаленскага, а Панцеляймона ізаляваць ад кіраўніцтва беларускай царквой.

Дня 15 траўня 1942 г. кіраўнік палітычнага аддзелу Генэральнага Камісарыяту Беларусі Юрда выклікаў да сябе Панцеляймона й Філафея. Галоўнымі пытаньнямі былі прычыны невысьвячэньня Сьцяпана (Сеўбы) і непрыбыцьця ў Беларусь эпіскапа Веніяміна. Мітрапаліт адказаў, што патрэбы высьвячаць Сьцяпана няма, а прыезд Веніяміна ў Беларусь залежыць толькі ад яго самога. Нямецкі чыноўнік катэгарычна жадаў, каб у найбліжэйшую нядзелю адбылася хіратанія Сьцяпана. 17 траўня немцы прывезлі архімандрыта Сеўбу ў Менск і Панцеляймон зь Філафеем вымушаныя былі высьвеціць яго на эпіс-

капа Смаленскага й Бранскага, згодна з ранейшай пастановай епіскапаў.

Два тыдні пазней (1 чэрвеня) Панцеляймон быў адхілены ад кіраўніцтва мітраполіі. Яго й Філафея выклікалі ў Генэральны Камісарыят, дзе мітрапаліту падзякавалі за супрацоўніцтва пры арганізацыі БАПЦ. Панцеляймону заявілі, што, зважаючы на старасць, яму належыць адпачынак, а кіраўніцтва царквой прыёме Філафей.

Месцам «адпачынку» вызначаны былі Ляды ў Смалявіцкім павеце. Відавочна, немцы хацелі поўнасьцю ізаляваць Панцеляймона ад уплыву на справы беларускай царквы, бо манастыр у Лядах быў пусты, у адрозьненне ад Жыровіцкага, дзе знаходзіліся ягоныя папличнікі.

У выніку гэтага нямецкага распараджэньня мітрапаліт Панцеляймон напісаў Філафею ліст наступнага зьместу: *«Дзеля свайго выезду зь Менску на ўвесь час маёй адсутнасьці даручаю Вам усе справы Беларускай Праваслаўнай Мітраполіі. 1 чэрвеня 1942 г.»*. На наступны дзень нямецкая паліцыя бясьпекі вывезла мітрапаліта ў манастыр у Лядах, забараняючы яму адтуль выязджаць.

Але й Філафей ухіляўся ад правядзеньня беларусізацыі й аўтакефаліі на пасяджэньнях Цэнтралі Беларускай Народнай Самапомачы, арганізацыі, якая займалася рознымі беларускімі справамі ў часе вайны. Беларускі царкоўны актыў пачаў націск на Філафея, як гэта рабіў на мітрапаліта. У першым мэмарандуме, уручаным Філафею, дамаганьні йшлі ў напamкu вызначэньня сьвятароў Мікалая Лапіцкага й Нічыпара Пыска сябрамі Менскай духоўнай кансысторыі й замены русафільскай часткі менскага духавенства згаданымі беларускімі сьвятарамі.

У другім мэмарыяле актыў дамагаўся: 1) заснаваць мітрапалітальную раду; 2) неадкладна выслаць епіскапаў на эпархіі: епіскапа Сыцяпана Сеўбу ў Смаленск, а Веніяміна ў Магілёў; 3) высьвеціць епіскапа для Полацкай эпархіі; 4) арганізаваць духоўныя кансысторыі пры архігерэях па 3 сьвятары-беларусы; 5) да 10 ліпеня правесці рэгістрацыю ўсіх благачынных у мітраполіі з мэтай замены расейцаў беларусамі; 6) у кожнай эпархіі арганізаваць пастырскія курсы для падрыхтоўкі кандыдатаў-беларусаў у сьвятары; 7) пасылаць духавенства з Заходняй Беларусі ва Ўсходнюю на місійную дзейнасьць ды арганізаваць благачыньні на ўсходзе; 8) вызначыць камісію для перагляду й перапрацоўкі статуту Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы, у якім нямецкія ўлады знайшлі некаторыя

сабе непажаданыя пункты; 9) вызначыць камісію для перагляду гаспадаркі мітраполіі; 10) арганізаваць рэдакцыю для царкоўнага часопіса й выдаваць яго штомесячна.

Архіепіскап Філафей пайшоў па лініі Панцеляймона — праводжання сабатажу справы беларусізацыі царквы й правядзення яе аўтакефаліі. Ён вызначыў Мікалая Лапіцкага сябрам менскай кансысторыі й перадаў яму Чыгуначную царкву, але затое адхіліў ад яе Нічыпара Пыска. Выйшла так, што беларус замяняўся беларусам, а расейцы былі недакранальныя. На іншыя дамаганьні беларускага актыву Філафей бесцырымона адказаў, што ён выканаць іх ня можа, бо яны належаць да кампэтэнцыі мітрапаліта, а ён не зьяўляецца мітрапалітам. Як бачым, адыход Панцеляймона быў выкарыстаны Філафеем для заслоны сваёй бяздзейнасьці ў напрамку правядзеньня істотных пераменаў у царкве.

Пачаліся таксама інтрыгі з боку Філафея ў нямецкай паліцыі бясьпекі ды Генэральным Камісарыяце супраць як праваслаўных сьвятароў, што належалі да беларускага актыву (як, напрыклад, супраць сьвятара Нічыпара Пыска), так супраць беларускага каталіцкага духавенства (арышт і расстрэл экзарха Антона Неманцэвіча⁵⁰, ксяндза Вінцэнта Гадлеўскага⁵¹). Архі-

⁵⁰ **Неманцэвіч Антон** (8.2.1893—1942/43?). Нарадзіўся ў Санкт-Пецярбургу. Скончыў Петраградскую каталіцкую духоўную акадэмію (1918). У 1925 г. паводле абмену палітычнымі вязьнямі, выдалены ў Польшчу. У 1929 г. прыняў грэка-каталіцкі абрад, уступіўшы ў ордэн езуітаў. Працаваў ва ўніяцкіх парафіях у Альбэртыне (пад Слонімам) і Сынковічах (сёньня Зэльвенскі раён Гарадзенскай вобласьці), быў рэдактарам уніяцкага часопіса «Да злучэньня». У 1939 г. Львоўскі мітрапаліт Андрэй Шэптыцкі вызначыў яго экзархам Грэка-Каталіцкай царквы ў Беларусі. Увесну 1942 г. экзархат быў афіцыйна прызнаны генэральным камісарам Беларусі Вільгельмам Кубэ. У жніўні 1942 г. Неманцэвіч быў арыштаваны нямецкімі ўладамі й празь некаторы час зьнішчаны.

⁵¹ **Гадлеўскі Вінцэнт** (16.11.1888—24.12.1942), каталіцкі сьвятар і палітычны дзеяч. Нарадзіўся ў вёсцы Шурычы (сёньня Сьвіслацкі раён Гарадзенскай вобласьці). Падчас нямецкай акупацыі быў галоўным інспэктарам беларускіх школ, працаваў у Катэдральным касьцёле ў Менску. Актыўна выступаў за незалежнасьць беларускага касьцёлу ад Польшчы й стварэньне на тэрыторыі Беларусі асобнага біскупства, падрыхтаваў у гэтай справе мэмарандум да нямецкіх уладаў. 24 сьнежня 1942 г. арыштаваны СД і ў гэты ж дзень расстраляны ў лягеры Трасьцянец (пад Менскам).

эпіскап Філафей думаў сваім супрацоўніцтвам зь нямецкімі органамі супрацьстаяць ціску беларускай царкоўнай групы ў Менску ды ўтрымаць пануючае становішча, якое падтрымліваў таксама й другі «беларускі» эпіскап Апанас (Мартас). Гэты апошні (аўтар «Матэрыялаў да гісторыі Праваслаўнае Беларускае Царквы», 1948) знаходзіў іншае абгрунтаваньне, кажучы, *«чаго вы хочаце, Беларуская царква зараз існуе як самастойная — гэтага хапае, а афармленьне аўтакефаліі належыць праводзіць пасля вайны, калі наступіць упарадкаваньне палітычнага палажэньня. Найважнейшым зьяўляецца ўтрымленьне царквы ў поўнай згодзе з канонамі, а зь бягучых справаў найважнейшая — гэта паварот мітрапаліта Панцеляймона ў Менск для кіраўніцтва царквой. Праводжаньне расейскага напрамку ў Беларускай царкве мітрапалітам Панцеляймонам — толькі ўяўленьне беларускіх нацыяналістых, якія наагул не павінны ўмешвацца ў царкоўныя справы»*.

Справа крыху палепшала, калі 22 чэрвеня 1942 г. Вільгельмам Кубэ была створаная інстытуцыя Беларускіх Мужоў Даверу з доктарам Янам Ермачэнкам на чале. Да кампэтэнцыі мужоў даверу ўваходзілі й царкоўныя справы. У склад інстытуцыі пры аддзеле культуры й палітыкі ГКБ быў вызначаны Іван Касяк, адзін з актыўнейшых сяброў царкоўнага менскага актыву. Вось жа названы муж даверу, карыстаючыся са свайго становішча, выклікаў у Менск Апанаса (Мартаса) са Слоніму й запрапанаваў яму пераняць кіраўніцтва беларускай царквой ад Філафея, на што Апанас не згадзіўся. Гэты апошні змог, міма ўсяго закалоту, пераканаць палітычна нявырабленага й наіўнага мужа даверу ў неабходнасьці павароту мітрапаліта Панцеляймона ў Менск і пераняцьця ім кіраўніцтва яшчэ перад скліканьнем агульнага Сабору дзеля правядзеньня аўтакефаліі ў жыцьцё, які заплываваў Іван Касяк у паразуменьні зь нямецкім кіраўніком Юрам.

Сам Іван Касяк баяўся поўнай сваёй кампрамітацыі перад нямецкімі ўладамі, калі б асабіста звярнуўся да іх у справе павароту ў Менск мітрапаліта Панцеляймона. Таму ён папрасіў гэта зрабіць Апанаса, выказваючы са свайго боку поўную падтрымку. Апанас ня толькі ўзяў на сябе гэтую місію, але нагаварыў эпіскапаў Сьцяпана ды Філафея, і на пачатку ліпеня 1942 г. усе тры «беларускія» эпіскапы прынялі наступную саборную пастанову: *«(1) зьвярнуцца зь пісьмовай просьбаю да генэральнага камісара Беларусі, беручы пад увагу 34-е правіла сьвятых Апосталаў і 9-е правіла Антыяхійскага Сабору, дазволіць*

мітрапаліту ўсёй Беларусі Панцеляймону вярнуцца з адпачынку для выконвання сваіх функцыяў мітрапаліта Беларускай царквы, каб можна было склікаць Сабор епіскапаў і Ўсебеларускі Сабор для вырашэння справы аўтакефаліі Беларускай царквы згодна з канонамі; 2) звярнуцца зь пісьмоваю просьбаю да мітрапаліта Панцеляймона прыехаць у Менск для выконвання сваіх абавязкаў дзеля важнасці і неадкладнасці царкоўных справаў, а пераважна для вырашэння справы аўтакефаліі».

Згодна з гэтай пастановай быў скіраваны ліст да Вільгэльма Кубэ з подпісам трох уладыкаў, на што быў атрыманы вусны адказ, што ўсе справы Сабору павінен падрыхтаваць архіэпіскап Філафей як заступнік мітрапаліта ў паразуменні з епіскапамі.

Незадаволеныя гэтым епіскапы 16 ліпеня 1942 г. прынялі новую пастанову: «1) звярнуцца да генэральнага камісара Беларусі зь лістом, у якім зазначыць, што для правоўнасці пастановаў Сабору епіскапаў і Царкоўнага Сабору іх павінен ачольваць сам мітрапаліт, згодна з канонамі Праваслаўнай Усяленскай Царквы; 2) адначасна прасіць дазволіць мітрапаліту Панцеляймону часова жыць у Менску ў мітрапалітальным доме падчас саборных нарадаў; 3) дазволіць мітрапаліту Панцеляймону прыехаць у Менск на 17 ліпеня г. г. на пасяджэнне Сабору». На гэты ліст быў дадзены наступны адказ: «Я не магу пагадзіцца з Вашай думкай, — пісаў камісар, — аб кананічна-праваслаўнай кампэтэнцыі сабрання епіскапаў. Я не лічу неабходнай асабістую прысутнасць мітрапаліта Панцеляймона ў Менску для правядзення неабходных пастановаў, што кананічна не выключаюць супраціву для абвясчэння аўтакефаліі, і ўважаю Синод у ягоным сучасным складзе дастаткова правоўным прымаць адпаведныя пастановы. На выезд мітрапаліта Панцеляймона зь ягонага манастырскага месца знаходжання я не магу дазволіць. Справы мітрапаліцальнага Синоду абавязаны весці архіэпіскап Філафей Нарко. Паколькі неабходная згода мітрапаліта Панцеляймона, я прапаную Вам зажадаць ад апошняга пісьмовую згоду на гэта і такую прыняць за паўнаўвартасную замену ягонае адсутнасці пры актах пастановаў».

Як відаць з гэтага ліста, старанні «беларускіх» епіскапаў вярнуць назад Панцеляймона, а гэтым самым місія Апанаса й Івана Касяка, ня мелі поспеху. Нямецкія ўлады арыентаваліся, што прарасейскія элементы, рэпрэзэнтаваныя протагерэем Язэ-

пам Балаем ды сьвятаром Івашкевічам і іншымі, праводзілі ў шматлікіх мясцовасьцях лякальныя саборыкі з мэтай перашкодзіць справе правядзеньня беларускай аўтакефаліі, а таксама навязвалі дачыненні з мітрапалітам Дзянісам, каб далучыць беларускую царкву да ягонай юрысдыкцыі. З другога боку, пільна сачыў за ходам падзеяў у Беларусі экзарх Маскоўскай патрыярхіі ў Прыбалтыцы мітрапаліт Сяргей (Васкрасенскі) і рабіў захады, каб не дапусьціць беларускай аўтакефаліі. Прысутнасьць Панцеляймоны, непахіснага абаронцы непадзельнасьці расейскай царквы, узмацніла б яшчэ больш расейскую апазыцыю, да якой належалі й «беларускія» эпіскапы, якія рабілі ўсемагчымыя спробы, каб: 1) спаралізаваць ціск беларускага акtyву; 2) не дапусьціць поўнай рэалізацыі беларускай аўтакефаліі.

У справе першага пункту эпіскапы напісалі 30 ліпеня 1942 г. мэмарыял да Вільгэльма Кубэ, у якім нападалі на беларускі актыв, называлі яго *«таямнічай сілай, варожай царкоўнай справе»*, якая быццам сее атмасфэру недаверу нямецкага кіраўніцтва да праваслаўнай беларускай герархіі. Далей рабіліся дамаганьні, каб у справах праваслаўнай царквы не лічыць актыву за кампэтэнтнага й адпаведнага, а беспасярэдня ўваходзіць у кантакт з прадстаўнікамі беларускай герархіі. Пісалася таксама аб рэлігійным навучаньні дзяцей у школах і аб матэрыяльным забесьпячэньні духавенства, але аніводным словам ня згадвалася справа беларускай аўтакефаліі, хоць два тыдні раней д-р Юрда выклікаў усіх трох эпіскапаў (разам з прадстаўнікамі Галоўнай управы БНС) і жадаў неадкладнага абвяшчэньня аўтакефаліі Беларускай царквы. Юрда тады назваў акцыю эпіскапаў сабатажам, якога ня будуць талераваць нямецкія ўлады.

У справе другога пункту ўладыкі выступалі супраць прапановы нямецкіх уладаў прыняць самімі толькі эпіскапамі пастанову аб аўтакефаліі без скліканьня агульнага Сабору на падбенства таго, як была абвешчаная аўтакефалія ў Польшчы й на Балканах у мінулым. Эпіскапы, ізноў засланяючыся канонамі, відавочна, разьлічвалі, што пры агульным Саборы будзе абсалютная большыня ўдзельнікаў на іх баку, а голас беларускага актыву ня будзе мець вырашальнага значэньня.

Дзеля скліканьня гэткага Сабору Філафеем была створана перадсаборная камісія зь ведамых русафілаў Багаткевіча, Малевіча, Балая й інш. І трэба было зноў немалой барацьбы, каб у склад яе ўвесці прадстаўнікоў ад беларускага актыву: прота-

герэя Іаана Кушнера, Мікалая Лапіцкага, д-ра Яна Ермачэнку, Паўла Сьвірыда⁵², Аркадзя Арэхву й іншых.

Пасьля падрыхтоўчых працаў камісіі й атрымання згоды на скліканьне Сабору ад мітрапаліта Панцеляймона (да якога зьездзілі Філафей з Іванам Касяком) эпіскапы ў далейшым вышуквалі штотараз новыя перашкоды, відавочна, каб больш заблытаць усю справу. Гэтак яны 29 ліпеня 1942 г. паставілі зноў дэлегаваць Філафея да Панцеляймона ў справе тэрміну скліканьня Сабору эпіскапаў і Ўсебеларускага Сабору й г. д., але найважнейшае — яны ўстанавілі асновы выбарчага рэгуля-мínu кандыдатаў на агульны Сабор, практычна выключаючы шматлікіх нацыянальна сьвядомых беларусаў з чыста фармаль-ных прычынаў, якія ў савецкіх умовах папярэдняга жыцця не маглі заіснаваць. Эпіскапы вымагалі ад кандыдатаў: 1) найменш 30-гадовага веку; 2) ведамай усім набожнасьці; 3) незганьбава-насьці судом; 4) беларускай нацыянальнасьці; 5) пражываньня ў дадзеным прыходзе ня менш за тры гады; 6) штогодняй спо-ведзі.

Сутнасьць крутні эпіскапаў раскрываў пратэст Галоўнай управы БНС і сам д-р Юрда. Галоўная ўправа БНС падкрэсь-лівала, што эпіскапы імкнуцца вылучыць ад удзелу ў Саборы сьвядомых беларусаў, якія ў змаганьні з бальшавіцкімі й поль-скімі акупантамі былі перасьледаваныя судамі й турмамі, былі дэпартаваныя са сваіх сталых месцаў жыхарства. Уся Ўсход-няя Беларусь была пазбаўленая бальшавікамі магчымасьці вы-яўляць набожнасьць навуку і штогод спавядацца, таму квалі-фікацыя «набожнасьць» давала магчымасьць зрусіфікаванаму духавенству падбіраць сабе выгадных кандыдатаў.

Юрда ў сваім лісьце ад 14 жніўня 1942 г. пісаў: *«Устаноў-леньня Вамі ўмовы для выбару ўдзельнікаў Царкоўнага Сабору належыць зьмяніць. Умову нумар 1 належыць зьмяніць так, каб мінімальны век быў ня 30, а 21 год. Умову нумар 5 на-лежыць зьмяніць так, каб удзельнік меў пражываць у дадзенай парахвіі найменш паўгады. Выстаўленае Вамі вымаганьне трох гадоў азначала б, што практычна кожны ўцёкшы ад бальша-*

⁵² Сьвірыд Павел (1886—1948), грамадзкі дзеяч, юрыст. У 1930-х гадах працаваў у Наваградку, падчас нямецкай акупацыі быў старшы-нём Наваградзкага акруговага суду, што аб'ядноўваў міравыя суды Ба-ранавіцкай, Ганцавіцкай, Наваградзкай і Слонімскай акругаў. Сябра БЦР (1944). Зь лета 1944 г. — на эміграцыі ў Нямеччыне. Памёр у Равэнсбургу (Заходняя Нямеччына).

віцкага панавання ня меў бы выбарчых правоў у Царкоўным Саборы, што як палітычна, так і ў інтарэсах царквы зьяўляецца некарысным. Далей зьяўляецца незразумелым, як Вы можаце спраўдзіць нумар 2 і 6. Хоць вызнаньне праваслаўнай веры, зразумела, зьяўляецца ўмовай для ўдзелу ў Саборы, аднак няма ніякіх магчымасьцяў устанавіць рэлігійнасьць за ўвесь час перасьледу царквы бальшавікамі. Такі ж закід можна зрабіць тым, хто пры бальшавіках ня меў магчымасьці бываць у спо-ведзі».

Тым часам мітрапаліт Панцеляймон спакойна выдаў ліст наступнага зьместу: *«Ляды, 1-га жніўня 1942 г. Заступніку Мітрапаліта ўсёй Беларусі Высокадастойнаму архіэпіскапу Філафею. Жадаючы, каб фактычна праведзеная мной аўтакефалія атрымала й належнае афармленьне, я даручаю архіэпіскапу Філафею скліканьне Сабору беларускай праваслаўнай гэрархіі разам з выбранымі прадстаўнікамі духавенства й вернікаў-міранаў. І гэтым я яшчэ раз пацвярджаю сваю заўсёдную гатовасьць у напрамку, нажаданым цывільнымі ўладамі. Мітрапаліт Панцеляймон».*

Апошні сказ гэтага ліста меў зьяднаць нямецкія ўлады, што быццам справа беларускай аўтакефаліі ня мае ніякіх перашкодаў.

Але нямецкія ўлады, як і беларускі актыў, не былі такія наіўныя, каб паверыць у шчырасьць ліста Панцеляймона. Крутня эпіскапаў, каб падрыхтаваць сабе выгадны Ўсебеларускі Сабор, пацярпела няўдачу. Архіэпіскап Філафей змушаны быў перадаць падрыхтоўчыя працы да Сабору й сам Сабор пад кантроль Генэральнага Камісарыяту Беларусі. Ня мелі посьпеху таксама новыя просьбы аб павароце Панцеляймона ў Менск. 19 жніўня 1942 г. Вільгэльм Кубэ яшчэ раз адказаў эпіскапам: *«...Аб адчыненні Царкоўнага Сабору мітрапалітам Панцеляймонам ня можа быць гутаркі, бо ягонае прысутнасьць у Менску застаецца непажаданай. Саборам кіруе заступнік мітрапаліта архіэпіскап Філафей».*

Нямецкія ўлады ў міжчасе перагледзелі таксама статут Беларускай царквы, прыняты эпіскапамі ў сакавіку 1942 г., і загадалі ў шмат якіх месцах яго паправіць. Між рознымі папраўкамі некаторыя мелі істотны характар і служылі справе аўтакефаліі. Як ужо было раней адзначана, мітрапаліт Панцеляймон і эпіскапы ўсякімі спосабамі ўхіляліся ад назову «аўтакефальная» (царква), а ў ранейшым статусе (які меў быць зацьверджаны Ўсебеларускім Царкоўным Саборам) уводзіўся назоў: «Беларуская Праваслаўная Царква». Камісар зьявртаў на гэта

асаблівую ўвагу, сьцьвярджаючы: *«Статут павінен мець выразную акрэсьленасьць — Аўтакефальнай Беларускай Праваслаўнай Царквы. Таму ініцыя назва царкоўнай арганізацыі недапушчальная. Тытул мітрапаліта, устаноўлены у п. 14, патрабуе зьмены дзеля таго, што мітрапаліт павінен тытулавацца наступным чынам — мітрапаліт Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы».*

Усебеларускі Праваслаўны Сабор быў прызначаны на 28 жніўня 1942 г. у Менску, і на гэты дзень меліся прыбыць царкоўныя прадстаўнікі з усёй этнаграфічнае Беларусі. Аднак нямецкія улады, баючыся русафільскага засільля на Саборы, згодна зь інтэнсіўнай падрыхтоўкай на месцах, забаранілі многім дэлегатам з тых ці іншых прычынаў ехаць у Менск.

Перш за ўсё ў Гародні быў затрыманы архімандрыт Венядзікт — правая рука Панцеляймона, далей дэлегаты зь Віцебску, Смаленску, Магілёва, Полацку, Бабруйску й іншых гарадоў Усходняй Беларусі.

Не было таксама прадстаўнікоў з Гарадзеншчыны й Беларускай, далучаных да Ўсходніх Прусаў, зь Берасьцейшчыны й Піншчыны, далучаных да Камісарыату Украіны; зь Вільні й ваколіцаў, далучаных да Камісарыату Літвы.

Стрыжованы гэткім абаротам справы Філафей, а таксама й ягоныя памочнікі Апанас і Сыцяпан, не распачыналі Сабору 28 жніўня, але рабілі новыя захады перад нямецкімі ўладамі, каб змог прыехаць мітрапаліт Панцеляймон.

Калі ўсе гэтыя стараньні аказаліся безнадзейнымі, Панцеляймон даў згоду дэлегатам ад эпіскапаў наступнага зместу: *«У выніку маёй немагчымасьці прыбыць на Сабор зь незалежных ад мяне прычынаў, на скліканьне якога, згодна з Вашым жаданьнем, я даў сваю згоду, даручаю Вам давесьці ўсю справу да канца й быць старшынём на Саборы, калі ён адбудзецца, як Вы мяне аб гэтым просіце. Давяраю Вашай эпіскапскай сумленнасьці й мудрасьці, што, спадзяюся, дасць мне магчымасьць зацьвердзіць пастановы, выпрацаваныя на Сходзе духавенства й міранаў пад Вашым старшынствам. Мітрапаліт Панцеляймон, 29 жніўня 1942 г., м. Ляды Смалявіцкага раёну».*

Такім чынам, Усебеларускі Праваслаўны Сабор (гэтая была афіцыйная назва) пачаўся з двухдзённым спазьненьнем 30 жніўня 1942 г. Нарады апырэдзіла ўрачыстае набажэнства ў Прачысьценскім саборы жаночага манастыра з прынародным казаньнем архіэпіскапа Філафея. На нарадах старшынём быў

Філафей, а ў прэзыдыюм Сабору ўвайшлі епіскапы Апанас, Сьцяпан, архімандрыт Серафім (Шахмут) з Жыровічаў, протагерэй Язэп Балай, протагерэй Гарбацэвіч, судзьдзя Павел Сьвірыд, магістар Дземянчонак, сябра галоўнай управы БНС доктар Валькевіч. Сакратарамі — протагерэй А. Апанасэвіч і сьвятар М. Сеўба.

На Саборы былі прысутныя (паводле справаздачы мандатнай камісіі) 17 духоўных і 22 сьвецкія дэлегаты ад Наваградзка-Баранавіцкай эпархіі; 26 духоўных і 43 сьвецкія — ад Менскай эпархіі; адзін сьвецкі дэлегат ад Смаленшчыны, а таксама па-за дэлегатамі ўдзел бралі епіскапы Філафей, Апанас, Сьцяпан — усяго 111 асобаў. Апрача таго, прысутнічалі шматлікія госьці, прадстаўнікі прэсы ды сябры перадаборнай Камісіі з дарадчымі галасамі.

Склад Усебеларускага Сабору поўнасьцю спрыяў справе прыняцця пастановаў аб афармленьні Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы. Русафільскі элемент быў вельмі малы, і ён практычна нават не спрабаваў падымаць апазыцыі. Нават протагерэй Язэп Балай у сваім рэфэраце «Кананічныя асновы аўтакефаліі» выказваў думку, што цяпер маюцца ўсе асновы для кананічнага правядзеньня аўтакефаліі Беларускай Праваслаўнай Царквы.

Пасьля рэфэратаў (Язэпа Балая й Іаана Кушнера⁵³) Філафей у сваёй прамове сьцьвярджаў, што фактычнае існаваньне аўтакефальнасьці Беларускай Праваслаўнай Царквы патрабуе кананічнага афармленьня й вынясьленьня адпаведнай пастановы ды паведамленьня аб гэтым іншых праваслаўных аўтакефальных цэркваў. У гэтай справе разгарнулася шырокая дыскусія. З русафільскага боку забіралі голас толькі Язэп Балай й протагерэй Гарбацэвіч, перасыцерагаючы аб небясьпецы посьпеху пры адбудове праваслаўнай царквы. Яны заклікалі справу аўтакефаліі перасунуць на павяненны час. Лягер аўтакефалістаў меў куды больш прамоўцаў — Нічыпар Пыск, Мікалай Лапіцкі, магістар Аркадзь Арэхва, Дзьмітры Касмовіч⁵⁴, Павел Сьвірыд, Эма-

⁵³ Іаан Кушнер падрыхтаваў рэфэрат на тэму «Пытаньні аўтакефаліі ў Беларусі».

⁵⁴ **Касмовіч Дзьмітры** (21.9.1909—23.4.1991), грамадзка-палітычны й вайсковы дзеяч. Нарадзіўся ў Нясьвіжы. Скончыў тэалёгічны факультэт Бялградзкага ўнівэрсытэту (1939). Вярнуўся ў Заходнюю Беларусь, дзе з прыходам савецкай улады працаваў у адміністрацыйным апарате ў Нясьвіжы. Удзельнік Народнага Сходу ў Беластоку (каст-

нуіл Ясюк⁵⁵ і інш. Яны патрабавалі неадкладнага прыняцця пастановаў аб аўтакефаліі.

Аднак у галасаванні па прапанове аб аўтакефаліі ўстрымалася толькі трох дэлегатаў, усе іншыя галасавалі за яе прыняцце.

Не было затрымкі таксама ў разглядзе й прыняцці статуту БАПЦ. Сабор далей прыняў тэксты лістоў да іншых аўтакефальных праваслаўных цэркваў ды да Канстантынопальскага патрыярха з просьбай аб выданні Беларускай царкве томасу на самастойнае існаванне.

Здавалася, што Сабор бяз большай апазыцыі служыў справе аўтакефаліі, аднак варожая рука й тут моцна зацяжыла й паралізавала ўзнятыя яе крылы. Недасведчаныя дэлегаты зь беларускага актыву пад агульным дзеяннем «посьпехаў» Сабору ды пад гіпнозам праціўнікаў аб патрэбе кананічнасці аўтакефаліі (што заўсёды была дымнай заслонай антыаўтакефальнай іх дзейнасці) згадзіліся ўвесці да статуту БАПЦ дадатковы 113 параграф наступнага зместу: *«кананічнае абвяшчэнне аўтакефаліі наступіць пасля прызнання яе ўсімі Аўтакефальнымі Праваслаўнымі Цэрквамі»*.

Гэтая папраўка да статуту фактычна была ўбітым нажом у аўтакефалію беларускай царквы, бо ставіла яе ў стан неафіцыйны, пазапраўны, без надзеі поўнай рэалізацыі, што вынікае з самой фармулёўкі *«пасля прызнання яе ўсімі Аўтакефальнымі Праваслаўнымі Цэрквамі»*. Ведама, Расейская Праваслаўная Царква зацікаўленая была ня даць прызнання беларускай аўтакефаліі.

Далей! Пасля заканчэння Сабору «беларускія» епіскапы на сваёй нарадзе не знайшлі сябе кампэтэнтнымі падпісаць

рычнік 1939 г.), які прыняў рашэнне аб далучэнні Заходняй Беларусі да СССР, дэлегат нечарговай сесіі ВС СССР у Маскве. З прыходам немцаў некаторы час кіраваў менскай паліцыяй (ліпень—кастрычнік 1941 г.). З восені 1941 г. — у Бранску й Смаленску, дзе ўзначальваў акруговую Паліцыю ОД (службу парадку). Сябра ЦК Беларускай Незалежнай Партыі (БНП). Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Жыў у Нямеччыне. Быў старшынём БНП, Беларускага Вызвольнага Фронту, сябрам разнастайных антыкамуністычных ліг.

⁵⁵ **Ясюк Эмануіл** (1906—1977), грамадскі дзеяч. Паводле адукацыі інжынер. Падчас нямецкай акупацыі — старшыня Стаўпецкага раёну, удзельнічаў ва Ўсебеларускім Царкоўным Саборы (жнівень 1942 г.) і II Усебеларускім Кангрэсе. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Ад пачатку 1950-х гадоў жыў у Пасэйку (Нью-Джэрзі, ЗША).

прынятыя Саборам лісты да аўтакефальных цэркваў у справе прызнання аўтакефаліі Беларускай Праваслаўнай Царквы, засланяючыся тым, што толькі мітрапаліт мае права подпісу. Яны гэтым спосабам імкнуліся дасягнуць дзвюх асноўных рэчаў: а) перашкодзіць хуткаму афіцыйнаму прызнанню аўтакефаліі Канстантынопальскім патрыярхам і б) вярнуць на сваё месца мітрапаліта Панцеляймона.

Справа зь непадпісанымі лістамі аб прызнанні беларускай аўтакефаліі працягнулася аж да сакавіка 1943 г., калі беларускі актыў накіраваў яе да нямецкіх уладаў, дамагаючыся зрабіць адпаведныя захады адносна Філафея, які тармазіць высылку лістоў.

Калі нямецкія ўлады зажадалі неадкладнага падпісання названых лістоў, Філафей склікаў епіскапаў у Менск, але прыехаў толькі Апанас. Іншыя мэтазгодна не прыехалі. Лісты не былі падпісаныя, а ўладыкі Філафей і Апанас з'явіліся ў Генэральны Камісарыят Беларусі з новай просьбай (падтрыманай і беларускім царкоўным актывам з Іванам Касяком на чале) аб павароце Панцеляймона ў Менск. Немцы, маючы ўжо ў асноўным вырашаную справу беларускай аўтакефаліі агульным Саборам і прынятыя яе статут, ня мелі перашкодаў для павароту Панцеляймона ў Менск, тым больш што ім было лягчэй дамовіцца з мітрапалітам, чымся з ягоным заступнікам Філафеем. Таму яны 16 красавіка 1943 г. прывезлі мітрапаліта Панцеляймона ў Менск і дазволілі пераняць кіраўніцтва мітраполіяй. На другі дзень ужо былі падпісаныя лісты ў справе прызнання беларускай аўтакефаліі да іншых аўтакефальных цэркваў і да Канстантынопальскага патрыярха й перададзеныя ў Генэральны Камісарыят Беларусі дзеля перасланьня адрасатам за пасярэдніцтвам нямецкага дыпламатычнага апарату.

Беларуская Аўтакефальная Праваслаўная Царква сталася самастойнай і незалежнай царквой і патрабавала толькі багаслаўлення Канстантынопальскага патрыярха ды прыцельскіх адносінаў ад іншых самастойных праваслаўных цэркваў.

Перамога бальшавіцкіх войскаў пад Сталінградам дала пачатак савецкаму наступу на захад. Вясной 1943 г. бальшавікі сталі перакідваць на тылы нямецкай арміі ў Беларусі (і ў іншых краінах) дывэрсійныя аддзелы, якія пачалі арганізоўваць пры дапамозе тэрору так званую «савецкую партызаншчыну». Бальшавіцкая дыверсія скіраваная была ня толькі супраць нямецкай арміі й акупацыйнай улады, але й супраць усяго беларускага руху, супраць усіх відаў адраджэння беларускага нацыяналь-

нага жыцця. БАПЦ і ейнае беларускае духавенства сталіся аб'ектамі варожай савецкай агрэсіі пры дапамозе партызан.

Зьнішчэньне беларускага духавенства пачалося адразу пасля Ёсебеларускага Сабору ў верасьні 1942 г. Былі расстраляныя дзясяткі беларускіх сьвятароў у розных сельскіх паравях так Усходняй, як і Заходняй Беларусі, прычым не было выпадку нападу партызанаў на русафільскае духавенства. У многіх цэрквах партызаны прымушалі сьвятароў прызнаваць маскоўскага мітрапаліта Сяргея, адчытваць ягоня адозвы аб змаганьні з «*фашыстамі*» і г.д. Такія ж расправы зь беларускім нацыянальна-сьведамым насельніцтвам і праваслаўным духавенствам праводзілі ў Заходняй Беларусі польскія банды, падтрыманыя нямецкімі ўладамі.

З другога боку, рост бальшавіцкай і польскай партызаншчыны ў Беларусі выклікаў лютыя ліквідацыйныя акцыі, якія білі, у першую чаргу, па беларускім насельніцтве, абвінавачваным у супрацоўніцтве з партызанамі. Немцы не разбіраліся ў вінаватасьці ці невінаватасьці зтэрарызаванага насельніцтва: у часе «ачышчальных акцыяў» палілі вёскі, перабівалі насельніцтва, палілі яго жыўцом, загнаўшы ў цэрквы ці іншыя будынкі, ці, з «ласкі», ацалелае насельніцтва высылалі ў Нямецчыну на прымусовую работу.

Адбудова Беларусі й яе аўтакефальнай царквы сталіся немагчымымі. Трыюмфаваў абодвастаронны неабмежаваны тэрор зь мільённымі ахвярамі ў насельніцтве.

У гэткі трывожны ды страшны час варожага наступу на ўсе праявы нацыянальнага жыцця «беларускі» эпіскапат зь мітрапалітам Панцеляймонам на чале надалей праводзіў русафільскую сваю дзейнасьць, карыстаючыся цяжкім становішчам краіны. Адною з праяваў гэтай русафільскай дзейнасьці эпіскапату было высьвячэньне Панцеляймонам і архіэпіскапам Філафеем архімандрыта Паўла Мяленцева⁵⁶ на вікарнага эпіскапа ў

⁵⁶ **Павел (Мяленцеў Трафім**, 15.11.1880—19.5.1962). Нарадзіўся ў Архангельскай губэрні ў сям'і дыякана. Быў манахам Салавецкага манастыра, займаўся місіянэрскай дзейнасьцю на поўначы Расеі. У 1920—30-х гадах двойчы арыштоўваўся савецкай уладай, адседзеў у лягерах агулам 12 гадоў. Падчас нямецкай акупацыі працягваў займацца місіянэрскай дзейнасьцю. У 1943 г. хіратанізаваны ў эпіскапа Бранскага. Зь лета 1944 г. — на выгнаньні. Дапамагаў перамешчаным асобам. Улетку 1946 г. перайшоў у каталіцтва, атрымаў тытул біскупа Геракліопальскага. Жыў у Бэльгіі. Трагічна загінуў у Брусэлі — быў зьбіты аўтамабілем.

Бранск (11 ліпеня 1943 г.). Архімандрыт Павел быў расейцам, непрыхільна настаўленым да аўтакефаліі, і быў кандыдатам епіскапа Смаленскага Сыцяпана.

«Беларуская Аўтакефальная Праваслаўная Царква сягоньня наводле складу герархічна-адміністрацыйнага апарату, — пісаў беларускі актыў нямецкім уладам, — наводле яго нацыянальнага настаўленьня ўстабілізавалася як расейская, з моцным антыбеларускім характарам і як такая праяўляе актыўную дзейнасьць. Сэнс гэтага той, каб і праз царкву ўтрымаць лучнасьць абшараў былой «адзінай недзялімай Расеі».

Праз царкву на Беларусі дзейнічаюць разнаякасныя афарбоўкі дзейнікі з мэтай праз расейскі характар царквы й царкоўнай работы затрымаць Беларусь у непадзельнасьці зь вялікім канглямэратам Расеі — з аднаго боку — ці з Савецкім Саюзам — з другога», — гаварылася ў крыху пазьнейшым мэмарыяле. «Антаганізм паміж мітрапалітам Беларусі Панцеляймонам і Філафеем базуецца выключна на асабістай падставе — за ўладу. Па зьмесьце працы абодва яны, карыстаючыся зь небывалай волі (свабоды) у адміністраваньні Царквой, дадзенай нямецкімі ўладамі, утрымліваюць яе расейскі характар, пакінуты бальшавікамі».

У сувязі з мэмарыяламі беларускага актыву нямецкія акупачыяныя ўлады на Беларусі разаслалі праваслаўнаму духавенству апытальнікі пэрсональнага характару, у якіх, між іншымі, было пытаньне аб нацыянальнай прыналежнасьці. На падставе гэтых апытальнікаў выявілася, што быццам бы 90% усяго праваслаўнага духавенства Беларусі залічвае сябе да беларускай нацыянальнасьці. Гэта выглядала на запярэчаньне абвінавачваньням у расейскасьці духавенства, аб чым была гутарка ў мэмарыялах беларускага актыву. У сапраўднасьці «беларуская нацыянальная прыналежнасьць» духавенства, пададзеная ў апытальніку, абсалютна не прырэчыла праўдзівасьці фактаў у мэмарыяле, бо ж сам епіскап лічыў сябе беларускім, а праводзіў русіфікацыйную акцыю. Гэтак сама й духавенства на месцах было пранікнута ідэалёгіяй «вялікай Расеі» й у гэтым напрамку нічым ня розьнілася ад чыста расейскага элементу.

Незвычайна моцная бальшавіцкая партызаншчына ў Беларусі й бальшавіцкі наступ змушалі немцаў адмовіцца ад ідэі падзелу Расеі на паасобныя краіны. Была створаная канцэпцыя фэдэратыўнай новай Расеі з Расейскай Вызвольнай Арміяй (РОА) і з генэралам Уласавым на чале.

Немцы сталі непрыхільна ставіцца да беларускага нацыянальнага актыву⁵⁷. Гэта становішча выкарыстаў мітрапаліт Панцеляймон для павелічэння ліку падушадных герархаў. Так 24 кастрычніка 1943 г. быў высвячаны на епіскапа Гомельскага настаяцель Гарадзенскага сабору Рыгор Барышкевіч. Хіратанія яго адбылася ў Вене (Аўстрыя) і была выканана герархамі РЗПЦ — Анастасіем⁵⁸, мітрапалітамі Бэрлінскім Серафімам і Парыскім Серафімам⁵⁹, епіскапам Венскім Васілём⁶⁰, епіскапам Патсдамскім Філіпам⁶¹ і архіепіскапам Гарадзенскім Венядзіктам. Гэткі вялізны ўдзел расейскай герархіі ў высвячэнні Гомельскага епіскапа — адмоўны знак часу — прарасейскай нямецкай палітыкі, што думала паўстрымаць бальшавіцкі наступ на захад уласаўскім рухам. Прыняцце Рыгора

⁵⁷ Дастаткова спрэчнае цвёрджаньне аўтара, бо падзеі наступных месяцаў паказалі адваротнае — нямецкія ўлады больш актыўна сталі супрацоўнічаць зь беларускімі дзеячамі й спрыяць нацыянальнаму руху. У прыватнасці, далі згоду на стварэнне Беларускай Цэнтральнай Рады — беларускага ўраду пад нямецкім пратэктаратам.

⁵⁸ **Анастасі (Грыбанойскі Аляксандар**, 6.8.1873—22.5.1965). У 1906—1918 гг. займаў пасады епіскапа Серпухаўскага, архіепіскапа Кішынёўскага й Хоцінскага. З 1919 г. — на эміграцыі. У жніўні 1936 г. быў выбраны кіраўніком РЗПЦ. З 1950 г. жыў у ЗША.

⁵⁹ **Серафім (Лук'янаў Аляксандар**, 23.8.1879—18.2.1959). У 1927—1945 гг. узначальваў Заходнеўрапейскую эпархію РЗПЦ (зь месцапражываньнем у Парыжы). У 1945 г. вярнуўся ў Маскоўскі патрыярхат, узначаліў Заходнеўрапейскі экзархат РПЦ. З 1954 г. жыў у СССР.

⁶⁰ **Паўлоўскі Васіль** (21.11.1880—1945). Нарадзіўся ў Казані. У 1935—1939 гг. — дэкан тэалягічнага факультэту Харбінскага інстытуту Сьвятога Ўладзімера. У 1939 г. хіратанізаваны ў епіскапа Венскага. Памёр у Лодзі (Польшча).

⁶¹ **Філіп (Гарднэр Іаган фон**, 9.12.1898 — 26.2.1984). Нарадзіўся ў Севастопалі ў сям'і фабрыканта, выхадца з Шатляндыі. У дзяцінстве перайшоў у праваслаўе, у 1920 г. эміграваў з Расеі. Скончыў тэалягічны факультэт Бялградзкага ўнівэрсытэту (1928). Выкладаў грэцкую мову, літургіку й царкоўныя сьпевы ў сэмінарыях у Бялградзе й Цэцінне (Чарнагорыя). У 1936 г. пастрыгся ў манахі пад імем Філіп. Працаваў у Палестыне, Вене, Бэрліне. У 1942 г. быў узьведзены ў сан епіскапа Патсдамскага. У 1945 г. зьняў зь сябе манаскі сан і ажаніўся. З 1954 г. выкладаў расейскае літургічнае музыказнаўства ў Мюнхэнскім ўнівэрсытэце. Абараніў дысэртацыю пра старажытныя царкоўныя сьпевы. Доктар філязофіі. Іаган фон Гарднэр вядомы як кампазытар, аўтар духоўна-музычных твораў, адзін з найлепшых знаўцаў царкоўных сьпеваў на эміграцыі. Памёр у Мюнхэне.

ў юрысдыкцыю мітрапаліта Панцеляймона на пачатку 1944 г. належала толькі да простых фармальнасьцяў.

З другога боку, немцы баяліся, што лішні спогад расейскаму руху можа перакінуць на бок антынямецкага супраціву ўвесь беларускі нацыянальны элемэнт. Таму яны сталі рабіць некаторыя саступкі й прапагандовыя сугестыі. Гэтак 21 сьнежня 1943 г. была пакліканая да жыцця Беларуска Цэнтральная Рада з Радаславам Астроўскім на чале.

Гэтая апошняя інстытуцыя за сваю асноўную задачу мела *«змабілізаваць усе сілы беларускага народу для зьнішчэньня бальшавізму й праз гэта канчаткова вызваліць беларускі народ ад прыгону бальшавіцкага крывавага панаваньня»*. Апрача таго, даваліся ёй некаторыя магчымасьці самастойнай дзейнасьці *«у галіне сацыяльнага, культурнага й школьнага жыцця»*.

Далейшай нямецкай прапагандовай сугестыяй было далучэньне да Генэральнага Камісарыяту Беларусі Берасьцейшчыны й Піншчыны, паводле ранейшай мяжы БССР.

Для царкоўных справаў пры БЦР быў створаны адзел веравызнаньняў, які стараўся мець уплыў на справы БАПЦ. Радаслаў Астроўскі спачатку хацеў выкарыстаць сваё становішча прэзыдэнта БЦР для пераменаў кіраўніцтва мітраполіяй, наўна думаючы, што замена непаслухмянага Філафея эпіскапам Сыцяпанам (Сеўбам), зь якім ён супрацоўнічаў у Смаленшчыне, спрычыніцца да аздараўленьня беларускай царквы. Ведама, гэтка праект знайшоў супраціў Панцеляймона, і на ягоны загад Сыцяпан ухіліўся ад кантакту з Астроўскім.

Другой спробай Радаслава Астроўскага ўнезалежніцца ад Філафея, а таксама й ад Панцеляймона было жаданьне паставіць на чале БАПЦ мітрапаліта Пінскага Аляксандра (Іназемцава) у сувязі з далучэньнем Палесься да Генэральнага Камісарыяту Беларусі.

Дзеля рэалізацыі гэтай думкі Астроўскі запрасіў на пачатку траўня 1944 г. Аляксандра ў Менск і зладзіў банкет у ягоны гонар. На банкете прысутнічалі таксама падуладны эпіскап Берасьцейскі Іаан⁶² (прыняты раней у юрысдыкцыю БАПЦ).

⁶² **Лаўрыненка Іаан** (?—12.10.1985), эпіскап Ковельскі (1941), архіэпіскап Палескі й Берасьцейскі (1943). Улетку 1944 г. выехаў у Нямеччыну. Быў настояцелем Сьвята-Ўладзімірскай царквы ў Марыенбадзе. У 1946 г. вярнуўся ў СССР. Быў эпіскапам Пермскім (1946), архіэпіскапам Алма-Ацінскім (1956), Чалябінскім і Златаўскім (1957), Кастрамскім (1961). У 1961 г. пайшоў на пэнсію.

Сьвецкія прамоўцы горача віталі ўладыкаў, спадзеючыся на песнае супрацоўніцтва.

Прыбыццё мітрапаліта Аляксандра ў Менск выклікала зразумелую трывогу сярод епіскапаў БАПЦ. У сувязі з гэтым абдуманая была новая тактыка: у адносінах да БЦР і Астроўскага — тактыка сугестыяў і прыгожых словаў, а адносна Аляксандра — прыяцельскіх дачыненняў.

Дзеля гэтага й дзеля прыняцця антымаскоўскай рэзалюцыі ў звязку са сьмерцю маскоўскага патрыярха Сяргея ды пераняццём патрыярхату Аляксеем⁶³ (15 траўня 1944 г.) мітрапаліт Панцеляймон склікаў Сабор епіскапаў. На гэтым Саборы разгледжаны быў таксама ліст Радаслава Астроўскага ў справе актывізацыі й беларусізацыі БАПЦ ды прынятая рэзалюцыя, поўная патрыятычных выказванняў. Вось некаторыя вытрымкі зь яе:

«Святая Праваслаўная Беларуская Царква (усюды прапускаецца слова «аўтакефальная». — В. П.), стаўшы з восені 1941 г. на шлях самастойнага й незалежнага ад іншай замежнай царквы існавання й кіравання, хоць фармальна яшчэ непрызнаная іншымі Праваслаўнымі Аўтакефальнымі Цэрквамі аўтакефальнай, паводле самой істоты сваёй дзейнасці ня можа быць іншай, як нацыянальнай Царквой беларускага народу, і дзеля гэтага павінна ўзгадоўваць беларускае праваслаўнае грамадзянства ў нацыянальным духу, прымаючы пад увагу гістарычнае мінулае нашага беларускага народу, яго шматгадовую сувязь з аднаго боку з Масквою, а з другога — з Польшчай, якія спрычыніліся ў значнай меры да дэнацыяналізацыі нашага народу. Сабор епіскапаў Праваслаўнай Беларускай Царквы знаходзіць, што нацыянальнае адраджэнне беларускага народу з'яўляецца справай вельмі важнай і патрабуе шматгадовай і энэргічнай працы ўсіх здаровых нацыянальных сілаў беларускага грамадства.

Сабор епіскапаў Беларускай Праваслаўнай Царквы сваю царкоўную ахвярную працу над адраджэннем беларускага народу й яго дзяржаўнага будаўніцтва разумее не іначай, як у добрым супрацоўніцтве з нацыянальнай беларускай дзяржаўнай уладай і пры наяўнасці існага цяпер аддзялення царквы ад дзяржавы, і было б вельмі сумным і шкодным для справы адраджэння нашага беларускага народу й беларускай дзяржаўнасці, калі б адносіны гэтыя змяніліся на варожыя.

⁶³ Аляксей І (Сіманскі Сяргей, 1877—1970), патрыярх Маскоўскі й усёй Русі.

На падставе вышэйпададзенага пастанавілі: 1) Зь вялікім задавальненнем прывітаць існаваньне Беларускай Цэнтральнай Рады як нацыянальнай улады беларускага народу. 2) Заклікаць усё духавенства Беларускай Праваслаўнай Царквы да энэргічнай і супольнай пастырскай працы, скіраванай да падняцця так рэлігійна-маральнага, як і нацыянальнага ўзроўню праваслаўных сыноў Беларускай Царквы. 3) Забавязць усіх сьвятароў авалодаць у магчыма кароткім часе беларускаю народнаю моваю. 4) Забавязць усё духавенства Праваслаўнай Беларускай Царквы ў казаньнях, у школах і ва ўзаемаадносінах з парахвіямі карыстацца выключна беларускай мовай».

Далейшыя пастановы датычылі падрыхтоўкі нацыянальна сьведамага маладога духавенства, рэлігійнай літаратуры й часопісаў, падручнікаў і іншых матэрыялаў, патрэбных для беларусізацыі царкоўнага жыцця.

Каб не дапусьціць да эвэнтуальнай замены ў кіраўніцтве мітраполіі, Сабор эпіскапаў прызначыў Панцеляймону тытул Яго Блажэнства з нашэннем перад ім крыжа й двух панагіяў.

Наступна Сабор эпіскапаў уключыў акругі Палесься — Пінскую, Палескую й Берасьцейскую — у склад Беларускай мітраполіі, а мітрапаліту Аляксандру запрапанаваў разам з духавенствам і парахвіямі ўвайсьці ў юрысдыкцыйнае падпарадкаваньне Яго Блажэнству мітрапаліту Панцеляймону. Аляксандар на гэта згадзіўся з тым, што будзе захаванае за ім права пранясеньня Сьвятога Крыжа падчас багаслужэньняў на тэрыторыі яго эпархіі, што дадзена яму Саборам эпіскапаў Украінскай Аўтакефальнай Царквы як старшыні гэтага Сабору. На гэта Сабор не зусім пагадзіўся. Ён зажадаў звальняючай граматы для Аляксандра ад мітрапаліта Варшаўскага Дзяніса ды адмовы ад старшынства на Саборы эпіскапаў Украінскай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы ды ад кананічнай сувязі з эпіскапамі гэтай царквы.

Аляксандар наагул згадзіўся ўвайсьці ў Беларускаю мітраполію, але патрабаваных граматаў не прыслаў, а хуткая эвакуацыя зь Менску перад бальшавіцкім наступам ды адыход нямецкай арміі зь Беларусі перарвалі ўсялякія пляны аднаго ды другога бакоў.

Масавую эвакуацыю беларускага нацыянальнага актыву зь Беларусі папярэдзіў Усебеларускі Кангрэс, скліканы БЦР 27 чэрвеня 1944 г. дзеля выражэньня нацыянальнага пратэсту перад бальшавіцкім наступам і новай маскоўскай акупацыяй Беларусі. На кангрэсе з эпіскапаў прысутнічаў толькі Філафэй, які ў сва-

ёй вітальнай прамове ўспамінаў, што наладжваецца царкоўнае жыццё, сарамліва згадваў існаваньне беларускай аўтакефаліі ды заклікаў да рэлігійнага адраджэньня як ідэйнай абароны перад бальшавізмам.

Так скончыўся трохгадовы пэрыяд нямецкага вызваленьня ад бальшавізму, пэрыяд вялікага нацыянальнага беларускага ўздыму ў незвычайна цяжкіх умовах вайны: нямецкай акупацыі, бальшавіцкай і польскай дывэрсіі ды расейскага царкоўнага засільля. Чужацкая школа (маскоўская й польская) зламала нацыянальную душу праваслаўнага духавенства, якое ў вырашальных момантах нацыянальнага адраджэньня беларускага народу схільнае было да здрадніцтва, да змовы з нацыянальнымі ворагамі.

Беларуская Аўтакефальная Праваслаўная Царква ў чэрвені 1944 г. мела ў сваім складзе 9 эпархіяў і 9 уладыкаў (Панцеляймон, Венадзікт, Філафей, Апанас, Сыцяпан, Рыгор, Іаан, Павел і Аляксандар), аднак ніводзін зь іх ня быў верным сынам беларускага народу й не змагаўся за дзяржаўныя, нацыянальныя й царкоўныя інтарэсы Беларусі.

8. Паваротная бальшавіцкая акупацыя Беларусі

Адыход нямецкіх войскаў у чэрвені 1944 г. пад напорам савецкіх войскаў аж да лініі Віслы выклікаў масавую эвакуацыю беларускага насельніцтва, што не жадала быць больш у бальшавіцкай няволі, на захад — у Нямеччыну. Разам з цэнтральнымі беларускімі ўстановамі й арганізацыямі выехаў увесь эпіскапат ды шматлікае ніжэйшае праваслаўнае духавенства.

Такім чынам, бальшавікі знайшлі на зноўзахопленай беларускай тэрыторыі толькі рэдкае ніжэйшае праваслаўнае духавенства, а гэта значыць, вельмі спрыяльныя ўмовы для падпарадкаваньня яго Маскоўскай патрыярхіі. Неабходна было толькі абсаdziць эпархіі сваімі эпіскапамі ды зьліквідаваць духавенства, якое спрыяла беларускай аўтакефаліі й засталася на месцы, абвінаваціўшы яго ў супрацоўніцтве зь немцамі. Ачышчальная бальшавіцкая акцыя прайшла ў 1944—1945 гг., і ў выніку, як пісаў кіраўнік НКУС БССР Лаўрэнці Цанава, «большыня беларускіх нацыяналістых была вылаўлена й выкрытая ды панясла заслужаную кару...».

Бальшавікі, аднак, не вярнуліся да стану 1941 г., калі ва Ўсходняй Беларусі не было ніводнага эпіскапа й дзейнага сьвятара. Выкарыстоўваючы рэлігію ў прапагандовых мэтах дзеля

дасягнення перамогі над ворагам у яшчэ няскончанай вайне, яны абсадзілі катэдры епіскапамі. У Смаленск быў вызначаны епіскап Сяргей⁶⁴, у Менск — архіепіскап Васіль⁶⁵, у Гародню — Варсанофій⁶⁶, у Пінск — архіепіскап Даніла⁶⁷, рэпатрыяваны з Чэхаславаччыны. Адчыненыя былі спачатку душпастырскія курсы ў Жыровічах і Пінску, а ад 1947 г. — духоўная сямінарыя ў Жыровіцкім манастыры.

Неразважна, аднак, было б думаць, што ў Саветах ад часу Другой сусветнай вайны наступіў паварот да царкоўнага жыцця. Яно так выглядала ў ваенным і паваянным пэрыядзе, калі царква шырока выкарыстоўвалася для савецкай прапаганды. Ад 1947 г. пачаўся нанова стары антырэлігійны курс ды пасту-

⁶⁴ **Сяргей (Сьмірноў Аляксандар, 19.12.1883—16.8.1957).** Нарадзіўся ў Санкт-Пецярбургу ў сям'і дзякана. Скончыў Пецярбургскую духоўную сямінарыю, настаўнічаў. З 1919 г. — настояцель Ястрабінскай Сьвята-Мікалаеўскай царквы Ямбурскага павету (сёння Кінгісэп Ленінградзкай вобласці). У 1944 г. паstryжаны ў манахі, 19 лістапада таго ж году хіратанізаваны ў епіскапа Смаленскага і Дарагабускага. У 1947 г. узнагароджаны мэдалём «За годную працу падчас Вялікай Айчыннай вайны». У 1955 г. пайшоў на супачын. Жыў у Магілёве.

⁶⁵ **Васіль (Ратміраў).** У 1921 г. хіратанізаваны ў епіскапа, далучыўся да абнаўленняў (якія падтрымалі савецкую ўладу), узведзены ў сан мітрапаліта Курскага. З 1944 г. — архіепіскап Менскі і Беларускі. У 1947 г. з-за дрэннага стану здароўя склаў зь сябе паўнамоцтвы архіепіскапа.

⁶⁶ **Варсанофій (Грыневіч Канстанцін, 1875—13.3.1958).** Нарадзіўся ў сялянскай сям'і ў Гарадзенскай губэрні. Скончыў Магілёўскую духоўную сямінарыю, Казанскую духоўную акадэмію (1902). Служыў у цэрквах у Гомелі і Маскве. У 1945 г. хіратанізаваны ў епіскапа Гарадзенскага і Баранавіцкага (пазьней тытул Баранавіцкі са зьнікненьнем Баранавіцкай вобласці быў перайменаваны ў Лідзкі). У 1948—1950 гг. — епіскап Сяміпалацкі і Паўладарскі (Казахстан), 1950—1953 — Арэнбурскі і Бузулуцкі, 1954—1956 — архіепіскап Калінінскі і Кашырскі.

⁶⁷ **Даніла (Юзьвюк Мікалай, 2.10.1880—27.8.1965).** У 1925—1939 гг. выкладчык Віленскай духоўнай сямінарыі, у 1939—1940 гг. — сакратар Віленскага мітрапаліта Элефэрыя. З 1942 г. — епіскап Ковенскі. Пасьля забойства экзарха Сяргея (Васкрасенскага) пераняў ягонае месца кіраўніка Літоўскай эпархіі і часовага экзарха Латвіі і Эстоніі. У 1944—1945 гг. жыў у Чэхаславаччыне. Са сьнежня 1945 г. — архіепіскап Пінскі і Берасьцейскі. У 1950 г. за «супрацоўніцтва зь нямецкімі ўладамі» арыштаваны і да 1954 г. знаходзіўся ў турме. З 1956 г. жыў у манастырах.

повая ліквідацыя царкоўнага жыцця. Замест Саюзу ваяўнічых бязбожнікаў (зліквідаванага на пачатку 1942 г.) было створанае ў Маскве ды ва ўсіх рэспубліках Таварыства па пашырэнні навуковых і палітычных ведаў. У 1953 г. гэтая новая савецкая бязбожная арганізацыя налічвала ў БССР звыш за 18.000 сяброў, наладзіла за пяць гадоў свайго існавання 173.900 лекцыяў антырэлігійнага зместу. Ад гэтага часу таксама пачаліся «перамяшчэнні» епіскапаў, якія выявілі сябе актыўнымі на царкоўнай ніве, як, прыкладам, епіскап Варсанофій. Архіепіскап Менскі Васіль наагул быў пераведзены на спачынак, а на яго месца вызначаны мітрапаліт Піцірым (Сьвірыдаў), хіратанізаваны ў Курску ў тым жа 1946 г.

Епіскап Пінскі Даніла быў арыштаваны бальшавікамі ў 1950 г. і ад таго часу няма аб ім вестак. На яго месца быў прысланы епіскап Паісі (Абразцоў), але ён быў усяцяж перакіданы зь месца на месца — у Берасьце, Гародню, зноў у Пінск, двойчы на адпачынак.

У 1950—1952 гг. наступіла ліквідацыя епіскапскіх катэдраў у Гародні, Берасьці, Вільні, Пінску, не гаворачы пра Віцебск, Гомель, Магілёў, Мазыр, Полацк, Слуцк, Наваградак, Баранавічы, дзе бальшавікі пасля апошняй вайны нават не рабілі ніякіх спробаў аб пастанаўленьні там епіскапаў. Такім чынам, ад 1952 г. у БССР асталася толькі адна Менская катэдра на чале зь Піцірымам — носьбітам ганаровага мэдала «За годную працу падчас Вялікай Айчыннай вайны» ды верным маскоўскім служакам.

У 1953 г. у дапамогу архіепіскапу Піцірыму быў хіратанізаваны архімандрыт Жыровіцкага манастыра Мітрафан Гутоўскі⁶⁸ з тытулам епіскапа Бабруйскага. Бальшавіцкая прапаганда старалася прадставіць хіратанію вікарнага епіскапа Менскага як быццам вялікае дабрадзеяства для беларускага народу. У прынагодных прамовах пасля хіратаніі гаварылася аб «*большай*

⁶⁸ **Мітрафан (Гутоўскі Міхаіл, 1897—12.9.1959).** Нарадзіўся ў сям'і сьвятара на Валыні. Скончыў Валынскую духоўную сямінарыю, тэалогічны факультэт Варшаўскага ўнівэрсытэту са ступенню магістра багаслоўя (1931). Быў пастрыжаны ў манахі пад імем Мітрафана. Працаваў у Пачаеўскай лаўры эканомам і скарбнікам. З 1934 г. — настаяцель Яблачынскага манастыра. З 1947 г. — рэктар Менскай духоўнай сямінарыі ў Жыровічах, архімандрыт. 5 чэрвеня 1953 г. хіратанізаваны ў епіскапа Бабруйскага, вікарыя Менскай епархіі. У 1955—1958 гг. — епіскап Арлоўскі й Бранскі, Куйбышаўскі й Сызранскі.

славе беларускага народу», аб «Беларускай Царкве», аб «кроўным і духоўным звязку з ёю» — у той час, калі былі зліквідаваныя назаўсёды пасляваенныя праваслаўныя эпархii.

Дзеля замежнай прапаганды ды для супрацьстаўлення існуючай на эміграцыі Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царкве са сваёй герархіяй у 1954 г. бальшавікі стварылі на тэрыторыі БССР мітраполію (без падзелу на эпархii) і далі архі-эпіскапу Менскаму Піцiрыму тытул мітрапаліта. Ад гэтага часу ён неаднойчы высылаўся за мяжу, а ў чэрвені 1955 г. быў галавою савецкай рэлігійнай дэлегацыі ў Англію.

[...]

9. Беларуская Аўтакефальная Праваслаўная Царква на эміграцыі

Летам 1944 г. Беларусь пакінула вялікая колькасць уцекачоў перад савецкім наступам. Сярод іх знаходзіўся эпіскапат БАПЦ у поўным складзе, а таксама шматлікае ніжэйшае духоўства. Эпіскапатам заапекавалася нямецкае Міністэрства ўсходніх тэрыторыяў і памясьціла яго разам з прыбочнай адміністрацыяй у Францэнсбадзе ў Судэтах.

Эпіскапат БАПЦ хацеў адразу ўліцца ў Расейскую Замежную Царкву й у гэтай справе праводзіў нарады з прадстаўніком расейскага замежжа Георгіем Грабэ⁶⁹. Хутка, аднак, праясьнілася справа далейшага існаваньня БЦР і ягоных экспазытураў у Бэрліне, што перашкодзіла пераходу эпіскапату да расейцаў. Ужо ў жніўні БЦР аднавіла сваю дзейнасьць і пасылала некалькі разоў свайго прадстаўніка ад царкоўных справаў Паўла Сьвірыда ў Францэнсбад дзеля паўстрыманьня эпіскапату ад ліквідацыі БАПЦ.

Вынікам гэтых паездак была пастаноўка на адным з пасяджэньняў Сабору эпіскапаў у канцы 1944 г. пытаньня аб захаваньні надалей сваёй поўнай самастойнасьці. Быў выбраны Синод у складзе мітрапаліта Панцеляймона, архіэпіскапа Філа-

⁶⁹ Георгі Грабэ (манаскае Рыгор, 8.4.1902—7.10.1995). З графскага роду. Вучыўся на тэалогічным факультэце Бялградзкага ўнівэрсытэту (1923—1926). З 1931 г. кіраваў Сынадальнай канцылярыяй РЗПЦ у Югаславіі. 12 чэрвеня 1944 г. рукапакладзены ў сан герэя. З 1950 г. жыў у ЗША, з 1967 г. — загадчык аддзела вонкавых стасункаў РЗПЦ. У 1979 г. хіратанізаваны ў эпіскапа Манхэтанскага. З 1986 г. — на адпачынку.

фея й епіскапа Рыгора ды наладжаныя сувязі з БЦР, а Філафей стаў адпраўляць багаслужэньні для беларускіх вайсковых адзелаў у Бэрліне.

Нанова ўзьнялася цяга епіскапату да расейцаў у сувязі з прапагандовым нямецкім шумам вакол «уласаўшчыны». 14 лістапада 1944 г. у Празе быў заснаваны немцамі Камітэт Вызвалення Народаў Расеі й абвешчаны маніфэст гэтага камітэту. Пры Камітэце Вызвалення былі зарганізаваныя нацыянальныя групы фэдэралістаў, у тым ліку й беларуская. 7 студзеня 1945 г. у газэце «Воля Народа» быў надрукаваны ліст «беларускага» епіскапату да Камітэту Вызвалення Народаў Расеі, у якім перасылалася багаслаўленьне для працы камітэту й выказвалася агульная радасьць з прычыны стварэньня адзінага расейскага антыбальшавіцкага фронту. Ліст падпісалі: мітрапаліт Панцеляймон, архіепіскап Венядзікт, епіскап Сыцяпан і епіскап Рыгор. Адначасова быў прыдзелены для рэлігійнай абслугі казацкіх войскаў генэрала Краснова епіскап Віцебскі й Полацкі Апанас.

9 траўня 1945 г. Нямецчына капітулявала. Шматлікія беларускія ўцекачы апынуліся або проста пад савецкай акупацыяй, або перад пагрозай прымусовай рэпатрыяцыі ў сувязі зь Ялцінскай умовай⁷⁰. Епіскап Бранскі Павел (Мяленцеў) як савецкі грамадзянін, каб ухіліцца ад гвалтоўнай рэпатрыяцыі, перайшоў пад апеку каталіцкай царквы. Праваслаўныя беларусы з тых жа самых прычынаў пераходзілі ў каталіцтва, запісваліся польскімі, чэскімі, латыскімі й іншымі грамадзянамі, зьмянялі прозьвішчы, уцякалі на захад. Але й тут не было супакою ад савецкіх рэпатрыяцыйных місіяў, шпіянажу ды гвалту ўладаў, што супрацоўнічалі з Савецкай.

Епіскапы БАПЦ загалі выехалі з Францэнсбаду (Судэты), які трапіў у савецкую зону, і пасяліліся ў Тырсгайме каля Гофу ў Баварыі (амэрыканская зона акупацыі). Тут знаходзіліся: Панцеляймон, Венядзікт, Філафей, Апанас і Рыгор. Епіскап Сыцяпан пражываў у іншым лягеры для перамешчаных асобаў, утрымоўваючы, аднак, лучнасьць з рэштай епіскапаў. Мітрапаліт Палескі й Пінскі Аляксандар, а таксама епіскап Берасьцейскі Іаан трымалі лучнасьць з украінскім епіскапатам, які знаходзіўся таксама на эміграцыі, і ня мелі сувязяў з Панцеляймонам.

⁷⁰ Паводле Ялцінскай канфэрэнцыі, былыя грамадзяне СССР падлягалі вяртаньню (рэпатрыяцыі) у Савецкі Саюз.

Улетку 1945 г. пасыля першай хвалі рэпатрыяцыйнай суматохі пачало стабілізавацца жыццё ўцекачоў у лягерах у Нямеччыне, Аўстрыі й іншых краінах, дзе апынуліся беларусы.

Пры канцы году стала вядома, што «беларускія» епіскапы распачалі патаемна ад нацыянальнага актыву захады аб далучэнні да РЗПЦ. Перамовы вяліся ў тым напрамку, каб разам з епіскапатам уключыць у расейскае замежжа ўсё беларускае царкоўна-грамадзкае жыццё эміграцыі, што азначала перакрэсленне беларускага незалежнаскага руху.

Ажыццяўленне гэтага пляну наступіла 23 лютага 1946 г., калі Сабор епіскапаў РЗПЦ разгледзеў заяву епіскапаў зь Беларусі, што прасілі прыняць іх з духавенствам і вернікамі ў поўнае брацкае й малітоўнае злучэнне, і з радасцю ўлучыў іх у свой склад, а епіскапа Сьцяпана ўключыў у архіерэйскі Сынод у якасці іхнага прадстаўніка. Эпіскапат зь Беларусі меў надалей існаваць як беларуская адзінка з заданнем абслугоўвання беларускіх нацыянальных асяродкаў ды патранату над усім беларускім культурна-нацыянальным рухам. У гэтым кірунку Філафей выяўляў асаблівую актыўнасць, наведваў беларускія табары, арганізацыі моладзі, розныя ўрачыстасці, быццам ад імя «беларускага замежжа» — гэта значыць кірунку царкоўна-палітычнага сужыцця з расейскім эміграцыйным рухам.

Аб тым, што спачатку ніхто не арыентаваўся ў закуліснай палітыцы епіскапату й ня ведаў аб ягоным пераходзе да расейскай царквы, можа сьведчыць дробная зацемка ў часопісе «Скаўт» (№ 1, 1946), перадрукаваная рэлігійным праваслаўным часопісам «Зьвіняць Званы Сьвятой Сафіі» (№ 2, 1946). У ёй згадвалася, што 15 лютага 1946 г. беларускі лагер у Ватэнштэце (ангельская зона) наведаў архіэпіскап Філафей, «*намесьнік мітрапаліта Беларускай Аўтакефальнай Царквы*». На гэтую зацемку ў наступным нумары «Званоў» даваў пратэст Венядзікт: «*Поўная аўтакефалія Беларускай царквы, згодна з канонамі праваслаўнай царквы, не адбылася ў 1942 г., і архіэпіскап Філафей не зьяўляецца намесьнікам беларускага мітрапаліта, так як ён толькі ў Менску тымчасова заступаў мітрапаліта Панцеляймона, які быў арыштаваны немцамі й знаходзіўся спачатку ў Лядаўскім манастыры, а потым у Вілейцы ў арыштанцкім доме*».

Дзіўнае захоўваньне епіскапату ды шторазамацнейшыя чуткі аб пераходзе яго ў РЗПЦ былі прычынай скліканьня Праваслаўнага зьезду ў Рэгенсбургу 5 траўня 1946 г. На зьезд прыбылі прадстаўнікі ад розных беларускіх асяродкаў і паселішчаў з трох

заходніх акупацыйных зонаў Нямеччыны. Ад эпіскапату былі Філафей і Апанас, сьвятары Мікалай Лапіцкі, Іван Жарскі і Леанід Стаднікаў. Усяго зьезд налічваў 65 асобаў.

Прысутныя ўладыкі адмовіліся ад актыўнага ўдзелу ў нарадах, засьцерагаючы сабе толькі права гасьцёў. Заданьнем іх, відаць, было наглядаць за ходам зьезду. Такім чынам, зьезд меў сьвецкі характар і быў кіраваны выбраным прэзыдыюмам пад старшынствам доктара Міколы Шчорса⁷¹.

Пасьля ўступных рэфэратаў («Шляхі падзелу й шляхі спалучэньня хрысьціянства» Мікалая Лапіцкага й «Праваслаўе на Беларусі» Тодара Шыбута) ды справаздачаў зь месцаў аб ходзе й разьвіцьці царкоўна-рэлігійнага жыцьця разгарнулася гарачая дыскусія ў справе чутак аб далучэньні эпіскапаў БАПЦ да РЗПЦ. Эпіскапы ўхіляліся ад раскрыцьця ўсёй справы й давалі лявіруючыя адказы, быццам эпіскапат існуе надалей, як існаваў, быццам беларуская аўтакефалія не была аформленая на Бацькаўшчыне, быццам эпіскапат, уключыўшыся ў царкоўную працу на эміграцыі, наладзіў шматлікія праваслаўныя парахвіі й г. д. Усе гэтыя тлумачэньні не былі перакананымі. Зьезд пастанавіў паклікаць да жыцьця адуманую арганізацыю для разгляду царкоўных спраў — Беларускае Праваслаўнае Аб'яднаньне з выбранай часовай управай, а да эпіскапату была прынятая рэзалюцыя, якая заклікала яго паўстрымацца ад пераходу ў РЗПЦ.

«Мы, праваслаўныя беларусы, прадстаўнікі ўсёй беларускай эміграцыі з Заходняй Нямеччыны, — гаварылася ў рэзалюцыі, — на агульным Беларуска-праваслаўным зьезьдзе з дня 5 траўня 1946 г. просім наш беларускі эпіскапат, які знаходзіцца на эміграцыі ў Тыргсгайме (Баварыя), каб ён захаваў усю тую поўную арганізацыйную самастойнасьць, зь якой прыбыў

⁷¹ Шчорс Мікола (1913—22.12.1995), грамадзкі дзеяч. Нарадзіўся ў Новым Сьвержані (сёньня Стаўпецкі раён Менскай вобласці). Скончыў мэдычны факультэт Віленскага ўнівэрсытэту, быў старшынём Беларускага Студэнцкага Саюзу (1935—1937). 19 чэрвеня 1941 г. у Бэрліне абраны старшынём Беларускага Нацыянальнага Цэнтру, які ставіў за мэту ўзначаліць грамадзкае жыцьцё па нямецкай акупацыі Беларусі. У 1941—1944 гг. жыў у Варшаве. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі, жыў у Нямеччыне, дзе займаўся лекарскай практыкай, потым — у ЗША. Быў адным з заснавальнікаў Беларуска-Амэрыканскага Дапамогавага Камітэту (1950), ягоным старшынём. Рэдагаваў «Беларускую Трыбуну», адзін з заснавальнікаў Камітэту Незалежнай Беларусі (1956), трэцяй сілы, якая намагалася супрацьпаставіць сябе Радзе БНР і БЦР.

з Бацькаўшчыны, не ўліваючыся ані ў якой форме ў Расейскую Зарубежную Царкву, якая поўнасьцю нэгуе нашыя імкненьні да беларускай нацыянальнай самастойнасьці, просім, захоўваючы чыстым дагматычна-кананічны бок нашай Беларускай Праваслаўнай Царквы, увайсцьці ў малітоўную лучнасьць зь іншымі самастойнымі цэрквамі як адміністрацыйна самастойная адзінка».

У гэтым духу была апрацаваная адозва «беларускай грамадзкасьці да беларускага эпіскапату» ад 31 траўня 1946 г., у якой, між іншым, было дамаганьне аб высьвятленьні ў беларускай прэсе становішча беларускай праваслаўнай царквы на эміграцыі.

На «мяккацеласьць» і наіўнасьць беларускага актыву, што браў удзел у Праваслаўным зьездзе й пісаў вэтлівыя просьбы да даўно перавернутага на расейскі бок эпіскапату, гэты апошні адказаў вострымі сродкамі: забараніў сьвятару Мікалаю Лапціцкаму адпраўляць набажэнствы, а Івану Касяку — прымаць сьвятое прычасьце на працягу трох гадоў.

Каб супакоіць грамадскую насьцярожанасьць, эпіскапат пачаў выдаваць рататарным спосабам свой інфармацыйны часопіс «Беларускі Царкоўны Голас» у беларускай мове. У № 1 гэтага часопісу за студзень—чэрвень 1946 г. было надрукаванае «Палажэньне Беларускай Праваслаўнай Царквы на эміграцыі» за подпісам архіэпіскапа Венядзікта. Гэта быў адказ на дамаганьне беларускага актыву ад 31 траўня 1946 г. У Палажэньні эпіскапат не адмаўляўся ад таго, што ў часе нямецкай акупацыі існавала БАПЦ (наsupерак многім іншым эпіскапскім выказваньням), падкрэсьліваючы толькі, што гэтага «катэгарычна» жадала нямецкая акупацыйная ўлада. Далейшыя высновы ішлі ў кірунку апраўданьня ўліцы эпіскапату ў расейскае замежжа. Лёгіка гэтых разважаньняў даволі прымітыўная, абапёртая на двух асновах: а) на заняцьці бальшавікамі Беларусі й падпарадкаваньні яе Маскоўскай патрыярхіі б) на жаданьні не парушаць «канонаў».

«Ваенныя падзеі, якія здарыліся летам 1944 г., кардынальна зьмянілі стан праваслаўнай царквы на Беларусі. Беларуская мітраполія перастала існаваць як самастойная царкоўная адзінка, а ўсе створаныя ёй эпархіі пасьля заняцьця іх Чырвонай Арміяй увайшлі ў склад Маскоўскай патрыярхіі як ейная непадзельная частка...

Ясна, што тут, за межамі Беларусі, Беларуская царква не магла адасобіцца, гэта значыць лічыць сябе царквою сама-

гандыцкіх патрэбаў цяперашнюю Маскоўскую патрыярхію візантыйскага абраду — філіял Камітэту Дзяржаўнай Бяспёкі (КДБ).

Сутнасьць аўтакефаліі краёвай царквы ў тым, што яна мае ўласную крыніцу ўлады: яе першагерах пастаўляецца сваімі герархамі. Другі Сусьветны Сабор (381 г.), зацвярджаючы аўтакефалію Кіпрскай царквы, прызнаў ейным герархам свабоду «самым спаўняць пастаўленьне эпіскапаў» (28-е правіла). А паколькі нармальным чынам для пастаўленьня эпіскапа патрэбен удзел у хіратаніі трох эпіскапаў (2-е Апостальскае правіла), калі адбываецца пастаўленьне на аўдавелую катэдру, то для аўтакефальнага быцця царквы патрэбна прынамсі чатыры эпіскапы. Самастойнасьць аўтакефальных цэркваў выяўляецца толькі ў адносінах да іншых краёвых цэркваў, а не да Ўсяленскай Царквы, часткай якой яны зьяўляюцца. А таму немагчыма казаць аб самастойнасьці аўтакефальных цэркваў у галіне веравучэньня. Агульныя каноны й багаслужэбныя чыны яны павінны захоўваць, прыстасоўваючы іх да сваіх мясцовых умоваў. Аўтакефальныя цэрквы самастойна рыхтуюць сабе міра, кананізуюць сьвятых, складаюць парадак і літургічную паслядоўнасьць багаслужбаў. У адной дзяржаве можа быць некалькі аўтакефальных цэркваў (напрыклад, у Рымскай і Візантыйскай імперыях; нават у былым СССР было дзьве аўтакефальныя царквы: Расейская й Грузінская). Таксама адзін народ — напрыклад, грэкі — у цяперашні час маюць аж тры аўтакефальныя царквы: Канстантынопальскі патрыярхат, Эладзкую й Кіпрскую цэрквы.

Пры канцы першай чвэрці XX стагодзьдзя зьявіўся дакумэнт кананічнага права, вартасьць якога нельга пераацаніць, — Патрыяршы й сынадальна-кананічны томас (акт) Ўсяленскай Канстантынопальскай Патрыярхіі ад 13 лістапада 1924 г. аб прызнаньні Праваслаўнай царквы ў Польшчы царквой аўтакефальнай. Гэтым томасам ня толькі прызнаваўся аўтакефальны статус Праваслаўнай царквы ў Польшчы, але ўпершыню пасля 1686 г., калі Кіеўская мітраполія процівапраўна была далучана да Маскоўскага патрыярхату, Канстантынопальская патрыярхія афіцыйна адмовіла дзейснасьць гэтага далучэньня. Ён і сёньня застаецца надзвычай важным, адным з тых незапырэнных дакумэнтаў царкоўнага права, на якіх грунтуе сваё кананічнае быцьцё й беларускі аўтакефальны рух. У падпісаным патрыярхам Рыгорам VII і сябрамі Патрыяршага Сыноду томасе між іншага сказана: «Сьвятая Праваслаўная Царква ў богахоў-

царкоўнага этыкету кожнай царкве дадзена сваё месца-ранг чэсьці, які ня мае дагматычнага значэння, а абумоўлены гістарычна. У аснове дыптыха ляжаць такія прынцыпы: старажытнасць царквы, храналёгія абвяшчэння аўтакефаліі, палітычнае значэнне катэдры першагераха.

Грэкам, якія аднавілі сваю дзяржаўнасць у XIX стагоддзі, давялося чакаць ад грэцкага ж Канстантынопальскага патрыярха прызнання аўтакефаліі Эладзкай царквы 27 гадоў, румынам — 30 гадоў, а расейцам, якія абвясцілі аб аўтакефаліі Маскоўскай царквы ў 1448 г. — нават 141 год (да 1589 г.)!

Заснаванне аўтакефальнай царквы можа й павінна быць, калі ўлада кірыархальнай царквы ўпадае ў ерась ці раскол. 15-е правіла Двухкратнага Сабору гаворыць: «Тыя, што аддзяляюцца ад лучнасці з прадстаяцелем (вышэйстаячым) з прычыны нейкае ерасі, асуджанай сьвятымі саборамі або айцамі, <...> і адмяжаюцца ад лучнасці з названым епіскапам яшчэ перад саборным разглядам, ня толькі не падпадаюць пад пакараньне (эпітэмію), але годныя пашаны, як праваслаўныя, бо яны асудзілі не епіскапаў, а ілжэепіскапаў і ілжэвучыцеляў, і не расколам перасеклі адзінства Царквы, а парупіліся ахаваць царкву ад расколаў». Гэтае правіла — прысуд Маскоўскай царкве. Пасьля ліквідацыі Пятром I патрыярхату ў Расеі, у выніку чаго царква была падпарадкаваная імператару, які кіраваў ёю праз так званы Сьвяцейшы Синод і «гасударова вока» ў синодзе — абэр-пракурора, у Расейскай царкве адбыўся ня толькі пераход кананічнага ладу ў галіне найвышэйшай царкоўнай улады на пратэстанцкія рэйкі, але пашкоджаньне закранула самую сутнасць царквы. Імператар — галава Расейскай царквы дэ-юрэ й дэ-факта, стаўся галавой царквы й літургічна. Згодна з чынам прычашчэння імператара, складзеным вядомым расейскім багасловам мітрапалітам Маскоўскім Філарэтам (Драздовым), цар прычашчаўся не як міранін, а ў алтары, прычым сам, быццам бы архіерэй, беручы ў рукі Сьвятую Чашу, а прысутны ў алтары сапраўдны архіерэй яму асыставаў, гаворачы за кожным глытком імператара: «Сьвяты Божа, Сьвяты Моцны, Сьвяты Несьмяротны». Таму пасьля Пятра I і аж да рэвалюцыі 1917 г. Царкву ў Расейскай імперыі, з гледзішча яе канфесійнай прыналежнасці, можна кваліфікаваць як англіканскую ўсходняга візантыйскага абраду.

Пасьля бальшавіцкага перавароту гэтая царква была знішчана, а на яе месцы камуністы стварылі для сваіх прапа-

існавання краёвых праваслаўных цэркваў), — у мінулым памылкова лічылася, што аўтакефальнымі могуць быць толькі цэрквы, заснаваныя апосталамі. Папа Леў Вялікі з гэтай прычыны адмаўляў аўтакефалію Канстантынопальскай царкве (пасля грэкі склалі паданьне аб наведваньні месца, дзе імператар Канстантын Вялікі пабудаваў горад, названы ў яго гонар — Канстантынопаль, — апосталам Андрэем Першаазваным), а Антыяхійскі патрыярх не вызнаваў аўтакефалію Грузінскай царквы, бо, быццам, ніхто з апосталаў ня быў у Грузіі. Але існавалі цэрквы апостальскага паходжаньня (напрыклад, Карыньская, Фесаланікійская), якія не былі аўтакефальнымі, а многія прызнаныя цяпер аўтакефальнымі цэрквы ня могуць пахваліцца, што іх заснавалі апосталы. У першым тысячагодзьдзі пытаньне аб аўтакефаліі вырашалася на сусьветных саборах. Так, Халкідонскі Сабор (451 г.) пацьвердзіў аўтакефалію Канстантынопальскай царквы. Але адмысловага канону аб аўтакефаліі сусьветныя саборы, якія ў праваслаўным сьвеце ўжо больш за тысячу гадоў не зьбіраюцца, не сфармулявалі, і таму казаць аб нейкіх некананічных дзеяньнях пры абвяшчэньнях аўтакефаліі асобнымі краёвымі цэрквамі недарэчна, бо нельга парушыць тое, чаго няма. У гісторыі заўсёды кірыяральныя цэрквы (ад грэцкіх «кір» — гаспадар і «архі» — пачатак, г. зн. — пануючыя цэрквы) неахвотна і зь вялікімі цяжкасьцямі, пад моцным ціскам і прымусам, вымушана даравалі ці прызнавалі прагалошаныя аўтакефаліі. Акт абвешчання аўтакефаліі праваслаўнымі розных краін адбываўся пасля здабыцця імі дзяржаўнасьці ў часы нацыянальнага адраджэньня. А пры страце дзяржаўнай незалежнасьці й нацыянальным заняпадзе аўтакефаліі звычайна касавалася. Канстантынопальскі патрыярхат дараваў ці прызнаваў агалошаныя аўтакефаліі наступных цэркваў: Балгарскай (у 932, 1234 і 1946 гг.), Сэрбскай (1218 і 1879 гг.), Расейскай (1589 г.), Эладзкай (1850 г.), Румынскай (1895 г.), Польскай (1923 г.), Альбанскай (1938 г.). Маскоўскі патрыярхат у 1943 г. прызнаў адноўленаю ў 1917 г. пасля ўпадку Расейскай імперыі, аўтакефалію паглынутай ім у 1811 г. старажытнай Грузінскай царквы; у 1948 г. — Польскай царквы; у 1952 г. дараваў аўтакефалію Чэхаславацкай Царкве, а ў 1970 г. — сваім прыходам у ЗША, так званай Амэрыканскай Праваслаўнай Аўтакефальнай Царкве, аўтакефальнага статусу якой, дарэчы, грэцкія цэрквы не прызнаюць.

Усе аўтакефальныя праваслаўныя цэрквы роўныя між сабою. Адначасова у дыптыхах — сьпісках цэркваў — у межах

Амэрыцы ды іншых месцах рассяленьня, — існуе сёньня шмат розных юрысдыкцыяў. Праблема дыяспары — складаная, контравэрсійная й дагэтуль адкрытае пытаньне ў праваслаўным сьвеце. Канстантынопальскі патрыярхат у пачатку XX стагодзьдзя на аснове шырока трактаванага 28-га правіла Халкідонскага Сабору высунуў тэорыю аб сваёй выключнай юрысдыкцыі над усёй шматнацыянальнай праваслаўнай дыяспарай (гэта можна зразумець як спробу захавацца, бо ў Турэччыне ні людзкіх рэсурсаў, ні магчымасьцяў для місіянерства ў Канстантынопальскага патрыярхату няма). Але тэорыя гэтая адкідаецца іншымі праваслаўнымі краёвымі цэрквамі, у першую чаргу Маскоўскім патрыярхатам. Вырашэньне пытаньня аб дыяспары адкладзена на суд Вялікага й Сьвятога Ёсеправаслаўнага Сабору, які ўжо даўгі час бяз значных посьпехаў і ясных перспэктываў рыхтуецца Падрыхтоўчай камісіяй на чале зь мітрапалітам Жэнэўскім і Швайцарскім, экзархам Канстантынопальскага патрыярхату ў Заходняй Эўропе Дамаскінам. У вырашэньні юрысдыкцыйных спрэчак у дыяспары важным нам падаецца 132-е (118-е) правіла Картагенскага Сабору. Яно называе дзьве акалічнасьці, якія трэба ўлічваць: тэрытарыяльную блізкасьць і волю царкоўнага народу.

Аўтакефалія

Як было згадана вышэй, бальшыня краёвых праваслаўных цэркваў самакіравальныя ці аўтакефальныя, некаторыя зь іх маюць годнасьць патрыярхатаў. Значэньне тэрміну «аўтакефальны» мянялася. Так, у бізантыйскую эпоху аўтакефальнымі называліся архіэпіскапіі, незалежныя ад мясцовага мітрапаліта й непасрэдна падпарадкаваныя патрыярху. У грэцкай кананічнай і царкоўна-гістарычнай літаратуры й цяпер робіцца разрозьненьне паміж чатырма старажытнымі аўтакефальнымі патрыярхатамі й новымі аўтакефальнымі цэрквамі, хаця й вызнаецца іх поўная адміністрацыйная самастойнасьць. Пытаньне аўтакефаліі, права на яе ды спосаб наданьня і сёньня застаецца самым вострым і складаным у праваслаўным сьвеце. Яно спараджае спрэчкі й канфлікты, якія вядуць да разладу й нават разрыву кананічнай і эўхарыстычнай лучнасьці паміж праваслаўнымі розных краін. Нягледзячы на тое, што 34-е Апостальскае правіла проста кажа: «Эпіскапы кожнага народу павінны ведаць першага сярод іх і прызнаваць яго як галаву й нічога не прадпрымаць безь яго... Але й першы каб нічога не рабіў бязь іншых эпіскапаў» (што апісвае менавіта аўтакефальную мадэль

ён ня быў пачуты, бо яшчэ Госпад сказаў, што «не бывае прарок без пашаны, хіба што толькі на бацькаўшчыне сваёй і ў доме сваім» (Мц. 13:57).

Царква і тэрыторыя

Усяленская Праваслаўная Царква складаецца з асобных краёвых цэркваў, якія маюць нацыянальны характар і ў большасці сваёй адміністрацыйна самастойныя, інакш кажучы, аўтакефальныя (ад грэц. «аўта» — сам, «кефалі» — галава). Цэрквы ўключаюць у сябе епіскапіі й епархіі (у заходняй тэрміналогіі: дыяцэзіі й парафіі). Існуюць і больш буйныя адзінкі адміністрацыйна-тэрытарыяльнага падзелу Царквы: аўтаномныя цэрквы, экзархаты, мітрапалічыя акругі. Такая структура Царквы склалася на працягу першых стагоддзяў яе гісторыі і ў сваёй аснове застаецца нязменнай. Хаця адміністрацыйны падзел Царквы будзе на тэрытарыяльным, а не нацыянальным прынцеце, усе праваслаўныя вернікі на адной і той самай тэрыторыі незалежна ад нацыянальнасці належаць да адной краёвай царквы. У сваім тэрытарыяльна-юрысдыкцыйным размежаванні краёвыя цэрквы суадносяцца з палітыка-адміністрацыйным дзяленнем, зь дзяржаўнымі й адміністрацыйнымі межамі, і таму гістарычна краёвыя цэрквы набылі нацыянальны характар (а ў Агаманскай імперыі царква стала асобнай палітычнай адзінкай — «рум мільлетам», рымскай нацыяй, — і туркі лічылі патрыярха галавой грэцкага народу — этнархам ці мільлет-башы). Акрамя відавочных выгодаў, згаданыя прыцыпы знаходзіць ускоснае абгрунтаванне ў саміх канонах. Так, 38-е правіла Трульскага Сабору гаворыць: «Калі царскаю ўладаю зноў пабудаваны ці будзе пабудаваны горад, то сьледам за грамадзянскім і мясцовым распарадкам няхай ідзе й распарадак царкоўных справаў».

Дыяспара

Найбольш сур'ёзным і значным адступленнем ад тэрытарыяльнага прыцыпу ў размежаванні царкоўнай юрысдыкцыі з'яўляецца дыяспара. Паколькі гэта тычыцца й праваслаўных беларусаў на эміграцыі й БАПЦ, то спынімся на гэтай зьяве больш падрабязна.

На тэрыторыі праваслаўнай дыяспары, дзе праваслаўныя жывуць паміж іншавернымі — у Заходняй Эўропе, Паўночнай

дажыўшы да сталага веку, адмовіўся называцца сынам дачкі фараонавай і лепей захацеў пакутаваць з народам Божым, чым мець часовую грахоўную асалоду» (Габр. 11:24-25). Глыбіня й ахвярнасьць любові да свайго народу самога апостала Паўла была такой вялікай, што, як ён сьведчыць у сваім лісьце да рымлянаў, ён быў гатовы пайсьці за свой народ ня проста на сьмерць, а нават на вечную пагібель: «Праўду кажу ў Хрысьце, ня хлушу, сьведчыць мне сумленьне маё ў Духу Сьвятым, што вялікі мне смутак і няспынная болесьць сэрцу майму: я хацеў бы сам быць адлучаны ад Хрыста за братоў маіх, родных мне па плоці, гэта значыць, ізраільцяна» (Рым. 9:1-4). Сам Госпад наш Ісус Хрыстос перад Сваімі збаўленнымі для ўсяго чалавечтва пакутамі на Крыжы ў праніклівых словах, так званым плачу аб Ерусаліме, асабліва смуткаваў аб Сваім народзе: «Ерусаліме, Ерусаліме, што забіваеш прарокаў і камянямі пабіваеш пасланых да цябе! Колькі разоў хацеў Я сабраць дзяцей тваіх, як птушка зьбірае птушанят сваіх пад крылы, і вы не схацелі. Вось, застаецца вам дом ваш пусты» (Мц. 23:37-38). Як бачым, нацыянальнае ў Божым будаўніцтве нашага збаўленьня займае важнае месца, зь ім суадносіцца мэтад і характар збавіцельнай місіі Хрыстовай Царквы, а любоў да свайго народу ня толькі не супярэчыць Хрыстовай навуцы, але, безумоўна, зьяўляецца адной з найвялікшых хрысьціянскіх цнотаў.

І на заканчэньне хацелася б нагадаць тым суседзям беларусаў з блізкага замежжа, якія называюць сябе старэйшымі братамі, праваслаўнымі хрысьціянамі й Трэцім і апошнім Рымам ды адначасова не прызнаюць нашаму народу права на тое, што маюць самі, — сваю Царкву й Дзяржаву, — словы Першавярхоўнага апостала Паўла: «Увесь закон у адзін сказ укладаецца: любі блізкага твайго як сябе самога» (Гал. 5:14), — і апостала любові эвангеліста Яна Багаслова: «Хто кажа: я люблю Бога, а брата свайго ненавідзіць, той ілжэ, бо хто ня любіць брата свайго, якога бачыць, як можа любіць Бога, Якога ня бачыць? І мы маем ад Яго такі наказ, каб той, хто любіць Бога, любіў і брата свайго» (1Ян. 4:20-21). Выдатны расейскі філэзаф і прарок свайго народу Уладзімір Салаўёў яшчэ ў XIX стагодзьдзі ў сваёй працы «Расейская ідэя» ўжо заклікаў сваіх суродзічаў да пакаяньня й выбачэньня перад братамі-славянамі, прыціснутымі Расейскай імперыяй, прыводзячы словы Хрыстовы з Нагорнай пропаведзі: «Калі ты прынясеш дар твой да ахвярніка і ўспомніш, што брат твой мае нешта супроць цябе, пакінь там дар твой перад ахвярнікам і йдзі сьпяраша памірыся з братам тваім, і тады прыйдзі і прынясі дар твой» (Мц. 5:23-24). На жаль,

тваім усе народы зямныя» (Быц. 26:3,4). Выбраньне ў Старым Запавеце габрэйскага народу было часовым і мела функцыянальны характар — зьберагчы ў чысьціні Божую навуку, бо габрэі былі вельмі замкнутым у сабе этнасам і амаль не мяшаліся зь іншымі народамі, якія былі язычнікамі.

У новазапаветнай Царкве — новымыхарстве ў Хрысьце — нацыянальнае таксама не касуецца, а ўцаркаўляецца й асьвячаецца. Найбольш прыдатны спосаб ажыццяўленьня Царквой ейнай выратавальнай місіі выклаў, названы Царквой апосталам народаў, апостал Павел у сваім Першым лісьце да Карынянаў: «Для юдэяў я быў як юдэй, каб здабыць юдэяў; ... для тых, хто без закону, — як той, хто без закону... Для ўсіх я зрабіўся ўсіхным, каб выратаваць, прынамсі, некаторых» (1Карынф. 9:20-22). Сам Госпад перад Сваім Узьнясьеньнем на неба, пасылаючы Сваіх вучняў апосталаў на зьвеставаньне, наказаў: «Ідзеце, навучайце ўсе народы (заўважым, менавіта народы, а ня проста людзей — А.С.), хрысьцячы іх у імя Айца і Сына і Сьвятога Духа, вучачы іх выконваць усё, што Я заповедаў вам» (Мц. 28:19-20). Не выпадкова народзіны Хрыстовай Царквы — гэта дзень Пяцідзясятніцы (Сёмухі), калі на сабраных разам у Сыёнскай сьвятліцы апосталаў зышоў у выглядзе вогненнага языкоў Сьвяты Дух, і апосталы пачалі гаварыць на іншых мовах, так што, як апавядае кніга Дзеяў, прысутныя ў Ерусаліме прадстаўнікі розных народаў дзіву даваліся: «Як жа мы чуем кожны сваю мову, у якой нарадзіліся» (Дзеі. 2:8). Такім чынам, бабілёнскае зьмяшаньне моваў (Быц. 11:9) Божы Промысел скіраваў да добрых мэтаў. Як пецца ў кандаку на сьвята Пяцідзясятніцы: «Калі зышоўшы, мовы зьмяшаў і падзяліў народы Ўсявышні; калі ж вогненныя языкі раздаў, то да адзінства ўсіх заклікаў, і мы ў згодзе славім Усесьвятога Духа». Народы, паводле біблейскага вучэньня, будуць існаваць да сканчэньня сьвету, бо, даючы прыкметы Свайго Другога і Слаўнага Прышэсьця, Хрыстос сказаў: «Усім народам наперад павінна быць абвешчана Дабравесьце» (Мк. 13:10).

Біблія падае нам шматлікія прыклады ня толькі веры і вернасьці праведнікаў Богу, але й любові іх да свайго народу. У Старым Запавеце правадыр габрэйскага народу й прарок Майсей, будучы ў Эгіпце пры двары фараона, — згадвае ў кнізе Дзеяў апостал і эвангеліст Лука — пачуў, так бы мовіць, голас крыў: «А як споўнілася яму сорак гадоў, запала яму ў сэрца адвечаць братоў сваіх, сыноў Ізраілевых. І, убачыўшы, як крыўдзілі аднаго, заступіўся й адпомсціў за пакрыўджанага...» (Дзеі. 7:23-24). Апостал Павел у лісьце да габрэяў дадае: «Вераю Майсей,

Аляксандар Салагуб

АЎТАКЕФАЛІЯ

Любоў да свайго народу ці нацыяналізм?
Біблейскі аспект

«Нацыянальная ідэя — гэта ня тое, што кожны народ думае аб сабе ў часе, а тое, што Бог думае аб кожным народзе ў вечнасьці».

М. Бярдзьеў

Пытаньне аб адносінах хрысьціянства да нацыянальнага жыцця й месцы нацыянальнага элемэнту ў Царкве (вельмі важнае й актуальнае для беларусаў сёньня з гледзішча на пэрспэктывы нацыянальнага адраджэньня) наўмысна скажонае і заблытанае як несумленнымі багасловамі, гэтак і прыхільнікамі так званага зьліцця нацыяў савецкага пэрыяду ды іхнымі нашчадкамі — гора-інтэгратарамі панславістамі. З нацыяналізму, які ў здаровых сваіх праявах і формах не прэтэндуе ні на што болей, як толькі на любоў і павагу да свайго народу, зрабілі нейкую пачвару, жупел, а слова «нацыяналіст» і цяпер на пост-савецкай прасторы — небяспечная палітычная мянюшка. Але, калі зьвярнуцца да Сьвятога Пісьма і чытаць яго не празь імперскія акуляры, то біблейскі падыход да згаданай праблемы будзе відавочна іншы і ў агульным пляне выглядае наступным чынам.

Бог, як Прадвечнае Дабро, стварыўшы чалавека й чалавечы род (Быц. 2:7), даў быцьцё народам, кожны зь якіх мае свае адметныя і самабытныя мову й культуру. Пасланец Божы ды айцец веры й вернікаў Аўрам у часе прыняцця абяцаньня ад Бога атрымаў ад Яго й новае імя — Аўраам (з арамейскай — «айцец народаў», заміж Аўрам — «высокі айцец»), бо ў ім, як кажа Біблія, дабраславяцца ўсе народы. «Бог гаварыў зь ім далей і сказаў: Я — вось заповіт Мой з табою: ты будзеш бацькам мноства народаў, і ня будзеш ты болей звацца Аўраам, а будзе табе імя Аўраам, бо я зраблю цябе бацькам мноства народаў» (Быц. 17:3-5).

Явіўшыся Ісаку, Госпад пацьвердзіў: «Выканаю клятву Маю, якой кляўся Аўрааму, бацьку твайму; ...дабраславяцца ў семені

не» быў дадзены адбой, каб парваць зносіны з епіскапатам і РЗПЦ.

«Прэзідыюм пленуму й Калегія БЦР, — гаварылася ў пастанове, — ніколі не пагаджаліся й не пагодзяцца з царкоўнай палітыкай вышэйшай герархii Беларускай Праваслаўнай Царквы, якая сьведома й добраахвотна прывяла да ліквідацыі ўсіх тых дасягненняў на царкоўна-рэлігійнай ніве, якія былі зробленыя на Саборы ў 1942 г. на шляху да рэалізацыі царкоўнага ідэалу беларускага народу, якім ёсьць аўтакефалія.

Вышэйшая герархія БПЦ самачынна зьліквідавала арганізаваны пастановаю Сабору ў 1942 г. у Менску самастойны Беларускі Праваслаўны Синод і добраахвотна ўвайшла ў склад Синоду РЗПЦ, каторая служыць расейскім імперыялістычным інтарэсам і варожка ставіцца да пытаньня беларускай дзяржаўнасьці. Мала таго, вышэйшая герархія БПЦ перайшла да актыўнага наступу на беларускі рух, духова інспіруючы выдавецтва часопісаў «Праваслаўны Беларус» і «Белая Русь», якія ў недапушчальны ў культурным сьвеце спосаб абражаюць нацыянальныя пачуцьці нашага народу.

Прэзідыюм пленуму й Калегія БЦР уважаюць, што гэтым самым вышэйшая герархія БПЦ сьведома й добраахвотна зраклася права нясеньня духовай апекі над беларускім народам і паставіла сябе па-за межы служэньня нашаму народу ў пэрыяд найбольшага ягонага нацыянальнага няшчасьця».

Гэткая неспадзяваная для епіскапату пастанова БЦР, ведама, была не да спадобы яму. Эпіскапат разумеў, што роля яго скончаная, тым больш што не засталася ў жывых Панцеляймо-на й Венядзікта — стаўпоў беларускага «зарубежжа». Эміграваўшы ў Аўстралію, епіскап Апанас два гады пазьней (11 лютага 1952 г.) яшчэ спрабаваў бараніцца перад закідамі сваіх нядаўніх супрацоўнікаў, пішучы на імя Радаслава Астроўскага свае тлумачэньні да публікацыі БЦР. Яны нічога новага ня ўносілі й былі перазвонам даўнейшых «аргумэнтаў» ды, ведама, не павярнулі старога кола.

БАПЦ на эміграцыі пасья цяжкіх крызісаў узышла на павярхню эміграцыйнага беларускага жыцця й гэтым самым стала нацыянальным зьнічам адвечнай волі беларускага народу быць вольным і незалежным так у нацыянальна-палітычным, як рэлігійна-культурным напрамку.

Падрыхтоўка да друку й камэнтары Алега Гардзіенкі

чы копію яго міністру вонкавых спраў украінскага ўраду на эміграцыі. У лісьце між іншым гаварылася:

«У сувязі з тым, што адзін з епіскапаў, што належаць у сучасны момант да Ўкраінскай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы, а менавіта — уладыка Сяргей Ахатэнка, тут на эміграцыі ад нядаўна пачаў умешвацца ў царкоўнае праваслаўнае жыццё беларускага народу, я дазволю сабе звярнуць увагу Вашага Высокапраасвяшчэнства на гэтую справу...»

«Зарубежнікі» ў гэтым лісьце дамагаліся ад мітрапаліта Палікарпа ня ўмешвацца ў праваслаўна-нацыянальныя справы беларусаў, не падтрымліваць акцыі «крывічоў» і адклікаць уладыку Сяргея ад ачольвання Аўтакефальнай Беларускай Праваслаўнай Царквы. Ліст гэты быў напісаны й высланы 20 жніўня 1948 г. і застаўся без адказу.

Урэшце «з прычыны пастановы Ўкраінскага епіскапату аб высвячэнні інжынэра Тамашыка ў сан епіскапа для беларускай эміграцыі» яшчэ раз заварушыўся беларускі епіскапат, пастанаўляючы на сваёй нарадзе 14 і 15 сьнежня 1949 г. звярнуцца з пратэстам да ўкраінскага епіскапату з прычыны «ўмяшаньня іх у нутранае жыццё Беларускай царквы», быццам «герархія Беларускай Праваслаўнай Царквы на эміграцыі існуе й выконвае свае архіпастырскія абавязкі сярод беларускага народу на эміграцыі, кіруючыся ў сваіх унутраных справах самастойна, як было на Бацькаўшчыне».

Дзесяць дзён пазней епіскапат зь Беларусі апублікаваў архіпастырскае пасланьне да духавенства й праваслаўных вернікаў, у якім учынак украінскага епіскапату называецца нечуваным актам умешваньня чужой герархіі ў нутраныя справы Беларускай царквы. Адозва заклікала вернікаў не лучыцца з БАПЦ, кіраванай епіскапам Сяргеем, а гуртавацца каля «кананічнай» беларускай герархіі зь мітрапалітам Панцеляймонам на чале.

Але ўжо заклік епіскапаў ставаўся эвангелічным голасам на пустыні. Кожнаму беларусу ставалася ясным, што «зарубежніцкая» прапаганда ня мае пад сабой грунту, што правадары «зарубежжа» вядуць беларускую эміграцыю на расейскае бяздоньне, якое хісткае ў адносінах да чырвонай Масквы. Прычым ягоны епіскапат штораз часцей пераходзіць пад юрысдыкцыю маскоўскага патрыярха Аляксея.

Беларускае «зарубежжа» зайшло ў тупік. Далейшае падтрымоўваньне епіскапаў раўназначнае было поўнай самаліквідцыі. У сувязі з гэтым 15 верасьня 1950 г. у «Беларускай Трыбу-

кефальныя епіскапы ў праваслаўнай царкве ў Розэнгаймаўскім беларускім лягеры (Нямеччына). Такім чынам быў утвораны Сьв. Синод БАПЦ у складзе архіепіскапа Сяргея й епіскапа Васіля.

Узнаўленьне БАПЦ выклікала зразумелы непакой у «зарубежніцкім» лягеры. Перш за ўсё зарэагаваў епіскапат зь мітрапалітам Панцеляймонам на чале. Панцеляймон выдаў 8 ліпеня пасланьне *«Да духавенства й верных дзяцей Праваслаўнай Беларускай Царквы»*, у якім у зласьлівых словах напаў на «крывічоў» ды пастараўся ачарніць епіскапа Сяргея. *«У беларускіх лягерах паўстала своеасаблівая палітычная група з асобай, званых «крывічамі», якія ненавідзяць праваслаўе і, удаючы зь сябе найбольшых абаронцаў беларускай нацыянальнасьці, з усіх сілаў працуюць на шкоду праваслаўя. З гэтай мэтай яны прыцягнулі на памочніка сабе ўкраінскага аўтакефаліста Сяргея Ахатэнку, які, будучы адкінуты палікарпаўцамі⁷⁶, два разы індывідуальна прасіў мітрапаліта Бэрлінскага аб прыняцьці яго ў склад Расейскай Зарубежнай Праваслаўнай Царквы, а ня будучы прынятым, падпісаў заяву аб прыняцьці яго ў склад рыма-каталіцкага касьцёлу. Пазьней ён памірыўся з палікарпаўцамі. А цяпер... ён агласіў сябе галавой Беларускай Аўтакефальнай Царквы»*.

У гэтым жа духу й стылі былі напісаныя *«выясьнененьні з канцылярыі Беларускай мітраполіі аб «канстанцкай аўтакефаліі» Беларускай Праваслаўнай Царквы»* з грубымі нападкамі на беларускі незалежніцкі рух.

Заварушыліся й сьвецкія «зарубежнікі», як выканаўцы агульнай антыаўтакефальнай і антынезалежніцкай палітыкі русафільскіх элемэнтаў. Ад іх імя пад шыльдай Беларускага Цэнтральнага Прадстаўніцтва Аляксандар Русак⁷⁷ пісаў пратэстацыйны ліст мітрапаліту Палікарпу, галаве УАПЦ, перасылаю-

Улетку 1944 г. эміграваў у Нямеччыну, браў актыўны ўдзел у нацыянальным жыцьці. Быў старшынём Беларускага Цэнтральнага Камітэту. У 1948 г. высьвечаны ў епіскапы БАПЦ пад імем Васіль. У 1951 г. выехаў у ЗША, кіраваў БАПЦ у Паўночнай Амэрыцы й Заходняй Эўропе. Быў першым дырэктарам Беларускага Інстытуту Навукі й Масштацтва.

⁷⁶ Маюцца на ўвазе прыхільнікі згаданага вышэй мітрапаліта Палікарпа (Сікорскага).

⁷⁷ **Русак Аляксандар**, грамадзкі дзеяч. Падчас нямецкай акупацыі — бурмістар Баранавічаў. Актывіст БЦР на эміграцыі.

Менску ў 1942 г., які ўстанавіў Беларускаю Праваслаўную Аўтакефальную Царкву.

2. Падсабор сьцьвярджае кананічнасьць БАПЦ, якая атрымала дазвол на выдзяленьне й прызнаньне ад матчынай Польскай Праваслаўнай Аўтакефальнай Царквы, дадзенай Блажэньнейшым Дзянісам, мітрапалітам Варшаўскім усёй Польшчы, галавою гэтай царквы на рукі мітрапаліта Пінскага Аляксандра ў 1944 г. Падсабор падтрымоўвае пастанову мітрапаліта Пінскага Аляксандра трываць на шляху аўтакефальнасьці Беларускай Царквы й на чужыне-эміграцыі й з жалем успамінае прадчасную сьмерць мітрапаліта Аляксандра.

3. Падсабор пастанаўляе працягваць дзейнасьць БАПЦ на чужыне-эміграцыі й змагацца за яе ў краі, пад часовым кіраўніцтвам Праасьв. Сяргея, эпіскапа Украінскай Аўтакефальнай Царквы.

Пераданьне часовага кіраўніцтва Праасьв. Сяргеем наступіць з хвілінай наяўнасьці ня менш як двух беларускіх аўтакефальных эпіскапаў, якія жадалі і пераняць кіраўніцтва БАПЦ на славу Божую й згодна з найлепшымі пажадаваньнямі праваслаўных беларусаў.

4. Падсабор прадставіў Праасьв. Уладыку Сяргею кандыдатаў у часовае кіраўніцтва справам БАПЦ, якія былі Ўладыкаю й назначаныя й запысьжаныя ў архіерэйскай царкве ў Канстанцы 5 чэрвеня 1948 г.

5. Падсабор заклікае ўсіх праваслаўных беларусаў аб'яднацца каля адзінай Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы й гэтым ушанаваць памяць і заслугу сваіх лепшых дзядоў і прадзедаў, што змагаліся за Аўтакефалію Беларускай Праваслаўнай Царквы, пацярпелі мукі ды панеслі мучаніцкую сьмерць, але здабылі аўтакефалію».

Гэтак з днём Сьв. Еўфрасіньні Полацкай 5 чэрвеня 1948 г. скончылася часовае спыненьне дзейнасьці БАПЦ.

Неўзабаве эпіскап Сяргей высьвеціў некалькі сьвятароў-беларусаў, а 19 сьнежня 1949 г. быў хіратанізаваны на эпіскапа Віленскага Васіль⁷⁵. Акт хіратаніі выканалі 3 украінскія аўта-

⁷⁵ Васіль (Тамашчык Уладзімер, 15.4.1900—9.6.1970). Нарадзіўся на Гарадзеншчыне. Быў сябрам Беларускай Сялянска-Работніцкай Грамады, за што перасьледаваўся. У 1930 г. выехаў у Чэхію, скончыў Політэхнічны інстытут у Празе з дыплёмам інжынэра. Падчас нямецкай акупацыі жыў на Беласточчыне, працаваў у Беларускім Камітэце.

заўчасная сьмерць не дазволілі яму пераняць кіраўніцтва БАПЦ. Цяпер гэта зробіць ён, эпіскап Сяргей, згодна з просьбамі беларусаў і дзеля ажыццяўленьня думкі свайго добрага сябра мітрапаліта Аляксандра.

Далей эпіскап Сяргей падкрэсьліў, што ўсе закіды, быццам кананічнасьць аўтакефаліі патрабуе існаваньня дзяржавы, — неабгрунтаваныя. Наадварот, царква ніколі не была звязаная зь дзяржаўнасьцю й не павінна падлягаць ды звязвацца з палітычнымі ўстановамі, якія становяць сабой дзяржаву. Як фактычны доказ, уладыка падаў існаваньне патрыярхальных аўтакефальных цэркваў на Блізкім Усходзе ў дзяржавах (і паміж дзяржавамі) магамэтанскіх, варожых хрысьціянскай веры.

Уладыка таксама нагадаў, што мітрапаліт Дзяніс атрымаў томас ад патрыярха Рыгора на аўтакефальнасьць праваслаўнай царквы ў былой Польскай дзяржаве. Мітрапаліт Дзяніс перадаў гэтае прызнаньне са свайго боку й Праваслаўнай Аўтакефальнай Царкве Беларускай — мітрапаліту Аляксандру — ды Украінскай — мітрапаліту Палікарпу. Ён таксама хіратанізаваў некаторых эпіскапаў.

Дзеля таго што кожная аўтакефальная царква не можа існаваць без эпіскапа, дык ён, эпіскап Сяргей, пераймае сёньня ў часовую апеку й кіраўніцтва Беларускаю Аўтакефальную Праваслаўную Царкву й *«апекі гэтай не здыму, — казаў уладыка, — пакуль гэтая царква ня будзе мець найменш як двух сваіх эпіскапаў, якія толькі здолелі б самаісна, без прашэньня ў некага дапамогі, весьці яе да велічы й сілы на векі вечныя, што хай і дасьць Усемагутны, які кіруе ўсякай дзейнасьцю вернікаў на зямлі»*.

Для кіраўніцтва справамі БАПЦ уладыка заприсяжыў духаўнікоў і вернікаў у часовае кіраўніцтва, якое мае выконваць усе справы БАПЦ пад ягоным эпіскапскім наглядам.

Адбыты пасьля Падсабор прыняў наступную пастанову, зацьверджаную эпіскапам Сяргеем:

«1. Асноўваючыся на ідэі мітрапаліта Рыгора Цамблака⁷⁴ й іншых высокіх беларускіх гэрархаў у справе незалежнасьці Беларускай Праваслаўнай Царквы, завершанай мітрапалітам Менскім Мэльхісэдэкам 23 ліпеня 1922 г. абвяшчэньнем Аўтакефаліі Беларускай Праваслаўнай Царквы, Падсабор прызнае правільнай пастанову Ўсебеларускага Праваслаўнага Сабору ў

⁷⁴ Цамблак Рыгор, мітрапаліт Літоўска-Наваградзкі ў 1415—1420 гг.

Цяпер не было ніякіх арганізацыйных перашкодаў да ачоленьня прыхільнікаў БЦР ды розных зборных прарасейскіх элемэнтаў «беларускімі» эпіскапамі, зь якіх Філафей і Апанас, што валодалі беларускай моваю, асабліва выкарыстоўваліся: Філафей — у амэрыканскай, а Апанас — у ангельскай зонах Нямеччыны. Дзейнасьць эпіскапаў не абмяжоўвалася толькі рэлігійнай сфэрай. Эпіскапат браў самы актыўны ўдзел у палітычнай барацьбе беларускай «зарубежніцкай» групы супраць прыхільнікаў БНР, а ў 1947 г. паслаў адумыснае прывітаньне Кірылу Ўладзіміравічу Раманаву, прэтэндэнту на расейскі царскі пасада ў замежжы.

Гэтае духовае правадніцтва эпіскапату зь Беларусі й яму падуладнага духавенства ў многіх лягерах Заходняй Нямеччыны трывала аж да 1951 г. — часу ліквідацыі ДП-лягераў і выезду бальшыні эмігрантаў у іншыя краіны.

Ведама, зь ім не магла пагадзіцца частка беларускай эміграцыі, дамагаючыся разрыву з расейскім зарубежжам і абвінавчваючы злучаны зь ім актыў у здрадніцтве беларускаму народу й ягоным незалежніцкім ідэалам.

[...]

5 чэрвеня 1948 г. беларускім незалежніцкім актывам, у паразуменьні з Украінскай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквой і Радай БНР у Канстанцы (Нямеччына), быў скліканы Зьезд прадстаўнікоў беларускага духавенства й вернікаў, а таксама прадстаўнікоў ад Украінскай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы з эпіскапам Сяргеем (Ахатэнкам)⁷³ на чале. Зьезд супадаў з урачыстасьцю з нагоды сьвята Еўфрасіньні Полацкай, таму нарады Сабору папярэдзіла ўрачыстае набажэнства эпіскапа Сяргея ў мясцовай царкве духавенства. У казаньні ўладыка падкрэсьліў значэньне гэтага дня ў беларускім царкоўным жыцьці. Ён нагадаў пастанову Сабору ў Менску ў 1942 г. і абвяшчэньне аўтакефаліі Беларускай Праваслаўнай Царквы. Далей уладыка згадаў мітрапаліта Пінскага Аляксандра (Іназемцава), які меў узначаліць у сваім часе Беларускаю Праваслаўную Царкву, але хуткія ваенныя перамены, эвакуацыя, а потым

⁷³ **Сяргей (Ахатэнка Рыгор)** (12.3.1890—2.10.1971). Нарадзіўся ў вёсцы Малыя Гарошкі на Жытоміршчыне (Украіна) у сялянскай сям’і. Падчас нямецкай акупацыі жыў і працаваў ва Ўкраіне. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Перайшоў ва УАПЦ. Спрыяў беларускаму аўтакефальному руху, быў узьведзены ў ранг архіэпіскапа БАПЦ. З 1950 г. жыў у Аўстрыі. Памёр у Адэляйдзе.

Далучэньне эпіскапату да РЗПЦ ды імкненьне яго накінуць пры дапамозе царквы прарасейскі кірунак беларускай эміграцыі выклікалі востры супраціў вялікай часткі, што гуртавалася вакол Рады БНР з інжынэрам Міколам Абрамчыкам⁷² на чале. Распачалася палемічная барацьба з так званым «зарубежніцтвам», з прарасейскім ухілам, з прыхільнікамі эпіскапату й БЦР (Беларускай Цэнтральнай Рады). Рэч у тым, што ўвосень 1946 г. на паверхню палітычнага жыцця ў Нямеччыне выйшаў зноў Радаслаў Астроўскі, прэзідэнт БЦР, які, аб'яднаўшы каля сябе пэўную групу прыхільнікаў, пагадзіўся з далучэньнем эпіскапату да РЗПЦ ды перадаў эпіскапам поўную ініцыятыву ў духовым правадніцтве беларускай эміграцыі ўзамен за падтрымку ў палітычным змаганьні з «крывічамі» — праціўнікамі «зарубежжа».

Галоўная ўправа Праваслаўнага Аб'яднаньня на чале зь Мікалаем Лапіцкім, Іванам Касяком і іншымі «барацьбітамі» за аўтакефалію беларускай царквы ўжо пасля трох месяцаў ад славуага зьезду ў Рэгенсбургу ня толькі не рабіла ніякіх захадаў супраць «зарубежніцтва» эпіскапату, але замацоўвала гэтае «зарубежжа», беручы сабе за заслугу, што «дапамагала нашым эпіскапам застацца самастойнымі ў беларускім рэлігійна-грамадзкім жыцці пры часовым уваходзе ў Праваслаўную Зарубежную Царкву» (слова «расейскую» мэтазгодна прапускала).

12 верасьня 1946 г. наступіла поўнае ўліцьцё Беларускага Праваслаўнага Аб'яднаньня ў агульнае «зарубежніцкае» рэчышча. Вось як апісвае гэтую падзею орган БПА «Зьвіняць Званы Сьвятой Сафіі» (№ 6):

«У выніку далейшай працы Беларускага Праваслаўнага Аб'яднаньня 12 верасьня ў Рэгенсбургу ў царкве Прападобнае Еўфрасіньні князёўны Полацкае адбылася нарада прадстаўнікоў беларускай герархіі, духавенства й вернікаў. На гэтай нарадзе з благавенства намесьніка мітрапаліта Панцеляймона архіэпіскапа Венядзікта Беларускае Праваслаўнае Аб'яднаньне ўзначаліў архіэпіскап Філафей. Гэтым самым была выкананая воля папярэдняга зьезду, які тады прасіў беларускіх эпіскапаў ўзначаліць Беларускае Праваслаўнае Аб'яднаньне. Ранейшая Галоўная Рада БПА была дакамплектаваная новымі сіламі — у яе ўвайшлі беларускія сьвятары».

⁷² Абрамчык Мікола (1903—1970), прэзідэнт Рады БНР у 1947—1970 гг. Быў зацятым праціўнікам пераходу беларускіх эпіскапаў у лона РЗПЦ. Адзін з ініцыятараў адраджэньня БАПЦ у 1948 г.

стойнаю (аўтакефальнаю), бо ў такім выпадку яна сьведама адарвала б сябе ад адзінства з Усяленскаю Царквою і упала б у раскол, і ніякая іншая праваслаўная царква не ўвайшла б зь ёй у малітоўную лучнасьць, як гэта сталася з так званай Украінскай Аўтакефальнай Царквой.

Тая акалічнасьць, што адзінай эмігранцкай царквой, прызнанай Усяленскай праваслаўнай патрыярхіяй, зьяўляецца Расейская Замежная Праваслаўная Царква, ачольваная мітрапалітам Анастасіем, а таксама і тое, што мы апынуліся менавіта на абшарах ёю кіраваных і што духоўна працуем зь першых жа дзён эміграцыі сумесна і ў згодзе зь ёю, паставіла Сабор беларускіх эпіскапаў у неабходнасьць і юрыдычна (кананічна) аб'яднацца зь ёю. Такое аб'яднаньне адбылося 6 траўня 1946 г. (на другі дзень пасьля Праваслаўнага зьезду ў Рэгенсбургу. — **В. П.**) на Саборы эпіскапаў у Мюнхэне. Сабор складаўся з расейскіх, украінскіх, беларускіх і прадстаўніка амэрыканскіх эпіскапаў. На Саборы быў выбраны і зацьверджаны склад Сьв. Синоду з прадстаўнікоў ад кожнай царквы, абумоўлены правы праўленьня кожнай нацыянальнасьцю, агавораныя агульныя мерапрыемствы дзеля разьвіцьця царкоўнага жыцьця ўсёй царквы ў галінах духоўнай асьветы, выдаваньня кніжак і духоўнай літаратуры, місіянэрства і г. д. Апошнія паставы маюць асаблівую вартасьць, бо кожная народнасьць самастойна ня ў стане з розных прычынаў плодна працаваць...»

Інакш кажучы, у разуменьні эпіскапату ня здарылася нічога благога, а наадварот: далучэньне да РЗПЦ зьяўляецца выключным дабрадзействам для беларускай эміграцыі, якая з гэтага часу мае «надзейную» апору ў сваёй цяжкай эмігранцкай долі. «Бяда толькі ў тым, — кажа эпіскап Венядзікт у Палажэньні, — што беларускі актыў дзеіць самастойна і без удзелу беларускага эпіскапату выступіў перад Галоўным Камандаваньнем з мэмарыялам у абарону беларускага народу. У гэтым мэмарыяле, як нам вядома, зусім не гаворыцца аб веры народу і аб тым, што на эміграцыі разам з народам знаходзяцца ўсе яго духоўныя вышэйшыя кіраўнікі ў асобах мітрапаліта і Сабору эпіскапаў, а таксама шмат сьвятароў. Шкада, што аўтары мэмарыялу не знайшлі патрэбы ў такой важнай справе аб'яднацца са сваім эпіскапатам, каб супольнымі сіламі бараніць правы свайго народу...»

Як бачым, эпіскапат зь Беларусі, аб'яднаўшыся з расейскім замежжам, меркаваў аб'яднаць зь ім і ўсю беларускую эміграцыю.

ванай Польскай дзяржаве, што надзелена аўтаномным царкоўным ладам і кіраваньнем, даводзіць сваю цвёрдасьць у веры й годнасьць у царкоўных справах, прасіла Наш Сьвяцейшы Апостальскі й Усяленскі Патрыяршы Прастол паблаславіць і зацьвердзіць яе аўтакефальны лад, беручы пад увагу, што ў новых абставінах палітычнага жыцьця толькі такі лад мог бы задаволіць і забяспечыць ейныя патрэбы». Синод зь любоўю разгледзеў гэтую просьбу, прымаючы пад увагу прадпісаньні сьвятых канонаў, якія ўстанаўляюць, што «лад царкоўных справаў павінен адпавядаць палітычным і грамадзкім формам» (17-е правіла 4-га Ўсяленскага Сабору і 38-е правіла 6-га Ўсяленскага Сабору), і прыняў апафэгму (пастанову) Фоція, якая гучыць так:

«Прыняць, што правы, якія тычацца царкоўных справаў, а асабліва справаў парафіяў, павінны адпавядаць палітычным і адміністрацыйным пераменам, а зь іншага боку, перад патрабаваньнямі кананічнага абавязку, што накладзены на наш Сьвяцейшы Ўсяленскі Прастол, дбаць аб Праваслаўных цэрквах, якія знаходзяцца ў патрэбе; разгледзеўшы таксама факт, зь якім згодна й гісторыя (бо ж напісана, што першае аддзяленьне ад нашага Прастоу Кіеўскай мітраполіі й залежных ад яе праваслаўных мітраполіяў Літвы й Польшчы, а роўным чынам далучэньне іх да Сьвятой Маскоўскай царквы адбылося не паводле ўстаноўленых кананічных правілаў, а таксама не было датрымана ўсё тое, што было ўстаноўлена адносна поўнай царкоўнай аўтаноміі Кіеўскага мітрапаліта, які насіў тытул экзарха Ўсяленскага Прастоу), Наша Годнасьць і Сьвятыя мітрапаліты нашы ў Сьвятым Духу ўлюбёныя браты й суслужыцелі палічылі абавязкам выслухаць прашэньне, зь якім звярнулася да нас Сьвятая Праваслаўная царква ў Польшчы, і даць наша дабраслаўства ды зацьвердзіць яе аўтакефальны й незалежны лад».

Томас сваім зьместам і формай замацоўвае ўнармаваньне такіх кананічна праўных палажэньняў:

1. Томас афіцыйна не надае, а прызнае аўтакефалію Праваслаўнай царквы ў Польшчы. Гэтым пацьвярджаецца права кожнага народу мець сваю краёвую Праваслаўную царкву ў межах свайой самастойнай дзяржавы, пры датрыманьні пэўных кананічных правілаў што да ўнутранага ладу царкоўнага жыцьця ды наяўнасьці іншых перадумаваў для існаваньня царквы на асновах аўтакефаліі. Томасам фактычна пацьверджана правамоцнасьць практыкі самастойнага прагалашаньня аўтакефаліі цэрквамі Грэцыі, Румыніі, Сэрбіі, Альбаніі ды іншых краінаў.

2. Томас афіцыйна не прызнае правамоцнасьці далучэньня ў 1686 г. да Маскоўскай царквы Кіеўскай мітраполіі і, як сказана, залежных ад яе праваслаўных мітраполіяў Літвы й Польшчы. Сама гэтая падстава й дала права Ўсяленскай патрыярхіі прызнаць у межах сваёй кананічнай тэрыторыі аўтакефалію Праваслаўнай царквы ў Польшчы, і ў цяперашні час падобным чынам можа быць прызнана паўнапраўная аўтакефалія Праваслаўных цэркваў Украіны, Беларусі і краін Балты.

Адзначым таксама, што томас Усяленскай патрыярхіі ад 13 лістапада 1924 г. быў зацьверджаны ўсімі ўсходнімі патрыярхамі й першагэархамі аўтакефальных цэркваў (зразумела, акрамя Расейскай) і таму стаўся законам Усяленскай Царквы. Правамоцнасьць палажэньняў томага аб непрызнаньні далучэньня Кіеўскай мітраполіі да Расейскай царквы бачная й зь ліста Ўсяленскага патрыярха Дзімітрыя ў адказ на пасланьне Маскоўскага патрыярха Алексія II (за № 3461 ад 22 лістапада 1990 г.), у якім ставіцца пытаньне аб царкоўнай сытуацыі на Ўкраіне. Патрыярх Дзімітры між іншага піша: «Усяленская патрыярхія прызнае адну кананічную Праваслаўную царкву ў заснаваных патрыяршым і сынадальным спосабам 1593 г. (а не 1686 г.!) межах Вашу Сьвятую царкву...»

Наагул, не існуе ніводнага дакумэнту Ўсяленскай патрыярхіі, які ставіў бы пад сумніў палажэньні томага 1924 г. Калі зьявіўся згаданы ліст патрыярха Дзімітрыя, шмат украінскіх царкоўных дзеячаў і аналітыкаў адзначыла, што сваё прызначэньне томас будзе мець тады, калі царкоўныя сілы на Ўкраіне будуць больш выкрышталізаваныя. Дадамо, што гэты дакумэнт Усяленскай патрыярхіі мае важнае значэньне ня толькі для Украіны, дзе працэсы кансалідацыі нацыянальна арыентаваных праваслаўных царкоўных сілаў актыўна йдуць, а пасяля апошніх палітычных падзеяў на Ўкраіне будуць прысьпешаныя, але, спадзяемся, у недалёкай пэрспэктыве ён будзе важнай асновай для аўтакефаліі й Беларускай Праваслаўнай Царквы на Бацькаўшчыне.

Вельмі паказальным у гэтым сэнсе зьяўляецца так званы эстонскі крызіс 1996 г. — разыходжаньні паміж Маскоўскім і Канстантынопальскім патрыярхатамі ў пытаньні юрысдыкцыі над Праваслаўнай царквой у Эстоніі. Меў ён вельмі востры характар (дайшло нават да часовага парваньня з боку Масквы эўхарыстычнай лучнасьці). Канстантынопальская патрыярхія ў сваіх дакумэнтах — патрыяршым і сынадальным акце адносна рэактывацыі томага 1923 г. аб дараваньні Эстонскай Пра-

васлаўнай царкве аўтаноміі, камунікаце аб царкоўным становішчы ў Эстоніі ды адказе на ліст Маскоўскага патрыярха Алексія — ізноў пацвярджае як сваю юрысдыкцыю ў спрэчных пытаннях паміж Праваслаўнымі цэрквамі Ўсходняй і Цэнтральнай Эўропы, для якіх Канстантынопальскі патрыярхат — Царква-Маці, так і права кожнага праваслаўнага народу, асабліва пасля набыцця ім дзяржаўнай незалежнасці, на царкоўную аўтакефалію ці аўтаномію. «Гэта звычайная справа — мяняць царкоўныя межы, калі адбываюцца палітычныя ці адміністрацыйныя змены». Такое выказванне Канстантынопальскага патрыярха Фоція (IX стагоддзедзе), ведамага як «мудрэйшы з патрыярхаў» і, нагадаем, галоўнага ідэолага ўсходняга праваслаўя, узятая ў якасці эпіграфа да акту 1996 г., якім была даравана аўтаномія Эстонскай Праваслаўнай царкве.

Як бачым, няма ніякіх дагматычных, багаслоўскіх і кананічных прычынаў, каб і наш пакутны і набожны народ на Бацькаўшчыне, а тым больш у дыяспары, ня меў свае прызнанае ўсім праваслаўным сьветам аўтакефальнае праваслаўнае царквы, а наадварот, для гэтага ёсць усе падставы й патрабаванні як царкоўна-кананічнага, так і гістарычнага характару.

Аўтаномныя цэрквы

Аўтаномныя цэрквы маюць значную ступень самастойнасці, але ў іх няма сваёй апостальскай пераемнасці ў епіскапаце, і іхнага першагерарха пастаўляюць герархі кірыархальнай царквы. Асноваю для абвешчання аўтаноміі царквы могуць быць такія фактары, як знаходжанне вернікаў у іншай дзяржаве, геаграфічная аддаленасць ці этнічная своеасабліваць. Гістарычна абвешчанне царквой аўтаноміі йшло за набыццём палітычнай самастойнасці дзяржавы, у якой яна знаходзіцца. Статус аўтаномнае царквы пераходны й мае тэндэнцыю або перарастаць у аўтакефалію, або ператварацца ў звычайную мітрапалічую акругу ці проста эпархію. Цяпер ёсць тры аўтаномныя цэрквы: старажытная Сынайская Ерусалімскага патрыярхату, Фінская ў складзе Канстантынопальскага патрыярхату й Японская Маскоўскага патрыярхату. Да гэтага статусу набліжаецца Украінская Праваслаўная Царква Канстантынопальскага патрыярхату (Украінская Праваслаўная Царква Маскоўскага патрыярхату знаходзіцца «на правах аўтаноміі»). Праваслаўнай царкве на Беларусі Масква не дала нават і такога сьціплага статусу.

ТРАДЫЦЫЯ СЬВЯТОЙ ЕЎФРАСІНЬНІ ПОЛАЦКАЙ⁷⁸ НА ЭМІГРАЦЫІ

Культ Сьв. Еўфрасіньні паўстаў і разьвіваўся спакойна й шчыра, але мэтазгодна, як, зрэшты, і ўсё, што рабілася на эміграцыі. Пачыналася, аднаўлялася, папраўлялася тое, што было на Бацькаўшчыне ці то забароненае, ці то знарок забытанае, ці то проста занядбанае. На эміграцыі аднавілася вывучэньне Скарыніяны ды літаратурнае спадчыны забароненых на Беларусі пісьменьнікаў; гэтта прынялі новае праўдзівае насвятленьне старонкі беларускае гісторыі; гэтта пачалося адраджэньне беларускае царквы ды ажыўленьне памяці аб беларускіх сьвятых. Гэтак сталася і з культам ці, нават лепш сказаць, ушанаваньнем Сьв. Еўфрасіньні Полацкай.

Першым такім ушанаваньнем была пабудова ў 1946 г. першае царквы ў імя Еўфрасіньні ў прадмесьці старога нямецкага гораду Рэгенсбургу.

Вось як пісалася пра гэтае гістарычнае пачынаньне ў тагачаснай эмігранцкай прэсе:

У пачатку 1946 г. ... «Нарадзілася думка пабудаваньня свае ўласныя сьвятыні. Невялікай групай вернікаў ініцыяцыя пачыналася. Была наладжаная добраахвотная зборка ахвяраваньняў на пабудову царквы. Вернікі адгукнуліся вельмі шчыра, ахвяроўваючы часам свой астатні цяжка запрацаваны грош ...Быў закуплены матар'ял, і ў вылёту вуліцы беларускага пасёлку хутка вырас прыгожы новы драўляны будынак — Беларуская праваслаўная царква ў імя беларускае патронкі Сьвятой Еўфрасіньні князеўны Полацкае. Трэба адзначыць, што нашыя вернікі ня толькі злажылі ахвяру ў грошах, але і сваёй працай прычыніліся да таго, што на працягу чатырох тыдняў царква была гатова. Гэтым яны яшчэ раз задакумэнтавалі сваю глыбокую веру ў Бога і накіравалі перад усім сьветам высакаяскасную хрысьціянскую мараль, якую носіць у сваім сэрцы ўвесь беларускі народ. Вялікдзень беларусы спаткалі ў сва-

⁷⁸ На эміграцыі не было ўніформнага напісаньня імя Еўфрасіньні — пісалася Эўфрасіньня, і Эўфрасіня, і Епрасіньня, і Аўфрасіньня, і нават Апрасіня. У гэтым артыкуле ўжываецца найбольш распаўсюджаная форма — Еўфрасіньня. У цытатах захоўваецца форма аўтара.

ёй сьвятыні. У Вялікі Чацьвер была асьвечаная новапаўсталая сьвятыня...» («Зьвіняць Званы Сьвятой Сафіі». № 4, трав. 1946. С. 34—35).

Крыху пазьней, у часапісе «Сіла Веры» (№ 2, 1949 г.), падаецца невялікі агляд беларускага царкоўнага жыцця ў Заходняй Нямеччыне, дзе між іншага пішацца:

«У Рэгенсбургу беларусы пабудавалі драўляную царкву і асьвяцілі яе ў чэсьць Сьв. Прападобнай Еўфрасіньні Полацкае. У царкве былі абразы Сьв. Еўфрасіньні і Жыровіцкае Божае Маці...

...У Остэргофэне ў царкве знаходзіўся вялікіх памераў абраз Сьв. Еўфрасіньні...

...У Ватэнштэце існавала Праваслаўнае брацтва Сьв. Еўфрасіньні...»

Абразы для Рэгенсбургскай царквы пісала беларуская мастачка Лідзія Каліноўская. Яна ж напісала і невялікую ікону Сьв. Еўфрасіньні.

Царква гэтая праіснавала нядоўга. У канцы 1940-х — пачатку 1950-х гг. пачаліся выезды беларусаў зь Нямеччыны, зь лягероў перамешчаных асобаў у краіны сталага пасяленьня. Будынак царквы ў 1949 г. перанялі нямецкія эвангелісты. Шмат з былых парафіянаў гэтай першай беларускай царквы ў гонар Сьв. Еўфрасіньні эмігравала ў Амэрыку. Частка зь іх, уключна зь яе заснавальнікам айцом Мікалаем Лапіцкім, апынулася ў невялікім гарадку ў штаце Нью-Джэрзі Саўт-Рывэры. Туды ж айцец М. Лапіцкі перавёз і частку царкоўных рэчаў і некаторыя іконы.

У 1950 г. у Саўт-Рывэры заснавалася парафія Сьв. Еўфрасіньні Полацкай, якая як бы сталася спадкаемцай, праз асобу айца Лапіцкага, той першай, Рэгенсбургскай царквы. У 1953 г. парафія набыла свой першы царкоўны будынак. Найбольшым дасягненьнем парафіі, аднак, была пабудова новае царквы, якая пачалася ў 1968 г. — у нядзелю 22 верасьня адбылася ўрачыстая закладка і высьвячэньне вуглавога камня, у які была ўложаная урна з адпаведнымі дакумэнтамі й здымкамі. Будова гэтай прыгожай царквы ў беларускім стылі скончылася ў 1972 г., і першая служба ў новай царкве адбылася 29 ліпеня 1972 г.

Як і першая царква Сьв. Еўфрасіньні ў Рэгенсбургу, так і гэтая была пабудаваная і абсталяваная цалкам ахвярнасьцю вернікаў, якія шчыра ўкладалі працу, энэргію і любоў у гонар сваёй патронкі. Гэтак, прыкладам, была заказаная няведамаму мастаку новая ікона Сьв. Еўфрасіньні для іканастасу. На ікону

ахвяравала 350 даляраў парафіянка Вольга Дашкевіч. Паводле гэтай новай іконы на фронце царквы мастак Алег Махнюк выклаў мазаіку — абраз Сьв. Еўфрасіньні.

Дарэчы, А.Махнюк ахвяраваў сваю працу і на выкананьне цудоўнага іканастасу й купалу.

Вельмі зьмястоўная й грунтоўная інфармацыя пра гісторыю гэтай парафіі пададзена ў юбілярнай публікацыі «Памятная кніга 1950 — 1975» (выдадзена ў Саўт-Рывэрз).

Першынство на амэрыканскім кантынэнце, аднак, сьцьвярджае Беларуска праваслаўная царква імя Сьв. Еўфрасіньні Полацкай у Таронта, якая заснавалася ў 1950 г., і першыя багаслужбы пачаліся ў месяцы траўні. У 1953 г. парафія купляе свой першы собскі будынак, а ў 1957 г. царква набывае свой сучасны будынак, які ў 1966—1968 гг. грунтоўна аднаўляецца і дабудоўваецца царкоўная заля.

І яшчэ адна парафія, якая існавала ў Лёндане ад 1945—1946 гг. і належала да польскага епіскапа Савы, у 1967 ці 1968 г., аднак, калі ў Лёндане зьявіўся айцец Вялікі, была названая ў імя Сьв. Еўфрасіньні Полацкай. Службы адбываюцца ў Англіканскай царкве ў Гамэрсьміце, у прадмесьці Лёндану.

Як бачым, на эміграцыі была ладная колькасьць брацтваў, парафіяў, цэркваў, якія былі названыя ў імя Сьв. Еўфрасіньні Полацкай, аднак гэтаксама і кожная іншая беларуская царква ўшаноўвае імя Еўфрасіньні. У Яе дзень, 23 траўня, адбываюцца малебны, напісаныя прыгожыя абразы-іконы, акафэсты, малітвы да Сьв. Еўфрасіньні. Кожная беларуская царква на эміграцыі мае ікону Сьв. Еўфрасіньні ці то вялікую ў іканастасе, ці то меншую на аналоі, на прыстольлі.

Першая невялікая ікона была пісаная ў 1945 г. беларускай мастачкай Лідзіяй Каліноўскай, як ужо ўспаміналася, для новапабудаванай царквы ў Рэгенсбургу. Лёс гэтай іконы, на жаль, цяпер няведамы, як няведама, што сталася з вышэйўспамінанай вялікай іконай Сьв. Еўфрасіньні, што была ў беларускай царкве ў Остэргофэне.

Пазнейшыя іконы пісаліся ўжо для цэркваў у краінах новага пасяленьня беларусаў у Амэрыцы, Канадзе, Англіі, Аўстраліі. Іконы гэтыя цудоўна выкананыя, калярытыя, без сумлеву, былі натхнёныя шыракаведамай на Беларусі гравюрай XIX ст. са старадаўняга абразу, які знаходзіўся ў Спасаўскім манастыры ў Полацку. Яшчэ ў канцы 1940-х гг. былі выдадзеныя Жыровіцкім Праваслаўным брацтвам паштоўкі з выявай Сьв. Еўфрасіньні, копіяй гэтай гравюры. Сьвятая намаляваная тут ва

ўвесь рост. У правай руцэ трымае Еўфрасіньнеўскі Крыж, а ў левай — лілею. На галаве карона, а над галавой два анёлы трымаюць яшчэ адну карону. Стаіць Сьвятая на хмарцы, а пад ёй распасьціраецца панарама Полацку. У большай ці меншай ступені некаторыя з гэтых атрыбутаў ці то паўтараюцца, ці то адсутнічаюць на абразях, што аздабляюць беларускія цэрквы, у залежнасьці ад кампазыцыі і інтэрпрэтацыі мастака-ікананісца.

Цяжка цяпер ужо ўстанавіць з пэўнасьцю храналёгію абразоў, але мы пастараемся ахарактарызаваць і прыблізна ўдакладніць час іх напісаньня.

Ікона, якая праўдападобна самай першай упрыгожыла беларускую царкву на амэрыканскім кантынэнце, была напісаная недзе ў 1960 г. беларускім мастаком Зьмітрам Чайкоўскім для Беларускай аўтакефальнай царквы Сьв. Кірылы Тураўскага ў Нью-Ёрку. Ікона гэтая, выкананая ў спакойных блакітных колерах з жоўтым арэолам, своеасаблівая, адметная і мала падобная да раней успомненай полацкай гравюры. Сьв. Еўфрасіньня тут з энэргічным, разумным, але пакорым тварам, хутчэй манахка — трымае ў правай руцэ вельмі выразны Еўфрасіньнеўскі Крыж, на якім нават каменьчыкі відаць.

У 1961 г. была намаляваная ікона для Беларускай аўтакефальнай царквы Жыровіцкай Божай Маці ў Кліўлэндзе. Маляваў яе ікананісец украінец, стары эмігрант. Тут Сьв. Еўфрасіньня — Сьвятая, нават падобная да іконы Багародзіцы Адыгітрыі. Ці выпадкова, ці мастак ведаў жыцьццяпіс Еўфрасіньні?

Далей ідзе група зусім амаль падобных іконаў, відавочна, копіяў адна аднэй, зь невялікімі дэталямі-адрозьненьнямі. Гэтая група найбольш падобная да полацкае гравюры. Характэрна, аднак, што на іх Еўфрасіньня стаіць на зямлі, а не на хмарцы.

Першая з гэтай групы, выглядае, была пісаная айцом Аляксандрам Яскжэвічам, беларусам зь Віленшчыны, для Беларускай царквы Сьв. Юрыя ў Чыкага з нагоды высьвячэньня новага іканастасу ў 1968 г. Панарамы Полацку на гэтым абразе няма.

У 1971 г., як ужо ўспаміналася, была напісаная ікона для новапабудаванай царквы Сьв. Еўфрасіньні ў Саўт-Рывэры. З гэтай іконы была зробленая рэпрадукцыя-іконка, на адвароце якой была пададзеная кароткая інфармацыя пра Еўфрасіньню. Іконка гэтая шырока распаўсюджвалася, і яе можна бачыць у шмат якіх беларускіх хатах.

Відавочнай копіяй саўт-рывэрскай іконы зьяўляецца ікона ў Беларускай царкве Кірылы Тураўскага ў Рычманд Гіл, Нью-Ёрк. З аднэй розьніцай, што на ёй няма панарамы Полацку, якая

ёсьць на саўт-рывэрскай. Рэпрадукцыя гэтай іконы гэтаксама знаходзіцца і ў Беларускай аўтакефальнай царкве Кірылы Тураўскага ў Таронта, Канада.

У 1988 г., з нагоды адзначэння 1000-годдзя Хрысціянства на Беларусі, айцец Канстанцін Бандарук напісаў некалькі іконкаў, выдавочна, маючы за ўзор саўт-рывэрскую ікону. Адна з гэтых іконкаў была ў часе сьвяткавання падараваная грэцкаму епіскапу.

У 1975 г. была напісаная ікона для Беларускай праваслаўнай аўтакефальнай царквы Жыровіцкай Божай Маці ў Гайлэнд Парку, у штаце Нью-Джэрзі. Ікону пісала матушка Вера Кубраўцова з Беласточчыны. Уплыў папярэдніх іконаў тут выдавочны, хоць дэталі крыжа, жывейшы фон і асабліва твар Сьв. Еўфрасіньні адрозьніваюць гэтую ікону ад іншых, надаючы ёй цяплейшы, беларускі, нават сымбалічны характар — над Полацкам узыходзіць сонца — Сьвятая Еўфрасіньня. Матушка Вера напісала гэтаксама ікону для Беларускай аўтакефальнай царквы Жыровіцкай Божай Маці ў Манчэстэры, у Англіі.

Зусім адрознай па стылю і кампазыцыі зьяўляецца ікона Сьв. Еўфрасіньні, выкананая ў сярэдзіне 1960-х гг. манахам з Яблагінскага манастыра, што ў Беласточчыне, для Беларускае царквы Сьв. Еўфрасіньні ў Таронта. Гэта адзіная ікона, якая ня мае Еўфрасіньнеўскага Крыжа. І Еўфрасіньня тут хутчэй падобна да князеўны.

На асобнае мейсца, зразумела, трэба паставіць іконку Сьв. Еўфрасіньні, якую ў 1973 г. выканаў на срэбры ведамы скульптар-мэдаліст Пол Вінчэ. Іконка, якую заказаў Міхась Белямук, на адзначэньне 800-х угодкаў сьмерці Сьв. Еўфрасіньні, выйшла ў абмежаванай колькасьці, 300 экзэмпляраў. Кожны з пашпартам, нумараваны і з подпісам мастака. Вытанчаныя рысы і постаць Еўфрасіньні тут не пазбаўлены пэўнай дынамічнасьці. І срэбра тут не халодны мэтал, а цудоўны сродак рэльефнага ажыццяўленьня вобразу Сьвятой.

Ня меншай пашанай за абразы карыстаецца і Крыж Сьв. Еўфрасіньні. Шматлікія царквы, асабліва беларускія аўтакефальныя, маюць над сваімі храмамі Еўфрасіньнеўскі Крыж, ды ўсярэдзіне, на іканастасе.

Артыкулы пра крыж пачалі зьяўляцца ў беларускім эміграцыйным друку рана, у сярэдзіне 1940-х гг. «Зьвіняць Званы Сьв. Сафіі» — часопіс праваслаўных беларусаў, які пачаў выдавацца ў лютым 1946 г., шмат увагі прысьвяціў Еўфрасіньні. У першым жа нумары быў зьмястоўны артыкул Юркі Віцьбіча,

галоўнага рэдактара часопісу, «Сьвяты Крыж Прападобнай Еўфрасіньні». Пра крыж пісалі айцец Чэслаў Сіповіч, Вацлаў Пануцэвіч, Міхась Белямук і іншыя.

У 1966 г. Беларускі Інстытут Навукі і Мастацтва ў Нью-Ёрку выдаў прыгожую каляровую паштоўку Еўфрасіньнеўскага Крыжа, якая пасья служыла для ілюстраваньня шмат якіх публікацыяў і ўзорам да шматлікіх абразоў і малюнкаў.

У 1988 г. у Канадзкай мясцовасьці Мідлэнд у Прощчы Пакутнікаў быў пастаўлены Беларускі Памятны Крыж Тысячагодзьдзя Хрысьціянства на Беларусі — формы Крыжа Сьв. Еўфрасіньні. Да гэтага крыжа робяцца штогадовыя беларускія пільгрымкі са шчырымі малітвамі за Беларусь і беларускі народ.

У гэтым жа юбілейным годзе былі выдадзеныя і адмысловыя паштовыя значкі ды канвэрты з выявай крыжа.

Беларускія мастакі на эміграцыі гэтаксам ушаноўвалі памяць Еўфрасіньні Полацкай сваімі творамі.

Івонка Шыманец-Сурвілла прысьвяціла дзье свае працы слаўнай палачанцы — вялікі абраз Сьв. Еўфрасіньні маляваны алеем у 1975 г. і цудоўны дрэварыт у 1985 г., адбіты ў колькасьці 12 экзэмпляраў.

Стылізаваны абраз Галіны Русак, маляваны ў пачатку 1990-х гг., акрамя постаці Еўфрасіньні Полацкай мае яшчэ й прыгожыя словы з жыцьцяпісу Сьвятой: *«Шчасьлівае ты места Полацкае, што ўзрасьціла Такі Паростак — найпадобнейшую Эўфрасіньню! Шчасны люд, што жыве ў месцы тым! Шчасныя бацькі Яе!»*.

Места Полацкае ўзрасьціла ці адзін паростак і шмат пацярпела на працягу гісторыі. Якраз гэтаму і прысьвяціў Уладзімір Шыманец свой малюнак 1974 г. «Апотэоза Полацкага Сафійскага Сабору», дзе лунае і выява Еўфрасіньні.

У карціне-трыпціху «Любоў, Вера і Надзея» мастачка Станіслаў Тамара выражае вобразам Еўфрасіньні і веру, і надзею ў свабоду, і далейшыя памыслы лёс Беларусі.

Ня быў бы гэты кароткі агляд поўны, каб не ўспамянуць і высілкі беларускіх аўтараў-дасьледнікаў на эміграцыі ў аднаўленьні і пашырэнні культу Сьв. Еўфрасіньні.

Першынство тут хіба трэба аддаць Юрку Віцьбічу, які, як ужо ўспаміналася, у сярэдзіне 1940-х гг. пачаў папулярызаваць імя Еўфрасіньні ў друку.

Самае паважнае месца ў вывучэньні і беларускай інтэрпрэтацыі жыцьця Сьвятой займае, без сумлеву, кніга айца Льва

Гарошкі «Сьв. Еўфрасіня-Прадслава Полацкая патронка Беларусі», якая была выдадзена Беларускай Рэлігійнай Місіяй у Парыжы ў 1949 г. Гэта першая беларуская манаграфія аб Сьв. Еўфрасіньні. Кніга гэтая была перавыдадзена ў Менску ў 1996 г. з дапаўненнямі іншых артыкулаў айца Гарошкі.

Сярод іншых аўтараў-дасьледнікаў трэба адзначыць Вацлава Пануцэвіча, айца Чэслава Сіповіча, айца Аляксандра Надсона, Галіну Русак⁷⁹, маладога дасьледніка П. Костэра, якія ў мовах беларускай, французскай, ангельскай пісалі пра нашу Сьвятую для нас і цэламу сьвету да ведама і шанаваньня.

Беларуская эміграцыя ўсячасна носіць у сэрцы Сьвятое імя Еўфрасіньні, шануе і любіць Яе як частку сапраўды чыстага, беларускага, як частку свае душы.

Да зьбіраньня матэрыялаў і інфармацыі да гэтага артыкулу прычыніліся наступныя асобы, за што ім выносіцца шчырае падзяка: айцец Васіль Андрасюк, Уладыка Мікалай, спадарства Надзя і Янка Запруднікі, Люда і Алег Махнюкі, спадарства Пашкевічы з Таронта, спадарыні Івонка Сурвілла, Галіна Русак, Тамара Кольба, Ірэна Рагалевіч, Лёля Міхалюк, Лянгіна Брылеўская, спадары Алекс Сільвановіч, Васіль Шчэцька, Міхась Сенька, Віталі Цярпіцкі, Мікола Латушкін, Юрка Васілеўскі.

⁷⁹ Дарэчы тут зазначыць, што Галіна Русак гэтакаса падрыхтавала вялікую манаграфію ў ангельскай мове «Мастацтва і архітэктура Полацкага княства», якая чакае выдаўца, і артыкул «Сьвятаспасаўская Царква», што ўжо ў друку (у сакавіковым нумары, 1999 г., Buzantinaslavica).

**РЭЛІГІЙНАЕ ЖЫЦЬЦЁ.
СВЯТАРЫ.
ВЕРНІКІ**

**ВЫБРАННАЯ БІБЛІАГРАФІЯ ГАЗЭТАЎ
«БАЦЬКАЎШЧЫНА» І «БЕЛАРУС»¹**

А.

Яшчэ адзін змагар жыцьцёвы скончыў шлях [айцец Хведар Данілюк].

«Бацькаўшчына». № 31—32 (515—516), 14 жніўня 1960. С. 7.

Уладыка Васіль, айцец Сьцяпан Войтанка, В. Войтанка, М. Гарошка, Барыс Данілюк, К. Кіслы, Д. Клінцэвіч, Ул. Курыла, Ф. Кушаль, К. Мерляк, А. Стагановіч, М. Тулейка.

А. А.

Беларуская грамада ў Рокфардзе.

«Беларус». № 348, чэрвень 1988. С. 7.

А. Валах, Уладыка Васіль, айцец Мацей Сямашка, І. Валюкевіч, С. Марціновіч, айцец П. Ясько.

Абабурка, Ян, мітрафорны пратаіерэй.

Падзяка [за спачуваньне з прычыны сьмерці матушкі Кацярыны].

«Беларус». № 331, кастрычнік-лістапад 1986. С. 8.

Аб Беларусі на Міжнародным Касьцельным Кангрэсе. III Кангрэс «Касьцёл у бядзе» ў Кэнігштайн (Нямеччына).

«Бацькаўшчына». № 45 (176), 17 лістапада 1953. С. 4.

Айцец Абрантовіч, айцец Кавэлярт, біскуп Неманцэвіч, біскуп Слосканс, кардынал Тыссэран.

¹ Пры канцы кожнай пазыцыі пералічваюцца імёны, што згадваюцца ў дадзеным артыкуле. Артаграфія арыгіналу захоўваецца.

Абвесткі Жаночага Манастыра БАПЦ: Наштовыя маркі. Летняя школа. Народная кніжня. Малітоўнік. Сьвята Прадславы.

«Беларус». № 130, люты 1968. С. 6.

Янка Чыжык.

Абкраданьне цэркваў спыненае.

«Беларус». № 342, сьнежань 1987. С. 3.

Абрамчык, Мікола.

На юбілей Айца Робэрта.

«Бацькаўшчына». № 21 (303), 20 траўня 1956. С. 1.

Партрэт айца Робэрта.

Абсэрватар.

Падвойны юбілей Мітрапаліта Андрэя.

«Беларус». № 220, жнівень 1975. С. 3.

Уладыка Андрэй, айцец Аляксандар, Юрка Азарка, айцец Янка Абабурка, М. Баяроўскі, уладыка Васіль, Мікалай Войтанка, М. Гарошка, Гралеўскі, В. Жук-Грышкевіч, Янка Запруднік, В. Косараў, айцец А. Кулакоўскі, Янка Калбаса, спадарства Каханоўскія, П. Кашкода, Кастусь Кіслы, К. Калоша, айцец М. Мігай, С. Махахэй, уладыка Мікалай, айцец Максім, айцец Янка Пекарскі, Адам Пракаповіч, уладыка Сяргей, Міхась Страпко, Язэп Сажыч, В. Семянчук, А. Смаршчок, Язэп Строк, Черны, А. Шукелойць, айцец А. Яноўскі, М. Ягаўдзік.

Агульны зьезд БАПЦ у Ангельшчыне.

«Беларус». № 139, лістапад 1968. С. 5.

Айцец Янка Абабурка, уладыка Андрэй, уладыка Васіль, Хв. Кажановіч, Я. Калбаса, Б. Кляйноў, Хв. Лемяшонак, уладыка Мікалай, Я. Міхалюк, айцец А. Смаршчок.

А-дар.

У 40-ы дзень сьмерці пратаіерэя Палякова.

«Бацькаўшчына». № 2 (602), 24 лютага 1963. С. 3.

Адзінаццаты Кангрэс «Царква ў бядзе».

«Бацькаўшчына». № 40 (575), 1 кастрычніка 1961. С. 4.

Айцец Леў Гарошка, біскуп Чэслаў Сіповіч.

Адзін з парахвіянаў.

Сьв. памяці пратадыякан Калістрат Савіцкі.

«Беларус». № 194, чэрвень 1973. С. 5.

Ад Кансысторыі БАПЦ.

«Беларус». № 200, сьнежань 1973. С. 2.

Да справы куплі царкоўнага будынку ў мястэчку Дораты.

Расьціслаў Войтанка, айцец В. Кендыш, Клемэнт Лісіцкі, Аўген Лысюк, Васіль Русак, айцец Карп Стар, Матрона Юркоўская, Дзімітр Юркоўскі.

Адкліканьне прызнаньня БАПЦ.

«Бацькаўшчына». № 15 (59), 18 жніўня 1949. С. 4.

Адозва [Архіепіскапа Мікалая да суайчыньнікаў з заклікам улучыцца ў Фонд Дапамогі Ахвярам Чарнобыля ў Беларусі].

Подпіс: Ваш у Хрысьце Архіепіскап Мікалай, Першагіерарх БАПЦ, Старшыня Фонду Дапамогі Ахвярам Чарнобыля ў Беларусі.

«Беларус». № 366, студзень 1990. С. 1.

Ад рэдакцыі: Епіскапства айца Бруцкага шырака аспрэчваецца сярод вернікаў БАПЦ.

«Беларус». № 296, студзень 1982. С. 3.

А. 3.

Ксёндз Гадлеўскі на фоне гістарычных падзеяў.

«Бацькаўшчына». № 5 (632), жнівень-верасень 1965. С. 5, 7.

А. 3.

Чатырнаццаты Кангрэс «Царква ў бядзе».

«Бацькаўшчына». № 9—10 (623—624), жнівень 1964. С. 3.

Айцец Леў Гарошка, пралат Ул. Салавей, біскуп Ч. Сіповіч, айцец Р. Тамушанскі.

Айцец А. Надсон — Апостальскі Візытатар.

«Беларус». № 330, верасень 1986. С. 2.

Айцец Маскалік Доктарам філялёгіі.

«Бацькаўшчына». № 33 (469), 6 верасня 1959. С. 3.

Айцец Рабэрт Тамушанскі — доктар філялягічных навукаў.

«Беларус». № 210, кастрычнік 1974. С. 5.

Дысэртацыя «Loanword» in Middle Byelorussian» («Нямецкія запазычаныя ў беларускай мове Сярэднявечча»).

А. К.

Апякунка Беларусі [Сьв. Еўфрасіньня — Прудслава Полацкая].

«Беларус». № 4 (10), 14 чэрвеня 1952. С. 3.

А. К.

Да беларусізацыі БАПЦарквы. Адказ спадару А. Будзічу.

«Бацькаўшчына». № 10 (494), 6 сакавіка 1960. С. 3.

М. Куліковіч, М. Равенскі.

А. К-а.

Кардынал Міндшэнты ў Мэльбурне.

«Беларус». № 213, студзень 1975. С. 3.

А. К-а.

Нештодзённая зьява.

«Беларус». № 258, кастрычнік 1978. С. 3.

Беларускі прапаведнік-баптысты Іван Панцэвіч у Мэльбурне.
Янка Станкевіч.

Акавіты, У.

Парафіяльнае сьвята. (3 жыцьця ў Аўстраліі.)

«Беларус». № 405, верасень 1993. С. 7.

Акавіты, У.

Парафіяльнае сьвята ў Адэлайдзе.

«Беларус». № 426, жнівень 1995. С. 5.

Акавіты, У.

Сьвята Патронаў (Адэлайда).

«Беларус». № 372, жнівень 1990. С. 8.

Сьвята сьв. апосталаў Пятра й Паўла.

Акавіты, У.

Тысячагодзьдзе хрысьціянства. (3 жыцьця ў Адэлайдзе).

«Беларус». № 350, жнівень 1988. С. 4.

Вольга Бурнос, айцец Міхаіл Бурнос, Віктар Зелянеўскі, Ляра Кандрусік, Мікалай Кандрусік, Юльен Кандрусік, айцец Кулакоўскі, К. Станкевіч, А. Шыдлоўскі.

Акавіты, У.

Храмавае сьвята. (3 жыцця ў Адэлайдзе, Аўстралія.)

«Беларус». № 362, верасень 1989. С. 5.

Айцец Міхась Бурнос, Віктар Зелянеўскі, Ул. Калесьніковіч, пратаіерэй Пётр Касацкі, айцец Аляксандар Кулакоўскі.

«Акафіст за ўпакой памершых», выд. Міколы Прускага, пераклад Міхася Міцкевіча, рэд. айца Аляксандра Яноўскага.

«Беларус». № 327, сакавік-ліпень 1985. С. 8.

Акула, К.

Даўно патрэбная кніга. («Службоўнік» Высокапачэснага Архіепіскапа Мікалая.)

«Беларус». № 277, травень 1980. С. 5.

Акула, К.

Парахвіяльны сход БАПЦ у Тароньце.

«Беларус». № 252, красавік 1978. С. 4.

Я. Бруцкі, Мікола Ганько, Марыя Ганько, В. Касьцюковіч, В. Кірка, айцец Максім, В. Навіцкі, Б. Рагуля, Я. Сажыч, М. Стальмашонак, А. Харавец, В. Цялеш, П. Шышко.

Акула, К.

Спачатку патрэбны быў пастыр... [Архімандрыт Мікалай — Міхась Мацукевіч].

«Беларус». № 122, чэрвень 1967. С. 3.

Акула, К.

Сход парафіі БАПЦ у Тароньце.

«Беларус». № 318, красавік 1984. С. 4.

А. Будніцкі, Юльянка Грыцук, Марыя й Мікола Ганько, Барыс Кірка, Т. Курбат, В. Касьцюковіч, архіепіскап Мікалай, Валяр'ян Навіцкі, Барыс Рагуля, Рудніцкі, Саўка, Н. Сільвановіч, А. Харавец, Ул. Цялеш.

Акула, К.

Угодкі хіратаніі Ўладыкі Мікалая.

«Беларус», № 254, чэрвень 1978. С. 1.

Я. Бруцкі, Марыя Войтанка, Мікола й Марыя Ганько, В. Жук-Грышкевіч, В. Касцюковіч, Б. Лішчонак, А. Маркевіч, айцец Максім, Вера Радэк, Я. Скурат, рэгент Слаўко, М. Стальмашонак, Ліда Цялеш.

Акула, К.

Юбілей Першагіерарха БАПЦ.

«Беларус». № 337, ліпень 1987. С. 3.

Надзя Баран, А. Быхавец, К. Варабей, Марыя Ганько, Мікола Ганько, прэм'ер Канады Браян Малроні, В. Пляскач, архіепіскап Мікалай, Аня Мышкоўская, Н. Навіцкая, А. Нікановіч, Вера Радэк, А. Радэнкавіч, Рыта Рудніцкая, В. Русак, Я. Сажыч, Марыя Саўка, Н. Сільвановіч, Люся Сільвановіч, Ванда Сільвановіч, Аня Харэвіч, Ліда Цялеш, Ул. Цялеш, К. Шаршуновіч, Крыстына Эдэленбос, Таня Эдэленбос.

Аляксандар, айцец.

Падзяка.

«Беларус». № 312, жнівень-верасень 1983. С. 2.

Удзячнасьць за адзначэньне 10-годзьдзя служэньня ў парахвіі.

А. М.

Выясненьне. (Хто разабраў грошы?)

«Беларус». № 305, кастрычнік 1982. С. 5.

К. Варабей, А. Міцкевіч, Ул. Русак, Р. Станкевіч.

Андрэй, Мітрапаліт.

Падзяка.

«Беларус». № 239, сакавік 1977. С. 4.

Падзяка суродзічам за апеку й спачуваньні.

Сп-ва Гумен, В. Дурэйка, Іра Сьмірноў-Каляда, М. Ягаўдзік.

Антоні — «мітрапаліт Мінскі і Беларускі».

«Беларус». № 226—227, люты-сакавік 1976. С. 1.

Апостальскі Візытатар для беларусаў.

«Бацькаўшчына». № 14—15 (145—146), Вялікдзень 1953. С. 2.

Балеслаў Слосканс.

Апошняя кніга айца Льва Гарошкі. (Айцец Леў Гарош-ка. «Навука й Рэлігія». Рым, 1977.)

«Беларус». № 255—256, ліпень-жнівень 1978. С. 5.

Архібіскуп Кандрусевіч разумее патрэбы беларусаў.

«Беларус». № 399, сакавік 1993. С. 5.

Архіпастырскае Каляднае Пасланьне.

Подпісы: Сьмірэнны Архіепіскап Сяргей, Сьмірэнны Епіскап Васілі.

«Беларус». № 4 (536—537), 25 сьнежня 1951. С. 1.

Архіпастырскае Каляднае Пасланьне.

Подпісы: Архіепіскап Сяргей, Архіепіскап Васіль.

«Бацькаўшчына». № 1—2 (536—537), Праваслаўныя Каляды, 7 студзеня 1961. С. 1.

Архіпастырскі Ліст.

Подпіс: Архіепіскап Мікалай.

«Беларус». № 311, чэрвень-ліпень 1983. С. 1.

Архіпастырскі Ліст Епіскапа Чэслава Сіновіча, Візытатара Беларусаў-Каталікоў.

Подпіс: Часлаў Сіновіч, Біскуп тытулярны Марыямітанскі, Візытатар Беларусаў.

«Бацькаўшчына». № 4 (604), Вялікдзень 1963. С. 1.

«Архіепіскап Беларусі» ў Папы.

«Беларус». № 80, лістапад 1963. С. 1.

Папа Рымскі Павел VI, Архіепіскап Мінскі і ўсёй Беларусі Нікадым.

Архіепіскап Сяргей адышоў на вечны супачынак.

«Беларус». № 175, лістапад 1971. С. 1.

Асімовіч, І.

Несумленная хлусьня. (Ліст із ЗША.)

«Бацькаўшчына». № 20 (406), 18 траўня 1958. С. 4.

Несумленнасьць пратаіерэя М. Лапцкага.

Айцец Рэшэць, айцец Тарасэвіч.

Аснова беларускамоўнай багаслужбы.

«Беларус». № 402, чэрвень-ліпень 1993. С. 2.

Асобным выданнем выйшла праца Вацлава Пануцэвіча «375 угодкі Берасьцейскае вуні: 1596—1971 гг.». Чыкага, 1972. 140 с.

«Беларус». № 187, лістапад 1972. С. 6.

Асьветчаныя Парафіяльнае Рады парафії БАПЦ сьв. Кірылы Тураўскага ў Тароньце.

Подпіс: Архіепіскап Мікалай, Марыя Ганько, Мікола Ганько, Ул. Цялеш.

«Беларус». № 321, ліпень-жнівень 1984. С. 7.

Зьмітро Курыловіч, Максім Таўпека, Ніна Чорная, П. Шышко.

Аўстралійскі Беларус.

Новыя епіскапы. (Гістарычныя падзеі ў БАПЦ.)

«Беларус». № 132, красавік 1968. С. 4.

Уладыка Андрэй, архіепіскап Васіль, айцец А. Кулакоўскі, уладыка Мікалай, архіепіскап Сяргей, айцец Міхаіл Шчурко.

Аўтакефалісты.

Наша моц.

«Беларус». № 12 (36), 15 чэрвеня 1953. С. 1—2.

БАПЦ — духоны скарб беларусаў.

Аўтакефалісты.

Нашыя сьвятасьці.

«Беларус». № 4 (10), 14 чэрвеня 1952. С. 1—2.

Аўтакефалісты.

У абароне нашае Царквы. (Несьвятарскія чыны аднаго сьвятара.)

«Беларус». № 3 (9), 30 траўня 1952. С. 2.

Дзейнасьць айца Лапіцкага.

Мітрапаліт Аляксандар, епіскап Васіль, епіскап Вячаслаў, мітрапаліт Дзяніс, архіепіскап Міхаіл, епіскап Платон, архіепіскап Сяргей.

А. Ш.

Лукаш Дзекуць-Малей.

«Беларус». № 3 (53), 20 верасня 1955. С. 4.

Прафэсар Гарднэр (Нямеччына), Антон Луцкевіч, праф. В. Ф. Марціноўскі, І. В. Некраш.

А. Ш.

Сорак першы Міжнародны Эўхарыстычны Кангрэс і ўдзел у ім беларусаў.

«Беларус». № 233, верасень 1976. С. 3.

Вера Бартуль, Антон Беленіс, айцец дыякан Эдвард Вайцяхоўскі, В. Рамук, Ірэна Рамук, біскуп Чэслаў Сіповіч, Павел Сянькевіч, А. Сіро, архімандрыт Ул. Тарасэвіч, Ант. Шукелойць.

А. Ш.

Сустрэча з айцом А. Надсонам. [Нью Брансвік, штат Нью Джэрзі].

«Беларус». № 331, кастрычнік-лістапад 1986. С. 6.

П. Кажура, В. Кіпель, Пётра Нядзведзкі, В. Русак, Ул. Русак, А. Шукелойць, айцец А. Яноўскі.

А. Ш.

Сьв. Памяці Біскуп Баляслаў Слосканс.

«Беларус». № 293, кастрычнік 1981. С. 4.

Багаславенства Сьвятога Айца.

«Беларус». № 277, травень 1980. С. 1.

Папа Ян Павел Другі, біскуп Чэслаў Сіповіч, Зінаіда Станкевіч.

БАПЦ на Канфэрэнцыі Кананічных Епіскапаў.

«Беларус». № 259—260, лістапад-сьнежань 1978. С. 1.

БАПЦ непакоіць Маскву.

«Беларус». № 23 (47), 6 сакавіка 1954. С. 1—2.

БАПЦ: прапанова прымірэння.

«Беларус». № 343, студзень 1988. С. 6.

Архіепіскап Мікалай, Бруцкі, В. Гарошка.

Багаслужба айца А. Надсона. (3 жыцця ў Нью Ёрку й Нью Джэрзі.)

«Беларус». № 348, чэрвень 1988. С. 6.

Баланчык, Аляксандар (Нясвiжчына).

Царква, касьцёл і палiтыка. (У адказ на артыкул Ул. Брылеўскага «Яшчэ пра польскую экспансiю на Беларусi».)

«Беларус». № 422, сакавік 1995. С. 2.

БАПЦ: «Адна з самых важных задач».

«Беларус». № 380, травень-чэрвень 1991. С. 5.

Проблемы белоруской мовы.

БАПЦ: Заклік да яднаньня.

«Беларус». № 423, красавік 1995. С. 6.

Барэйка, Язэп.

Блажэнны Юры Матулевіч.

«Беларус». № 339, верасень 1987. С. 6.

Баяр, Ян.

Перадсвятнія разважаньні.

«Беларус». № 212, сьнежань 1974. С. 1.

Заклік не забывацца на беларускія сьвяточныя пажаданьні. Неабходнасьць ствараць рэлігійныя песьні й пабожныя гімны на беларускай мове.

Без перакладу й камэнтараў.

«Бацькаўшчына». № 12 (15), 18 красавіка 1948. С. 4.

Дзейнасьць былога беларускага архіепіскапа Філафея.

Беларускае духавенства ў 1917 годзе. Каталіцкае й праваслаўнае. [Да «Адкрытага ліста» Казіміра Шафнагеля].

«Беларус». № 347, травень 1988. С. 8.

Беларуская Аўтакефальная Праваслаўная Царква.

«Бацькаўшчына». № 16 (60), 5 кастрычніка 1949. С. 2.

Да гісторыі БАПЦ.

Беларуская каталіцкая Багаслужба ў Бэлее-Р-Менску.

«Беларус». № 125, верасень 1967. С. 4.

Айцец Робэрт Тамушанскі.

Беларуская Праваслаўная Аўтакефальная Царква ў Аўстраліі.

«Бацькаўшчына». № 29 (108), 20 ліпеня 1952. С. 4.

Беларуская Харытатыўная Служба.

«Бацькаўшчына». № 1, 31 кастрычніка 1947. С. 3.

Айцец А. Маскалік.

Беларускі голас удзячнасьці. (Зь беларускага жыцця.)

«Бацькаўшчына». № 33 (36), 24 кастрычніка 1948. С. 4.

Ліст ад Жыровіцкага Праваслаўнага Брацтва да Мітрапаліта Ўкраінскай Праваслаўнай Аўтакефальнай Царквы Палікарпа з падзякай за помач і апеку над БАПЦ з боку УПАЦ.

«Беларускі духоўны сьпеўнік».

«Беларус». № 363, кастрычнік 1989. С. 5.

Сьпеўнік апрацавалі А. Клімовіч і Г. Піхура. Выд. Вільня — Лёндан, 1980—1989.

М. Куліковіч-Шчаглоў.

Беларускі каталіцкі біскуп Я. Э. Чэслаў Сіповіч прыняты Папам Паўлам VI. (Што чуваць?)

«Беларус». № 191, сакавік 1973. С. 6.

Беларускі Праваслаўны Каляндар на 1968 год.

«Беларус». № 129, студзень 1968. С. 5.

Беларускі Праваслаўны Каляндар на 1973 год выйшаў у Мэльбурне.

«Беларус». № 189, студзень 1973. С. 6.

Беларускі Праваслаўны каляндар 1982 г. [Мэльбурн].

«Беларус». № 297, люты 1982. С. 4.

Айцец А. Кулакоўскі.

Беларускі сьвятар доктарам пэдагагічных навук [айцец Аўген Смаршчок]. (Зь беларускага жыцця.)

«Бацькаўшчына». № 7 (341), 17 лютага 1957. С. 4.

Беларускі ўдзел у міжнародным кангрэсе.

«Бацькаўшчына». № 40—41 (270—271), 9 кастрычніка 1955. С. 8.

Каталіцкі кангрэс «Царква ў бядзе» ў Заходняй Нямеччыне. Епіскап Балеслаў Слосканс, айцец Ул. Салавей.

Беларускі Царкоўны Сьпеўнік. Анатацыя.

«Беларус». № 286, люты 1981. С. 4.

Дзьмітры Верасаў, Мікола Куліковіч, Гаўрык Піхура-Пікарда, Мікола Равенскі, Вячаслаў Селях-Качанскі.

Беларускія іканастасы.

Подпіс: Рэдакцыя «Беларуса».

«Беларус». № 344, люты 1988. С. 8.

Газэта «Беларус» плянуе даць фота іканастасаў усіх беларускіх цэркваў на Чужыне. Просьба прысылаць здымкі.

Беларускія Сьвятыні на эміграцыі: Да 1000-годзьдзя хрысьціянства на Беларусі.

«Беларус». № 353, лістапад 1988. С. 4—6.

Здымкі беларускіх цэркваў на Чужыне.

Беларусы Бэльгіі прызнаюць Архіепіскапа Мікалая.

«Беларус». № 333, студзень-сакавік 1987. С. 2.

Галішэўскі, Андрэй.

Беларусы, праваслаўная царква і беларуская мова ў Польшчы.

«Беларус». № 317, сакавік 1984. С. 2.

Бембель, Алег (Зьніч).

Канцэпцыя ХАСБ — ХСН. (Хрысьціянская Аўтакефальная Сумоўная Беларусь у Хрысьціянскай Садружнасьці Нацый.) Выступленьне ў дыскусіі на Міжнародным кангрэсе беларусістаў у Менску 27 травень 1991 г.

«Беларус». № 380, травень-чэрвень 1991. С. 4.

Біскуп Матулевіч пра касьцёл на Беларусі.

«Беларус». № 347, травень 1988. С. 1.

Біскуп Чэслаў Сіновіч у Кангрэгацыі Ўсходніх Цэркваў.

«Беларус». № 253, травень 1978. С. 1.

Біяграфія Мітрапаліта БАПЦ Андрэя ў нямецкім часопісе «Дэр Крыстліхе Остэн». Вюрцбург. Т. 28. № 2. 1973. (Што чуваць?)

«Беларус». № 195, ліпень 1973. С. 6.

Божай Міласьцю Сьвяшчэнны Сабор Епіскапаў Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы на Чужыне.
«Бацькаўшчына». № 1—2 (80—81), 7 студзеня 1952. С. 1.
Ахіеіскап Сяргей, епіскап Васіль.

Божай Міласьцяй Сьвяшчэнны Сабор Епіскапаў Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы на Чужыне да ўсячэснага духавенства прэпадобнага манаства і ўсіх багалюбных вернікаў нашых на чужыне й на Бацькаўшчыне прабываючых Каляднае Пасланьне.

Подпісы: Зьмірэнны Архіеіскап Сяргей, Глава Сьвяшчэннага Сабору Епіскапаў БАПЦ; Зьмірэнны Архіеіскап Васіль, Сакратар Сьвяшчэннага Сабору БАПЦ на Чужыне.

«Бацькаўшчына». № 1 (601), Праваслаўныя Каляды 1963. С. 1.

Божай Міласьцяй Сьвяшчэнны Сабор Епіскапаў Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы на Чужыне да ўсячэснага духавенства прэпадобнага манаства і ўсіх багалюбных вернікаў нашых на чужыне й на Бацькаўшчыне прабываючых. Вялікоднае Архіпастырскае Пасланьне.

Подпісы: Зьмірэнны Архіеіскап Сяргей, Глава Сьвяшчэннага Сабору Епіскапаў БАПЦ; Зьмірэнны Архіеіскап Васіль, Сакратар Сьвяшчэннага Сабору БАПЦ на Чужыне.

«Бацькаўшчына». № 4 (604), Вялікдзень 1963. С. 1.

Брашура пра царкву й мову. («Праваслаўная Царква ў Беластоцкім краі й беларуская мова ў ёй».)

«Беларус». № 325, студзень 1985. С. 5.

Прозьвішча аўтара невядома.

Бруцкі, Янка; Дунец Уладзімір.

Куды вядзеш?

«Беларус». № 167, сакавік 1971. С. 6.

Выпады часапісу «Царкоўны Сьветац» супраць БАПЦ.

Айцец Якаў Кузьміцкі, айцец М. Лапіцкі.

Брылеўскі, Уладзімір.

Гісторыя паўтараецца.

«Беларус». № 401, травень 1993. С. 8; № 402, чэрвень-ліпень 1993. С. 2.

Польска-каталіцкая экспансія.

Брылеўскі, Уладзімір.

Стан Каталіцтва на Беларусі.

«Беларус». № 293, кастрычнік 1981. С. 2.

Брылеўскі, Уладзімір.

Характар польскага каталіцызму.

«Беларус». № 296, студзень 1982. С. 2.

Брылеўскі, Уладзімір.

Яшчэ пра польскую экспансію на Беларусі.

«Беларус». № 419, снежань 1994. С. 3.

Будаўніцтва Сьвятадухаўскай царквы. (3 жыцця на Беласточчыне.)

«Беларус». № 335, травень 1987. С. 6.

Айцец Серафім Жалезняковіч, Пётра Кажура.

Будзіч, Аркадзь.

Беларусь — Ватыкан — Польшча. Дыпляматыя і далей...

«Беларус». № 396, снежань 1992. С. 2.

Будзіч, А.

Да беларусізацыі... БАПЦ.

«Бацькаўшчына». № 6 (490), 7 лютага 1960. С. 1.

Водгук на артыкул М. Куліковіча «Ці ня час закрануць пытаньне?».

Будзіч, Аркадзь.

За якую Беларусь ваюе Ёладыка Філарэт?

«Беларус». № 399, сакавік 1993. С. 5.

Будзіч, Аркадзь.

Мітрапаліт Філарэт і беларуская мова.

«Беларус». № 301—302, чэрвень-ліпень 1982. С. 2—3.

Будзіч, Аркадзь

«Патрыятычная традыцыя» Мітрапаліта Філарэта.

«Беларус». № 319, травень 1984. С. 1.

Будуем Беларускую Аўтакефальную Праваслаўную Царкву. (Беларусы ў сьвеце. У Аўстраліі.)

«Бацькаўшчына». № 5—6 (136—137), 8 лютага 1953. С. 8.

Будуйма Беларускую Аўтакефальную Праваслаўную Царкву.

«Беларус». № 12 (18), 4 кастрычніка 1952. С. 4.

Заклік падаваць заявы на студыі тэалёгіі.

Бута, Аляксандар.

Рэзалюцыя Зьезду Праваслаўнага Брацтва й Сястрынства Жыровіцкай Божай Маці і вернікаў БАПЦарквы ў Вялікабрытаніі. (Зь беларускага жыцця.)

«Бацькаўшчына». № 38 (372), 22 верасня 1957. С. 4.

Бутрымовіч, А.

У справе беларусізацыі нашых цэркваў.

«Бацькаўшчына». № 19 (503), 8 травеня 1960. С. 3—4.

В.

Даклад аб сьв. Еўфрасіньні Полацкай. [Нью-Брансвік].

«Беларус». № 371, чэрвень-ліпень 1990. С. 8.

Даклад дырэктара бібліятэкі мастацтва Рэтгерскага ўнівэрсытэту Галіны Русак.

В. А.

Дваццацігодзьдзе парафіі ў Дэтройце.

«Беларус». № 335, травень 1987. С. 4.

Царкоўныя справы ў сьвецкіх судах.

Васіленя, А.

Ліст у Рэдакцыю.

«Бацькаўшчына». № 28 (414), 3 жніўня 1958. С. 4.

Агульны сход сяброў Беларускага Аб'яднаньня Новай Паўднёнай Валі ў Аўстраліі асуджае заганныя практыку часапісу «Беларуская Царква».

Васілеўскі, В.

Беларускі манастыр.

«Беларус». № 114, кастрычнік 1966. С. 6.

Васілеўскі, В. В.

Дваццаць гадоў БАПЦ. 1948—1968.

«Беларус». № 134, чэрвень 1968. С. 2.

М. Абрамчык, епіскап Андрэй (Крыт), епіскап Апанас (Марта), епіскап Вэнэдыкт, архімандрыт Васіль (Тамашчык), Віктар Войтэнка, айцец Мікалай Лапіцкі, епіскап Мікалай (Мацукевіч), мітрапаліт Панцеляймон, Рыгор Стрэльчык, епіскап Сяргей (Ахатэнка), уладыка Сяргей, епіскап Філафей (Нарко), Мікалай Шчорс.

Васіль, архіепіскап.

3 Богам наперад.

«Беларус». № 63, 1 студзеня 1958. С. 1.

Васіль, архіепіскап.

Ліст у рэдакцыю.

«Беларус». № 66—67, 25 траўня 1958. С. 8.

Талеранцыя ў рэлігійных справах.

Васіль, архіепіскап.

Сьвятая Еўфрасінья Полацкая — Патронка Беларусі.

«Беларус». № 122, чэрвень 1977. С. 1.

Васіль, епіскап.

Вечная памяць: Епіскап Платон.

«Беларус». № 3 (5), 20 верасня 1951. С. 1.

В. В. В.

Перад Епархіяльным Саборам.

«Беларус». № 103—104, лістапад-сьнежань 1965. С. 8.

Велікоднае Архіпастырскае Пасланьне.

Подпісы: Сьмірэнны Архіепіскап Сяргей. Сьмірэнны Епіскап Васіль.

«Беларус». № 2 (8), 13—20 красавіка 1952. С. 1; «Бацькаўшчына». № 15—16 (94—95), Вялікодзень 1952. С. 1.

Велікоднае Архіпастырскае Пасланьне.

Подпіс: Архіепіскап Сяргей. Епіскап Васіль.

«Бацькаўшчына». № 14—15 (145—146), Вялікодзень 1953. С. 1; «Беларус». № 7 (31), 5 красавіка 1953. С. 1.

Велікоднае Архіпастырскае Пасланьне.

Подпісы: Архіепіскап Сяргей. Епіскап Васіль.
«Беларус». № 24 (38), 18 красавіка 1954. С. 1; «Бацькаўшчына». № 15—16 (197—198), Вялікдзень 1954. С. 1.

Велікоднае Архіпастырскае Пасланьне.

Подпісы: Архіепіскап Сяргей. Архіепіскап Васіль.
«Бацькаўшчына». № 15—16 (245—246), Вялікдзень 1955.
С. 1.

Велікоднае Архіпастырскае Пасланьне.

Подпісы: Архіепіскап Сяргей. Архіепіскап Васіль.
«Бацькаўшчына». № 19 (301), 6 траўня 1956. С. 1.

Велікоднае Архіпастырскае Пасланьне.

Подпіс: Архіепіскап Васіль.
«Бацькаўшчына». № 15—16 (349—350), Вялікдзень 1957.
С. 1.

Велікоднае Архіпастырскае Пасланьне.

Подпісы: Архіепіскап Сяргей. Архіепіскап Васіль.
«Бацькаўшчына». № 14—15 (400—401), Вялікдзень 1958.
С. 1.

Велікоднае Архіпастырскае Пасланьне.

Подпісы: Архіепіскап Сяргей. Архіепіскап Васіль.
«Бацькаўшчына». № 18 (454), Праваслаўны Вялікдзень 1959.
С. 1.

Велікоднае Архіпастырскае Пасланьне.

Подпісы: Архіепіскап Сяргей. Архіепіскап Васіль.
«Бацькаўшчына». № 16 (500), Вялікдзень 1960. С. 1.

Велікоднае Архіпастырскае Пасланьне.

Подпісы: Архіепіскап Сяргей. Архіепіскап Васіль.
«Бацькаўшчына». № 14—15 (549—550), Вялікдзень 1961.
С. 1.

Велікоднае Архіпастырскае Пасланьне.

Подпісы: Архіепіскап Сяргей. Архіепіскап Васіль.
«Бацькаўшчына». № 8 (592), Вялікдзень 1962. С. 1.

Велікоднае Архіпастырскае Пасланьне.

Подпісы: Архіепіскап Сяргей. Архіепіскап Васіль.

«Бацькаўшчына». № 5—6 (619—620), травень 1964. С. 1.

Велікоднае Архіпастырскае Пасланьне.

Подпісы: Архіепіскап Сяргей. Архіепіскап Васіль.

«Бацькаўшчына». № 3 (630), красавік 1965. С. 1.

Велікоднае Архіпастырскае Пасланьне.

Подпіс: Мікалай, Архіепіскап Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы.

«Беларус». № 299, красавік 1982. С. 1.

Велікоднае Архіпастырскае Пасланьне.

Подпіс: Мікалай, Архіепіскап Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы.

«Беларус». № 310, сакавік-травень 1983. С. 1.

Велікоднае Архіпастырскае Пасланьне.

Подпіс: Мікалай, Першы Гіерарх Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы.

«Беларус». № 327, сакавік-ліпень 1985. С. 1.

Велікоднае Архіпастырскае Пасланьне.

Подпіс: Мітрапаліт Мікалай.

«Беларус». № 412, красавік 1994. С. 1.

Велікоднае Архіпастырскае Пасланьне. Дастойнаму сьвятарству і ўсім багалюбным праваслаўным вернікам Беларускага Народу.

Подпіс: З ласкі Божай пакорны Мікалай, Архіепіскап і Першагіерарх Беларускай Праваслаўнай Аўтакефальнай Царквы.

«Беларус», № 369, красавік 1990. С. 5.

Велікоднае Архіпастырскае Пасланьне. Дастойнаму сьвятарству і ўсім багалюбным праваслаўным вернікам Беларускага Народу.

Подпіс: Мітрапаліт Мікалай.

«Беларус», № 400, красавік 1993. С. 2.

Велікоднае Архіпастырскае Пасланьне Апостальскага Візытатара для Беларусаў-Каталікоў Уладыкі Чэслава Сіповіча.

«Бацькаўшчына». № 3—4 (617—618), сакавік 1964. С. 1.

Велікоднае Архіпастырскае Пасланьне Сабору Епіскапаў Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы.

Подпісы: Мітрапаліт Андрэй. Архіепіскап Мікалай.

«Беларус». № 275, сакавік 1980. С. 1.

Велікоднае Архіпастырскае Пасланьне Сьвяшчэннага Сабору Епіскапаў Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы.

Подпісы: Мітрапаліт Андрэй. Архіепіскап Мікалай.

«Беларус». № 264, красавік 1979. С. 1.

Велікоднае Архіпастырскае Пасланьне да Ўсячэснага Сьвятарства і ўсіх Багалюбных Вернікаў БАПЦ.

Подпіс: Пакорны ў Богу Мікалай, Архіепіскап і Першы Гіерарх БАПЦ.

«Беларус». № 318, красавік 1984. С. 1.

Велікоднае Пасланьне Яго Эксцэленцыі Чэслава Сіповіча Апостальскага Візытатара для Беларусаў-Каталікоў.

«Бацькаўшчына». № 3 (630), красавік 1965. С. 1—2.

Велікодны тыдзень. Старонка з напастольнага Евангелья, выдадзенага Архіепіскапам БАПЦ Мікалаем да 1000-годзьдзя хрысьціянства ў Беларусі.

«Беларус». № 357а, сакавік 1989. С. 5.

Верасень, В.

Трагедыя царквы ў Беларусі.

«Бацькаўшчына». № 22 (252), 29 траўня 1955. С. 2.

Вернік.

Да беларусаў-каталікоў Амэрыкі. (Зь беларускага жыцця.)

«Бацькаўшчына». № 20—21 (354—355), 26 траўня 1957. С. 8.

Ксёндз Францішак Чарняўскі.

Вернік.

Прэсэсвятчэньнейшы Ёладыка Васіль сярод беларусаў у Англіі.

«Бацькаўшчына». № 63, 15 верасня 1950. С. 4.

А. Крыт, мітрапаліт Мэльхісэдэк, М. Нікан, архіепіскап Сяргей.

Вернік.

Трыццаць трэція ўгодкі сьвятарства [Сьцяпана Войтанкі — сьвятара БАПЦ у Нью Брансвіку]. (Зь беларускага жыцця.)

«Беларус». № 10 (16), 6 верасня 1952. С. 4.

Янка Азарка, Ф. Родзька.

Вернік БАПЦ.**Наша царква.**

«Беларус». № 2 (8), 13—20 красавіка 1952. С. 3.

Вернік БАПЦарквы.

Зяцікаўленьне ангельцаў Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквой. (Беларусы ў сьвеце. Ангельшчына.)

«Бацькаўшчына». № 33—34 (164—165), 30 жніўня 1953. С. 8.

Вернікі, П. і В.**БАПЦ — твор рук і волі беларускай.**

«Беларус». № 138, кастрычнік 1978. С. 5.

«Верце ў Бацькаўшчыну сваю, сьвятую Беларусь». Урыўкі з казані Архіепіскапа Мікалая, Першагіерарха БАПЦ, у царкве Жыровіцкай Божай Маці ў Гайленд-Парку ў дзень сьвяткаваньня 71-х угодкаў абвешчання незалежнасьці БНР 9 красавіка 1989 г.

«Беларус». № 358, красавік 1989. С. 1.

Весьнік Беларускага Каталіцкага Душпастырства.

«Беларус». № 335, травень 1987. С. 6.

У № 1 (2) за сакавік 1987 — хроніка падарожжа айца Надсона, Апостальскага Візытатара для Беларусі, у Аўстралію, Новую Зэляндыю й ЗША.

Весткі з Аўстраліі. (Зь беларускага жыцця.)

«Беларус». № 11 (17), 20 верасня 1952. С. 4.

У Сіднэі арганізаваны першы прыход БАПЦ.

Айцец Зялінскі, айцец Кунцэвіч.

Візыт Біскупа Ўладзіміра ў Лёндан (Ангельшчына).

«Беларус». № 319, травень 1984. С. 2.

Айцец Язэп Германовіч, праф. Джэймс Дынглі, айцец Аляксандар Надсон, Гай Пікарда, Вера Рыч.

Візыт Кардынала Глемпа ў БССР.

«Беларус». № 335, травень 1987. С. 6.

Вініцкі, А.

Ліст у рэдакцыю.

«Беларус». № 138, кастрычнік 1968. С. 5.

Выпраўленьне памылак у артыкуле «20 гадоў БАПЦ — 1948—1968» («Беларус». № 135).

Віншаваньне айца Язэпа Сыру з 20-мі ўгодкамі сьвятарства.

«Беларус». № 359, травень-чэрвень 1989. С. 5.

**Віншаваньне Айцу Язэпу Германовічу (Вінцуку Адваж-
наму) з нагоды 60 год ягонага сьвятарства.**

«Беларус». № 195, ліпень 1973. С. 3.

**Віншаваньне Архіепіскапа Мікалая з нагоды ягонага 70-
годзьдзя ад нараджэньня.**

Подпіс: Управа БАЗА.

«Беларус». № 335, травень 1987. С. 3.

**Віншаваньне Мітрапаліта Мікалая Першага іерарха
БАПЦ з нагоды 25-годзьдзя яго хіратаніі ў епіскапы.**

Подпіс: Рада БАПЦ, парафіі й вернікі БАПЦ. 10 сакавіка
1993 г.

«Беларус». № 399, сакавік 1993. С. 2.

**Віншаваньне Мітрафорнага Пратаіерэя Аляксандра
Надсона з 25-годзьдзем сьвятарства й душпастырскае
працы.**

Подпіс: Управа БІНІМ, Управа БАЗА, Фундацыя імя П. Крэ-
чэўскага, Рэдакцыя газеты «Беларус».

«Беларус». № 314, лістапад-сьнежань 1983. С. 5.

**Віншuem праваслаўных беларусаў зь вясёлымі сьвятымі
калядамі і з Новым Годам. 1948—1949.**

«Бацькаўшчына». № 2 (46), 6 студзеня 1949. С. 1.

Вір.

Угодкі сьвятарства айца Я. Сыру. (3 жыцця ў Чыкага.)

«Беларус». № 360, ліпень 1989. С. 6.

**Вітаем свайго епіскапа! [Яго Праасьвяшчэнства Епіс-
капа Мікалая].**

«Беларус». № 132, красавік 1968. С. 7.

**Вітаньне высокашаноўнага айца Аляксандра Надсона з
65-годзьдзем.**

Подпіс: БІНІМ, БАЗА, АБАМ, газэта «Беларус».

«Беларус». № 382, верасень 1991. С. 7.

[Вітаньне].

Дастойны айцец Тамушанскі.

Подпіс: Старшыня Выканаўчага Камітэту Каардынацыйна-
га Камітэту Беларусаў Канады д-р Раіса Жук-Грышкевіч.

«Беларус». № 385, сьнежань 1991. С. 5.

Вітаньне з 80-годзьдзем жыцця Філарэта Родзкі.

«Беларус». № 155, сакавік 1970. С. 1.

Вішнеўскі, П.

Дваццаць год у роднай царкве.

«Беларус». № 134, чэрвень 1968. С. 1.

Вішнеўскі, П.

Царква — народ — дзяржава.

«Бацькаўшчына». № 2 (635), чэрвень 1966. С. 4, 6.

Войтанка, Марыя, Матушка.

Новы сьвятар БАПЦ — Ян Бруцкі.

«Беларус». № 270, кастрычнік 1979. С. 4.

Уладыка Андрэй, айцец Аляксандар, сп-ва Беленісы, Расьціслаў Гарошка, Дайнэка, сп-ва Жызьнеўскія, Кастусь Калоша, В. Касьцюковіч, Ул. Курыла, айцец Максім, Юрка Мазура, К. Мерляк, архіепіскап Мікалай, сп-ва Пануцэвічы, Васіль Пляскач, Барыс Рагуля, сп-ва Рамукі, Язэп Сажыч, Лявон Трусэвіч, Мікола Шуст.

Войтанка, Віктар.

Канстанцыя. На ўгодкі аднаўленьня Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы.

«Беларус». № 122, чэрвень 1967. С. 2.

Епіскап Апанас, епіскап Вэнэдыкт, айцец Сьцяпан Войтанка, мітрапаліт Панцеляймон, епіскап Сяргей, епіскап Філафей.

В. П.

Айцец Др. В. Войтанка. (На 10-ыя ўгодкі сьмерці.)

«Беларус». № 303—304, жнівень-верасень 1982. С. 7.

В. П.

У БНА і парахвіі сьв. Еўфрасіньні Полацкай. (Весткі з Канады.)

«Беларус». № 139, лістапад 1968. С. 4.

Маёўкі на ферме В. Кісяля.

А. Высоцкі, Лісчонак, сп-ва Мядзьева, сп-ва Пітушка, Рымша, айцец Якаў.

В. П.

Узнагарода айцу Аляксандру Радэнкавічу.

«Беларус». № 327, сакавік-ліпень 1985. С. 7.

Мікола Артон, К. Калоша, Мечыслаў Казлоўскі, архіепіскап Мікалай, А. Монід, Язэп Радзюк, Барбара Сажыч, Язэп Сажыч.

В. Р.

Дажынкі [парафія Божай Маці Жыровіцкай у Гайленд-Парку].

«Беларус». № 395, лістапад 1992. С. 7.

Айцец Васіль Андрэюк, Янка Азарка, Юрка Азарка, Мікола Ганько, В. Русак, Аляксандар Сільвановіч, Ніна Сільвановіч, Валянтын Стэк (зь Вільні), Антон Шукелойца.

В. Р.

Дваццатыя ўгодкі душпастырскай працы мітрафорнага пратаіерэя айца Васіля Андрэюка, настояцеля парафіі Божай Маці ў Гайленд-Парку, Н.-Дж.

«Беларус». № 421, люты 1995. С. 4.

В. Р.

Сьвята патронкі. Ушанаваньне ўладаркі. (3 жыцьця ў Нью-Джэрзі.)

«Беларус». № 402, чэрвень-ліпень 1993. С. 6.

В. Р.

Царкоўны пікнік. [Дораты].

«Беларус». № 371, чэрвень-ліпень 1990. С. 8.

В. С.

Малітва за Беларусь.

«Беларус». № 372, жнівень 1990. С. 2.

Айцец Васіль Андрэюк адслужыў малебен падзякі ў царкве Божай Маці Жыровіцкай у Гайленд-Парку з нагоды прагалосваньня сувэрэнітэту Беларусі.

В. С.

Радзеюць нашыя рады [Мітрафорны пратаіерэй айцец Сьцяпан Войтанка].

«Беларус». № 135—136, ліпень-жнівень 1968. С. 3.

Я. Азарка, уладыка Васіль, М. Гарошка, Б. Данілюк, айцец Васіль Кендыш, П. Кажура, Ул. Курыла, Ф. Кушаль, М. Лапіцкі, Ф. Родзька, Ул. Русак, А. Стагановіч, М. Тулейка, Я. Чыжык, А. Шукелойць.

В. С.

Сьвята Жыровіцкай Божай Маці. [Нью Джэрзі].

«Беларус». № 206, чэрвень 1974. С. 4.

Мітрапаліт Андрэй, Мікалай Войтанка, Мікалай Гарошка, Сяргей Гутырчык, айцец Васіль Кендыш, архіепіскап Мікалай, Міхась Тулейка, Вітаўт Тумаш, айцец Карп Стар, архімандрыт Язэп Строк, айцец Аляксандар Яноўскі.

В. С.

Філярэту Родзьку 80 год.

«Беларус». № 155, сакавік 1970. С. 3.

В. Т.

Вышэйшая Радасьць.

«Бацькаўшчына». № 15—16 (245—246), Вялікодзень 1955.
С. 1.

В. Ш.

Новы беларускі сьвятар.

«Беларус». № 249, студзень 1978. С. 4.

Рукапаложаны ў сан сьвятара Пётр Саўчык (Саўт Рывэр,
Нью Джэрзі).

В. Ш.

Прастоўнае сьвята.

«Беларус». № 311, чэрвень-ліпень 1983. С. 8.

Высокі дастойнік БАПЦ у Амэрыцы [епіскап Васіль].

«Беларус». № 3 (5), 20 верасьня 1951. С. 2.

Выйшаў «Голас Царквы». № 1, красавік 1955.

«Беларус». № 2 (52), 30 чэрвеня 1955. С. 8.

Висьвята Беларускай Царквы ў Аўстраліі.

«Беларус». № 84, сакавік 1964. С. 6.

Висьвячэньне Беларускага Архімандрыта.

«Беларус». № 114, кастрычнік 1966. С. 1.

Настаяцель парахвіі БАПЦ у Таронта Міхаіл Мацукевіч прыняў манаскае імя Мікалая.

Айцец Юры Абрэмскі, Асіпчык, Ул. Бакуновіч, В. Васілеўскі, уладыка Васіль, айцец Сыцяпан Войтанка, М. Гарошка, П. Кажура, В. Кендыш, айцец А. Крыт, Ларыса Курыла, Ул. Набагез, Ул. Русак.

Выцяг з пратаколу № 2 паседжаньня VI сэсіі Сьвят. Сабору Епіскапаў УАП Царквы на эміграцыі, адбытага 4 лістапада 1949 г. у ўкраінскім лягеры ў Дылінгене.

«Бацькаўшчына». № 1 (61), 1 студзеня 1950. С. 2.

Абмеркаваньне кандыдата да хіратаніі на Епіскапа БАПЦ гіераманаха Васіля (Тамашчыка).

Вэтэран.

Запачаткаваны новы прыход БАПЦ. (Ангельшчына.)

«Бацькаўшчына». № 41 (223), 7 лістапада 1954. С. 4.
Айцец Аляксандар, Курыла.

Вялікія дні БАПЦ. (Хіратанія Архімандрыта айца Васіля ў Епіскапы БАПЦ.)

«Бацькаўшчына». № 1 (61), 1 студзеня 1950. С. 1.

Сьцяпан Войтанка, епіскап Вячаслаў, Хведар Данілюк, уладыка Палікарп, епіскап Платон, епіскап Сяргей.

Газэта «Ніва» пра Біскупа Тарасэвіча.

«Беларус». № 316, люты 1984. С. 4.

Галава БАПЦ у Аўстраліі.

«Бацькаўшчына». № 63, 15 верасня 1950. С. 2.

Архіепіскап Сяргей.

Галубіцкі, А.

Бясілье атзістычнай прапаганды ў БССР.

«Бацькаўшчына». № 30 (514), 31 ліпеня 1960. С. 1.

Ганько, Мікола.

Новы сьвятар БАПЦ.

«Беларус». № 406, кастрычнік 1993. С. 6.

Міраслаў Вайцюк, Раіса Жук-Грышкевіч, Кастусь Калоша, Барыс Кірка, Васіль Пляскач, Язэп Сажыч, Міхась Страпко.

Гарошка, М.

Архіепіскап Васіль. [Адышоў на вечны супачынак 9.6.1970].

«Беларус». № 159, ліпень 1970. С. 1—2.

Гарошка, М.

Памяці айца Хведара Данілюка.

«Беларус». № 101—102, жнівень-верасень 1965. С. 1.

Г. З.

Да Братаў Чытачоў з Калядою.

«Бацькаўшчына». № 50—51 (181—182), 25 сьнежня 1953. С. 1.

Гітлін, Майсей.

Нацыянальнае сьведам'е сьв. Ап. Паўлы.

«Бацькаўшчына». № 1—2 (437—438), Праваслаўныя Каляды 1959. С. 1, 6.

Група «Беларускі Каталіцкі Сход».
«Беларус». № 359, травень-чэрвень 1989. С. 5
Мэты новастворанай групы.

Група вернікаў.
Трохгодзьдзе душпастырства айца Карпа.
«Беларус». № 195, ліпень 1973. С. 5.

Грыбок.
Архіепіскап Васіль.
«Беларус». № 164, сьнежань 1970. С. 2.

Грыбок.
Вялікі падарак для царквы. [Садбуры, Канада].
«Беларус». № 221, верасень 1975. С. 4.
Васіль і Марыя Прыстаўкі — ахвярадаўцы Сьв. Евангелья.

Грыбок.
Данос!
«Беларус». № 179, травень 1971. С. 5.
Да справы аднаўленьня Беларускага Епіскапату ў Вольным Сьвеце.

Епіскап Сяргей Ахоценка (Аўстралія), айцец С. Коўш, айцец Мікалай Лапіцкі, К. Мерляк, а. А. Махнюк, айцец А. Мірановіч, М. Сенька, архімандрыт Язэп.

Грыбок, М.
Канстантынопальскі Патрыярхат і Саветы.
«Беларус». № 113, верасень 1966. С. 6.

Грыбок.
На трэція ўгодкі сьмерці Ўладыкі Васіля.
«Беларус». № 194, чэрвень 1973. С. 3.
Гісторыя верша Яна Богдана «Табе нясу песню», прысьвечанага Ўладзіміру Тамашчыку.

Грыбок, М.
Патрыярх Атэнагор I і Папа Павел VI.
«Беларус». № 128, сьнежань 1977. С. 5.

Грыгальчык, Пятро.

Ліст у Рэдакцыю. Адказ пяцідзясятніка.

«Беларус». № 341, лістапад 1987. С. 4.

«І ў Англіі хочам заставацца беларусамі, дзейнічаць на карысьць Беларусі».

Грынёў, Б.

Апостальскае Пасланьне да «Народаў Расеі».

«Бацькаўшчына». № 47—48 (126—127), 30 лістапада 1952. С. 4.

Грынёў, С.

«Нятрапны выбар».

«Бацькаўшчына». № 45 (176), 15 лістапада 1953. С. 1, 3.

Пра дзейнасьць Беларускай Акадэміцкай Каталіцкай Арганізацыі «Рунь».

Грынёў, С.

Усё-ж нятрапны выбар.

«Бацькаўшчына». № 7 (189), 14 лютага 1954. С. 2—3.

Палеміка з Чэславам Сіповічам (артыкул «Леў Сапэга і Сьвяты Юзафат»).

Гудок.

Місійны выезд Уладыкі Васіля.

«Беларус». № 151, лістапад 1969. С. 2.

Гудок, П.

Новы душпастыр БАПЦ [айцец Карп Стар].

«Беларус». № 160, жнівень 1970. С. 5.

Уладыка Васіль, айцец Віктар, В. Жук-Грышкевіч, уладыка Мікалай.

Гумен, М.

Спраставаньне.

«Беларус». № 161, верасень 1970. С. 3.

Адказ газэце «Беларускі Голас» (№ 185, жнівень 1970) адносна сьмерці й паховінаў сьв. памяці Ўладыкі Васіля.

Д.

Зьезд Беларускіх Каталіцкіх Сьвятароў у Рыме.

«Беларус». № 248, сьнежань 1977. С. 3.

Пратаіерэй Васіль Гапановіч, архімандрыт Леў Гарошка, айцец Кастусь Маскалік, айцец Аляксандар Набагез, айцец Тамаш Падзява, Папа Павел VI, айцец Язэп-Атаназы Рэшаць, айцец Уладзімір Салавей, біскуп Чэслаў Сіповіч, айцец Пётр Татарыновіч, архімандрыт Уладзімір Тарасэвіч, айцец Янка Тарасэвіч, айцец Франьцішак Чарняўскі.

Д.

Епіскап Сіповіч — Генэрал ордэну Марыянаў.

«Бацькаўшчына». № 10 (610), 1 верасня 1963. С. 3.

Ф. Абрантовіч, айцец Леў Гарошка, Германовіч, Дашута, айцец Андрэй Цікота.

Да Беларусі на Захадзе.

Подпіс: Праваслаўная моладзь Беласточчыны.

«Беларус». № 317, сакавік 1984. С. 2.

Да вернікаў БАПЦ у Аўстраліі.

Подпіс: Пакорны Епіскап Мікалай.

«Беларус». № 180, красавік 1972. С. 5.

Даклад біскупа Чэслава Сіповіча.

«Беларус». № 162, кастрычнік 1970. С. 5.

Тэма даклада: «Гісторыя лацінскага абраду на Беларусі».

Дакуманты аб раннім хрысціянстве.

«Бацькаўшчына». № 22 (506), 5 чэрвеня 1960. С. 4.

Рукапісы, знойдзеныя ля берагу Мёртвага мора.

Да людзей добрае волі. Адкрыты ліст праваслаўных беларусаў [з г. Масты Рэспублікі Беларусь].

Подпіс: Сьвяшчэннік Сьвята-Ільінскай царквы айцец Касьян, стараста Ганна Лукашук, член царкоўнага савету Ніна Лісай.

«Беларус». № 399, сакавік 1993. С. 7.

Просьба аб грашовай дапамозе.

Надзя Кудасава.

Дапамога беларусам Беласточчыны ў будаваньні цэркваў і этнаграфічнага музэю.

«Беларус». № 330, верасень 1986. С. 6.

Юрка Азарка, Пётра Кажура, Леў Стагановіч.

Да праваслаўных беларусаў Польшчы.

«Беларус». № 296, студзень 1982. С. 2.

Заклік пазнаваць і берагчы сваю гісторыю й культуру.

Да Праваслаўных Беларусаў. Хрыстос нарадзіўся!

Подпіс: Архімандрый Мікалай, Настояцель Парахвіі Сьв. Кірылы Тураўскага ў Таронта.

«Беларус». № 117, студзень 1967. С. 4.

Да тысячагодзьдзя хрысьціянства.

«Беларус». № 343, студзень 1988. С. 1.

Да ўсіх Беларусаў добрае волі. (Зь беларускага жыцьця.)

Подпіс: Настояцель прыходу. Парафіяльная Рада Царквы Сьв. Кірылы Тураўскага ў Таронта.

«Бацькаўшчына». № 27 (361), 7 ліпеня 1957. С. 4.

Два іпадыяканы.

«Беларус». № 146, чэрвень 1969. С. 6.

Эдвард Барановіч, Роланд Цялеш, уладыка Мікалай.

Дваццатыя ўгодкі аднаўленьня Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы.

«Беларус». № 133, травень 1968. С. 1.

Дваццацігодзьдзе айца Янкі Абабуркі.

«Беларус». № 315, студзень 1984. С. 4.

Міхась Віценчык, Аляксандар Зданковіч, архіепіскап Ізяслаў, Хведар Кажаневіч, Янка Калбаса, матушка Кацярына, айцец В. Кендыш, айцец Янка Пекарскі, айцец Аўген Смаршчок.

Дзень Малітвы.

«Беларус». № 378, люты 1991. С. 1.

Малебен ў царкве Божай Маці Жыровіцкай ў Гайленд-Парку, Нью Джэрзі, з нагоды праклямаванага Прэзыдэнтам ЗША Бушам Ўсеамерыканскага Дня Малітвы.

Дзень Маці. [Парафія царквы Жыровіцкай Божай Маці].

«Беларус». № 348, чэрвень 1988. С. 5.

Дзівасіл.

Змаганьне за Еўфрасіньню Полацкую.

«Беларус». № 210, кастрычнік 1974. С. 4.

Дзясятыя ўгодкі аднаўленьня гіерархіі БАПЦ. (Зь беларускага жыцця.)

«Бацькаўшчына». № 42 (478), 15 лістапада 1959. С. 4.
Уладыка Васіль.

Дольны, Яз.

Новыя святары [Мечыслаў Брынкевіч].

«Беларус». № 329, красавік-жнівень 1986. С. 8.

Міхась Бахар, сэнатар Біл Брэдлі, мэр Саўт Рывэру Рэджы Вылуда, айцец Павел Вялікі, айцец Аляксандар Думорас, кангрэсман Бэрнард Дваер, губэрнатар Томас Кейн, айцец С. Коўш, Іван Касяк, К. Мерляк, айцец Алег Махнюк, Чэслаў і Юзя Найдзюк, айцец Анатоль Сегін, архімандрыт Язэп Строк, епіскап Філятэос, Віталь Цярпіцкі, айцец Усевалад Шэмяціла, В. Шчэцька.

Др. В. Р.

Тысячагодзьдзе хрысьціянства на Беларусі. (3 жыцця ў Чыкага.)

«Беларус». № 350, жнівень 1988. С. 4.

Людміла і Антон Бяленіс, Сыльвэстр і Кэты Вішнеўскія, Э. Вайсынэт, Эдвін Вокар, Мараэта й Тамаш Дафнэр, М. Дыкс, Анна й Нікадым Жызьнеўскія, Анатоль Зданковіч, К. Куява, В. Мазура, Юрка Мазурук, А. Мантэлоні, Н. Мароз, Махнач, айцец Надсон, Алена Пакорная, І. Пануцэвіч, Б. Паўк, Гай Пікарда, Вера Рамук, Івонка Сурвілла, айцец Язэп Сыру, Амброжы Сырсу, Г. Сысой, Вальтэр Сэвіл, Талівэр, Тэрэса Тарасэвіч, біскуп Якавас.

Другі Зьезд Беларускіх Каталіцкіх святароў у 1961 г. у Кэнігштайне ў Заходняй Нямеччыне.

«Бацькаўшчына». № 40 (575), 1 кастрычніка 1961. С. 4.

Біскуп Чэслаў Сіповіч, уладыка Баляслаў Слосканс.

Другі ліст Архіепіскапа Мікалая да Мітрапаліта Андрэя.

«Беларус». № 297, люты 1982. С. 5.

Дрыгвіч.

Радасны Вялікдзень.

«Бацькаўшчына». № 14 (296), 1 красавіка 1956. С. 1.

Др. Я. Ст.

Беларусы-пратэстанты.

«Беларус». № 85—86, травень 1964. С. 8.

Дыякан Русак на волі.

«Беларус». № 353, лістапад 1988. С. 6.

Дыякан Ул. Русак — беларус.

«Беларус». № 344, люты 1988. С. 2.

Дэлегат.

Міжнародны кангрэс Пакс Романа.

«Бацькаўшчына». № 38 (424), 5 кастрычніка 1958. С. 4.

Чэслаў Сіповіч.

Епархіяльная Управа Амэрыканскай Епархіі Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы. Заклік [памагчы набыць месца пад манастыр].

«Беларус». № 113, верасень 1966. С. 6.

Еўфрасіньнеўскі крыж над Беластокам.

«Беларус». № 333, студзень-сакавік 1987. С. 5.

Сьвятадухаўская царква пабудавана ў Беластоку пры фінансавай дапамозе беларусаў-амэрыканцаў.

Пётра Кажура, айцец Серафім Жалезьняковіч.

Жалобная хроніка: Айцец д-р Язэп Рэшаць, Юры Сабалеўскі.

«Беларус». № 65, 25 сакавіка 1958. С. 7.

Жук, В.

Рэфлексіі на сьмерць ксяндза Віктара Шутовіча.

«Бацькаўшчына». № 9—10 (623—624), жнівень 1964. С. 6—7.

Жук-Грышкевіч, Р.

Высьвячэньне Крыжа.

«Беларус». № 351, верасень 1988. С. 3.

Данчык Андрусышын, Наталля Арсеньнева, Язэп Арцюх, сп-ва Вініцкія, В. Жук-Грышкевіч, Вера Заморская, Вітаўт

Кіпель, Яніна Каханоўская, Міхась Лужынскі, Ванда Махнач, Міхась Махнач, айцец А. Надсон, Ала Орса-Рамана, Аляксандар Палескі, Паўлюк Пашкевіч, Эва Пашкевіч-Мэк Кэрвіл, Уладыслаў Прановіч, Вера Рамук, Вітаўт Рамук, Галіна Руднік, Язэп Сажыч, Пётр Скепка, сп-ва Стукаў, Івонка Сурвілла, айцец Фарэл, Рыгор Хрэноўскі, Ларыса Хрэноўская, Галена Хрэноўская, Антон Хрэноўскі, Зьміцер Ціханюк, Антон Шукелойць, Таццяна Яновіч, Сакрат Яновіч.

Жук-Грышкевіч, Раіса.

Беларускія малітоўныя карткі.

«Беларус». № 363, кастрычнік 1989. С. 5.

Жук-Грышкевіч, Раіса.

Вам — вечна жывым правадыром! [Мікола Абрамчык, Архіепіскап Васіль].

«Беларус». № 159, ліпень 1970. С. 2.

Жук-Грышкевіч, Раіса.

Паломніцтва да Беларускага Крыжа. (3 жыцця ў Канадзе.)

«Беларус». № 360, ліпень 1989. С. 7.

Айцец А. Надсон, айцец Язэп Сыру.

Жук-Грышкевіч, Раіса.

Паломніцтва да Беларускага Крыжа. (3 жыцця ў Канадзе.)

«Беларус». № 371, чэрвень-ліпень 1990. С. 9.

Наталья Арсеньнева, Аўген Кабяка, айцец Мэкэну, Бэрнадэта Мэрдок, айцец Язэп Сыру.

Жук-Грышкевіч, Раіса.

Паломніцтва да Беларускага Крыжа. (3 жыцця ў Канадзе.)

«Беларус». № 405, верасень 1993. С. 7.

Жук-Грышкевіч, Раіса.

Памяці Архіепіскапа Васіля [Уладзіміра Тамашчыка].

«Беларус». № 163, лістапад 1970.

М. Абрамчык, К. Акула, А. Грыцук, В. Жук-Грышкевіч, уладыка Мікалай, Язэп Сажыч, Ул. Цялеш.

Жук-Грышкевіч, Раіса.

Памяці Біскупа Ч. Сіповіча.

«Беларус». № 197, люты 1982. С. 5.

Жалобная імша ў Тароньце.

Біскуп Алёйзіюс Амброзік.

Жук-Грышкевіч, Раіса.

Сёмае паломніцтва да Беларускага Крыжа.

«Беларус». № 426, жнівень 1995. С. 6.

Жучка, Янка.

Астанкі епіскапа Балеслава Слосканса вяртаюцца ў родную зямлю — Латвію.

«Беларус». № 406, кастрычнік 1993. С. 7.

Жучка, Я.

Беларусь на Хрысьціянска-Дэмакратычным Кангрэсе.

«Беларус». № 401, травень 1993. С. 2.

Зянон Пазыняк.

Жучка, Я. і Арэшка, А.

Сьв. Памяці Аўген Смаршчок.

«Беларус». № 323, лістапад 1984. С. 4.

3.

Біскуп Тарасэвіч у Нью Ёрку.

«Беларус». № 324, сьнежань 1984. С. 3.

Айцец Ф. Чарняўскі, А. Шукелойць.

3.

Да Беларусаў-каталікоў Нью-Ёрку.

«Бацькаўшчына». № 33 (367), 18 жніўня 1957. С. 1, 4.

Неабходнасьць душпастырскага кантакту з суродзічамі.

Ксёндз Ф. Чарняўскі.

3.

Срэбны юбілей айца Робэрта.

«Бацькаўшчына». № 47—48 (329—330), 25 лістапада 1956.

С. 8.

А. Арэшка, Я. Запруднік, С. Мак, айцец А. Смаршчок.

Забарона кнігі «Беларусь» Архіепіскапа Апанаса.
«Беларус». № 176, сьнежань 1971. С. 5.

Задума.

Асаблівы матыў Велікоднае радасьці.

«Бацькаўшчына». № 15—16 (349—350), Вялікдзень 1957.
С. 1—2.

Задума.

У Сьвяты Калядны Вечар.

«Бацькаўшчына». № 51—52 (333—334), Каталіцкія Каляды
1956. С. 1.

Закалот у БАПЦ.

Подпіс: Дарадчая Камісія.

«Беларус». № 290—291, чэрвень-ліпень 1991. С. 3.

Мітрапаліт Андрэй, Я. Азарка, епіскап Апанас, айцец Бруцкі,
айцец Расьціслаў Войтанка, М. Ганько, К. Калоша, С. Карні-
ловіч, айцец Васіль Кендыш, Ул. Курыла, архіепіскап Мікалай,
А. Міцкевіч, В. Навіцкі, В. Пляскач, мітрапаліт Панцеляймон,
В. Русак, Ул. Русак, айцец Рыгор, Я. Сажыч, А. Сільвановіч,
архіепіскап Філафей.

Закрываецца парахвія БАПЦ.

«Беларус». № 306—307, лістапад-сьнежань 1982. С. 6.

Мітрапаліт Андрэй пазбавіў сьвятарскага сану айца В. Кен-
дыша.

Запруднік, Я.

**А. М. (Беларуская Аўтакефальная Праваслаўная Царк-
ва). Закон Божы. Стары Запавет. Мэльбурн — Аўстралія,
36 с., ілюстрацыі, карта. Рататар.**

«Бацькаўшчына». № 50—51 (534—535), Каталіцкія Каляды
1960. С. 4.

Запруднік, Я.

**Айцец др. Аўген Смаршчок — пратаіерэем. (Зь беларус-
кага жыцця.)**

«Бацькаўшчына». № 10 (446), 8 сакавіка 1959. С. 4.

Уладыка Васіль.

Запруднік, Я.

Айцец Робэрт Ван Каўэлярт у Амэрыцы.

«Бацькаўшчына». № 7—8 (443—444), 22 лютага 1959. С. 8.
Ант. Адамовіч, Н. Арсеньнева, архіепіскап Васіль, айцец
Хв. Данілюк, У. Душнік, М. Казьлякоўскі, Ф. Кушаль, К. Мер-
ляк, Рыкуа, А. Стагановіч, В. Тумаш, епіскап Ёілкі.

Запруднік, Я.

Арцыбіскуп Эдвард Роп (1851—1939).

«Беларус». № 150, кастрычнік 1969. С. 4.

Запруднік, Я.

Беларуская Аўтакефальная Праваслаўная Царква.
Каціхізіс, або навука веры. Выд. першае. (Выдадзена кош-
там Дзьмітры Кажуры, Васіля Ціхановіча і А. М.). Аўстра-
лія-Мэльбурн, 1960, 24 с., ілюстрацыі. Рататар.

«Бацькаўшчына». № 50—51 (534—535), Каталіцкія Каляды
1960. С. 4.

Запруднік, Я.

«Беларуская Царква». № 16 (выдае: Беларуская Выда-
вецкая Сябрыня. 2042 W St. Paul Ave, Chicago 47, III. USA),
травень 1960, 80 с.

«Бацькаўшчына». № 31—32 (515—516), 14 жніўня 1960.
С. 8.

Запруднік, Я.

«Беларуская Царква». № 17 (выдае: Беларуская Выда-
вецкая Сябрыня), ліпень-жнівень 1960, 80 с.

«Бацькаўшчына». № 50—51 (534—535), Каталіцкія Каляды
1960. С. 4.

Запруднік, Янка.

Думкі ў царкве.

«Беларус». № 351, верасень 1988. С. 2.

Запруднік, Янка.

Малітва, розум і родная мова. (Рэфэрат на сьвяткаваньні
1000-годзьдзя хрысьціянства ў Беларусі 5 чэрвеня 1988 г. у
Гайленд-Парку, Н.-Дж.).

«Беларус». № 348, чэрвень 1988. С. 4.

Запруднік, Янка.

Мітрапаліт Філарэт і беларуская мова.

«Беларус». № 361, жнівень 1989. С. 3.

Запруднік, Я.

Памяці Архіепіскапа Апанаса.

«Беларус». № 314, лістапад-сьнежань 1983. С. 7.

Запруднік, Янка.

Рэлігія ў БССР.

«Беларус». № 61, 30 верасьня 1957. С. 1—2.

Крытычны аналіз артыкулу А. Залескага «Аб дачыненні беларускіх калгасьнікаў да рэлігіі ды аб росьце атэізму» (часопіс «Савецкая Этнаграфія»).

Запруднік, Я.

Стан рэлігіі на Беларусі.

«Беларус». № 324, сьнежань 1984. С. 1.

Запруднік, Янка.

Сьв. Памяці Біскуп Чэслаў Сіповіч.

«Беларус». № 293, кастрычнік 1981. С. 1.

Айцец Леў Гарошка, айцец Я. Германовіч, айцец Аляксандар Надсон, айцец Т. Падзява, папа Ян XXIII.

Запруднік, Я.

«Siaubit». № 4 (15). Vialika-Litouski (Bielaruski) dvumiesiačnik. Časapis Katalicka-Hramadzki (Выдае Rev. F. Czerniawski, 118 Market St., Amsterdam, NY, USA), ліпень-жнівень 1960, 17 с.

«Бацькаўшчына». № 31—32 (515—516), 14 жніўня 1960. С. 7.

Запруднік, Я.

Ушанаваньне памяці айца Хведара Данілюка. (Зь беларускага жыцця.)

«Бацькаўшчына». № 36—37 (520—521), 18 верасьня 1960. С. 8.

Уладыка Васіль, айцец Сьцяпан Войтанка, Барыс Данілюк, Ф. Кушаль, К. Мерляк, К. Ніхаёнак, М. Тулейка.

Запусны абед [Парафія Жыровіцкае Маці Божай].

«Беларус». № 345, сакавік 1988. С. 7.

Ала Дубяга, Алег Дубяга, Жэня Дубяга, Віктар Дубяга, Аня Лук'янчук, Ніна Сільвановіч, Тамаш Супрун, Галіна Харавец.

За трыумф хрысьціянства.

«Бацькаўшчына». № 13 (449), Каталіцкі Вялікдзень 1959. С. 1.

З Божае Волі 25 красавіка 1972 г. адышоў на вечны спачынак сьв. памяці Айцец Доктар Віктар Войтанка — Васілеўскі.

«Беларус». № 181, травень 1972. С. 3.

Збор грошай на царкву ў Беластоку.

«Беларус». № 313, кастрычнік 1983. С. 6.

Пётра Кажура.

Зварот ініцыятыўнай групы «Чырвоны Касьцёл» [Менск].

Подпіс: Аргкамітэт.

«Беларус». № 373, верасень 1990. С. 7.

Зварот Першагіерарха Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы Архіепіскапа Мікалая да беларускай эміграцыі аб дапамозе суродзічам — ахвярам Чарнобыльскай катастрофы.

«Беларус». № 363, кастрычнік 1989. С. 1.

Зданковіч, А.

Уладыка Мікалай у Лёндане.

«Беларус». № 269, верасень 1979. С. 2.

Айцец Фэлікс Журня, пратадыякан Уладзімір Мароз, Гай дэ Пікарда, айцец Янка Пекарскі, Вера Рыч, біскуп Чэслаў Сіповіч, айцец Аўген Смаршчок.

З жыцця беларусаў-каталікоў [Нью Ёрк].

«Беларус». № 122, чэрвень 1967. С. 4.

Аляксандра Паланевіч, айцец Ф. Чарняўскі.

З жыцця ў Кліўлендзе. Запускі. Нядзеля праваслаўя.

«Беларус». № 319, травень 1984. С. 5.

З. Н.

**Ад Суэзу да Бэтлеему — рукой падаць. (Гараскопы й па-
стулаты Каляд.)**

«Бацькаўшчына». № 51—52 (333—334), Каталіцкія Каляды
1956. С. 1—2.

З. С.

Будуем Катэдральны Сабор.

«Бацькаўшчына». № 36—37 (218—219), 10 кастрычніка
1954. С. 7.

З. Ст.

Хвала Богу на Вышынях.

«Бацькаўшчына». № 78—79, 25 сьнежня 1951. С. 1.

Зубкоўскі, В.

Ікона сьв. Еўфрасіньні Полацкай Пола Вінцэ.

«Беларус». № 198, кастрычнік 1973. С. 5.

З царкоўнага жыцця.

«Беларус». № 55, 20 сакавіка 1956. С. 7.

Зьезд вернікаў БАПЦарквы ў Вялікабрытаніі.

«Бацькаўшчына». № 30—31 (212—213), 15 жніўня 1954.
С. 6.

Айцец Аляксандар, А. Бута, айцец Захар, айцец Палякоў,
архіепіскап Сяргей.

Зьезд сьвятароў у Рыме.

«Беларус». № 314, лістапад-сьнежань 1983. С. 1.

Айцец Францішак Апячонак, айцец Эдвард Вайцяхоўскі,
айцец Кастусь Маскалік, айцец А. Надсон, айцец Робэрт Таму-
шанскі, біскуп Ул. Тарасэвіч.

**Зь ліста Яго Высокай Дастойнасьці Мітрапаліта БАПЦ
Андрэя.**

«Беларус». № 273, студзень 1980. С. 4.

Вітаньне з Новым Годам.

Зьніч, Вітаўт.

Беларусы на зьездзе «Пакс Рамана».

«Бацькаўшчына». № 35 (166), 6 верасня 1953. С. 4; «Беларус». № 17 (41), 5 верасня 1953. С. 4.

Гадавы зьезд каталіцкай міжнароднай арганізацыі (Бонн, Нямецчына).

Вітаўт Рамук, Чэслаў Сіповіч.

Зь Ярданскай вадой.

«Беларус». № 398, люты 1993. С. 3.

Архімандрыт Карп Стар, настояцель прыходу БАПЦ у Дараты, Нью Джэрзі, наведваў праваслаўных беларусаў Лёнг-Айленд і Нью-Ёрку.

Зычлівы Крытык.

Кніга пра сьв. Кірылу Тураўскага [Айцец Аляксандар Надсон «Сьвяты Кірыл Тураўскі». Лёндан, 1968].

«Беларус». № 143, сакавік 1969. С. 5.

Іваноў, Ігар.

Памяці айца Фабіяна Абрантовіча.

«Беларус». № 417, кастрычнік 1994. С. 3.

Іваноў, Ігар.

Перавыданьне кнігі айца Льва Гарошкі «Навука й рэлігія».

«Беларус». № 417, кастрычнік 1994. С. 2.

І далей — без перакладу й камэнтараў.

«Бацькаўшчына». № 13 (16), 25 красавіка 1948. С. 3.

Пра дзейнасьць былога беларускага архіепіскапа Філафея.

І. К-к.

Канстанца.

«Бацькаўшчына». № 21 (24), 20 чэрвеня 1948. С. 1—2.

Да аднаўленьня праўнага стану Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы.

Імяніны айца Мікалая [Таронта].

«Беларус». № 123—124, ліпень-жнівень 1967. С. 4.

К. Акула, Я. Баран, Р. Жук-Грышкевіч, А. Протас.

Імяніны айца Міхаіла [Мацукевіча].

«Беларус». № 82, студзень 1964. С. 4.

М. Ганько, М. Кулеш.

Інтэрвю зь Яго Эксп. Епіскапам Сіновічам.

«Бацькаўшчына». № 13—14 (613—614), сьнежань 1963. С. 5.
Праца Другой сэсіі II Ватыканскага Сабору.

І сьмерцю сьмерць паканаў.

«Бацькаўшчына». № 14—15 (145—146), Вялікдзень 1953.
С. 1—2.

К.

Вялікі падарак для царквы.

«Беларус». № 218, чэрвень 1975. С. 6.

Марыя й Васіль Прыстаўкі падаравалі залаты крыж з пастаўкай на аналой для царквы Сьв. Кірылы Тураўскага ў Тароньце.

К.

Дваццатыя ўгодкі БАПЦ у Канадзе.

«Беларус». № 212, сьнежань 1974. С. 1.

Уладыка Андрэй, М. Ганько, айцец Максім, архіепіскап Мікалай.

К.

Разрастаецца Беларуска-Аўтакефальная Праваслаўная Царква [Ашава, Канада].

«Бацькаўшчына». № 46 (246), 13 лістапада 1955. С. 3.

К. Акула, айцец Міхаіл, Ю. Харэвіч.

К.

Тысячагодзьдзе хрысьціянства ў Саўт-Рывэры.

«Беларус». № 353, лістапад 1988. С. 3.

Н. Арсеньнева, Соня Арцюшэнка, Міхась Бахар, айцец Мечыслаў Брынкевіч, праф. Томас Бэрд, М. Зуй, айцец Канстантын, Д. Касмовіч, М. Куліковіч, Р. Латышаў, Ала Орс-Рамана, М. Равенскі, М. Сенька, Яўген Скаўронскі, А. Тэраўскі, епіскап Ісая, епіскап Атэнагор.

К.

Ушанаваньне айца Міхася. (3 жыццзя ў Кліўлендзе.)

«Беларус». № 320, чэрвень 1984. С. 4.

С. Карніловіч, Т. Кананчук, архіепіскап Мікалай, матушка Натальля, айцец Міхась Страпко.

К.

Шасьцідзесяцігодзьдзе Архіепіскапа Мікалая.

«Беларус». № 301—302, чэрвень-ліпень 1982. С. 5.

К. Акула, Мікола й Марыя Ганько, Б. Лішчонак, айцец Максім, В. Пляскач, Вера Радэк, Я. Сажыч, сп-ня Сільвановіч, Н. Слаўко, А. Харавец, сп-ня Цялеш.

К. А.

Надзвычайны агульны Сход Парахвіі [Таронта].

«Беларус». № 306—307, лістапад-сьнежань 1982. С. 6.

Абмеркаваньне судовай справы, якую вядзе мітрапаліт Андрэй супраць архіепіскапа Мікалая.

Марыя Ганько, Мікола Ганько, А. Жылік, В. Касцюковіч, Б. Кірка, В. Навіцкі, Н. Сільвановіч, Харэвіч, Ул. Цялеш.

Каб-жа гэта быў пачатак.

«Беларус». № 84, сакавік 1964. С. 1.

Дачыненне Ватыкану да Беларусі.

Балеслаў Слосканс, Пётр Татарыновіч.

Кадры нашага духавенства растуць.

«Беларус». № 89, жнівень 1964. С. 6.

Уладыка Васіль рукапалажыў у сан іерэя пратадыякана Юрыя Абрэмскага.

Калбаса, Янка.

Легалізацыя БАПЦ у Вялікабрытаніі.

«Беларус». № 225, студзень 1976. С. 4.

Айцец Янка Абабурка.

Каляднае Архіпастырскае Пасланьне.

Подпіс: Архіепіскап Сяргей, Архіепіскап Васіль.

«Беларус». № 4 (56), 24 сьнежня 1955. С. 1.

Каляднае Архіпастырскае Пасланьне.

Подпіс: Архіепіскап Сяргей, Архіепіскап Васіль.

«Беларус». № 58, 30 сьнежня 1956. С. 1.

Каляднае Архіпастырскае Пасланьне.

Подпіс: Архіепіскап Сяргей, Архіепіскап Васіль.

«Бацькаўшчына». № 1—2 (335—336), Праваслаўныя Каляды, 7 студзеня 1957. С. 1.

Каляднае Архіпастырскае Пасланьне.

Подпіс: Архіепіскап Сяргей, Архіепіскап Васіль.

«Бацькаўшчына». № 1—2 (387—388), Праваслаўныя Каляды, 7 студзеня 1958. С. 1.

Каляднае Архіпастырскае Пасланьне.

Подпіс: Архіепіскап Сяргей, Архіепіскап Васіль.

«Бацькаўшчына». № 1—2 (437—438), Праваслаўныя Каляды, 7 студзеня 1959. С. 1.

Каляднае Архіпастырскае Пасланьне.

Подпіс: Архіепіскап Сяргей, Архіепіскап Васіль.

«Бацькаўшчына». № 1—2 (485—486), Праваслаўныя Каляды, 7 студзеня 1960. С. 1.

Каляднае Архіпастырскае Пасланьне.

«Бацькаўшчына». № 48—49 (583—584), Каталіцкія Каляды

1961. С. 1.

Каляднае Архіпастырскае Пасланьне.

Подпіс: Архіепіскап Сяргей, Архіепіскап Васіль.

«Бацькаўшчына». № 1—2 (585—586), Праваслаўныя Каляды, 7 студзеня 1962. С. 1.

Каляднае Архіпастырскае Пасланьне.

Подпіс: Сьмірэнны Архіепіскап Сяргей, Сьмірэнны Архіепіскап Васіль.

«Бацькаўшчына». № 13—14 (613—614), сьнежань 1963. С. 1.

Каляднае Архіпастырскае Пасланьне.

Подпіс: Архіепіскап Сяргей, Архіепіскап Васіль.

«Беларус». № 82, студзень 1964. С. 1; «Бацькаўшчына». № 13 (627), лістапад-сьнежань 1964. С. 1.

Каляднае Архіпастырскае Пасланьне.

Подпіс: Архіепіскап Сяргей, Архіепіскап Васіль.

«Бацькаўшчына». № 6 (633), кастрычнік-сьнежань 1965. С. 1.

Каляднае Архіпастырскае Пасланьне Сьвяшчэннага Сабору Епіскапаў Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы на Чужыне.

Подпіс: Мітрапаліт Андрэй, Архіепіскап Мікалай.
«Беларус». № 259—260, лістапад-сьнежань 1978. С. 1.

Каляднае Архіпастырскае Пасланьне Епіскапаў Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы.

Подпіс: Мітрапаліт Андрэй, Архіепіскап Мікалай.
«Беларус». № 271—272, лістапад-сьнежань 1979. С. 1.

Каляднае Архіпастырскае Пасланьне.

Подпіс: Архіепіскап Мікалай.
«Беларус». № 306—307, лістапад-сьнежань 1982. С. 1.

Каляднае Архіпастырскае Пасланьне.

Подпіс: Мікалай, Першы Гіерарх БАПЦ.
«Беларус». № 314, лістапад-сьнежань 1983. С. 1.

Каляднае Архіпастырскае Пасланьне Дастойнаму Сьвятарству і ўсім Багалюбым Праваслаўным Вернікам Народу Беларускага.

Подпіс: 3 ласкі Божае пакорны Мікалай, Першы Гіерарх Беларускае Аўтакефальнае Праваслаўнае Царквы.
«Беларус». № 324, сьнежань 1984. С. 1.

Каляднае Архіпастырскае Пасланьне Дастойнаму Сьвятарству і ўсім Багалюбым Праваслаўным Вернікам Беларускага Народу.

Подпіс: 3 ласкі Божае пакорны Архіепіскап Мікалай, Першы Гіерарх Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы.
«Беларус». № 332, сьнежань 1986. С. 2.

Каляднае Архіпастырскае Пасланьне Дастойнаму Сьвятарству і ўсім Багалюбым Праваслаўным Вернікам Беларускага Народу.

Подпіс: Архіепіскап Мікалай, Першы Гіерарх Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы.
«Беларус». № 342, сьнежань 1987. С. 2.

Каляднае Архіпастырскае Пасланьне Дастойнаму сьвятарству і ўсім багалюбным праваслаўным вернікам беларускага народу.

Подпіс: Архіепіскап Мікалай, Першагіерарх БАПЦ на Чужыне.

«Беларус». № 354, сьнежань 1988. С. 2.

Каляднае Архіпастырскае Пасланьне Дастойнаму сьвятарству і ўсім багалюбным праваслаўным вернікам Беларускага Народу.

Подпіс: Архіепіскап Мікалай, Першагіерарх БАПЦ.

«Беларус». № 365, сьнежань 1989. С. 2.

Каляднае Архіпастырскае Пасланьне Дастойнаму сьвятарству і ўсім багалюбным праваслаўным вернікам Беларускага Народу.

Подпіс: Архіепіскап Мікалай, Першы Гіерарх Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы.

«Беларус». № 376, сьнежань 1990. С. 1.

Каляднае Архіпастырскае Пасланьне.

Подпіс: Мітрапаліт Мікалай, Першы Іерарх БАПЦ.

«Беларус». № 385, сьнежань 1991. С. 1.

Каляднае Архіпастырскае Пасланьне Дастойнаму сьвятарству і ўсім багалюбным вернікам Беларускага Народу.

Подпіс: Архіепіскап Мікалай Першы Іерарх Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы.

«Беларус». № 396, сьнежань 1992. С. 1.

Каляднае Архіпастырскае Пасланьне Дастойнаму сьвятарству і ўсім багалюбным вернікам Беларускага Народу.

Подпіс: Архіепіскап Мікалай Першы Іерарх Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы.

«Беларус». № 408, сьнежань 1993. С. 1.

Каляднае Архіпастырскае Пасланьне Дастойнаму сьвятарству і ўсім багалюбным вернікам Беларускага Народу.

Подпіс: Архіепіскап Мікалай, Мітрапаліт Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы.

«Беларус». № 419, сьнежань 1994. С. 1.

Каляднае Пасланьне Яго Эксцэленцыі Епіскапа Чэслава Сіповіча, Апостальскага Візытатара для Беларусаў-каталікоў.

«Бацькаўшчына». № 16 (600), Каталіцкія Каляды 1962. С. 1.

Каляднае Пасланьне Яго Эксцэленцыі Епіскапа Чэслава Сіповіча, Апостальскага Візытатара для Беларусаў-каталікоў.

«Бацькаўшчына». № 13—14 (613—614), сьнежань 1963. С. 1—2.

Каляднае Пасланьне Яго Эксцэленцыі Епіскапа Чэслава Сіповіча, Апостальскага Візытатара для Беларусаў-каталікоў.

«Бацькаўшчына». № 13 (627), лістапад-сьнежань 1964. С. 1—2.

Каляднае Пасланьне Яго Эксцэленцыі Епіскапа Чэслава Сіповіча, Апостальскага Візытатара для Беларусаў-каталікоў.

«Бацькаўшчына». № 6 (633), кастрычнік-сьнежань 1965. С. 1—2.

Калядная гутарка.

«Бацькаўшчына». № 1—2 (335—336), Праваслаўныя Каляды, 7 студзеня 1957. С. 1—2.

Каляндар Варшаўскае Праваслаўнае Мітраполіі. Год 1983.

«Беларус». № 313, кастрычнік 1983. С. 6.

Камунікат БАПЦарквы [скліканьне ў Сыдніі, Аўстраля, Царкоўнага Зьезду].

Подпіс: Епіскап Васіль.

«Беларус». № 20 (44), 7 лістапада 1953. С. 2.

Камунікат Беларускай Каталіцкай Місіі ў Вялікабрытаніі [тытул Мітрафорнага Пратаіерэя айцу Надсону].

«Беларус». № 255—256, ліпень-жнівень 1978. С. 6.

Камунікат № 1—67 Рады БАПЦ у Вялікай Брытаніі.

«Беларус». № 129, студзень 1968. С. 2.

Канстантын, а.

БПЦ: прызнаньне гістарычных фактаў.

«Беларус». № 369, красавік 1990. С. 5.

Аднаўленьне епархіяльных структураў.

Канфэрэнцыя ў Лёндане.

«Беларус». № 344, люты 1988. С. 6.

Урачыстасьці, прысьвечаныя 1000-годзьдзю хрысьціянства на Беларусі.

Каранеўскі, Язэп.

За згоду рэлігійную.

«Бацькаўшчына». № 18 (97), 4 траўня 1952. С. 1—2.

Карасэвіч, В.

Трыста семдзесят пятыя ўгодкі Берасьцескай вуніі і ўкраінцы.

«Беларус». № 177, студзень 1972. С. 6.

В. Пануцэвіч.

Кардынал Глемп на Беларусі.

«Беларус». № 352, кастрычнік 1988. С. 2.

Кароль, А.

Два юбіляры. [Айцец Сьцяпан Войтанка. Філарэт Родзька].

«Бацькаўшчына». № 35 (471), 20 верасьня 1959. С. 3.

Уладыка Васіль, С. Гутырчык, П. Кажура, М. Каранеўскі.

Кароль, А.

25-ыя ўгодкі душпастырскай працы айца М. Лапіцкага.

«Бацькаўшчына». № 3 (487), 17 студзеня 1960. С. 4.

Хв. Высоцкі, С. Коўш, айцец Мікалай.

Каталіцкая гіерархія на Беларусі мае быць адноўленая?

«Беларус». № 130, люты 1968. С. 3.

Айцец Уладыслаў Чарняўскі.

Каталіцкія парафіі на Беларусі.

«Беларус». № 335, травень 1987. С. 6.

Каталіцызм і беларуская мова.

«Беларус». № 353, лістапад 1988. С. 6.

Каштоўная праца. («Святая Літургія Сьв. Яна Хрызастома». Рукапіс XVII ст. у славянскім і лацінскім перакладзе. Пад рэд. і з тлумачэньнем Чэслава Сіповіча. Выданьне Беларускай Бібліятэкі імя Францішка Скарыны ў Лёндане.)

«Беларус». № 262, люты 1979. С. 6.

Каўэлярт, Робэрт ван дэ Уэйльс.

У Дзень Нараджэньня Сына Божага.

«Бацькаўшчына». № 51—52 (130—131), 25 сьнежня 1952. С. 1.

Кендыш, Васіль.

Другі Сабор БАПЦ.

«Беларус». № 184, жнівень 1972. С. 2.

Архіепіскап Андрэй, Янка Абабурка, Ул. Бакуновіч, Янка Бруцкі, архіепіскап Васіль, Сьцяпан Войтанка, Віктар Войтанка, Расьціслаў Войтанка, Мікалай Войтанка, Мікалай Гумен, Мікалай Ганько, Мікалай Гарошка, айцец Хведар Данілюк, Мікалай Дзямідаў, Генадзь Дубяга, Янка Запруднік, айцец Аляксандар Кулакоўскі, Аўген Лысюк, Пётр Манькоўскі, епіскап Мікалай, Ян Пекарскі, Васіль Русак, Янка Станкевіч, Васіль Стома, айцец Аўген Смаршчок, айцец Карп Стар, архіепіскап Сяргей, Міхась Тулейка, Янка Чыжык, айцец Васіль Чычэліс.

Кендыш, Васіль.

Падзяка [сябрам за ўдзел у рукапалажэньні].

«Беларус». № 129, студзень 1968. С. 5.

К. Грынкевіч, Ул. Дунец, К. Калоша, Т. Кананчук, С. Карніловіч, К. Кіслы, В. Лукашэвіч, Янка Лукашэвіч, Васіль Семянчук, Андрэй Стрэчань, В. Спічонак.

Кендыш, Васіль.

Сьв. Еўфрасіньня — апякунка Беларусі.

«Беларус». № 134, чэрвень 1968. С. 2.

Кіпель, В.

Беларуская спадчына ў Амэрыцы. Айцец Францішак Дзеружынскі.

«Беларус». № 216, красавік 1975. С. 2—3.

Роля ксяндзоў-беларусаў у гісторыі каталіцкай асьветы ЗША.

Кіпель, В.

Мадзярскі Дзень. Уражаньні ад спатканьня з Кардыналам Мідцэнтэ.

«Беларус». № 198, кастрычнік 1973. С. 5.

Кіпель, Вітаўт.

Ліст у Рэдакцыю.

«Бацькаўшчына». № 21 (303), 20 травня 1956. С. 4.

Адказ І. Касяку, аўтару кнігі «З гісторыі праваслаўнай царквы беларускага народу».

Клім, С.

Новы сьвятар БАПЦ [Васіль Кендыш].

«Беларус». № 129, студзень 1968. С. 3.

Уладыка Васіль, айцец Сьцяпан Войтанка, айцец Мікалай, Ф. Родзька, М. Тулейка.

Клім, С.

Старым антыхрысьціянскім шляхам.

«Беларус». № 17 (41), 5 верасьня 1953. С. 2.

Расейская Праваслаўная Царква памагае бальшавікам душыць «буржуазных нацыяналістаў-сэпаратыстаў».

Кніга ўспамінаў айца Германовіча. (Падзеі на Беларусі ды беларускае рэлігійнае й грамадзкае жыццё 1905—1922 гадоў.) Падрыхтавана да друку.

«Беларус». № 190, люты 1973. С. 6.

Козыр, Міхась.

[Неабходна папулярызацыя сярод беларусаў-эмігрантаў Патронкі Беларусі Еўфрасіньні Полацкай]. (Сёе-тое.)

«Бацькаўшчына». № 20 (555), 14 траўня 1961. С. 1, 4.

Козыр, Міхась.

[Упарадкаваць беларускую царкоўную тэрміналёгію]. (Сёе-тое.)

«Бацькаўшчына». № 17 (552), 23 красавіка 1961. С. 1, 4.

Коўтун, Валянціна (Новік Валянціна Міхайлаўна), Прэзыдэнт фонду сьвятой Еўфрасіньні Полацкай.

Зварот: Беларусам сьвету.

«Беларус». № 488, кастрычнік 1995. С. 5.

К. П.

Парафіяльнае сьвята. (3 жыцьця ў Кліўленьдзе.)

«Беларус». № 320, чэрвень 1984. С. 4.

К. Калоша, С. Карніловіч, айцец Міхась Страпко.

К. П.

Парафіяльнае сьвята. (3 жыцьця ў Кліўленьдзе.)

«Беларус». № 414, ліпень 1994. С. 4.

Люда Бакуновіч, Оля Дубаневіч, Каця Мазур, Юрка Мазур, айцец А. Радэнкавіч, Язэп Сажыч, М. Страпко.

К. П.

Парафіяльны пікнік [Кліўленд].

«Беларус». № 321, ліпень-жнівень 1984. С. 7.

К. П.

Парафіяльны сход у Кліўленьдзе.

«Беларус». № 318, красавік 1984. С. 4.

К. Калоша, Т. Кананчук, айцец Кендыш, Я. Каваленка, Оля Кабяка, С. Карніловіч, Іра Каляда-Сьмірнова, Лёля Міхальчык, Я. Раковіч, айцец М. Страпко, А. Стрэчань, Я. Ханенка, А. Яраховіч, Валя Яцэвіч.

К. П.

Перавыбарчы сход парафіі. (3 жыцьця ў Кліўленьдзе.)

«Беларус». № 334, красавік 1987. С. 8.

Кастусь Калоша, Іра Каляда-Сьмірнова, Оля Кабяка, Анатоль Лук'янчык, Сяргей Карніловіч, Адам Пракаповіч, Міхась Страпко, Андрэй Стрэчань, Янка Ханенка, Валя Ягаўдзік, Ева Яраховіч, Астап Яраховіч.

К. П.

Рэлігійная ўрачыстасьць.

«Беларус». № 348, чэрвень 1988. С. 5.

Д. Андрусышын, айцец Васіль Андрэюк, Томас Бэрд, С. Карніловіч, Юрка Мазурук (зь Беласточчыны), архіепіскап Міка-

лай, Васіль Пляскач, мітрафорны пратаіерэй Радэнкавіч, пратаіерэй М. Страпко.

К. Р-іч.

Мільёны Архіепіскапа Савы. (Ад нашага карэспандэнта зь Лёндану.)

«Бацькаўшчына». № 73, 31 кастрычніка 1951. С. 4.

Крыт, А.

Абвестка. (Выйшла з друку ілюстраваная рэлігійная кніга «Сьвяшчэнная Гісторыя Новага Запавету» ў беларускай мове Сяргея Паўловіча.)

«Бацькаўшчына». № 11—12 (625—626), верасень 1964. С. 6.

Крушына, Янка.

Сход парафіі БАПЦ у Брадфардзе.

«Беларус». № 323, лістапад 1984. С. 3.

Матушка Кацярына Абабурка, айцец Янка Абабурка, Міхась Віценчык, Янка Калбаса, інжынер Барыс Кляйноў, с-ва Лемяшонкаў, айцец Аўген Смаршчок.

Крушына, Янка.

У БАПЦ у Вялікай Брытаніі.

«Беларус». № 129, студзень 1968. С. 2.

Янка Абабурка, Юрка Абрэмбскі, уладыка Васіль, Хведар Кажаневіч, Янка Калбаса.

Крушына, Янка.

Угодкі сьвятарства Айца Янкі Абабуркі. (Зь беларускага жыцця.)

«Бацькаўшчына». № 13 (627), лістапад-сьнежань 1964. С. 7.

Янка Калбаса, Янка Міхалюк, Міхась Яськевіч.

Крыга, Алесь.

БАПЦ — вялікая маральная й нацыянальная сіла, — сьцьвярджаюць самі бальшавікі.

«Бацькаўшчына». № 10 (192), 7 сакавіка 1954. С. 2—3.

Крыга, Алесь.

У дзень найвялікшага сьвята — Вялікадня.

«Бацькаўшчына». № 14—15 (400—401), Вялікдзень 1958. С. 1—2.

Крыж.

«Беларус». № 350, жнівень 1988. С. 1, 5.

Гісторыя Крыжа сьв. Еўфрасіньні.

Крыт, Аляксандар.

Над магілай добрага Пастыра [Сьв. Памяці айцец Яўфімі Якіменка — першы настояцель парафіі Жыровіцкай Божай Маці ў Кліўленьдзе].

«Бацькаўшчына». № 12 (612), лістапад 1963. С. 3.

Ксёндз Адам Станкевіч і бальшавікі.

«Беларус». № 125, верасень 1977. С. 5.

Ксяндзы й палітыка.

«Беларус». № 359, травень-чэрвень 1989. С. 6.

Кулеш, П.

Аб чыёй гэта маралі? (Ліст з Амэрыкі.)

«Бацькаўшчына». № 14—15 (400—401), Вялікдзень 1958. С. 8.

Супраць айца Мікалая Лапіцкага.

Куліковіч, Мікола.

Пытаньне Беларускае Багаслужбы.

«Бацькаўшчына». № 12—13 (496—497), 25 сакавіка 1960. С. 3.

Куліковіч, Мікола.

Ці ня час закрануць пытаньне?

«Бацькаўшчына». № 1—2 (485—486), Праваслаўныя Каляды 1960. С. 3.

Да праблемы беларускага царкоўнага п'янства.

Латушкін, А.

Дваццаціпяцігодзьдзе праваслаўнаму прыходу.

«Беларус». № 318, красавік 1984. С. 4.

Айцец Леў Астроўскі, рэгент Усевалад Барушкевіч, айцец Варнава, дыякан Янка Валюкевіч, айцец Павел Вялікі, прата-дыякан В. Ільчук, архімандрыт Ісая, адвакат Юльлян Куляс, Н. Мядзейка, А. Пілецкі, Іван Панкевіч, Васіль Пунтус, Вітаўт Рамук, а. Шоо, айцец Шэры.

Лаўрыновіч, Я.

Да гісторыі «Новага Запавету» ў беларускай мове.

«Бацькаўшчына». № 6 (50), 23 лютага 1949. С. 2.

Ксёндз Ф. Абрантовіч, ксёндз І. Бобіч, ксёндз В. Гадлеўскі, ксёндз А. Станкевіч, Д. Ясько.

Лаўрыновіч, Я.

Рэнэгат у епіскапскай мантыі.

«Бацькаўшчына». № 18 (97), 4 траўня 1952. С. 7.

Епіскап Апанас, Астроўскі, архіепіскап Сяргей, Шкода.

Леў, а.

Восьмы Кангрэс «Царква ў бядзе».

«Бацькаўшчына». № 34 (420), 7 верасня 1958. С. 3.

Леў, а.

Назначаньне беларускага епіскапа [Чэслаў Сіповіч].

«Бацькаўшчына». № 29 (513), 24 ліпеня 1960. С. 1.

Леў, а.

Новы подступ бязбожнае прапаганды [Уладыслаў Рыжы-Рыскі].

«Бацькаўшчына». № 43 (527), 30 кастрычніка 1960. С. 2.

Лік праваслаўных у Польшчы.

«Беларус». № 319, травень 1984. С. 4.

Ліст Дарадчае Рады БАПЦ Мітрапаліту УАПЦ Мсьціславу.

Подпісы: Генадзь Дубяга, Язэп Сажыч, Кастусь Калоша, Н. Сільвановіч, Янка Азарка, Аляксандар Міцкевіч, Сяргей Карніловіч, Васіль Русак, Васіль Пляскач, Мікола Ганько, Уладзімір Русак.

«Беларус». № 298, сакавік 1982. С. 2.

Пратэст супраць умяшаньня УАПЦ у нутраную справу БАПЦ (хіратанізацыя айца Яна Бруцкага).

Ліст да Епіскапа Ерэмія.

«Беларус». № 322, верасень-кастрычнік 1984. С. 2.

Ліст жыхара Беласточчыны да епіскапа Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы Ерэмія. У лісьце ўздымаецца праблема беларускай мовы ў рэлігійным жыцці «праваслаўных палякаў».

Ліст зь Беласточчыны. Адказ «Прыхаджаніну зь Беластоку» («Беларус», № 341).

«Беларус». № 345, сакавік 1988. С. 5, 8.

Беларуская мова ў практыцы Польскай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы.

Лісты Папы Яна Паўла II аб арыгінальнасці ўсходнеславянскіх культураў.

«Беларус». № 347, травень 1988. С. 1.

М.

Міжнародная сесія хрысціянскіх сындыкатаў Цэнтральнай і Ўсходняй Эўропы.

«Бацькаўшчына». № 51—52 (281—282), Каталіцкія Каляды 1955. С. 8.

Малітва за беларускі народ у савецкай газэце.

«Беларус». № 366, студзень 1990. С. 3.

З нагоды візиту ў Ватыкан М. Гарбачова газэта «ЛіМ» (8.12.1989) змясціла поўны тэкст «Малітвы за Беларускі Народ».

Малітоўнік. (Выйшаў з друку першы беларускі праваслаўны малітоўнік, выдадзены БАПЦ.)

«Беларус». № 132, красавік 1968. С. 8.

Мальдзіс, Адам.

Адзін зь першых беларускіх духоўнікаў [Фабіян Абрантовіч].

«Беларус». № 376, снежань 1990. С. 2.

Мамачка, Эл.

Малітва за Беларусь. (З найніжэйшай просьбай да беларускіх святароў асвятціць і блаславіць малітву гэту. Баранавічы, 1990 г.)

«Беларус». № 369, красавік 1990. С. 5.

Мацукевіч, М.

Будуйма БАПЦ.

«Беларус». № 1 (7), 25 сакавіка 1952. С. 4.

Мерляк, К.
Царква Сьв. Кірылы Тураўскага ў Рычманд-Гіле, Н. Ё.
(1969—1980).

«Беларус». № 288, красавік 1981. С. 1.

Мерляк, Кастусь.

Будова царквы закончаная.

«Беларус». № 225, студзень 1976. С. 5.

Мітрапаліт Гэрманос, архіепіскап Якаў.

Мерляк, Кастусь.

Навагодняе пажаданьне.

«Беларус». № 344, люты 1988. С. 7.

Просьба не называць царкву Сьв. Кірылы Тураўскага ў Рычманд-Гіле «царквою Мерляка».

М. 3-кі.

У парадку высьвятленьня.

«Беларус». № 58, 30 сьнежня 1956. С. 7.

Да пытаньня кваліфікацыі Шарсьцінскага прыходу-брацтва як секты.

Айцец Леў Гарошка, сьвятар Хведар Рафановіч.

М. з Наваградчыны.

Над сьвежай магілай [Філарэт Родзька].

«Беларус». № 239, сакавік 1977. С. 4.

Міжнародны друк пра Біскупа Кандрусевіча.

«Беларус». № 361, жнівень 1989. С. 5.

Міжнацыянальны камітэт супраць перасьледваньняў рэлігіі.

«Бацькаўшчына». № 11 (55), 4 траўня 1949. С. 3.

Мікалаеня, В.

Некалькі словаў адказу. (У парадку дыскусіі.)

«Бацькаўшчына». № 15—16 (94—95), Вялікдзень 1952. С. 2.

Супраць закідаў беларускай інтэлігенцыі ў рэлігійнай абьякавасьці.

Айцец Ч. Сіповіч.

Мікалай, Архіепіскап.

Вялікоднае Архіепіскапскае Пасланьне Дастойнаму Сьвятарству і ўсім Багалюбным Праваслаўным Вернікам Беларускага Народу.

«Беларус». № 333, студзень-сакавік 1987. С. 2.

Мікалай, Архіепіскап.

Заклік-просьба.

«Беларус». № 266, чэрвень 1979. С. 2.

Зварот да суродзічаў — прысылаць ахвяры на выданьне «Служэбніка» на беларускай мове.

Мікалай, Архіепіскап.

Падзяка [за добраахвотныя ахвяры].

«Беларус». № 333, студзень-сакавік 1987. С. 2.

Мікалай, Архіепіскап.

Падзяка [канадэйскім парахвіянам за ахвяры на царкву].

«Беларус». № 168, красавік 1971. С. 5.

Юрка Харэвіч.

Мікалай, Епіскап БАПЦ.

Пропаведзь на сьвята герояў у Дэтройце.

«Беларус». № 200, сьнежань 1973. С. 6.

Мікалай, Архіепіскап.

Роля міранаў у царкве.

«Беларус». № 313, кастрычнік 1983. С. 2, 6.

Мітрапаліт Андрэй далей судзіцца.

«Беларус». № 301—302, чэрвень-ліпень 1982. С. 5.

Айцец Бруцкі, айцец Кендыш, архіепіскап Мікалай (Міхаіл Мацукевіч).

[Мітрапаліт Андрэй].

Падзяка [за віншаваньні з 25-годзьдзем сьвятарства].

«Беларус». № 220, жнівень 1975. С. 3.

Мітрапаліт БАПЦ Уладыка Мікалай адведаў Беларусь.

«Беларус». № 388, сакавік 1992. С. 2.

Мітрапаліт Філарэт пра пераклад Бібліі.

«Беларус». № 355, студзень 1989. С. 4.

Мітрафорны Пратаіерэй Карп Стар.

«Беларус». № 320, чэрвень 1984. С. 5.

Мітрафорны пратаіерэй Сьцяпан Войтанка.

«Беларус». № 135—136, ліпень-жнівень 1968. С. 3.

Міцкевіч, А.

Грамадства мусіць ведаць праўду.

«Беларус». № 106, студзень 1966. С. 4.

Закалот у парафіі сьв. Кірылы Тураўскага (Нью Ёрк).

Міхась Бразоўскі, уладыка Васіль, Васіль Захаркевіч, П. Зыбайла, Янка Казлякоўскі, Даніла Клінцэвіч, Пётр Мельяновіч, Янка Місюль, К. Мерляк, Васіль Шчэцька, Васіль Юрцэвіч.

Міцкевіч, А.

Гэтак яны гаспадараць.

«Беларус». № 104—105, лістапад-сьнежань 1965. С. 4.

Адміністраваньне й вядзеньне грашовых апэрацыяў царкоўнай радай парафіі сьв. Кірылы Тураўскага (Нью Ёрк).

К. Мерляк

Міцкевіч, М.

Дзесяцігодзьдзе аднаўленьня БАПЦ.

«Бацькаўшчына». № 1—2 (485—486), Праваслаўныя Каляды 1960. С. 3.

Міцкевіч, М.

Сьвятар і змагар. [Сьв. Памяці Мітрафорны Пратаіерэй Айцец Хведар Данілюк].

«Бацькаўшчына». № 34 (518), 4 верасьня 1960. С. 2—3.

М. К.

Папа Ян XXIII адышоў у вечнасьць.

«Бацькаўшчына». № 7 (607), 15 чэрвеня 1963. С. 1.

М. К.

Супольная малітва й суседзкія дачыненні [Кліўленд].

«Беларус». № 111—112, ліпень-жнівень 1966. С. 5.

Айцец Аляксандар, Мікола Стрэчань.

М-ка.

Айцец доктар Віктар Войтанка.

«Беларус». № 182, чэрвень 1972. С. 3.

М. К-р.

Аб гэтак званым БНА і «кананічнай царкве».

«Бацькаўшчына». № 27 (309), 1 ліпеня 1956. С. 3—4.

Архіепіскап Аляксандар, А. Арэхва, Р. Астроўскі, Я. Балай, Баброўскі, епіскап Вэнэдыкт, мітрапаліт Дзяніс, І. Касяк, прат. І. Кушнер, М. Лапіцкі, айцец М. Мігай, мітрапаліт Панцеляймон, А. Саковіч, айцец Фінькоўскі, Сяргей Хмара.

М. К-р.

Даклад аб дзеячах праваслаўнае царквы ў Беларусі. (Зь беларускага жыцця.)

«Бацькаўшчына». № 11—13 (397—399), 25 сакавіка 1958. С. 12.

М. К-р.

Імяніны айца М. Мацукевіча [Таронта].

«Беларус». № 94, студзень 1965. С. 4.

Гэля Баранавічанка, Міхаіл Кулеш, Цялеш.

М. К-р.

Супольны сход сяброў парафії БАПЦ і ЗБК. (Зь беларускага жыцця.)

«Бацькаўшчына». № 38 (424), 5 кастрычніка 1958. С. 4.

М. Н.

Другі Епархіяльны Зьезд БАПЦ у Аўстраліі. (Зь беларускага жыцця.)

«Бацькаўшчына». № 10 (545), 5 сакавіка 1961. С. 4.

Дзякан Васіль, айцец Мадэст, архіепіскап Сяргей, айцец Шчурко.

М. Н.

Памерлі два беларускія сьвятары ў Мэльбурне. [Сьв. памяці пратаіерэй айцец Тодар Дземянюк, Сьв. памяці пратаіерэй Барыс Каменскі].

«Беларус». № 147—148, ліпень-жнівень 1969. С. 8.

М. Н.

Пераезд Я. В. П. Архіепіскапа Сяргея [Аўстралія].

«Бацькаўшчына». № 15—16 (349—350), Вялікдзень 1957.

С. 18.

Айцец Мадэст Яцкевіч.

М. Н.

Святкаваньне Тройцы [Мэльбурн].

«Беларус». № 319, травень 1984. С. 5.

М. Н.

Тысячагодзьдзе хрысьціянства ў Беларусі.

«Беларус». № 347, травень 1988. С. 4.

А. Груша, айцец М. Бурнос, айцец А. Кулакоўскі.

М. С-ка.

Дваццацігодзьдзе царквы сьв. Еўфрасіньні. (3 жыцця ў Саўт-Рывэры.)

«Беларус». № 395, лістапад 1992. С. 6.

М-скі.

Што ўзрадавала ксяндза Івана? (Зь ягонага ліста да «Голасу Радзімы».)

«Беларус». № 165, студзень 1971. С. 6.

М-ч.

Епархіяльны Зьезд БАПЦарквы. (Зь беларускага жыцця.)

«Бацькаўшчына». № 24—25 (508—509), 26 чэрвеня 1960. С. 4.

Архіепіскап Васіль, айцец Сыцяпан Войтанка, В. Войтанка, айцец Хв. Данілюк, Янка Ніхаёнак, архіепіскап Сяргей.

Мэдаль архіепіскапу Мікалаю ад Брытанскага Міністэрства Абароны.

«Беларус». № 339, верасень 1987. С. 7.

Мясцовы Праваслаўны.

Новая савецкая вудачка.

«Беларус». № 127, лістапад 1967. С. 1.

Дзейнасьць праваслаўнага сьвятара Ваганэра, які належыць да юрысдыкцыі Маскоўскага патрыярха.

Н.

Айцец А. Надсон у Лёс Анджэлесе.

«Беларус». № 308—309, студзень-люты 1983. С. 3.

Чэслаў Найдзюк.

Н. (Нікан, М.).

Архіепіскап Сяргей духовым апекуном УАПЦ у Аўстраліі і Новай Зэляндыі.

«Бацькаўшчына». № 4 (338), 25 студзеня 1957. С. 4.

Мітрапаліт УАПЦ Ніканор, М. Скабей.

Н.

Прыемная сустрэча [з айцом Франьцішкам Чарняўскім у Лёс Анджэлесе].

«Беларус». № 90, верасень 1964. С. 5.

«На Сьвятой зямлі». (Кніга Ёл. Глыбіннага, выд. у Лёндане выдавецтвам «Божым Шляхам». 118 с.)

«Беларус». № 187, лістапад 1972. С. 5.

Наглядальнік.

Уладыка Мікалай у Аўстраліі.

«Беларус». № 179, сакавік 1972. С. 4.

Алехнік, архіепіскап Андрэй, М. Антух, Міхась Бурнос, М. Зуй, А. Кулакоўскі, Я. Ролсан, архіепіскап Сяргей, сп-ва Хаванскія, айцец Васіль Чычэліс, айцец Міхаіл Шчурко.

Надзвычайны Сабор БАПЦ [Кліўленд].

«Беларус». № 311, чэрвень-ліпень 1983. С. 1.

Архіепіскап Мікалай.

Надсон, Аляксандар.

Падзяка.

«Беларус». № 317, сакавік 1984. С. 3.

Удзячнасьць за прывітаньні з нагоды 25-х угодкаў сьвятарства.

Надсон, Аляксандар.

Сьв. памяці айцец Фэлікс Журня (10.6.1913, Браслаўшчына — 11.12.1982, Лёндан, Ангельшчына).

«Беларус». № 308—309, студзень-люты 1983. С. 8.

Назіральнік.

Кананічная візытацыя Ўладыкі Андрэя ў Ангельшчыне.
«Беларус». № 175, лістапад 1971. С. 5.

Айцец Янка Абабурка, айцец Аўген, айцец Аляксандар, Гінько, Гралеўскі, Я. Калбаса, айцец Лапіцкі, уладыка Мацьвей, Я. Міхалюк, Гай Пікарда, айцец Янка Пекарскі, Чэры.

Кансэкрацыя Яго Эксцэленцыі др. Чэслава Сіповіча.

«Бацькаўшчына». № 31—32 (515—516), 14 жніўня 1960. С. 3.

М. Абрамчык, Гай Пікарда, айцец Ул. Салавей, епіскап Слосканс, граф. Цыглер.

Назіральнік.

Шэсьцьсот васьмідзясятая ўгодкі Наваградскай мітраполіі і «Дзень Удзячнасьці» ў Кліўлендзе.

«Беларус». № 177, студзень 1972. С. 4.

Уладыка Андрэй, К. Кіслы, Я. Сажыч.

Найдзюк, Чэслаў.

Молімся за Ўладыку Чэслава [Лёс Анджэлес].

«Беларус». № 294—295, лістапад-сьнежань 1981. С. 6.

Паніхіда па Сьв. памяці Біскупу Чэславу Сіповічу.

Бутрымовіч, Каця Вініцкая, А. Загурскі, Хмыз, Ціпко.

Найдзюк, Чэслаў.

Сьв. памяці Пратаіерэй айцец Леанід Стаднікаў.

«Беларус». № 294—295, лістапад-сьнежань 1981. С. 6.

Нарэшце ў сваёй хаце.

«Беларус». № 94, студзень 1965. С. 2.

Вырашэньне канфлікту між Галоўнай Управай БАЗА ў Нью Ёрку й Царкоўнай Радай прыходу БАПЦ сьв. Кірылы Тураўскага.

На службе Богу й людзям. [Архімандрыт айцец Карп Стар.]

«Беларус». № 378, люты 1991. С. 5.

На сьвятарскай постані.

«Беларус». № 87, чэрвень 1964. С. 3.

Святарская дзейнасць і смерць ксяндза Віктара Шутовіча.

Насыценны беларускі каляндар на 1973 г. выйшаў у выдавецтве БАПЦ у Гайленд Парку, штат Нью Джэрзі.
«Беларус». № 189, студзень 1973. С. 6.

Наўмовіч, Міхась.
Вялікая страта [Сьв. памяці Архімандрыт Леў Гарошка].
«Беларус». № 245, верасень 1977. С. 4.

На 680-ыя ўгодкі Наваградскай Мітраполіі.
«Беларус». № 175, лістапад 1971. С. 4.
Архіепіскап Андрэй, айцец Васіль, Мікола Войтанка, М. Гарошка, айцец Карп, Ул. Набагез, архіепіскап Сяргей, П. Татарыновіч.

Нашыя сьвятасьці.
«Беларус». № 95, люты 1965. С. 2.
Перадрукавана зь «Беларускага Праваслаўнага Календара на 1965 год» (Мэльбурн).

На юбілей часопісу «Божым Шляхам».

Подпіс: Рэдакцыя «Беларуса».

«Беларус». № 120, красавік 1967. С. 5.

Айцец Язэп Германовіч.

На юбілей ксяндза доктара П. Татарыновіча.

«Бацькаўшчына». № 23 (305), 3 чэрвеня 1956. С. 1.

На юбілей пралата Пятра Татарыновіча [70-я ўгодкі жыцця].

«Беларус». № 111—112, ліпень-жнівень 1966. С. 3.

Не даюць адчыніць царкву ў Берасьці. Ліст з Бацькаўшчыны.

«Беларус». № 331, кастрычнік-лістапад 1986. С. 2.

Немановіч, Ул.

Абаронцы «рускага праваслаўя».

«Бацькаўшчына». № 21 (303), 20 траўня 1956. С. 1.

Бальшавікі супраць Беларускай Праваслаўнай Царквы.

Немановіч, Ул.

Чалавек Вялікага Сэрца. 19.5.1956 — 50-ы год жыцця айца Робэрта Ван Каўэлярта дэ Ёільс.

«Бацькаўшчына». № 21 (303), 20 траўня 1956. С. 1.

«Нізкая талерантнасьць» палякаў.

«Беларус». № 330, верасень 1986. С. 6.

«Беларусы затойваюць сваё веравызнаньне й нацыянальнасьць, бо так ім выгадней і спакайней жывецца ў Польшчы», — выказваньне пасла Чыквіна (газэта «Ніва»).

Н. К.

Храмавое сьвята. (3 жыцця ў Нью Джэрзі.)

«Беларус». № 402, чэрвень-ліпень 1993. С. 8.

Новая царква й сьвятар БАПЦарквы. (3 царкоўнага жыцця.)

«Беларус». № 4 (50), 20 сьнежана 1954. С. 6.

Мітрапаліт Іларыён, айцец Міхась Мацукевіч, айцец Васіль.

Новая царкоўная ўправа. Парафія Жыровіцкай Божай Маці БАПЦ.

«Беларус». № 345, сакавік 1988. С. 7.

Янка Азарка, Алег Дубяга, Янка Лук'янчык, В. Русак, Аляксандар Сільвановіч, Тамара Супрун, Ул. Харавец.

Новая ўправа БГЦ.

«Беларус». № 259—260, лістапад-сьнежань 1978. С. 1.

Новы адміністратар царквы ў Чыкага [айцец Язэп Сыру].

«Беларус». № 344, люты 1988. С. 6.

Новы беларускі сьвятар [у Рыме, айцец Канстанцін Маскалік].

«Бацькаўшчына». № 17 (247), 24 красавіка 1955. С. 4.

Новы беларускі сьвятар [Віктар Войтанка].

«Беларус». № 146, чэрвень 1969. С. 3.

Айцец ігумен Адам, Янка Азарка, уладыка Васіль, Марыля Войтанка, Сьцяпан Войтанка, Міхаіл Гарошка, Расьціслаў Гарошка, Браніслаў Даніловіч, Ліда Данілюк, Вера Запруднік, айцец Каптуровіч, айцец Васіль Кендыш, Мікалай Кунцэвіч, Ларыса Курыла, Пётр Манькоўскі, Васіль Русак, Уладзімір Русак, А. Стагановіч, Ст. Станкевіч, Міхась Тулейка.

«Новы Запавет» у беларускай мове. (Пераклад Ант. Луцкевіча.)

«Бацькаўшчына». № 3 (47), 23 студзеня 1949. С. 4.

Новы Папа Ян Павел Другі.

«Беларус». № 259—260, лістапад-сьнежань 1978. С. 1.

Новы Папа Ян Павел Першы.

«Беларус». № 257, верасень 1978. С. 1.

Новы рэлігійны часопіс «Званіца» выйшаў у Лёндане, Манчэстар, Ангельшчына.

«Беларус». № 215, сакавік 1975. С. 4.

Новы статус Праваслаўнай Царквы на Беларусі.

«Беларус». № 368, сакавік 1990. С. 3.

Новы сьвятар БАПЦ [айцец дыякан Міхал Страпко].

«Беларус». № 290—291, чэрвень-ліпень 1981. С. 4.

Айцец Аляксандар, К. Калоша, айцец дыякан Міхаіл Страпко, матушка Страпко, айцец Максім, архіепіскап Мікалай, айцец дыякан Якаў.

Новыя абрады: неўкаранёнасьць.

«Беларус». № 330, верасень 1986. С. 6.

Савецкая атэістычная абрадавацьць ня здолела выпрацаваць закончаныя формы, каб перадаваць з пакаленьня ў пакаленьне.

Новыя публікацыі: Ян Пятроўскі. Лепшыя думкі чалавека. Т. 3. Флярыда, 1992, 205 с. ; Да гісторыі праваслаўя на Беласточчыне. (Grzegorz Sosna. Kościół prawosławny na Białostocczyźnie. 1991. 113 s.)

«Беларус». № 392, ліпень-жнівень 1992. С. 10.

Новыя рэлігійныя выданьні.

«Беларус». № 411, сакавік 1994. С. 6.

Н. Т.

Беларусы на Кангрэсе «Кірхэ ін Ном».

«Бацькаўшчына». № 40—41 (524—525), 16 кастрычніка 1960. С. 6.

Айцец Уладзімір Салавей, епіскап Чэслаў Сіповіч, епіскап Балеслаў Слосканс.

Н. Т.

Ідэйна-нагхняючы чар Каляд.

«Бацькаўшчына». № 51—52 (385—386), Каталіцкія Каляды 1957. С. 1.

Нягода, П.

На ўгодкі свайго настаяцеля ў Чыкага. [10 гадоў сьвятарства айца Алега Мірановіча].

«Беларус». № 201, студзень 1974. С. 3.

Макар Аблажэй, Валатоўская, С. Гушча, Марыя Каленік, Е. Крэс, Г. Калтуноўскі, Мікола Латушкін, матушка Мірановіч, Анатоль Новік, К. Новік, Людміла Нягода, Я. Панкевіч, К. Пунтус, Васіль Пунтус, Ф. Радзюк, Даніла Швэрэнь, Ліда Швэрэнь.

Нягода, Пятро.

Залаты юбілей Архімандрыта Язэпа [Строка].

«Беларус». № 247, лістапад 1977. С. 4.

І. Багдановіч, Ул. Барышкевіч, айцец П. Вялікі, Я. Грушык, І. Грушык, А. Гушча, С. Гірыч, А. Дораф, А. Евец, С. Жамойда, Е. Жызьнеўская, Жолаб, К. Зубенка, Марыя Каленік, Г. Калтуноўскі, айцец В. Кендыш, айцец С. Коўш, В. Крэзол, І. Канкевіч, Н. Кулагін, М. Кулагіна, айцец Леў, Джоў Мала (Малышэўскі), П. Манькоў, Д. Міранцоў, Н. Мядзейка, К. Мерляк, В. Мяжэвіч, К. Манжула, Людміла Нягода, А. Орс, М. Палюховіч, В. Пунтус, Я. Пітушка, К. Пул, В. Рамук, А. Саснавой, С. Сенькевіч, А. Стукаліч, архіепіскап Ул. Тарасэвіч, П. Цьвірка, В. Цярпіцкі, Д. Штрэфель, айцец А. Яноўскі.

П.

Ніхто жабаў ня куе.

«Беларус». № 3 (49), 1 жніўня 1954. С. 6.

Зварот епіскапа Піцерыма да беларусаў.

Пабудова Беларускага Крыжа. Заклік.

Подпіс: Арганізатары праекту «Беларускі Крыж».
«Беларус». № 344, люты 1988. С. 2.

Паведамленьне Рады БАПЦ у Вялікай Брытаніі.

Подпіс: Янка Калбаса, Сакратар Рады БАПЦ.
«Беларус». № 257, верасень 1978. С. 3.
Янка Абабурка.

Падарак для царквы.

«Беларус». № 103—104, лістапад-сьнежань 1965. С. 7.
Мікола Шуст.

Падзея гістарычнай вагі.

«Бацькаўшчына». № 31—32 (515—516), 14 жніўня 1960.
С. 1, 3.
Хіратанія епіскапа Чэслава Сіповіча.

Падзява, Тамаш.

Айцец Язэп Германовіч (з нагоды 80-х угодкаў ад яго-
га нараджэньня).
«Беларус». № 162, кастрычнік 1970. С. 5.

Падзяка [за маральную й матар'яльную падтрымку з прычыны сьмерці айца Аўгена Смаршчкі].

Подпіс: Зоя Смаршчок з сынамі й нявесткай.
«Беларус». № 324, сьнежань 1984. С. 7.

**Падзяка [Мітрафорнага Пратаіерэя Карпа Стара] за спа-
чваньні й дапамогу ў дні паховін жонкі.**

«Беларус». № 344, люты 1988. С. 6.

Пакровы. Слова Прэасьвяшчэннага Ўладыкі Васіля.

«Беларус». № 19 (43), 17 кастрычніка 1953. С. 3.

Памажэце будаваць царкву. (Ліст у Рэдакцыю на імя Янкі Запрудніка.) [Беларусь]

Подпісы членаў Царкоўнага Савету: Т. Моніч, Д. Смоляк,
В. Яраш.
«Беларус». № 394, кастрычнік 1992. С. 6

Памажыце выдаць Біблію.

«Беларус». № 156, красавік 1970. С. 6.

Памёр Архіепіскап Філафей.

«Беларус». № 332, сьнежань 1986. С. 2.

Памёр ксёндз доктар Язэп Рэшаць.

«Бацькаўшчына». № 9 (395), 2 сакавіка 1958. С. 3.

Памёр Мітрапаліт БАПЦ Андрэй.

«Беларус». № 311, чэрвень-ліпень 1983. С. 1.

**Памёр Мітрапаліт Палікарп (Пётр Сікорскі) [Мітрапаліт
Украінскай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы].**

«Бацькаўшчына». № 44 (175), 8 лістапада 1953. С. 3.

Памёр Папа Ян Павел Першы.

«Беларус». № 258, кастрычнік 1978. С. 1.

Памяткі 1000-годзьдзю хрысьціянства.

«Беларус». № 340, кастрычнік 1987. С. 5.

Заклік зьбіраць сувэніры (маркі, наклейкі і інш.) зь беларус-
кай адзнакай.

Памяці адраджэнцаў БАПЦ.

«Беларус». № 183, ліпень 1972. С. 6.

Уладыка Андрэй, уладыка Васіль, айцец Віктар Войтанка,
К. Кіслы, Міхась Страпко, архіепіскап Сяргей.

Памяці айца Хведара Данілюка.

«Беларус». № 163, лістапад 1970. С. 2.

М. Гарошка, Ул. Курыла, Ул. Русак, айцец Карп Стар, М. Ту-
лейка, А. Шукелойць.

**Памяці архіепіскапа Васіля і М. Абрамчыка. (3 жыцця
ў Нью-Джэрзі.)**

«Беларус». № 427, верасень 1995. С. 6.

**Памяці духоўнага Айца, Змагара за волю Беларусі [Хве-
дара Данілюка].**

«Бацькаўшчына». № 19 (554), 7 траўня 1961. С. 4.

Паніхіда па айцу Смаршчку [Іст Дэтройт, ЗША].
«Беларус». № 323, лістапад 1984. С. 4.
Архіепіскап Мікалай.

Паніхіда [па айцу Сьцяпану Войтанку]. (Весткі з Канады.)
«Беларус». № 135—136, ліпень-жнівень 1968. С. 4.
Уладыка Мікалай.

Паніхіда па Біскупу Сіповічу [Таронта].
«Беларус». № 294—295, лістапад-сьнежань 1981. С. 6.
Архіепіскап Мікалай.

Паніхіда па сьв. памяці [іпадыякана] Кірылы Брокінга.
«Беларус». № 137, верасень 1968. С. 4.
Уладыка Мікалай.

Паніхіда [па сьв. памяці матушцы Вользе Стар].
«Беларус». № 344, люты 1988. С. 6.

Пануцэвіч, В.
Айцец Уладзімір Тарасэвіч Архімандрытам.
«Беларус». № 215, сакавік 1975. С. 3.
Тамаш Гаўлік, Чэслаў Сіповіч, айцец Янка Тарасэвіч.

Пануцэвіч, В.
Вялікая царкоўная ўрачыстасьць у Чыкага.
«Беларус». № 218, чэрвень 1975. С. 1.
Айцец Уладзімір заняў пасаду архімандрыта.
Мітрапаліт Андрэй, Вера Бартуль, Ст. Боцэк, Алесь Карповіч, Мікола Куліковіч, кардынал Павел Філіп, Васіль Пунтус, Вітаўт Рамук, біскуп Чэслаў Сіповіч, айцец Я. Сыру, айцец Уладзімір Тарасэвіч.

Пануцэвіч, В.
Што пасееш, то й пажнеш...
«Бацькаўшчына». № 20 (406), 18 траўня 1958. С. 4.
Зьмест і мова часапісу «Сяўбіт».

Пануцэвіч, Вацлаў.
Айцец Міхась Урбановіч (30.10.1890—4.8.1973).
«Беларус». № 197, верасень 1973. С. 2.

Папа пра хрышчэньне Русі.

«Беларус». № 344, люты 1988. С. 2.

Парафіяльнае сьвята. (3 жыцця ў Дэтройце.)

«Беларус». № 360, ліпень 1989. С. 6.

Вера Артон, айцец Міхась Страпко.

Парафіяльнае сьвята ў Гайленд-Парку. (3 жыцця ў Нью Джэрзі.)

«Беларус». № 371, чэрвень-ліпень 1990. С. 8.

Айцец Васіль Андрэюк, М. Ганько, С. Гутырчык, С. Дуж-Душэўскі (зь Вільні), Я. Запруднік, В. Кіпель, В. Русак, Я. Са-жыч, Якуб Сапаяжынскі, айцец Карп Стар, А. Шукелойць.

Парафіяльнае сьвята ў Дораты. (3 жыцця ў Нью Ёрку й Нью Джэрзі.)

«Беларус». № 348, чэрвень 1988. С. 6.

Лена Дударава, Кацярына Колцава, Таня Марыноўская, В. Русак, айцец Карп Стар.

Парафіяльны пікнік. (3 жыцця ў Нью Джэрзі.)

«Беларус». № 350, жнівень 1988. С. 5.

Ала Дубяга, Люся Кэнэр, Іра Сільвановіч.

Парахвіянін.

Памінкі па сьв. памяці Архіепіскапу Сяргею.

«Беларус». № 176, сьнежань 1971. С. 6.

К. Акула, М. Ганько, В. Жук-Грышкевіч, айцец Міхаіл Мігай, Ул. Цялеш.

Парахвіянін.

Паховіны змагара [др. Віктара Войтанкі-Васілеўскага].

«Беларус». № 181, травень 1972. С. 3.

Парахвіянін.

Сьв. памяці айцец Васіль Чычэліс.

«Беларус». № 196, жнівень 1973. С. 6.

Айцец Аляксандар Кулакоўскі.

Парахвіянін.

Сьв. памяці мітрафорны пратаіерэй Міхаіл Шчурко.

«Беларус». № 187, лістапад 1972. С. 5.

Парахвіянін.

Уладыка Сяргей на новым месцы [у Аўстраліі]. (Зь беларускага жыцця.)

«Бацькаўшчына». № 20—21 (354—355), 26 траўня 1957. С. 8.

Парахвіянін.

Хіратанія Біскупа Ул. Тарасэвіча.

«Беларус». № 313, кастрычнік 1983. С. 1—2.

Станіслаў Боцэк, Антон Беленіс, айцец Эдвард Вайцяхоўскі, Стэфан Віцік, Ванда Махнач, айцец Надсон, Папа Ян Павел II, Юльян Пазыняк, Амрожы Сірс, Павел Сянькевіч, Язэп Сажыч.

Парушэньне Статуту БАПЦ.

«Беларус». № 290—291, чэрвень-ліпень 1981. С. 3.

Архіепіскап Мікалай.

Парыжанін.

Актывізацыя БАПЦ у Францыі. (Зь беларускага жыцця.)

«Бацькаўшчына». № 10 (594), 1 ліпеня 1962. С. 3.

Айцец Аўген Смаршчок.

Паседжаньне Рады БАПЦ [у Нью Джэрзі].

«Беларус». № 206, чэрвень 1974. С. 3.

Мітрапаліт Андрэй, архіепіскап Мікалай, айцец А. Яноўскі.

Пасланьне Духоўнай Кансісторыі БАПЦ.

«Бацькаўшчына». № 16 (60), 5 кастрычніка 1949. С. 1.

Пасланьне Сьвяшчэннага Сабору Епіскапаў БАПЦ на Чужыне.

Подпісы: Архіепіскап Сяргей, Архіепіскап Васіль, Епіскап Андрэй, Епіскап Мікалай.

«Баларуь». № 134, чэрвень 1968. С. 1.

Пасланьне Ўладыкі Мікалая Архіепіскапа БАПЦ.

«Беларус». № 290—291, чэрвень-ліпень 1981. С. 3.

Айцец Я. Бруцкі.

Пастанова аб скліканьні сабору БАПЦ.

«Беларус». № 303—304, жнівень-верасень 1982. С. 3.

Пастанова Епархіяльнай Управы БАПЦ.

«Беларус». № 162, кастрычнік 1970. С. 1.

Архіепіскап Андрэй, айцец Васіль Кендыш, епіскап Мікалай, Васіль Русак, айцец Карп Стар, дыякан Міхаіл Страпко.

Пастанова Надзвычайнага Сабору Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы, што адбыўся 28—30 травеня 1983 г. у Кліўлендзе, штат Агаё, ЗША.

«Беларус». № 311, чэрвень-ліпень 1983. С. 1—2.

Пастанова Сьвяшчэннага Сабору Епіскапаў БАПЦ.

Подпісы: Епіскап Андрэй.

«Беларус». № 146, чэрвень 1969. С. 1.

Віктар Васілеўскі, архіепіскап Васіль, Мікалай Ганько, Барыс Данілюк, Васіль Пляскач, Язэп Сажыч, айцец Аўген Смаршчок.

Пашкевіч, В.

Жыццё сьв. Еўфрасіньні Полацкай.

«Беларус». № 122, чэрвень 1967. С. 3.

Перавыбарчы зьезд вернікаў БАПЦ. (3 жыцця ў Манчэстары, Ангельшчына.)

«Беларус». № 366, студзень 1990. С. 6.

Айцец Янка Абабурка, Уладзімір Ганько, Хведар Лемяшонак, айцец Янка Пекарскі, Янка Ясёвіловіч.

Перакладаюцца багаслужбы й Біблія.

«Беларус». № 355, студзень 1989. С. 4.

Інтэрвію з ксяндзом Уладыславам Чарняўскім.

Пераклад дзвюх кнігаў Старога Запавету. (Зь ліста ў Рэдакцыю.)

«Беларус». № 378, люты 1991. С. 3.

У зборніку перакладаў замежнае літаратуры («Далягляды». 1990) зьмешчаны пераклады Васіля Сёмухі: «Кнігі Эклезіяста, альбо Прапаведніка» і «Найвышэйшай песьні Саламонавай».

Пераклад Сьвятога Пісаньня. (Зь ліста ў Рэдакцыю.)

«Беларус». № 378, люты 1991. С. 3.

Перакладчык Васіль Сёмуха.

Перасьцярога перад нацыяналізмам [Папа Ян Павел II пра рэлігійную свабоду].

«Беларус». № 401, травень 1993. С. 8.

Першая Сэсія Сьвяшчэннага Сабору Епіскапаў Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы.

«Бацькаўшчына». № 1 (61), 1 студзеня 1950. С. 1.

Епіскап Васіль, епіскап Платон, епіскап Сяргей.

Першы Гіерарх БАПЦ Архіепіскап Мікалай (у міры Міхайл Мацукевіч).

«Беларус». № 321, ліпень-жнівень 1984. С. 1—2.

Першы прыход БАПЦ у ЗГА. (Беларусы ў сьвеце.)

«Беларус». № 1, 20 верасьня 1950. С. 4.

Першыя ўгодкі сьмерці Ўладыкі Васіля.

«Беларус». № 172, жнівень 1971. С. 3.

Пікарда, дэ, Гай.

Айцец Аляксандар Надсон.

«Беларус». № 234, кастрычнік 1976. С. 2.

Пілігрымка ў Сьвятую Зямлю.

«Беларус». № 129, студзень 1968. С. 1.

Пляскач, В.

Крызіс у БАПЦ: што далей?

«Беларус». № 301—302, чэрвень-ліпень 1982. С. 4.

П. Н.

Экзарх Усяленскага Патрыярха ў Беларускай парахвіі.

«Беларус». № 293, кастрычнік 1981. С. 2.

Марыя Галубінка, Гатковіч, М. Дзейка, дыякан Ул. Зайка, А. Зданковіч, пратадыякан Ул. Мароз, уладыка Мэтод, мітрафорны пратаіерэй айцец Я. Пекарскі, епіскап Мацьвей Сямашка, айцец Вячаслаў Тарановіч.

Пойдзем у Віфліем.

«Бацькаўшчына». № 1—2 (387—288), Праваслаўныя Каляды, 7 студзеня 1958. С. 1.

Полацкі, П.

Юбілей дыякана Міхася Страпка [Кліўленд].

«Беларус». № 247, лістапад 1977. С. 4.

Уладыка Васіль, К. Калоша, Тацьцяна Кананчук, айцец Рыгор.

Помнік ксяндзу Адаму Станкевічу.

«Беларус». № 209, верасень 1974. С. 5.

Помнік пастаўлены на магіле ягонае маці Антаніны Станкевіч у в. Арляняты Смаргонскага раёну.

Пра айца А. Надсона ў БССР.

«Беларус». № 374, кастрычнік 1990. С. 8.

Пра БАПЦ-гіерархаў і царкоўныя прыходы ў кнізе «Даведнік Амэрыканскага Праваслаўя». (Што чуваць?)

«Беларус». № 196, жнівень 1973. С. 6.

Пра беларускіх айцоў-марыянаў і дзейнасьць Апостальскага Візытатара для беларусаў епіскапа Чэслава Сіповіча ў лёнданскай газэце «Дзёньнік Польскі» ад 26 чэрвеня 1972 г. (Што чуваць?)

«Беларус». № 184, жнівень 1972. С. 6.

Праваслаўе ў БССР.

«Беларус». № 324, сьнежань 1984. С. 1.

Праваслаўная царква ў Беластоцкім краі й беларуская мова ў ёй.

«Беларус». № 314, лістапад-сьнежань 1983; № 315, студзень 1984. С. 2; № 316, люты 1984. С. 2; № 317, сакавік 1984. С. 2; № 318, красавік 1984. С. 2.

Праваслаўны Беларус.

Ня трэба Вашае апекі!

«Бацькаўшчына». № 63, 15 верасьня 1950. С. 4.

Расейскі Архірэіскі Сынод супраць аднаўленьня гіерархіі БАПЦ.

Праваслаўныя гіерархі байкатуюць Евангельле.

«Беларус». № 342, сьнежань 1987. С. 2.

Епіскапат ПАПЦ байкаеуе Евангелье ў беларускай мове, адмаўляецца пашыраць яго.

Праваслаўныя ў Польшчы. Хто яны?

«Беларус». № 340, кастрычнік 1987. С. 6.

М. Швэдзюк.

Пра каталіцкую царкву на Беларусі.

«Беларус». № 373, верасень 1990. С. 7.

Карэспандэнцыя Джанатана Люксмора ў газэце «National Catholic Register» (07/29/1990).

Пралат Татарыновіч — дырэктар місіянераў.

«Бацькаўшчына». № 3—4 (617—618), сакавік 1964. С. 2.

Біскуп Баляслаў Слосканс.

Пралату доктару Пятру Татарыновічу 70 год.

«Бацькаўшчына». № 2 (635), чэрвень 1966. С. 6.

Пра рэлігійны стан на Беларусі.

«Беларус». № 287, сакавік 1981. С. 1.

Візыт мітрапаліта Філарэта ў Лёндан.

Томас Бэрд.

Пра рэлігійны стан на Беларусі.

«Беларус». № 398, люты 1993. С. 2.

Амэрыканскі часопіс «The Catholic World Report» (1.1993) зьмясьціў артыкул Веры Рыч пра рэлігійны стан на Беларусі й дыскрымінацыю беларускай мовы.

Праўдзівы Пастыр [Папа Пій XII].

«Бацькаўшчына». № 11 (293), 11 сакавіка 1956. С. 1, 3.

Пра шматэтнічнасьць парафіі.

«Беларус». № 333, студзень-сакавік 1987. С. 8.

Юры Сакавік.

Пропаведзь Архіепіскапа Мікалая, Першаіерарха БАПЦ на Сакавіковым сьвяткаваньні ў царкве Жыровіцкае Маці Божае ў Нью Брансвіку 29.3.1987.

«Беларус». № 334, красавік 1987. С. 2.

Пропаведзь дыякана Ул. Русака.

«Беларус». № 312, жнівень-верасень 1983. С. 6—7.

Перадрукавана з «Архіву Самавыдавецтва» радыёстанцыі «Свабода». № АС 5031.

Просьба [сям'і сьв. памяці айца А. Смаршчка заміж кветак на магілу Нябожчыка паслаць ахвяру на газэту «Беларус» або на Беларускаю Бібліятэку імя Ф. Скарыны].

«Беларус». № 322, верасень-кастрычнік 1984. С. 7.

Прывітальная тэлеграма Ёладыку Мікалаю ад Мітрапаліта Вінніпэгу і ўсяе Канады Васіля Ўкраінскае Грэка-Праваслаўнае Царквы ў Канадзе.

«Беларус». № 337, ліпень 1987. С. 3.

Прывітаньне Архімандрыта Язэпа.

«Беларус». № 273, студзень 1980. С. 3.

Прывітаньне, прачытанае з нагоды святакаваньня дзясятых угодкаў аднаўленьня Гіерархіі Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы сп. А. Стагановічам, Заступнікам Старшыні Рады БНР ад імя Прэзыдэнта Рады БНР сп. Міколы Абрамчыка й Прэзыдыюму ды Сакратарыяту Рады Беларускае Народнае Рэспублікі 27 сьнежана 1959 году ў Нью Ёрку.

«Бацькаўшчына». № 5 (489), 31 студзеня 1960. С. 3.

Прывітаньне Ёладыку Мікалаю ад прэм'ера Канады Браяна Малроні.

«Беларус». № 337, ліпень 1987. С. 3.

Прыезд Я. Э. Біскупа Ч. Сіповіча ў Задзіночаныя Штаты.

«Беларус». № 99, чэрвень 1965. С. 3.

Ант. Адамовіч, Вера Бартуль, Ф. Бартуль, Ст. Станкевіч, А. Шукелойц.

Прылепскі, Хв.

Біскуп Ч. Сіповіч у Канадзе.

«Беларус». № 100, ліпень 1965. С. 4.

К. Акула, В. Жук-Грышкевіч, Р. Жук-Грышкевіч, А. Маркевіч, айцец М. Мацукевіч, М. Пашкевіч, Эва Пашкевіч, Паўлюк Пашкевіч, Я. Пітушка.

Прыняцце для сям'і айца Васіля. (3 жыцця ў Нью-Джэрзі.)

«Беларус». № 351, верасень 1988. С. 8.

Айцец Васіль Андрэюк, матушка Вольга, дзеці: Даніла, Таіса, Ліза, Жэня Дубяга, Тамара Супрун.

Прысутны.

Апошнія падарожжа Ёладыкі Васіля.

«Беларус». № 130, ліпень 1970. С. 3.

Я. Азарка, Мікола Абрамчык, епіскап Андрэй, айцец В. Войтанка, М. Гарошка, айцец Грыцук, Вацлаў Іваноўскі, В. Жук-Грышкевіч, Ул. Русак, Язэп Сажыч, В. Станкевіч, Ст. Станкевіч, В. Стома, Міхась Тамашчык, М. Тулейка, В. Тумаш, В. Цялеш, А. Шукелойц.

Прысутны.

Гадавіна сьвятарства айца Смаршчка [Лювэн].

«Бацькаўшчына». № 70, 15 верасня 1951. С. 4.

Прысутны.

Сёмы кангрэс «Царква ў бядзе».

«Бацькаўшчына». № 38 (372), 22 верасня 1957. С. 4.

Прысутны.

Юбілей айца Германовіча. (Зь беларускага жыцця.)

«Бацькаўшчына». № 8 (608), 15 ліпеня 1963. С. 4.

Ул. Бутрымовіч, Алесь Лошка, епіскап Чэслаў Сіповіч.

Прыхаджанін зь Беластоку. Ліст зь Беласточчыны.

«Беларус». № 341, лістапад 1987. С. 4.

Праваслаўныя цэрквы ў Польшчы «памагаюць выкапаць магілу беларускасці». У ЗША цэрквы — цэнтры беларускай дзейнасці.

Прыхаджанін праданае царквы.

Валі на бліжняга свайго й барані сябе самога.

«Беларус». № 59, 10 сакавіка 1957. С. 6.

Водгук на адкрыты ліст айца Лапіцкага да грамадзкасці.

Вітаўт Кіпель, Зора Савёнак, мітрапаліт Панцеляймон, айцец Робэрт.

Прыход БАП Царквы ў Лівэрпуль, Аўстралія. (Зь беларускага жыцця.)

«Беларус». № 11 (17), 20 верасня 1952. С. 4.
Архіепіскап Сяргей.

Прыход у Аўстраліі. (На шляхох эміграцыі.)

«Беларус». № 1 (7), 25 сакавіка 1952. С. 4.
Архіепіскап Сяргей.

Прыяцелі.

Першая сьв. камунія [Ніна Абрамчык].

«Беларус». № 122, чэрвень 1967. С. 8.
Мікалай Абрамчык, Ганна Абрамчык.

П. Т.

Зьезд беларускага каталіцкага духавенства на эміграцыі.

«Бацькаўшчына». № 8 (492), 21 лютага 1960. С. 3.

Я. Германовіч, айцец Леў Гарошка, айцец К. Маскалік, айцец М. Маскалік, айцец Надсон, айцец Садоўскі, айцец У. Салавей, айцец Ч. Сіповіч, біскуп Слосканс, айцец П. Татарыновіч.

П. Т.

Краса і сэнс Каляд.

«Бацькаўшчына». № 50—51 (534—535), Каталіцкія Каляды 1960. С. 1—2.

Пякарскі, А.

Сумная гадавіна. (Да дзясятай гадавіны арышту й расстрэлу ксяндза Вінцэнта Гадлеўскага.)

«Бацькаўшчына». № 51—52 (130—131), 25 сьнежня 1952. С. 7.

Ксёндз Я. Германовіч (Вінцук Адважны), кс. Станіслаў Глякоўскі, Іван Ермачэнка, Іван Касяк, кс. Левош, Юльян Саковіч, кс. Адам Станкевіч, Ізыдар Шусьціцкі.

Пятнаццатыя ўгодкі сьвятарства пратаіерэя Янкі Абабуркі.

«Беларус». № 255—256, ліпень-жнівень 1978. С. 4.

Пяцьдзясят год на службе праваслаўнай царкве [Архімандрый Язэп Строк].

Подпісы: Іван Дзямідзік, Васіль Пунтус, Мікола Латушкін, Антон Беленіс.

«Беларус». № 246, кастрычнік 1977. С. 3.

Разьвітаньне з айцом Рыгорам Кістнэрам.

«Беларус». № 239, сакавік 1977. С. 4.

Рамук, Вітаўт.

Візыт айца Ал. Надсона. (З жыцця ў Чыкага.)

«Беларус». № 421, люты 1995. С. 6.

Рамук, Вітаўт.

Царкоўны юбілей. (З жыцця ў Чыкага.)

«Беларус». № 372, жнівень 1990. С. 6.

35 гадоў ад заснаваньня беларускай каталіцкай царквы Хрыста Збаўцы ўсходняга абраду ў Чыкага.

Томас Бэрд, Клера Газолё, Н. Жызьнеўскі, Вера Рамук, біскуп Плясыда Радрыгес, айцец Язэп Сыру, Эдвін Ёкер.

Рапэцкі, Юрка.

Адведзіны Евангелістаў у БССР.

«Беларус». № 363, кастрычнік 1989. С. 4.

Расейскае праваслаўе й «трыадзінства» імпэрыі [расейскага, украінскага й беларускага народаў].

«Беларус». № 376, сьнежань 1990. С. 6.

Р. Б.

Парафіяльнае сьвята ў Дораты. (З жыцця ў Нью-Джэрзі.)

«Беларус». № 360, ліпень 1989. С. 6—7.

Айцец Васіль Андрэюк, Казьлякоўскі, айцец Карп Стар, Таня Марыноўская, Хведар Марыноўскі, архіепіскап Мікалай, В. Русак, Якуб Сапьяжынскі.

Р. Б.

Сьвята Патронкі ў Гайленд-Парку. (З жыцця ў Нью-Джэрзі.)

«Беларус». № 360, ліпень 1989. С. 6.

Айцец Васіль Андрэюк, Алэг, Жэня, Генадзь, Сыцёпа Дубягі, Янка Запруднік, Пётра Кажура, Янка Літвіненка, уладыка Мікалай, айцец Ал. Радэнкавіч, Васіль Русак, Якуб Сапяхынскі, Лявон Стагановіч, айцец Карп Стар.

Р. В.

Угодкі Вялікага Сабору й заснаваньне Наваградзкай Мітраполіі.

«Беларус». № 248, сьнежань 1977. С. 1.

Дыякан Р. Войтанка, айцец М. Гарошка, архіепіскап Мікалай, айцец Стар, айцец А. Яноўскі.

Р. В.

Юбілейная ікона сьвятой Еўфрасіньні Полацкай.

«Беларус». № 218, чэрвень 1975. С. 3.

Юбілейная ікона была створана ў 1973 г. мастаком Полам Вінчэ.

Міхась Белямук, праф. Томаш Бэрд.

Р. Ж. -Г.

Апостальскі візытатар для беларусаў наведаў Канаду.

«Беларус». № 162, кастрычнік 1970. С. 3.

Біскуп Ч. Сіповіч.

Р. Ж. -Г.

Каталіцкая багаслужба.

«Беларус». № 351, верасень 1988. С. 2.

Айцец Надсон.

Р. Ж. -Г.

Першыя крокі. Да 15-годзьдзя БАПЦ у Канадзе.

«Беларус». № 149, верасень 1969. С. 5.

Р. Беразоўскі, Лявон Карась, Т. Курбат, айцец Міхал Мацукевіч, М. Рачыцкі, Р. Слаўко.

Р. Ж. -Г.

Пятнаццаць год БАПЦ у Канадзе.

«Беларус». № 151, лістапад 1969. С. 5.

К. Акула, Вера Артон, Ул. Бакуновіч, архіепіскап Васіль, М. Ганько, А. Грыцук, В. Жук-Грышкевіч, Р. Жук-Грышкевіч, Б. Лішчонак, айцец Міхаіл Мігай, епіскап Мікалай, Б. Рагуля,

Ян Садоўскі, Яўхім Скурат, Марта Слаўко, Пётр Слаўко, дыякан Міхаіл Страпко, Ліда Цялеш, Ул. Цялеш.

Р. Ж. -Г.

Угодкі сьвятарства айца А. Надсона.

«Беларус». № 355, студзень 1989. С. 6.

Р-ны.

Нятрапны працяг.

«Беларус». № 59, 10 сакавіка 1957. С. 7.

Рэлігійнае жыццё беларусаў на эміграцыі.

Айцец Тарасэвіч.

Родная мова ў баптыстаў.

«Беларус». № 366, студзень 1990. С. 5.

Рост баптызму ў Беларусі — «пагроза Расейскай імперыі».

«Беларус». № 336, чэрвень 1987. С. 2.

Р. С-кі.

Што гэта такое?

«Беларус». № 91, кастрычнік 1964. С. 5.

Пашырэнне нянавісьці да беларусаў-каталікоў сярод беларускае эміграцыі.

Р. Т.

Сьвятыя Кірыла й Мэтод.

«Беларус». № 288, красавік 1981. С. 1.

Папа Ян Павел II, айцец Робэрт Тамушанскі.

Русак, В.

Дапамога Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы ахвярам Чарнобыльскай трагедыі.

«Беларус». № 395, лістапад 1992. С. 3.

Русак, В.

Мітрапаліт БАПЦ у Беларусі.

«Беларус». № 389, красавік 1992. С. 3; № 390, травень 1992. С. 3; № 391, чэрвень 1992. С. 3; № 392, ліпень-жнівень 1992. С. 6.

Русак, Васіль.

Паседжаньне рады БАПЦ.

«Беларус». № 425, чэрвень-ліпень 1995. С. 3.

Мітрафорны пратаіерэй Васіль Андрэюк, М. Ганько, мітрапаліт Мікалай, А. Сільвановіч.

Русак, Васіль.

Чацьвёргы Сабор Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы.

«Беларус». № 383, кастрычнік 1991. С. 6.

Айцец Васіль Андрэюк, М. Ганько, П. Кажура, Б. Кірка, архіепіскап Мікалай, айцец Аляксандар Радэнкавіч, А. Сільвановіч, айцец Карп Стар, айцец Міхась Страпко, айцец Цімох, Антон Шукелойць.

Рэзалюцыя Другога Сабору Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы, што адбыўся 27—29 травня 1972 г. у Гайленд Парку, Нью Джэрзі, ЗША.

«Беларус». № 184, жнівень 1972. С. 2.

Рэзалюцыя Чацьвёртага Епархіяльнага Сабору БАПЦ у Амэрыцы й Канадзе.

«Беларус». № 150, кастрычнік 1969. С. 1.

Рэзалюцыя Чацьвёртага Сабору Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы.

Подпісы: Айцец Васіль Андрэюк, Мікалай Ганько, Васіль Русак.

«Беларус». № 383, кастрычнік 1991. С. 6.

Рэлігійнае ажыўленьне ў СССР.

«Бацькаўшчына». № 23 (507), 12 чэрвеня 1960. С. 2—3.

Рэлігійны аякун для беларусаў-каталікоў [айцец Прапат Пётр Татарыновіч].

«Беларус». № 84, сакавік 1964. С. 1.

Рэлігійны даклад.

«Беларус». № 76—77, красавік-травень 1962. С. 8.

Даклад айца Масея Гітліна «Нацыянальная сьведамасьць сьв. Апостала Паўла».

Рэлігійныя патрэбы ў БССР.

«Беларус». № 348, чэрвень 1988. С. 2.

На канфэрэнцыі ў Менску гаварылася пра ўзнаўленьне Жыровіцкай сэмінарыі і бібліятэкі, заснаваньне музэю беларускай царкоўнай гісторыі й культуры, пра выданьне беларускага царкоўнага часопісу.

Рэха аб візыце Ўладыкі Мікалая.

«Беларус». № 390, травень 1992. С. 6.

С.

Удзячная праца.

«Бацькаўшчына». № 16 (60), 5 кастрычніка 1949. С. 4.

Дзейнасьць канцылярыі Душпастырства для беларусаў.

Сабор Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы.

«Беларус». № 182, чэрвень 1972. С. 1.

Архіепіскап Андрэй, пратаіерэй айцец Васіль Кендыш, епіскап Мікалай, пратапрасьвіцер айцец Аўген Смаршчок, айцец Карп Стар.

Саборнае Архіпастырскае Пасланьне.

Подпісы: Сьмірэнны Архіепіскап Сяргей, Сьмірэнны Васіль.

«Бацькаўшчына». № 1 (61), 1 студзеня 1950. С. 2.

Саборнае Архіпастырскае Пасланьне Божай Міласьцю Сьвяшчэнны Сабор Епіскапаў Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы на Чужыне.

Подпісы: Архіепіскап Сяргей, Епіскап Васіль.

«Бацькаўшчына». № 65, 27 студзеня 1951. С. 1; «Беларус». № 1 (3), 10 лютага 1951. С. 1—2.

Саборнае Каляднае Пасланьне.

Подпісы: Сьмірэнны Архіепіскап Сяргей, Сьмірэнны Епіскап Васіль.

«Беларус». № 18 (24), 25 сьнежня 1952. С. 1.

Саборнае Каляднае Пасланьне.

Подпісы: Сьмірэнны Архіепіскап Сьргій, Сьмірэнны Епіскап Васіль.

«Беларус». № 22 (46), 25 сьнежня 1953. С. 1.

Саборнае Каляднае Пасланьне.

Подпісы: Сьмірэнны Архіепіскап Сяргей, Сьмірэнны Епіскап Васіль.

«Бацькаўшчына». № 1—2 (132—133), Каляды, 7 студзеня 1953. С. 1.

Саборнае Каляднае Пасланьне.

Подпісы: Сьмірэнны Архіепіскап Сяргей, Сьмірэнны Епіскап Васіль.

«Беларус». № 4 (50), 20 сьнежня 1954. С. 1; «Бацькаўшчына». № 1—2 (183—184), 7 студзеня 1954. С. 1.

Саборнае Каляднае Пасланьне.

Подпісы: Сьмірэнны Архіепіскап Сяргей, Сьмірэнны Епіскап Васіль.

«Бацькаўшчына». № 1—2 (231—232), 7 студзеня 1955. С. 1.

Саборнае Каляднае Пасланьне.

Подпісы: Сьмірэнны Архіепіскап Сяргей, Сьмірэнны Епіскап Васіль.

«Бацькаўшчына». № 1 (283), Праваслаўныя Каляды, 7 студзеня 1956. С. 1.

Сабор праваслаўных прыходаў. Паведамленьне.

«Беларус». № 362, верасень 1989. С. 3.

Салавей, Алесь.

Хрыстос Уваскрос Навекі.

«Бацькаўшчына». № 13 (449), Каталіцкі Вялікдзень 1959. С. 1.

Саракавыя ўгодкі сьвятарскае й грамадзка-беларускай працы айца Ф. Чарняўскага. (Зь беларускага жыцьця.)

«Бацькаўшчына». № 5 (540), 29 студзеня 1961. С. 4.

Уладыка Васіль, айцец Язэп Германовіч.

Сацыяльныя карані рэлігійнасьці ў СССР.

«Беларус». № 330, верасень 1986. С. 6.

Аспэкты савецкай рэчаіснасьці, што стымулююць зацікаўленьне рэлігіяй: сацыяльная няроўнасьць, цяжкая фізычная праца, кватэрныя ўмовы.

С. Г.

У нашых суседзяў. (Зь беларускага жыцця).

«Бацькаўшчына». № 51—52 (281—282), Каталіцкія Каляды 1955. С. 8.

Угодкі перасьледу й высылкі ў Сібір украінскага духавенства.

Сенька, Міхась.

Сьв. памяці айцец Мікалай Лапіцкі.

«Беларус». № 234, кастрычнік 1976. С. 4.

Сіповіч, Ч.

«За лепшую будучыню». (Зь беларускага жыцця.)

«Бацькаўшчына». № 30 (312), 22 ліпеня 1956. С. 4.

Студыі Беларускага Каталіцкага Акадэмічнага Аб'яднаньня «Рунь» у Кэнігштайне (Заходняя Нямеччына).

Сіповіч, Ч.

Леў Сапега й сьв. Юзафат. (Адказ на артыкул С. Грынёва «Нятрапны выбар». Гл. : «Бацькаўшчына». № 45 (176), 15 лістапада 1953. С. 1, 3.)

«Бацькаўшчына». № 50—51 (181—182), 25 сьнежня 1953. С. 4, 8; № 1—2 (183—184), 7 студзеня 1954. С. 6—7.

Сіповіч, Ч.

Ліст да Рэдакцыі. Годнасьць айца Ўладыслава Салаўя.

«Бацькаўшчына». № 16 (600), Каталіцкія Каляды 1962. С. 1.

Сіповіч, Ч.

Людзкія ўрачыстасьці.

«Бацькаўшчына». № 40 (426), 19 кастрычніка 1958. С. 3; № 41—42 (427—428), 2 лістапада 1958. С. 7.

Айцец Леў Гарошка, Аўген Данільчык, Вера Дышлюк, айцец Ул. Салавей, біскуп Слосканс, айцец П. Татарыновіч, кардынал Тысэран.

Сіповіч, Ч.

Напярэдадні Экумэнічнага Сабору.

«Бацькаўшчына». № 9 (593), 20 траўня 1962. С. 2—3.

Сіповіч, Ч.

Пісьмо ў Рэдакцыю.

«Бацькаўшчына». № 21 (100), 25 траўня 1952. С. 8.

Сіповіч, Ч.

Супакой людзям добрай волі.

«Бацькаўшчына». № 51—52 (130—131), 25 сьнежня 1952.
С. 1—2.

Сіповіч, Ч.

Супакой Людзям Добрай Волі. Вясёлых Каляд і шчасьлівага Новага Году!

«Бацькаўшчына». № 49—50 (435—436), Каталіцкія Каляды 1958. С. 1.

Сіповіч, Ч.

Сьв. памяці Айцец Язэп Германовіч. (Камунікат Беларускай Каталіцкай Місіі ў Вялікабрытаніі).

«Беларус». № 262, люты 1979. С. 4.

Сіповіч, Ч.

Хрыстос нарадзіўся — Яго слаўце!

«Бацькаўшчына». № 47—48 (229—230), Каталіцкія Каляды 1954. С. 1.

Сіповіч, Чэслаў.

Дарагія ў Хрысьце Беларусы!

«Бацькаўшчына». № 50—51 (534—535), Каталіцкія Каляды 1960. С. 1—2.

Сіповіч, Чэслаў.

Дарагія ў Хрысьце Беларусы!

«Бацькаўшчына». № 14—15 (549—550), Вялікдзень 1961.
С. 1—2.

Сіповіч, Чэслаў.

Усіх Беларусаў у вольным сьвеце вітаем з Новым, 1962 Годам!

«Бацькаўшчына». № 48—49 (583—584), Каталіцкія Каляды 1961. С. 1.

Склікаецца Сабор БАПЦ. Зварот Архіепіскапа БАПЦ Мікалая.

«Беларус». № 308—309, студзень-люты 1983. С. 7.

Ю. Азарка, мітрапаліт Андрэй, айцец Я. Бруцкі, айцец В. Кендыш, У. Курыла, А. Лысюк, архіепіскап Мікалай, А. Міцкевіч, В. Пляскач, В. Русак, айцец Карп Стар, айцец Міхась Страпко, А. Сільвановіч.

Слова Епіскапа Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы Васіля да Братоў і Сёстраў у Амэрыцы.

«Беларус». № 3 (5), 20 верасня 1951. С. 1.

Слонімскі.

Жыве Беларуская Аўтакефалія.

«Бацькаўшчына». № 21 (24), 20 чэрвеня 1948. С. 2.

Уладыка Афанасій, патрыярх Грыгор, мітрапаліт Дыянісій, мітрапаліт Аляксандар Пінскі, мітрапаліт Палікарп, пратаіерэй Анані Сагайдакоўскі, уладыка Сяргей, уладыка Філафей.

Слосканс, Баляслаў, біскуп, Апостальскі Адміністратар Менскі й Магілёўскі.

Айцец др. Пётр Татарыновіч атрымаў годнасьць Пралата Яго Сьвятасьці.

«Бацькаўшчына». № 24—25 (559—560), 25 чэрвеня 1961. С. 1.

С. М.

Расейскі шавінізм у праваслаўнай царкве.

«Бацькаўшчына». № 42 (121), 19 кастрычніка 1952. С. 6.

Кухта, айцец Кніжнікаў, М. Равенскі, айцец А. Смаршчок, епіскап Уладзімір.

Смага, М.

Візыт Біскупа Тарасэвіча ў Парыжы.

«Беларус». № 321, ліпень-жнівень 1984. С. 2.

Барыс Забораў, айцец А. Надсон, Міхась Наўмовіч.

Смаршчок, А.

І на зямлі мір сярод людзей добрае волі...

«Бацькаўшчына». № 1—2 (132—133), Каляды, 7 студзеня 1953. С. 2.

Смаршчок, Аўген.

[Каляднае пасланьне].

«Бацькаўшчына». № 1—2 (80—81), 7 студзеня 1952. С. 1.

Спачуваньне [асірацэлай Матушцы Зоі Смаршчок зь сямейкай].

Подпіс: Мітрафорны Пратаіерэй Айцец Янка Абабурка, Пратаіерэй Айцец Ян Пекарскі, Рада БАПЦ у Вялікай Брытаніі. «Беларус». № 323, лістапад 1984. С. 4.

Справа манастыра.

Подпіс: Епархіяльная Ўправа.

«Беларус». № 115, лістапад 1966. С. 3.

Спраставаньне.

Подпіс: Рэдакцыйная Калегія «Беларуса».

«Беларус». № 126, кастрычнік 1967. С. 2.

Да публікацыі зацёмкі «Парахвіяльнае сьвята ў Дэтройце» («Беларус». № 125).

Айцец Аляксандар Крыт.

Ст. Ст.

«Сьвятая Эванэлія і Апостальскія Дзеі». Пераклаў і падаў высьленьні ксёндз др. Пётр Татарыновіч. Рым, 1954, 636 с.

«Бацькаўшчына». № 25 (255), 19 чэрвеня 1955. С. 3.

Станкевіч, Зіна.

Парахвіяльнае сьвята даўней і цяпер.

«Беларус». № 266, чэрвень 1979. С. 6.

Мітрапаліт Андрэй, уладыка Васіль, айцец Р. Войтанка, айцец Хв. Данілюк, Барыс Данілюк, Міхась Казлякоўскі, Вітаўт Кіпель, Пётр Конюх, айцец М. Лапіцкі, Віктар Лосік, Аляксандар Міцкевіч, кс. Адам Станкевіч, айцец Карп Стар, айцец Татарыновіч, А. Шукелойць, айцец А. Яноўскі.

Станкевіч, Зінаіда.

Вечная памяць Уладыку Васілю.

«Беларус». № 279, ліпень 1980. С. 1.

Станкевіч, Зінаіда.

Каму гэта патрэбна?

«Беларус». № 275, сакавік 1980. С. 5.

Пра перадрук у «Царкоўным Сьветачы» (№ 28, 1979) артыкулу з «Голасу Радзімы» пра савецкую выстаўку ў Лёндане.

Біскуп Чэслаў Сіповіч.

Станкевіч, Зінаіда.

Папа Ян Павел Другі ў Амэрыцы.

«Беларус». № 270, кастрычнік 1979. С. 3.

Станкевіч, Ст.

Матушка Філямэна Войтанка.

«Беларус». № 221, верасень 1975. С. 4.

Станкевіч, Ст.

На вернай службе ідэі [Ксёндз Пётр Татарыновіч].

«Бацькаўшчына». № 50—51 (534—535), Каталіцкія Каляды 1960. С. 3.

Станкевіч, Ст.

Падвойны юбілей пралата Пятра Татарыновіча.

«Беларус». № 170, чэрвень 1971. С. 3.

Станкевіч, Станіслаў.

Памяці Чалавека й Беларуса [Айцец Доктар Віктар Войтанка].

«Беларус». № 241, травень 1977. С. 4.

Станкевіч, Ст.

Сьв. Памяці Пётра Татарыновіч.

«Беларус». № 258, кастрычнік 1978. С. 3.

Стан рэлігіі на Беларусі.

«Беларус». № 425, чэрвень-ліпень 1995. С. 2.

Стар, Карп, Мітрафорны Пратаіерэй.

Выясненьне.

«Беларус». № 310, сакавік-травень 1983. С. 6.

Мітрапаліт Андрэй, айцец Ян Бруцкі, айцец В. Кендыш, архіепіскап Мікалай, айцец А. Яноўскі.

Стаўпіскі, М.

Зьезд БАПЦ у Вялікабрытаніі.

«Беларус». № 204, красавік 1974. С. 5.

Айцец Я. Абабурка, матушка Аляксандра, мітрапаліт Андрэй, Ул. Гінько, В. Жук-Грышкевіч, Хв. Кажаневіч, Янка Калбаса, матушка Кацярына, В. Кендыш, Б. Кляйноў, А. Лемяшо-

нак, Я. Міхалюк, М. Петрукоўскі, айцец Я. Пекарскі, П. Шыр-
коўскі, М. Яськевіч.

Стаўпіскі, М.

Юбілей айца пратаіерэя Янкі Абабуркі.

«Беларус». № 199, лістапад 1973. С. 3.

Мітрапаліт Андрэй, матушка Кацярына Абабурка, Я. Бун-
чук, Ул. Гінько, Барбара Гінько, Хв. Кажаневіч, Янка Калбаса,
айцец В. Кендыш, А. Маркевіч, Янка Міхалюк, матушка Альж-
бета Палякова, айцец Янка Пекарскі, М. Яськевіч.

Стаўпіскі, М.

Юбілей айца Пекарскага.

«Беларус». № 233, верасень 1976. С. 5.

Айцец Янка Абабурка, матушка Аляксандра, мітрапаліт
Андрэй, М. Баяроўскі, Гралеўскі, айцец В. Кендыш, Б. Кляй-
ноў, Янка Міхалюк, А. Мрочка, Васіль Русак, М. Яськевіч.

Стаўпіскі, М.

Юбілей айца Янкі Абабуркі.

«Беларус». № 258, кастрычнік 1978. С. 1.

Мітрапаліт Андрэй, М. Баяроўскі, Я. Бунчук, Янка Калбаса,
матушка Кацярына, Хв. Кажаневіч, айцец В. Кендыш, Ст. Мак,
Янка Міхалюк, айцец Янка Пекарскі, М. Серы, айцец Роланд
Фрымэн.

Строк, Язэп, Архімандрыт.

[Велікоднае віншаваньне].

«Беларус». № 252, красавік 1978. С. 1.

Ст. Ст.

Памёр Янка Шутовіч.

«Беларус». № 201, студзень 1974. С. 1.

Антон Луцкевіч, Іван Луцкевіч, Віктар Шутовіч.

Ст. Ст.

**Разьвітаньне з айцом Р. Тамушанскім [на ад'езд з Амэ-
рыкі].**

«Беларус». № 126, кастрычнік 1967. С. 2.

Ст. Ст.

Сустрэча з Уладыкам Чэславам Сіновічам.

«Беларус». № 219, ліпень 1975. С. 3.

Ф. Бартуль, Томас Бэрд, айцец Л. Гарошка, М. Казылякоўскі, айцец А. Надсон, З. Станкевіч, Ст. Станкевіч, айцец Ул. Тарасвіч, В. Тумаш, А. Шукелойц.

Судзьдзя прапануе склікаць Сабор БАПЦ.

«Беларус». № 301—302, чэрвень-ліпень 1982. С. 5.

Айцец Я. Бруцкі, Г. Дубяга, В. Лосік, архіепіскап Мікалай, В. Русак, айцец А. Яноўскі.

Сустрэча беларускіх сьвятароў [Рым].

«Беларус». № 308—309, студзень-люты 1983. С. 1.

Айцец Фэлікс Журня, біскуп Ч. Сіповіч.

Сустрэча гіерархаў БАПЦ з Архіепіскапам Якавасам, Экзархам Сусьветнага Патрыярха Дзьмітрыяса.

«Беларус». № 213, студзень 1975. С. 1.

Мітрапаліт Андрэй, пратаіерэй В. Кендыш, архіепіскап Мікалай.

Сустрэча зь Мітрапалітам [Варшаўскім і ўсяе Польшчы Польскай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы, Архіепіскапам Васілём Дарашкевічам у ЗША].

«Беларус». № 320, чэрвень 1984. С. 3.

Янка Запруднік, К. Мерляк.

Сьветавы Эўхарыстычны Кангрэс у Мюнхэне.

«Бацькаўшчына». № 24—25 (508—509), 26 чэрвеня 1960. С. 4.

Літургію за беларускі народ адправіў біскуп Слосканс.

Сьв. памяці айцец Ян Пекарскі (12.11.1923, в. Сурынка на Беларусі — 21.1.1993, г. Стывжнідж, Вялікабрытанія).

Подпіс: Рада БАПЦ у Вялікабрытаніі.

«Беларус». № 400, красавік 1993. С. 8.

Сьв. памяці айцец Я. Сітнік (4.7.1927—29.8.1986).

Подпіс: Беларускае Аб'яднаньне ў Паўднёвай Аўстраліі й Парафіяльная Рада парафіі Сьв. Апосталаў Пятра й Паўла.

«Беларус». № 331, кастрычнік-лістапад 1986. С. 8.

Сьв. памяці Біскуп Уладзімір Тарасэвіч.
«Беларус». № 328, студзень-сакавік 1986. С. 7.

**Сьв. памяці Кацярына Абабурка. Матушка Мітр. Пра-
таіерэя айца Яна Абабуркі. Нарадзілася 4.11.1921 ў в. Мо-
рач Клецкага павету, памерла ў Манчэстэры, Ангельшчы-
на, 29.8.1986.**

«Беларус». № 330, верасень 1986. С. 7.

Сьв. памяці матушка К. Абабурка (4.11.1921—29.8.1986).
«Беларус». № 331, кастрычнік-лістапад 1986. С. 8.

**Сьв. памяці матушка Марыя Войтанка (6.2.1917, Мір —
12.5.1991, штат Мічыган).**

«Беларус». № 381, ліпень-жнівень 1991. С. 8.

**Сьв. памяці матушка Ольга Стар. Нарадзілася ў сяле
Халмок Віцебскай губ., памерла 19.12.1987 у Джорданвіле,
штат Нью Ёрк.**

«Беларус». № 343, студзень 1988. С. 8.

**Сьв. памяці Яўген Сітнік. Сьвятар БАПЦ. Нарадзіўся
4.7.1927 у в. Галінка, 49 км ад Слоніма, памёр 20.8.1986 у
Адэляйдзе.**

«Беларус». № 330, верасень 1986. С. 7.

Сьвята Патронкі й 35-я ўгодкі царквы.

«Беларус». № 425, чэрвень-ліпень 1995. С. 4.

**Ольга Дубаневіч-МакДэрмот, Валя Пархоменка-Казак,
мітрапаліт Мікалай, айцец Міхась Страпко.**

Сьвятаровы імяніны [Таронта].

«Беларус». № 103—104, лістапад-сьнежань 1965. С. 8.

Міхась Козыр, айцец Міхаіл.

**Сьв. памяці айцец Аўген Смаршчок [адышоў у веч-
насьць 5.10.1984 на 71 годзе жыцця, пахаваны ў Бэлыгіі].**

«Беларус». № 322, верасень-кастрычнік 1984. С. 7.

**Сьв. памяці айцец Аўген Смаршчок [памёр 5.10.1984 у
Бэлыгіі].**

Подпіс: Прэзыдыюм і Сакратарыят Рады БНР.

«Беларус». № 324, сьнежань 1984. С. 7.

Сьв. памяці айцец Леў Гарошка (26.2.1911, Трашчычы — 28.7.1977, Парыж).

«Беларус». № 245, верасень 1977. С. 4.

Сьв. памяці айцец Пратаіерэй Янка Пекарскі (12.11.1923, в. Сурынка Слонімскага павету — 12.1.1993, Вялікабрытанія).

Подпіс: Галоўная ўправа ЗБББ.

«Беларус». № 398, люты 1993. С. 8.

Сьв. памяці айцец Уладыслаў Салавей [загінуў у аўтакатастрофе каля Ўльму ў Заходняй Нямеччыне].

«Беларус». № 209, верасень 1974. С. 4.

Сьв. памяці айцец Хведар Данілюк.

«Бацькаўшчына». № 31—32 (515—516), 14 жніўня 1960. С. 8.

Сьв. памяці айцец Янка Тарасэвіч.

«Беларус». № 254, чэрвень 1978. С. 4.

Сьв. памяці айцец Янка Тарасэвіч адышоў у вечнасьць 11 чэрвеня на 86-ым годзе жыцьця ў Чыкага.

«Беларус». № 255—256, ліпень-жнівень 1978. С. 5.

Сьв. памяці Архімандрыт Леў Гарошка. (Камунікат зь Лёндану.)

«Беларус». № 245, верасень 1977. С. 4.

Айцец Пётр Татарыновіч.

Сьв. памяці Васіль Захаркевіч (12.9.1910, в. Сітніца Лунінецкага р-ну на Палесьсі — 2.7.1986. Нью Ёрк).

Подпіс: Прыхаджане і ўправа прыходу царквы Сьв. Кірылы Тураўскага ў Рычманд-Гіле.

«Беларус». № 329, красавік-жнівень 1986. С. 7.

Сьв. памяці Ксёндз Доктар Міхась Маскалік. (Памёр 25.9.1965 у веку 62 гадоў, пахаваны ў Госьляры, Заходняя Нямеччына.)

«Беларус». № 103, кастрычнік 1965. С. 6.

Сьв. памяці Ксёндз Др. М. Маскалік.

«Бацькаўшчына». № 5 (632), жнівень-верасень 1965. С. 8.

Сьв. памяці Ксёндз Францішак Чарняўскі (3.11.1893—31.5.1979).

«Беларус». № 267, ліпень 1979. С. 5.

Сьв. памяці Ксёндз Язэп Германовіч (паэт і пісьменьнік Вінцук Адважны) 26 сьнежня 1978 году адышоў у вечнасьць.

«Беларус». № 261, студзень 1979. С. 6.

Сьв. памяці матушка Вера Кайко (11.5.1904, Драгічын — 21.2.1994, Саўт Рывэр, Нью Джэрзі).

«Беларус». № 411, сакавік 1994. С. 8.

Сьв. памяці Матушка Філямэна Войтанка (дзявоцкае прозьвішча Рахавецкая; 20.3.1881, фальварак Мачульна Наваградзкага павету — 22.8.1975, Іст Браньсвік, Нью Джэрзі).

«Беларус». № 221, верасень 1975. С. 4.

Сьв. памяці Пралат Пётра Татарыновіч (15.6.1896, в. Гайнін на Случчыне — 3.9.1978, Рым).

«Беларус». № 257, верасень 1978. С. 4.

Сьв. памяці Яго Высакапраасьвяшчэнства Архіепіскап БАПЦ і ейны кіраўнік Уладыка Сяргей.

«Беларус». № 174, кастрычнік 1971. С. 1.

Сьв. памяці Яго Высакапраасьвяшчэнства Архіепіскап Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы Ўладыка Васіль (Уладзімір Тамашчык).

«Беларус». № 158, чэрвень 1970. С. 1.

Сьвяшчэнны Сабор Епіскапаў Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы на Чужыне. Архіпастырскае Пасланьне.

Подпісы: Зьмірэнны Архіепіскап Сяргей, Зьмірэнны Епіскап Андрэй, Зьмірэнны Епіскап Мікалай.

«Беларус». № 160, жнівень 1970. С. 1.

Т.

Сьвяты непераможны кансэрватызм.

«Бацькаўшчына». № 16 (500), Вялікдзень 1960. С. 1—2.

Т.

Сьцеражэма сьвятасьці й хрысьціянскасьці нашых сьвяткаваньняў.

«Бацькаўшчына». № 47—48 (483—484), Каталіцкія Каляды 1959. С. 1—2.

Т.

Тайніца Богаўчалавечаньня.

«Бацькаўшчына». № 47—48 (483—484), Каталіцкія Каляды 1959. С. 1.

«Там, дзе Бог чужы».

«Беларус». № 347, травень 1988. С. 1.

Спрэчкі вакол пасланьня айца Уладыслава Чарняўскага ўдзельнікам канфэрэнцыі ў Лодзі.

Тамушанскі, Робэрт Язэп, а. др.

Беларускі катэхізм. Замест рэцэнзій.

«Беларус». № 358, красавік 1989. С. 4.

Аналіз мовы выдадзенага ў Рыме «Кароткага катэхізму хрысьціянскай навукі».

Тамушанскі, Р.

Польская спроба беларускага малітоўніка.

«Беларус». № 380, травень-чэрвень 1991. С. 8.

Аналіз мовы.

Тамушанскі, Р., а., др.

Чарнобыльскія дзеці ў сьвяцейшага айца.

«Беларус». № 380, травень-чэрвень 1991. С. 7.

Тарасэвіч, Уладзімір, Архімандрыт.

Беларуская аудыенцыя ў Папы.

«Беларус». № 263, сакавік 1979. С. 3.

Айцец Кастусь Маскалік, айцец А. Надсон, папа Ян Павел II, уладыка Ч. Сіповіч, айцец Робэрт Тамушанскі.

Трус-Трусаў, Галіна [Францыя].

Заміж кветак на сьвежую магілу сьв. памяці матушкі Філямэны Войтанкі.

«Беларус». № 223—224, лістапад-сьнежань 1975. С. 8.

Трынаццаты год у Амэрыцы выходзіць беларускі рэлігійны часопіс «Сяўбіт». (Што чуваць?)

«Беларус». № 160, жнівень 1970. С. 6.

Трынаццаты Кангрэс «Царква ў бядзе».

«Бацькаўшчына». № 11 (611), кастрычнік 1963. С. 3.

Сяргей Гох, Ч. Кукель, айцец Ул. Салавей.

Трысмакоў, П.

Сьв. памяці матушка Марта.

«Беларус». № 209, верасень 1974. С. 4.

Бурнос, айцец Георг, архіепіскап Сяргей, айцец Міхаіл Шчурко.

Трэба глядзець, каму дапамагаць.

«Беларус». № 360, ліпень 1989. С. 3.

Немэтазгоднасьць дапамогі некаторым цэрквам на Беласточчыне.

Трэці Звычайны Сабор БАПЦ.

«Беларус». № 320, чэрвень 1984. С. 1.

Уладзімір Бакуновіч, Мікола Ганько, архіепіскап Мікалай, Васіль Пляскач, Васіль Русак, айцец Карп Стар, айцец Міхал Страпко, айцец Аляксандар Яноўскі.

Трэці Звычайны Сабор БАПЦ [Нью Джэрзі, ЗША].

«Беларус». № 321, ліпень-жнівень 1984. С. 2.

Ю. Азарка, айцец Я. Бруцкі, Ул. Бакуновіч, Мікола Ганько, Генадзь Дубяга, Аўгеня Дубяга, Кастусь Калоша, айцец В. Кендыш, Мікалай Марыноўскі, архіепіскап Мікалай, Ю. Мазура, Аляксандар Міцкевіч, Андрэй Мацукевіч, Васіль Пляскач, Аляксандар Радэнкавіч, Ала Орса-Рамана, Васіль Русак, А. Сільвановіч, айцец Карп Стар, Міхась Страпко, Андрэй Стрэчань, айцец Аляксандар Яноўскі.

Трэці Сабор БАПЦ.

«Беларус». № 317, сакавік 1984. С. 1.

Трэці Епархіяльны Сабор Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы.

«Беларус». № 117, студзень 1967. С. 2.

Айцец Юры Абрэмскі, К. Акула, Ул. Бакуновіч, В. Васілеўскі, айцец Сьцяпан Войтанка, М. Ганько, М. Гарошка, Р. Жук-Грышкевіч, П. Кажура, Я. Казьлякоўскі, айцец А. Крыт, М. Кулеш, айцец Лапіцкі, Пётр Манькоўскі, А. Міцкевіч, Я. Ніхаёнак, Аўген Протас, Б. Рагуля, Васіль Русак, Я. Сажыч, айцец А. Смаршчок, А. Стагановіч, архіепіскап Сяргей, М. Тулейка, Ягаўдзік.

Тулейка, Міхась.

Да біяграфіі архіепіскапа БАПЦ Васіля. (З дакладу сп. Міхася Тулейкі на памінальнай акадэміі ў Гайленд-Парку, Н.-Дж. 17.9.1995).

«Беларус». № 427, верасень 1995. С. 3, 7.

Тумаш, Вітаўт.

Жыцьцё для народу. На 60-я ўгодкі нараджэньня 6 лістапада 1912 году Сьв. Памяці айца д-ра Віктара Войтанкі.

«Беларус». № 187, лістапад 1972. С. 4.

Тысячагодзьдзе хрысьціянства. (З жыцьця ў Сыднэі, Аўстралія.)

«Беларус». № 349, ліпень 1988. С. 5.

Айцец Вінямін, М. Зуй, М. Лужынскі, М. Супрунчык, О. Тумашэўская, М. Юхневіч.

Тысячагодзьдзе хрысьціянства [на Беларусі].

«Беларус». № 334, красавік 1987. С. 7.

Тысячагодзьдзе хрысьціянства ў Саўт-Рывэры. (З прамовы епіскапа Ісаі.)

«Беларус». № 353, лістапад 1988. С. 5.

Тысячагодзьдзе хрысьціянства ў Саўт-Рывэры. (З казаньня епіскапа Атэнагора.)

«Беларус». № 353, лістапад 1988. С. 5.

Тэлеграма Прэзыдэнта Рады БНР Дэкану Калегіі Кардыналаў Я. Э. Тысэрану.

«Бацькаўшчына». № 40 (426), 19 кастрычніка 1958. С. 1.

У БАПЦ.

«Беларус». № 316, люты 1984. С. 5.

Замены ў кіраўніцтве.

Мікола Ганько, айцец Кендыш, Пётра Манькоўскі, айцец Карп Стар.

У БАПЦ: Ліст Архіепіскапа Мікалая.

«Беларус». № 296, студзень 1982. С. 3.

Мітрапаліт Андрэй, Б. Данілюк.

Угодкі айца Аляксандра Надсона [29 гадоў сьвятарства].

«Беларус». № 343, студзень 1988. С. 5.

Угодкі сумленнае працы [Айцец Сьцяпан Войтанка. Філярэт Родзька]. (Зь беларускага жыцця.)

«Бацькаўшчына». № 34 (470), 13 верасня 1959. С. 4.

У гонар Папы Яна Паўла Другога.

«Беларус». № 262, люты 1979. С. 3.

Арцыбіскуп Караль Вайтыла, біскуп Чэслаў Сіповіч.

Удзел беларускіх каталіцкіх гіерархаў у XXI Саборы Каталіцкай Царквы. Інтэрвю епіскапа Чэслава Сіповіча супрацоўнікам Беларускай Рэдакцыі Радыё «Свабода».

«Бацькаўшчына». № 16 (600), Каталіцкія Каляды 1962. С. 2.

Удзельнік.

Трэцяе пакаленьне стала на службу.

«Беларус». № 249, студзень 1978. С. 3.

Рукапалажэньне пратадыякана, доктара права Расьціслава Войтанкі ў сан сьвятара.

Мітрапаліт Андрэй, Віктар Бакуновіч, Уладзімір Бакуновіч, Я. Бруцкі, М. Войтанка, айцец Віктар Войтанка, а. Сьцяпан Войтанка, Расьціслаў Войтанка малодшы, Валянтын Гарошка, К. Калоша, айцец Міхась, айцец Максім, матушка Марыя, айцец Рыгор, Я. Сажыч, М. Ягаўдзік.

Удзельнік.

Урачыстасьць БАПЦ у Англіі. (Зь беларускага жыцця.)

«Бацькаўшчына». № 33 (517), 28 жніўня 1960. С. 4.

Айцец Аляксандар, айцец Аўген, архіепіскап Васіль, айцец Хв. Данілюк, архіепіскап Сяргей.

Удзельнік зьезду.

Зьезд вернікаў БАПЦ і парахвіяльнае сьвята ў Брадфардзе. (Зь беларускага жыцця.)

«Бацькаўшчына». № 38 (372), 22 верасня 1957. С. 4.

Удзельнік Урачыстасьці.

Юбілей айца Аляксандра [Кліўленд].

«Беларус». № 111—112, ліпень-жнівень 1966. С. 5.

Асіпчык, уладыка Васіль, Ірэна Врэціц, Гасьцееў, К. Каляда, С. Карніловіч, К. Кіслы, В. Радзюк, Я. Сажыч.

Удзячнасьць зь Беластоку.

«Беларус». № 315, студзень 1984. С. 4.

Удзячнасьць за дапамогу ў будаўніцтве царквы Сьв. Духу.

Пётра Кажура, айцец А. Яноўскі.

У епархіяльнай управе БАПЦ.

«Беларус». № 129, студзень 1968. С. 3.

Уладыка Васіль, В. Васілеўскі, В. Гарошка, Аліна Курыла, айцец Мікалай, П. Манькоўскі, Язэп Сажыч, Янка Чыжык.

Уладыка Васіль — Архіепіскап.

«Беларус». № 24 (48), 18 красавіка 1954. С. 1.

Уладыка Васіль у Канадзе: у Садбуры, у Таронта.

«Беларус». № 101—102, жнівень-верасень 1965. С. 6.

Іпадыякан Кірыла Брокінг, М. Будзька, архіепіскап Васіль, М. Ганько, А. Грыцук, В. Жук-Грышкевіч, Б. Кірка, Д. Курыловіч, Б. Лішчонак, айцец Міхаіл, В. Навіцкі, В. Цялеш.

Уладыка Васіль у Кліўлендзе. (Зь беларускага жыцця.)

«Беларус». № 8 (14), 9 жніўня 1952. С. 4.

Айцец Антон Бэрык, Ул. Дунец, Аўген Кахановіч, айцец Калістрат Савіцкі, айцец Яўфімі Якіменка, Ева Яраховіч.

Уладыка Чэслаў на аўдыенцыі ў Сьвяцейшага Айца.

«Бацькаўшчына». № 36—37 (520—521), 18 верасня 1960. С. 5.

Уладыка Чэслаў Сіновіч у ЗША.

«Беларус». № 199, лістапад 1973. С. 1.

У Мэльбурне (Аўстралія) выйшаў «Беларускі Праваслаўны Каляндар на 1988 год». У апрацаваньні айца Аляксандра Кулакоўскага.

«Беларус». № 343, студзень 1988. С. 4.

У справе іканастасаў.

Подпіс: Рэдакцыя «Беларуса».

«Беларус». № 347, травень 1988. С. 8.

Збор здымкаў іканастасаў беларускіх цэркваў на эміграцыі.

У справе памятніку на магілу сьв. памяці мітрафорнага пратаіерэя айца Хв. Данілюка.

«Беларус». № 78—79, чэрвень—ліпень 1962. С. 6.

М. Абрамчык, Аўген Александровіч, Андрэйчык, Ф. Бартуль, П. Бяляец, К. Вадэйка, арх. Васіль, В. Васілеўскі, К. Верабей, М. Верабей, Б. Вержбаловіч, М. Галубовіч, Т. Ганчарэнка, М. Гарошка, С. Дударэвіч, Ф. Жук, К. Жыхар, В. Кажан, П. Кажура, Я. Казьлякоўскі, А. Каптуровіч, Ю. Касьцюкевіч, Тамара Кольба, Ул. Курыла, Ф. Кушаль, Лахвіч, А. Ліхач, В. Лысюк, Л. Ляўковіч, М. Манькоўская, М. Мацкевіч, А. Махноўскі, П. Мельяновіч, А. Міцкевіч, Янка Муха, К. Мерляк, Набагез, Н. Орса, М. Палоховіч, П. Пікулік, П. Пецька, А. Протас, А. Стагановіч, М. Тулейка, В. Тумаш, М. Цялеш, Ч. Ханяўка, Я. Чыжык, А. Шудзейка, А. Шукелойць

У часапісе «Дыяканія» (№ 2, 1972) зьмешчаны матар'ялы пра БАПЦ.

«Беларус». № 184, жнівень 1972. С. 3.

У Чыкага выйшаў новы — «Беларускі Праваслаўны Часапіс», ранейшая назва «Беларуская Царква». (Сёе-тое.)

«Бацькаўшчына». № 3 (587), 28 студзеня 1962. С. 4.

Філіямэне Войтанка — 90 год.

«Беларус». № 168, красавік 1971. С. 5.

Р. Войтанка, айцец Віктар Войтанка, мітрафорны пратаіерэй Сьцяпан Войтанка, С. Гутырчык, Барыс Данілюк, П. Кажура, А. Кудасаў, Ул. Курыла, Люда Махнюк, Л. Орса, Ф. Родзька, В. Русак, Ул. Русак, Ніна Стома, Ст. Станкевіч, Тамаш Супрун, Янка Станкевіч, айцец Карп Стар.

Фіёнік, Дарафей.

Пабудуйма праваслаўны асяродак. Ліст зь Беласточчыны.
«Беларус». № 411, сакавік 1994. С. 3.

Францускі гісторык пра Беларусь. Рэфэрат праф. Даніеля Бува «Вуніяты пад расейскай акупацыяй у гадах 1802—1832».

«Беларус». № 286, люты 1981. С. 2.

Хацияновіч, М.

Парафіяльнае сьвята. (З жыцця ў Дэтройце.)

«Беларус». № 371, чэрвень-ліпень 1990. С. 9.

Клара Кумейша, Каця Мазур, айцец Міхась Страпко.

Хвала Богу на вышынях!

«Бацькаўшчына». № 51—52 (281—282), Каталіцкія Каляды 1955. С. 1.

Хв. Пр.

Дзесяць год сьвятарства айца Міхаіла [Мацукевіча].

«Беларус». № 88, ліпень 1964. С. 4.

Хіратанізацыя Біскупа Ул. Тарасэвіча.

Подпіс: Рэдакцыя «Беларуса».

«Беларус». № 312, жнівень-верасень 1983. С. 5.

Хіратанія айца Ул. Тарасэвіча.

«Беларус». № 311, чэрвень-ліпень 1983. С. 1.

Кастусь Маскалік, А. Надсон, Р. Тамушанскі.

Хрыстос нарадзіўся!

Подпіс: Архімандрыт Мікалай, Настояцель Парахвіі.

«Беларус». № 117, студзень 1967. С. 4.

Хрыстос Уваскрос!

Подпіс: Архімандрыт Язэп.

«Беларус». № 264, красавік 1979. С. 1.

Хрысьціянскі экумэнізм.

«Беларус». № 83, люты 1964. С. 2.

«Хрысьціянскія навіны». Беларускі інфарматар.

«Беларус». № 357а, сакавік 1989. С. 5.

Папа Ян Павел II, Янка Мойсік, Аляксандар Надсон, Марыя Пецюкевіч. В. Сянькевіч, айцец Пётр Татарыновіч.

«Хрысьціянства й беларускі народ». Канфэрэнцыя ў Лёндане [у Бібліятэцы імя Ф. Скарыны].

«Беларус». № 347, травень 1988. С. 3.

Міхал Гейдรอยц, праф. Арнольд Макмілін, айцец А. Надсон, Гай Пікарда, Вера Рыч, др. Мацей Сякерка, праф. Джэймс Флін.

Царкоўная справа ў фэдэральным судзе.

«Беларус». № 345, сакавік 1988. С. 7.

Царкоўная хроніка: Адведзіны Розэнгайму архіепіскапам Сяргеем. Брацтва Жыровіцкай Божай Маці. Водгукі на аднаўленьне гіерархіі БАПЦ у чужынецкай прэсе. Беларусы-каталікі без духоўнай апекі.

«Бацькаўшчына». № 2 (62), 25 сакавіка 1950. С. 4.

Епіскап Васіль, айцец Маскалік, айцец Салавей, айцец М. Шчурко.

Царкоўныя справы. Пастанова Часовага Кіраўніцтва БАПЦ.

«Бацькаўшчына». № 25 (28), 8 жніўня 1948. С. 2.

С. Войтанка, Хв. Данілюк, мітрапаліт Панцеляймон, уладыка Сяргей.

Царкоўныя справы. (Зь беларускага жыцця, Кліўленд.)

«Беларус». № 4 (28), 21 лютага 1953. С. 4.

П. Гарох, У. Дунец, Я. Кузьміцкі, Т. Кананчук, М. Кананчук, С. Карніловіч, айцец Калістрат, А. Лук'янчык, У. Літвінка, М. Пэнда, В. Радзюк, Савіцкі, К. Чэрнік, айцец Еўфімі Якіменка.

Ці паедзе Папа ў СССР?

«Беларус». № 345, сакавік 1988. С. 2.

Масква ня хоча сустрэчы Папы з каталікамі.

Ч.

З варагаў у грэкі.

«Беларус». № 2 (4), 21 красавіка 1951. С. 3.

Прэзыдыюм пленуму й калегіі БЦР пастанавілі ўвайсьці пад апеку грэцкае царквы.

Чарнэцкі, Я.

Ліст у рэдакцыю.

«Беларус». № 140, сьнежань 1968. С. 8.

Зварот да В. Васілеўскага — аўтара адкрытага ліста др. П. Маркоўскаму («Беларус». № 138, 1968).

Чарняўскі, Уладыслаў.

Паланізацыя беларускіх каталікоў. Зварот беларускага сьвятара да ўдзельнікаў канфэрэнцыі ў Лодзі.

«Беларус». № 347, травень 1988. С. 1, 7.

Часаніс «Божым Шляхам». № 4 (121), ліпень-жнівень 1970.

«Беларус». № 162, кастрычнік 1970. С. 6.

Часаніс «Божым Шляхам». № 1 (135), студзень-сакавік 1973.

«Беларус». № 194, чэрвень 1973. С. 6.

Чацьвёргы Епархіяльны Сабор БАПЦ.

«Беларус». № 149, верасень 1969. С. 1.

Уладыка Андрэй, уладыка Васіль, Віктар Войтанка, Васіль Кендыш, уладыка Мікалай, Нэльсан Ракфэлер, Карп Старавойтаў, Міхал Страпко.

Чацьвёргы Епархіяльны Сабор БАПЦ.

«Беларус». № 150, кастрычнік 1969. С. 1.

Епіскап Андрэй, уладыка Васіль, Васіль Кендыш, Пётр Манькоўскі, уладыка Мікалай, Міхась Міцкевіч, Міхал Страпко.

Ч. С-ч.

Кангрэс «Пакс Романа».

«Бацькаўшчына». № 39 (269), 25 верасьня 1955. С. 4.

Міжнародны рух студэнтаў і інтэлектуалістаў-каталікоў.

Я. Карась, Карпач, І. Когары, Ч. Кукель, С. Мак, М. Наўмовіч, Несьцераў, Я. Пазьняк, Раецкі, Селязьнёў, Ч. Сіповіч, Скорын, Я. Сурвілла.

Швэдзюк, М.

Пра епіскапа Мацьвея і айца Усевалада. Ліст у Рэдакцыю.

«Беларус». № 373, верасень 1990. С. 7.

Швэдзюк, М.

Яшчэ аб польскім мэсіянізьме.

«Беларус». № 411, сакавік 1994. С. 2.

Асьвятленьне ў польскай эміграцыйнай прэсе ў Англіі місія-
нэрства й каталіцызму на Беларусі.

Што забаронена царкве ў СССР?

«Беларус». № 448, чэрвень 1988. С. 5.

Спіс забаронаў рэлігійнай грамадзе.

Шукелойць, А.

Верны сын Беларусі [др., айцец Пётра Татарыновіч].

«Беларус». № 56, 5 ліпеня 1956. С. 2.

Патройны юбілей — 60 год жыцця, 40 год беларускай ад-
раджэнскай працы, 35 год сьвятарства.

Адам Станкевіч.

Шукелойць, Антон.

**Міжнародны Эўхарыстычны Кангрэс. Парадак тыдня
Кангрэсу.**

«Беларус». № 230—231, чэрвень-ліпень 1976. С. 2.

Біскуп Чэслаў Сіповіч, архімандрыт Ул. Тарасэвіч, праф.
Янка Тарасэвіч, Янка Чарапук-Змагар.

Шуст, Мікола, госьць 7-й Сустрэчы Беларусаў Аўстраліі.

Хто яго запрашаў? Ліст у Рэдакцыю.

«Беларус». № 334, красавік 1987. С. 6.

Ліст супраць айца Янкі Бруцкага.

Шчыра вітаем! [Янку Абабурку].

«Беларус». № 138, кастрычнік 1968. С. 5.

Пятыя ўгодкі сьвятарства.

Шчэпька, Васіль.

Дваццацігодзьдзе царквы. (3 жыцця ў Нью Ёрку.)

«Беларус». № 396, сьнежань 1995. С. 5.

Генадзь і Юля Бураўкіны, айцец Грэгары, С. Жамойда, К. Мерляк, М. Сенька, В. Цярпіцкі.

Шчэцька, Васіль.

Мітрапаліт Філарэт у Рычманд-Гіле.

«Беларус». № 398, люты 1993. С. 3.

Ф. Бартуль, Генадзь Бураўкін, айцец Грэгары, Янка Запруднік, К. Мерляк.

Шчэцька, Васіль.

Патрыярх Дымітрыёс прыняў беларускую дэлегацыю.

«Беларус». № 372, жнівень 1990. С. 5.

Айцец Канстантын Бандарук, Міхась Бахар, Алена Брынкевіч, айцец Мечыслаў Брынкевіч, Ірэна й Тамара Дутко, Тамара Варанцова, айцец Павел Вялікі, айцец Грэгары О'Кіф, айцец Сьвятаслаў Коўш, Міхась Каленік, айцец Алег Махнюк, К. Мерляк, Аўген Скаўронскі, Віталі Цярпіцкі, архіепіскап Якавас.

Шчэцька, Васіль.

Рукапалажэньне дыякана. (3 жыцьця ў Рычманд-Гіле, Нью-Ёрк.)

«Беларус». № 409, студзень 1994. С. 6.

Алег Амін, Пётр Бэнію, Ф. Бартуль, Сымон Жамойда, В. Кіпель, айцец С. Коўш, айцец Міхаіл Казан, Лука Мігалі, К. Мерляк, М. Сенька, айцец Павел Стол, Антон Шукелойць, Міхаіл Эшрэг.

Шчэцька, Васіль.

Тысячагодзьдзе Полацкай епархіі.

«Беларус». № 395, лістапад 1992. С. 4—5.

Даніла й Кастусь Мерлякі, айцец С. Коўш, архіепіскап Якавас.

Шчэцька, Васіль.

Тысячагодзьдзе хрысьціянства.

«Беларус». № 337, ліпень 1987. С. 4.

Сэнатар Альфонс Д'Амата, Данчык Андрусышын, Франук Бартуль, Міхась Бахар, айцец Мечыслаў Брынкевіч, Томас Бэрд, айцец Павел Вялікі, Хрыстына Гоган-Юрцэвіч, Антон Даніловіч, сэнатар Боб Доўл, іпадыякан С. Жамойда, айцец Мечыслаў Ільчук, Міхась Каленік, Вітаўт Кіпель, айцец Сьвятаслаў

Коўш, дыякан Канстантын, мэр Эдвард Коч, губ. Марыё Куо-ма, К. Мерляк, сэнатар Даніель Мойнігэн, Жорж Наумчык, Аркадзь Некрашэвіч, Ала Орса-Рамана, архімандрыт Язэп Строк, Масей Сяднёў, Мікалай Сіцько, Міхась Сенька, Віталь Цярпіцкі, айцец Усевалад Шэмяціла.

Шчэцька, Васіль.

Угодкі першае багаслужбы. (3 жыцця ў Рычманд-Гіле, Нью-Ёрк.)

«Беларус». № 407, лістапад 1993. С. 7.

Юбілей айца др. Р. Тамушанскага.

«Беларус». № 332, сьнежань 1986. С. 6.

Юбілей айца Янкі Абабуркі.

«Беларус». № 139, лістапад 1968. С. 3.

Уладыка Васіль, Б. Кляйноў, Янка Міхалюк, Станіслаў Пятроўскі.

Юбілей архіепіскапа Андрэя.

«Беларус». № 172, жнівень 1971. С. 3.

Я. Бруцкі, пратадыякан Калістрат, К. Кіслы, Ул. Літвінка, Язэп Сажыч, В. Семянчук, Міхась Страпко.

Юбілей хрысьціянства ў Гайленд-Парку. (3 жыцця ў Нью-Ёрку й Нью-Джэрзі.)

«Беларус». № 348, чэрвень 1988. С. 6.

М. Азарка, айцец Васіль Андрэюк, Генадзь і Сымон Дубяга, М. Дубяга, Ж. Дубяга, Я. Запруднік, архіепіскап Мікалай, В. Русак, айцец Карп Стар, айцец Міхась Страпко, Т. Януш.

Ю. Г.

Мілыя госьці [кс. Праньціш Чарняўскі, Кліўленд].

«Беларус». № 125, верасень 1967. С. 3.

Станіслаў Грынкевіч, ксёндз Мікалай Жаўняровіч, сп-ва Яцкевічы.

Яго Праасьвяшчэнства Епіскап БАПЦ Васіль пакінуў Эўропу.

«Бацькаўшчына». № 67, 24 чэрвеня 1951. С. 3.

Я. 3.

Да гісторыі беларускае мовы ў касцэцеле.

«Беларус». № 106, студзень 1966. С. 3.

Я. 3.

Да гісторыі праваслаўя на Беларусі.

«Беларус». № 316, люты 1984. С. 4.

Я. 3.

Дзесяцігодзьдзе айца Аляксандра [Нью Джэрзі].

«Беларус». № 312, жнівень-верасень 1983. С. 2.

Жэня Дубяга, Янка Запруднік, П. Кажура, айцец Карп, архі-
епіскап Мікалай, А. Міцкевіч, Л. Норык, В. Русак, Галіна Ру-
сак, Ул. Русак, айцец Якуб, айцец А. Яноўскі.

Я. 3.

З гісторыі беларускага перакладу Евангелья.

«Беларус». № 222, кастрычнік 1975. С. 6.

Вінцэнт Гадлеўскі, Лукаш Дзекуць-Малей, К. Езавітаў,
Красьневіч, Гальяш Леўчык-Ляўковіч, Антон Луцкевіч, Сяр-
гей Паўловіч, Гай Пікарда, Адам Станкевіч, Янка Станкевіч,
Фэлікс Стэцкевіч, Браніслаў Тарашкевіч, Пётр Татарыновіч,
Вітаўт Тумаш, Аляксандар Уласаў.

Я. 3.

Ідэя аўтаноміі Праваслаўнай Царквы на Беларусі.

«Беларус». № 283—284, лістапад-сьнежань 1980. С. 2.

Я. 3.

**Кніга «Лісты Сьвятых Апосталаў» выйшла ў выдавец-
тве часапісу «Зьніч» у Рыме. Пераклад і камэнтар др. Пёт-
ры Татарыновіча.**

«Беларус». № 215, сакавік 1975. С. 5.

Я. 3.

Новы прыход БАПЦ [Нью Джэрзі].

«Беларус». № 198, кастрычнік 1973. С. 1.

Айцец Аляксандар, уладыка Андрэй, айцец Васіль Кендыш,
Р. Войтанка, М. Гарошка, Ст. Станкевіч, айцец Карп Стар, М. Ту-
лейка, сп-ва Юркоўскія.

Я. З.

«Пан Бог разумее па-беларуску».

«Беларус». № 293, кастрычнік 1981. С. 2.

Водгук на артыкул Сакрата Яновіча «Ці пан Бог не разумее па-беларуску?» Пра дыскрымінацыю беларускай мовы ў рэлігійным жыцці Польшчы.

Я. З.

Парафіяльны пікнік [3 жыцця ў Саўт Рывэры, Нью-Джэрзі].

«Беларус». № 340, кастрычнік 1987. С. 6.

Іван Альхоўскі, Люба Бахар, Міхась Бахар, айцец Мечыслаў Брынкевіч, Ірэна Рагалевіч-Дутко, Міхась Палюховіч, рэгент Яўген Скаўронскі.

Я. К.

Хрыстос Уваскрос — Уваскрэсьне Беларусь.

«Бацькаўшчына». № 15—16 (94—95), Вялікдзень 1952. С. 1—2.

Яноўскі, А.

Казань айца Аляксандра.

«Беларус». № 322, верасень-кастрычнік 1984. С. 3.

Казань у Кліўлендзе з нагоды Сустрэчы Беларусаў з усяго вольнага сьвету.

Яноўскі, Аляксандар.

Ліст у Рэдакцыю.

«Беларус». № 310, сакавік-травень 1983. С. 5—6.

Падзеі ў БАПЦ.

Мітрапаліт Андрэй, айцец Ян Бруцкі, мітрапаліт Варшаўскі Васіль, матушка Філямэна Войтанка, архіепіскап Мікалай.

Янучонак, К.

Вялікае заданьне.

«Бацькаўшчына». № 44 (378), 3 лістапада 1957. С. 3.

Неабходнасьць стварыць для беларусаў-каталікоў рэлігійную й сьвецкую літаратуру лацінай.

Янучонак, К.

Стаўма справу на ўсю шырыню!

«Бацькаўшчына». № 48 (382), 1 сьнежаня 1957. С. 3.

Да пытання пра рэлігійную й сьвецкую літаратуру белару-сам-каталікам.

Епіскап Апанас у Аргентыне. (Зь беларускага жыцця.)

«Бацькаўшчына». № 31 (313), 29 ліпеня 1956. С. 4.

Айцец В. Вячорка, П. Саўчыц.

Ярмалковіч, Віктар.

Ксёндз Адам Станкевіч.

«Беларус». № 347, травень 1988. С. 4.

Яр, Янка.

Парафіяльнае сьвята ў Адэляйдзе. (З жыцця ў Аўстраліі.)

«Беларус». № 321, ліпень-жнівень 1984. С. 7.

Айцец Аляксандар Жылінскі, айцец Аляксандар Кулакоўскі, архіепіскап Мікалай, айцец Яўген Сітнік, К. Станкевіч.

Яр, Янка.

Разьвітаньне з айцом Георгам [Адэляйда].

«Беларус». № 257, верасень 1978. С. 5.

Мітрапаліт Андрэй, М. Бурнос, айцец Аўген Сітнік, К. Станкевіч, П. Трысмакоў.

Ясько, Д.

«Новы Запавет» у беларускай мове.

«Бацькаўшчына». № 4 (48), 30 студзеня 1949. С. 3.

Л. Дзекуць-Малей, Антон Луцкевіч, Ф. Скарына, В. Тумаш, Васіль Цяпінскі.

Яшчэ пра пераклад Бібліі.

«Беларус». № 357а, сакавік 1989. С. 5.

Tello, Gomez J. L.

Крыжы Беларусі.

«Бацькаўшчына». № 17 (501), 24 красавіка 1960. С. 3.

Перадрукавана з гішпанскай цэнтральнай газэты «Агіта».

Аўтар — дырэктар аддзелу перадачаў Гішпанскага Нацыянальнага Радыё ў чужых мовах.

Уладзімер Глыбінны

НА СЪВЯТОЙ ЗЯМЛІ

Уступ
З КНЯЖАГА ПОЛАЦКУ Ё СЬВЯТЫ ГРАД

«...Пріими дух мой от мене во свя-
тем граде Твоём Іерусаліме, пресе-
ли мя в Вышній град Твой Іеруса-
лим. Покой мя на лоне Патріарха
Авраама со всеми угождшими те,
аминь».

*З малітвы Сьв. Еўфрасіньні
Полацкай*

Калі дванаццацігадовую полацкую князёўну Прадславу ахі-
нула раскоша Сьвятога Духа і падказала ёй ісьці ў манастыр,
ніякія спакусы дабротаў сьвецкага жыцця не спынілі навагі
прыняць пастрыжэньне. Колькі ні галасіла ейная маці і як ні
стараўся пераканаць яе ў перавазе людзкага жыцця ейны бацька —
князь Юры Сьвятаслаў Усяславіч, як ні спакушалі яе ба-
гатыя, знаныя жаніхі з князёўскіх родаў, і як, нарэшце ні стара-
ліся ўздзеіць на яе родныя дзядзькі, не скарылася маладая кня-
зёўна. Голас Божы ў ёй выявіўся мацнейшым і непераадоль-
ным перад абліччам абы якіх спакусаў. І вось унучка славутага
Полацкага князя-волата Ёсяслава становіцца манахіняй Еўф-
расіньняй, каб служыць Божай справе, будаваць манастыры,
шырыць духовае слова, перапісваючы кнігі, малюючы абразы,
вышываючы рызы, упрыгожваючы мастацкімі каштоўнасьцямі
крыжы, выхоўваючы манахак у пашане і любові да Бога, дапа-
магаючы бедным. Пад ейным кіраўніцтвам прынялі пастры-
жэньне родная сястра Гардзіслава (Аўдакія), стрыечная сястра
Зьвеніслава (Яўпраксія), пасьяла дзьве пляменьніцы, Агафія і
Яўфімія. А на схіле свайго жыцця Сьв. Еўфрасіньня знайшла
ў сабе досыць сілы, каб разам зь сястрою Яўпраксіяй і братам
Давідам паехаць у Сьвятыя месцы палестынскія. Наведала

Канстантынопаль, Сабор Сьв. Сафіі і іншыя цэрквы, прыняла багаславенне патрыярха. На Сьвятой зямлі колькі разоў пакланілася Гробу Господняму, паставіла там залатую кадзільніцу і прасіла Госпада Бога ў малітве, каб спадабіў яе адысьці ў лепшы сьвет у Сьвятым горадзе. Праз 24 дні пасля занядушання аддала дух Богу 23 траўня 1167 г. і была пахована ў палестынскім манастыры Феадосія. У 1186 г. мошчы Сьв. Еўфрасіньні былі перавезены ў Кіеў, адкуль у 1910 г. былі перанесены ў родны горад Полацк.

Летапісцы княжага града Полацка адзначаюць асаблівую славу таго места, што ўздавала такую слаўную дачку, нявесту Хрыстову, Прападобную Сьв. Еўфрасіньню Полацкую. Ейны шлях з княжага Полацку ў далёкую Сьвятую зямлю і Сьвяты град Ерусалім заўсёды быў і будзе на векі вечныя пуцяводнай зоркай для ўсіх тых, хто прагне адведаць пакутную радзіму Хрыста. З гэтай думкай не разлучаўся і наш беларускі паломнік, які праз 799 гадоў пасля Сьв. Еўфрасіньні прайшоўся ейнымі шляхамі па гарачай палестынскай зямлі ў пошуках тае ж духовае і жыватворчае вады, што вадзіла і водзіць ці аднаго паломніка з усяго сьвету да Хрыстовае крыніцы.

I. У ДАРОЗЕ ПРАЗЬ ЯРДАНЬ...

«Дожджык, дожджык, перастань!
Я паеду на Ярдань...»

Зь песьні

Усевалад Ціхановіч усю ночную дарогу праз акіян, Францыю, Італію ды Сяродземнае мора ніяк ня мог дайсьці да спакою. На ўсходзе далягляд заружавеў нечакана рана, і вочы мімавольна цягнуліся пасалавелым позіткам да самалётнага вакна, пад вузенькай проламкай якога пераліваліся на ўсе лады й адценні нязвычайна зырккія, да болю ў зэрнках праменьні раньняга, яшчэ поўнага белаты, сонца. А яно раптам пачало ўсё больш настырліва і рапсуча наступаць з усходу. Тае начы нібыта й не было. У дрыготкім гуле неяк неўзаважна прабеглі гадзіны ночнае рупнасьці. Неўспадзеўкі морак пачаў таяць і каля ўсевалада. Адылі, нат прыпаўшы да празрыстае шыбіны і любуючыся то бялымі хмарынкамі, якія суцэльнай коўдраю ўсьцілалі акіян унізе і тварылі ўражаньне нябеснага скляпеньня пад самалётам, то жмурачыся ад сьвітальнага заранку, ён ня мог вызва-

ліцца ад глыбокага ўтраплення, якое ім уладала скрозь. Ніякая пярэстасьць і нязвыкласьць уражанняў не магла адцягнуць яго ад тае галоўнае думкі, што сьвідравала голаў і будзіла трапятаньне ўсхваляванае душы. Мроі пераносілі яго з прасьцягаў акіяну, пазьней з прастораў францускіх палёў, што набягалі зелянінай дуброваў і жаўцیزною пшанічных палетак, а далей ад італьянскіх дбайна высаджаных садоў і панатыканых уздоўж узьбярэжжа каменных глыбаў-гарадоў туды... куды ён цяпер ляцеў пасля столькіх год мараў, плянаў, меркаваньняў, трызьненняў. У думках і ўявах ён ужо даўно, ад пачатку рыхтаваньняў быў там, куды цяпер высака ў паднябесьсі нёс яго гэты ракетны лятун.

Святая зямля!.. О, як яму жадалася хутчэй адчуць пад дэшвамі гарачыню распаленага пяску, па якім хадзіў Вялікі Збаўца, сваімі вачыма навечна занатаваць у памяці так добра ведамыя зь Святога Пісьма, дарагія сэрцу мясціны! Прадчуваньне блізкімі іх пачалося ўжо ў Сырыйскай пустыні, калі за вокнамі аўтобуса, што на ўсю хуткасьць нёс паломнікаў на поўдзень ад Дамаска да Ерусаліму, навывперадкі беглі бясконцыя палі чорнага каменя ды занядбанага людзьмі парызэлага пяску. Перад зьмярканьнем, калі дзённая гарачыня раптам пачала зьнікаць пад павевам прахалоды, а аўтобус сунуўся ўздоўж даліны зь першымі адзнакамі пажоўклай зеляніны, было абвешчана, што падарожныя ўжо на запаветнай Палестынскай Зямлі. Недзе ў перадгор'і час-часам пабліскавала стужка далёкай рачулі. Яна то зьнікала за гарамі зыбучага пяску, то зноў раптоўна зіхацела няроўнай цененькай палоскай на даляглядзе. І раптам, зусім нечакана, ужо ў непрагляднай цямноце аўтобус запыніўся адразу за мостам на высокім насыпу.

— Рака Ярдан! — пранеслася ад аднаго да другога шапатлівым голасам уразлівава навіна.

— Сьвяты Ярдан! — ураз адгукнулася маланкай у сьведомасьці кожнага паломніка. І кожны навывперадкі падбегам стараўся хутчэй апынуцца на беразе каля струменю, якім калісьці амываўся ў духовай раскошы наш Вучыцель. Паломнікі пачалі згружвацца на ўсхонным каменным беразе, які якраз каля мосту тварыў досыць шырокую пляцоўку. Кожны пільна ўзіраўся ў таямнічы бляск віратлівага невялікага струменю ўнізе, цікаваў водбліскі ўзыходзячага маладзіка ў ім і з нявыказным трапятаньнем сэрца ўслухоўваўся ў ягонае ціхае, поўнае таёмнага сэнсу, вуркатаньне. Неўзабаве Уладыка, суправаджаны колькімі сьвятарамі-паломнікамі, распачаў маленьне. Аб'яднаньня па-

ломніцкім энтузіязмам галасы ўскаланулі прастору. Гулкае рэха далёка ў горы і пустыні панесла словы малітваў, поўных чалавечага смутку й болю за таго, чым імем на векі вечныя стаўся слаўным і набыў незгасальнае сымбалічнае сілы гэты выток жывое вады сярод няжывой, здавалася б, спаленай дашчэнтэ, пустыні. І доўга-доўга ночную цішыню пустыні, што аддавала цяпер назапашанае за доўгі ліпеньскі гарачы дзень цяпло бяздоннай нябеснай сіні, разрывала гучна-вымоўная слава Госпаду Богу, паслаўшаму свайго Сына для выратавання роду чалавечага. Кажны з самага дна свайго сэрца выказваў поўным голасам бязмежную ўдзячнасць Усявышняму за шчасце спадобіцца хоць у нечым Божаму Сыну і прайсціся ягонымі пакутнымі дарогамі. Дзіваваліся ў небе карагоды зорак. Спасцярожліва з вышыні ледзь-ледзь сьвяціў зубцаваты акраец месяца, што бліскачай падковай узыходзіў над галавамі незнаёмцаў і ледзь кранаўся іхных узбуджаных, бледных у ночным сьвятле, твараў.

Па часе ўсе спаквалі вярталіся да аўтобуса. Рэшту дарогі ніхто не адазваўся ні словам. Ніхто не пачуваў сябе ў стане парушыць агульнае ўрачыстасці пачуццяў, якія паланілі кожнага ў роўнай меры. Дарма што гэта было адно спатканьне з пачаткам ракі па дарозе, што яшчэ мусіць адбыцца ў іншым месцы сустрэча з адмысловай мэтай вадохрышча і сьвятой малітвы на Сьвяшчэннай рацэ, аднак гэтае першае запазнаньне з ёю пакінула па сабе глыбокі сьлед. Ва ўнісон з усімі Ёсевалад Ціхановіч таксама ніяк не адышоў ад одуму ўсю дарогу. Яму яскрава згадвалася, як ён малым зь іншымі дзецьмі менскае акраіны ў летні дожджык, закатаўшы свае штаны, гойсаў праз лужыны вады і голасна сьпяваў:

Дожджык, дожджык, перастань,

Я паеду на Ярдань

Богу маліцца,

Цару кланіцца!

І неяк так заўсёды здаралася, што Ёсывышні ўслухоўваўся ў дзіцячую шчырую беспасярэднюю просьбу і дараваў канец дажджу. Радзелі цёмныя хмары, сьвятлела паветра, а за момант паказвалася сонца і пачынала люстравець бліскаўкамі паверхню набраклае зямлі. На ўскос нябеснага выгину клалася прэстая вясёлка. Дзіцячай радасьці не было канца! Хлапчукі брызгаліся рэшткамі гаварлівае вады зьбягаючых у раку раўчукоў, нібыта сьпяшаючыся спажыць з Божага дару зямліцы. Дрэвы і травы пілі й пілі, каб напіцца за ўсе сухія дзянькі ды надоўга

наперад. Усё пералівалася ў колерах яркага святла і зыркае зеляніны. Сьвет быў напоўнены шматфарбнасьцямі і выдаваўся гэткім яркім, як ніколі пазьней. Цуд Божы тварыўся на нашых вачох і даваў дзіцячаму ўяўленьню безьліч доказаў, што Божанька адгукаецца, калі Яго просім.

Ня думаў тады, не гадаў, што цяпер, амаль праз паўсотні гадоў, давядзецца пазнаць такое шчасьце, беспасярэдне ўбачыць і адчуць гэтак часта згадваную раку.

— І хіба ж ужо ні цуд, што адно называнае ў дзяцінстве стаецца яваю на склоне жыцця? — думаў і дзівіўся ўпотаі Усёлад, адно адчуваючы, што нешта падобнае думаюць і адчуваюць іншыя, што панурыліся цяпер у свае ўспаміны і баяцца адно, каб нехта не скрануў іх з таго одуму.

Так незаўважна мінулі ў цемні колькі высокіх горных насыпаў. Ужо апоўначы раптам засьвяціліся ў далечыні агні вялікага места. Неўзабаве начны незнаёмы горад вітаў падарожных гулам машыннага руху, варухлівым натоўпам начных гулякаў. Неўзабаве гатэльныя службоўцы ў эўрапейскіх гарнітурах, але з арабскімі аліўкавымі ад загару тварамі прымалі і размяркоўвалі прыбылых. Чулася незвычайная, незнаёмая гаворка, шмат было беганіны і гармідару. Нарэшце ўсё суспакоілася. Кажнага чакала ў пакоях стомлівая кароткая, адылі гора-ўдушлівая паўднёвая ноч. Ад узрушэньня вочы доўга не зьліпаліся. Аднак стома даканала свайго. Ніхто гэтак і не пабачыў, як золак прыйшоў на зьмену кароткай начы, а ўсьлед за ім пачулася звыклая для ўсходу муэдзінавая перадранішняя песня-заклік да магамэтанаў, каб дбалі пра Бога. Кажны засынаў, трызьнячы пра прышлы дзень.

II. СЭРЦА СЬВЕТУ

«Светися, светися, Новый Іерусалиме...»

Зь Велікоднага канону

І вось нечакана рана пакоі паломнікаў былі залітыя святлом паўдзённага сьвяцілы, і пачалося жыццё ў самым асяродку зямлі, да якой зьвярталіся і якой дыхалі заўсёды нашы сэрцы, калі згадваліся ў малітве боскія чыны нашага Збаўцы. Перш-наперш нашыя душы цягнуцца да храму Жываноснага Гробу Гасподняга ў Ерусаліме. Гэта якраз самае заповітнае месца на

Сьвятой зямлі, дзе кажны камень апавяшчае бязьмежную любоў да нас Боскага Сына.

Мы ледзь не падбегаем мінаем Дамаскую Брану, што адлучае Стары Ерусалім ад Новага, праціскаемся сілком праз пярэсты натоўп гаманлівых арабаў, што суцэльным патокам запаўняюць вузенькія вулкі са сваім скарбам на васьліках, не зьвяртаем увагі на гандляроў, што ледзь не сілком стараюцца зацягнуць нас у свае крамы, паразьвешваўшы на вуліцах свае тканіны, кумпякі забітых бараноў, павыстаўляўшы тысячы мяшэчкаў крупаў, мукі, сушанае і сьвежае гародніны і садавіны. У нашай галаве адна думка, адзін намер — хутчэй дапаць тога заветнага сэрца, дзе дзеля любові да нас грэшных адбылася тая таяная ахвяра Збавеньня.

І вось пасья, здавалася б, бясконцага змаганьня і пераадоленьня гандлярскіх спакусаў меркантильнага сьвету па дарозе нарэшце мы каля храму Жываноснае Дамавіны. Ён увесёў у абыймах іншых царкоўных пабудоваў: Грэцкай патрыярхіі, Лацінскага, Армянскага і Копцкага манастыроў. Дзеля таго яго не відно здалёку. Пасья землятрусу 1827 г. ангельскія інжынэры ўмацавалі яго жалезнымі і драўлянымі контрафорсамі. Ужо каторы год храм у рыштаваньнях дзеля таго, што адбываецца рамонт. Дзень і ноч чуецца стук малаткоў: выпрабёўваецца кажны камень, каб уся пабудова не абвалілася ў крытычныя часіны землятрусаў, якія часам наведваюць гэты край. Усімі працамі кіруюць тры архітэктары: француз, грэк і армянін. Разам з тым праводзяцца раскопкі. Ужо дакапаліся аж да пластоў з часоў крыжаносцаў. А ня так даўно ўжо дайшлі нават да фундаманту з часоў Царыцы Алены, г. зн. IV стагодзьдзя.

Тут, дарэчы, будзе на часе прыгадаць крыху з гісторыі гэтага найвызначнейшага храму ў сьвеце.

Пасья разбурэньня Ерусаліму ў 70 г. нашае эры аж 180 гадоў цягнулася зьнявага і ганьбаваньне з боку паганскіх рымлян. Язычнікі зьдзекаваліся над помнікам Бесьсьмяротнасьці. Каб схаваць ад чалавечых вачэй Выратавальную Пячору Ўваскрошаньня, яны навезьлі адусюль зямлі і каменяў, рознага сьмяцьця і засыпалі імі ўсю тэрыторыю Жарсьцяў Хрыстовых, пазьней забрукавалі каменямі. А імператар Адрыян пабудаваў на Галгофе храм Вэнэры, а на месцы Ўваскрошаньня Хрыстовага — храм Юпітэру. З тых часоў Галгофа і ўвайшла ў межы гораду. І адно ўжо ў чацьвёртым стагодзьдзі тое месца было ачышчанае ад сьмяцьця аж да зямлі, паганскія пабудовы былі зруйнаваныя, і перад вачыма зноў адчынілася Выратавальная Пячора, сьведчаньне сьвятога ўваскрошаньня. На царскі загад

быў пабудаваны варты яе храм. Царыца Алена, дарма што мела ўжо 80 гадоў веку, сама прыехала ў 326 г. у Ерусалім, каб кіраваць пошукамі Крыжа Гасподняга. Па ейных плянах і будаваліся хрысьціянскія храмы па ўсёй Сьвятой зямлі. Рэшты ейных храмаў і на сьняня служаць маякамі і паказьнікамі дакладных месцаў Эвангельскіх падзеяў. Паводле ейных храмаў пазьней будавалі імператар Юстыніян, і крыжаносцы, і ўсе хрысьціянскія дойдліды пазьнейшых стагодзьдзяў.

Храм Уваскросьня Хрыстовага, гэты Новы Ерусалім, быў нагэтулькі дасканалым узорам хрысьціянскага дойдлідства і цалкам зіхацеў золатам і мармурам, што ўяўляў сабою незраўнаны ні з чым узор велікапышнасьці і хараства. Нездарма аб ім сьпяваецца ў Велікодным каноне: «Светися, светися, Новый Іерусалиме...» Дарэчы, тагачасны храм быў у тры разы большы за сучасны.

Храм Уваскросьня Гасподняга ўжо тады аб'яднаў сабою пад адным дахам Пячору Ўваскросьня Хрыстовага, Галгофу і месца знаходжаньня Крыжа. Гэта быў храм вялізарнейшых памераў. Знадворку сьцены былі зробленыя зь цёсаных камянёў. Зьверху царкву пакрывалі волавам, а ў сярэдзіне столь з разных кесонаў накітавалі шырокага мора. Яно пашыралася над сярэднім нэфам, пакрытым золатам, якое асьвечвала ўвесь храм блескам накітавалі прамянёў сонца.

Ува ўсю даўжыню храма ішлі калянады. Насупраць трох усходніх уваходаў у храм было дванаццаць калёнаў па колькасці апосталаў. Яны былі ўпрыгожаныя па капітэлях вялікімі сярэбранымі келіхамі.

Урачыстае асьвячэньне храма Ўваскросьня Хрыстовага айцамі Тырскага Сабору 13 верасьня 335 г. адзначаецца да сёньня сьвятам Аднаўленьня храма ў Ерусаліме штогодне 13 верасьня, ведамага ў народзе як сьвята «Словушаго Воскресения», г. зн. заместа нядзелі дзеля таго, што 13 верасьня не заўсёды выпадае на нядзелю.

Аднак пабудаваны царыцай Аленай у IV стагодзьдзі вялікасны храм Уваскросьня Гасподняга не захавалася да нашых дзён. Ён неаднаразова разбураўся заваёўнікамі-іншаверамі, адбудовваўся, зноў разбураўся да фундаманту. Апошнія зруйнаваньне яго мела месца ад выпадковага пажару ў 1809 г. І толькі адноўлены пасьля тага пажару ён дажыў да нашых дзён. Цяпер ён, ведама, больш сціплы ў параўнаньні з храмам IV стагодзьдзя. Аднак ягоная слава і значаньне ляжаць, магчыма, больш усярэдзіне яго, чымся знадворку — іначай кажучы, ягонае значаньне духовае, а не ў вонкавым выглядзе і пышнасьці. Для

кажнага хрысціянiна наведваньне яго становiць найважнейшую надзею ў духовым жыццi і станаўленьнi або самавызначэньнi рэлігійнае станаўкасьцi.

III. МАЛІТВА ЛЯ КАМЕНЯ ПАМАЗАНЬНЯ

«Войдите, странники, во обитель Господа, во Гроб Жизни, где благодать обитает и благословенный Свет не иссякает».

*З ко́лішняга надпісу на левым баку
храма Гасподняга*

Перад адзіным цяпер уваходам у храм Гасподзен невялікі пляц. Мы стаім на ім удзячлівыя лёсу за тое, што ён даў нам змогу цяпер мілаваць зрокам гэтыя пэрлы. Справа Аўраамаўскі манастыр, дзе цяпер жыве Сьвятагробскае Брацтва і які быў пабудаваны на месцы, дзе некалі, паводле паданьня, Патрыярх Аўраам рыхтаваўся прынесці ахвяру — свайго сына Ісаака. Манастыр пабудаваны ў XVI-XVII стагодзьдзях. А да VII стагодзьдзя там быў стол для зьбіраньня міласьці для бедных. Мы любуемся храмам Саракі Пакутнікаў, з каланчы якога чуцён урачысты звон званоў, падараваных царкоўнымі людзьмі нашае Бацькаўшчыны ў часе Крымскае вайны. Далей вочы спыняюцца на храме Жонак-Міраносьбітак, пабудаваным на месцы зьяўленьня Хрыста Ўваскрослага Сьвятой Марыі Магдаліне. А побач зь ім нельга не адзначыць храм Сьв. Якава, Брата Гасподняга, дзе захоўваецца трон патрыярхаў Сьв. града, спадчыньнікаў Сьв. Якава. Некалі на правым баку храма Гасподняга быў надпіс: «Вкуси, поклонник, истаннаго наслаждения; войди в радость Господа, в многообильное светом небо — матерь церквей».

І мы трапятліва ўваходзім у Хорам Хорамаў. Айцец архімандрыт з глыбокай пашанай прыкладваецца да апаленай калёны, зь якое ў Вялікую Суботу праваслаўныя атрымалі Жыватворны Агонь, які вяртаў іх ад зварот Храму.

Мы ўсе схіляемся ўклананьня перад жоўта-ружовай мармуравай плітою — Каменем Мірапамазаньня. Пад ёю сапраўдны камень, на якім знятае з крыжа Вельмічыстае Цела Хрыстовае рыхтавалася да пахаваньня Сьв. Язэпам і Нікадзімам. Да пачатку рамонтных работ над плітою стаяў высокі пазалочаны

балдахін з чатырма ад праваслаўных, дзвюма ад каталікоў і дзвюма ад армянаў вялікімі незгасальнымі лямпадамі. Каля іх стаялі шэсць вялікіх падсвечнікаў. Вакол пліты на раме грэцкі тэкст, які значыць: «Благообразный Иосиф с древа снем Пречистое Тело Твое, плащаницею чистою обвив и благоуханьи покрыв положи».

Гэта ў часе Чына Пахавання ў Вялікую Пятніцу Святая Плащаница крыжовым ходам узносіцца на Галгофу і адтуль пасля ўнізе кладзецца на Камені Памазання, пасля таго як яе тры разы абнясуць вакол. У той час адзін са святароў узлівае міру на Плащаницу. Затым яе пераносяць у Дамавіну Гасподню і пакідаюць яе там да раніцы.

Дзеля таго што Камень цяпер быў самотным, пазбаўленым упрыгожання балдахінавага і незгасальных лямпадкаў, ён яшчэ больш адцяняў і рабіў уразлівым напамін аб тым, што тут адбылося бадай што дзве тысячы гадоў таму назад. Паломнікі надоўга застывалі схіленымі над Каменем Памазання, як бы не ў стане адарвацца губамі ад вялікае рэліквіі пакутаў за кожнага з нас паасобку і за ўсе нязлічаныя пакаленні ў вякох.

Усевалад Ціхановіч як уклечыў і прыпаў тварам да халоднага мармуру, то гэтак і застаўся праз доўгі час, раз за разам хрысцячыся і абліваючыся непадробленымі слязямі. Каля яго з абодвух бакоў увесь час мяняліся людзі, згіналіся, цалавалі камень і разгіналіся, а ён усё ніяк ня мог адарваць мокры твар ад Пліты Пакутаў. У ягоным уяўленні паўставалі абразы таго, чыё зраненае і ўкрываўленае цела сьвяцілася тут пад Плащаницай адвечнай тайнай нясьцерпных Жарсцяў і чые пакуты сталіся Збавеннем усяго людства на векі вечныя.

«Божа, мой Божа, Госпадзь Ісус, як жа мала мы зрабілі яшчэ ў жыцці добра, добрых справаў, калі параўнаеш іх з тваім Вялікім Чынам!» — думаў Усевалад, усё так жа ўклечыўшы і плачучы ўсім сваім страсянутым нутром. — Ты дзеля нас аддаў усё жыццё і не збаяўся самое сьмерці, хаця ж і мог ухіліць яе. А мы, сьмертным і вінаватыя на гэтай грэшнай зямлі, што мы зрабілі, каб іншым, блізкім і далёкім, сталася лепш у гэтым жыцці і каб зямля змыла зь сябе больш грахоў? Ці ж мы рабілі заўсёды паводле твайго завету — любі бліжняга свайго, як сябе самога? Хіба ж мы заўсёды плацім чыстай любоўю за зьдзейсненае нам і іншым зло? Твае чыны былі, ёсць і вечна будуць для нас пучыводнаю зоркаю, якую блізу што дзве тысячы гадоў таму назад запаліў Вялікі Ўладар Сьвету і паслаў нам за настаўніка свайго Сына. А твае пакуты паказалі нам шлях да

ачышчэння і збаўлення. О, ніхто ніколі яшчэ не зазнаў такіх выпрабаванняў, гэтакіх кпінаў і пакутаў з боку грэшнага чалавека, дзеля выратавання і збаўлення якога Ты быў пасланы ў гэты сьвет. Воіны цябе аплёўвалі, акідвалі брыдкімі словамі, калолі цернямі, крывавілі цябе пікамі, ўганялі цьвікі ў тваё жыватворчае цела. Ты паміраў, сыцякаючы крывёю пад выгукі зброды, які сам ня ведаў, што за злачынства ён чыніць. Але цаною сьмерці і пазьнейшага Ўваскросьня Ты выратаваў нас, у тым ліку і тваіх катаў, ад пагрозы духовае сьмерці. Ты сваёй сьмерццй перамог сьмерць. І толькі дзякуючы твайму Божаму дзеянню мы цяпер усе нясем у сабе надзею на Збаўленьне і магчымасьць Праведнага жыцьця і ў гэтым і ў іншым сьвеце. Даруй, Божа, нашыя недасканалыя справы, каб мы сталіся лепшымі паводле твайго Сьвятога Ўзору. Пашлі нам тваю ласку, дазволь тваёй духовай раскошы адведаць нас і збагаціць нас неўміручымі каштоўнасьцямі любові, даравальнасьці і дабрыні», — шапталі Ўсеваладавы вусны. — «І чаму ж ня мне, грэшнаму, Бог паслаў такія выпрабаваньні? Але мусіць так трэ́ было, бо толькі з тваёй духовай сілай адно і магчыма было ператварыць іх на дабро ўсім людзям. Адно ты мог сьмерццй пераадолець. Слава табе, Слава! Клянуся быць лепшым, каб спадабіцца табе. Амін!»

Раптам Усевалад адчуў у сабе нейкую надзвычайную палёжку. Быццам цяжкі камень адпаў зь ягоных грудзей і ён пачуваў сябе нібыта вызваленым ад немачы. «Значыцца, Ісус Хрыстос пачуў мае словы», — з радасьццй прамовіў сам сабе ён і пачаў зноў горача дзякаваць Збаўцу. За момант ён ужо быў у стане спыніць свае лемантаваньні і крыху асушыць твар ад гарачых сьлёзаў. Ён узыняўся, перажагнаўся яшчэ раз, пацалаваў наапошку Камень Мірапамазаньня і акрылёны адышоў убок. І ўжо тую рэшту часу ў храме Гасподнім ён пераканаўча адчуваў, што анёл-захавальнік распасьцер свае крылы над ім і ўжо не пакідаў яго ні на момант самотным.

IV. СЬВЕДКІ КРЫЖОВЫХ ЖАРСЬЦЯЎ

«Аще веруеши, узриши славу Божию».

Надпіс на абразе Хрыста ў цярновым вянку на месцы ўзняцця Крыжа

Услед за іншымі паломнікамі Ёсвалад Ціхановіч падаўся ўперад. Удзячлівым паглядам ён зацемяў злева ад Каменя Мірапамазанья мармуровую плітку, акратаваную каўпаком. Там некалі стаялі засмучаная Багамаці і Сьв. Марыя Магдаліна, іншыя жанчыны ды апостал Іаан Багаслоў, калі Збавіцеля здымалі з Крыжа. Над ёю заўсёды гарыць лямпада.

Пачалі падымацца справа па сходах у змроку, адно пры сьвятле ледзь тлеючых лямпадаў, на скалу — месца ўкрыжавання Госпада. Наверсе невялікая царква з купалападобнай стольлю скрозь у абразях Хрыстовых пакутаў. Месца ўзняцця Крыжа належыць да грэкаў, а месца прыбівання да Крыжа да каталікоў. Абодвы маюць прастолы для Божай Літургіі. У лацінскім алтары багатая мазаіка: над распасьцёртым і прыбіvanым да Крыжа Божым Сынам стаіць жалобная Божая Маці. Справа ад алтара ў сцяне вакно ў каталіцкую царкву Засмучанай Божай Маці. Некалі тут былі дзьверы, праз якія ўвайшоў імператар Іраклі, босы, у вопратцы ціхмянага і з Жыватворным Дрэвам Крыжа Гасподняга пасья таго, як апошні быў адабраны ад Пэрсаў.

За месцам узняцця Крыжа вялікае ўкрыжаваньне з уклёчанымі перад ім Божай Маці і Сьв. апосталам Іаанам Багасловам. Перад ўкрыжаваньнем — адчынены прастол у выглядзе пліты на чатырох мармуровых калёнах. Над ім мноства дарагіх лямпадаў, сярод якіх ёсьць і зробленыя сваім часам за кошт ахвяраў нашых суродзічаў. Вялікая срэбраная зорка і ёсьць самым месцам узняцця Жыватворчага Крыжа. Гэта месца Збавеньня ўсяго чалавецтва, дзе з Крыжа прагучалі словы Ісуса Хрыста і пра якое царкоўная песня кажа словамі: «Да молчит всякая плоть человека и да стоит со страхом и трепетом...»

Над самай адтулінай у зорцы абраз Хрыста ў цярновым вянку з надпісам славянскай вязай. Унізе словы: «Веруем, Господи, и благодарим Тя». Гэта месца найвялікшага ўніжэння Сына Богага, і тут нават патрыярх і архігерэі служаць бязь мітраў. У часе ночных літургіяў каля Галгофы адбываецца агульнае гавеньне, паніхіда з памінаньнем нябожчыкаў. На месцы двух

крыжоў разбойнікаў, абазначаных чорнымі коламі на мармуровым памосьце манахі сьпяваюць акафіст Хрыстовым пакутам і прыпевы разважнага разбойніка: «Ісусе, Сыне Божій, помяни нас егда прійдеші во Царствіи Твоём».

Справа ад Укрыжаваньня побач з грэцкім прастолам — вялікая расколіна ў скале, упрыгожаная срэбрам. Гэта ад землятрусу, калі Ўкрыжаваны Хрыстос прамовіў: «Совершишася» і «преклонь главу, предаде дух». Яна асабліва добра бачная з пячоры пад Галгофай, так званай капліцы Адама. Тут горы налама нага каменя сьведчаць аб тым жаху, якім сама прырода выказалася ў часе сьмерці Богачалавека-Творцы.

На гэтым месцы некалі праведны патрыярх Ной пахаваў косьці прабацькі Адама, і яны ў часе ўкрыжаваньня былі палітыя Крывёю Хрыстовай, дзеля чаго й існуе традыцыя маляваць пад Крыжом Збаўцы чэрап Адамаў.

У Адамавай капліцы адбываліся памінальныя маленьні. Там жа побач і Прыёмная рызьніца, дзе паломнікі запісваюць імёны сваіх памёршых родзічаў дзеля памінаваньня іх на Дамавіне Гасподняй. Адтуль можна трапіць у мошчазавальніцу сьвятых. На Галгофе няма дзённага сьвятла: яно пагасла ў часы нялюдзкіх пакутаў Богачалавека і да сьняння адно мноства спушчаных з скляпеністае столі лямпадаў крыху азараюць патаемны прыцемак.

У мошчазавальніцы маецца і Крыж зь вялікім кавалкам сапраўднага Жыватворчага Дрэва Хрыстовага Крыжа.

Пакідаючы капліцу Адама, па абодвы бакі відаць каменныя лавы, пакрытыя дрэвам. Там у часы крыжаносцаў і пазьней сталялі саркафагі першых Ерусалімскіх каралёў — Готфрыда Булёнскага й ягонага брата Балдуіна. Уся падлога была маставаная магільнымі плітамі памёрлых у Палестыне рыцараў, але ад іх мала што засталася.

Спусьціўшыся па 17 ступенях з Лобнага месца Галгофы і апынуўшыся зноў каля Каменя Мірапамазаньня, паломнікі бачаць справа ў прыцемку калідор, які вядзе вакол царквы Ўваскрошаньня. Уздоўж калідору разьмешчаныя малыя алтары ў гонар Пакутаў Хрыстовых. Там калісьці захоўвалася і начынне для катаваньня Сына Божага. Першым ёсьць алтар Ганьбаваньня, або капліца Цярновага Вянка. Яго прастол знаходзіцца на абломку калёны, на якой некалі сядзеў Выратавальнік на двары Прэторыі, а воіны зьдзекаваліся над ім, як над царом. Тут у сярэднія вякі яшчэ захоўваўся калючы вянок, якім злыя стражнікі ўвянчалі Госпада.

У колькіх кроках далей таксама справа лесьвіца вядзе ў падземны храм царыцы Алены з купалам на паверхні зямлі. Ён ужо асьвятляецца праз вокны ў купале. Адтуль па сходах у правым куце можна спусьціцца ў пячору — старую цыстэрну, куды былі скінутыя пасья ўкрыжаваньня крыжы трох ўкрыжаваных. Пазней зь вялікімі цяжкасьцямі тыя крыжы былі адкапаныя пад асабістым кіраўніцтвам Сьв. царыцы Алены. Яна сама прысутнічала на раскопках тае цыстэрны і натхняла работнікаў да лакопаў капаць глыбей, кідаючы ім копы грошай. Цяпер тут стаіць бронзавая статуя Сьв. царыцы Алены, а побач у глыбіне — каменная пліта з мазаічным праваслаўным крыжом на месцы знаходкі Жыватворчага Дрэва. Яно доўга тут і захоўвалася. У знак Узняцьця Крыжа тут адбываюцца ўрачыстыя службы з крыжовым ходам і чынам Узнясеньня.

З царквы Сьв. Алены па галерэі ідзем да капліцы Распадзелу Рызаў Хрыстовых і бачым прыгожую ікону — абраз гэтага здарэньня. Тут некалі захоўвалася і частка рызы Хрыстовай. Далей будзе капліца ў гонар Сьв. Лонгіна, сотніка, які каля Хрыстовага Крыжа гатоў быў паверыць у Сына Божага, а каля Хрыстовага Гробу канчальна паверыў у час Уваскросаньня. Паміж IV і VI стагодзьдзямі тут яшчэ можна было бачыць піку, што пракалола цела Хрыстовае. Напамінам пра тыя падзеі цяпер там на сьцяне вісіць ікона, на якой адлюстраваны сотнік, які каля Крыжа называе ўкрыжаванага Сынам Божым, а на іншай іконе ён ужо паказаны абезгалоўленым за тую веру і памагаючым жанчыне знайсці ягоную галаву і вылечыцца ад сьлепаты.

На поўдзень ад алтара Сьв. Лонгіна — дзьве каплічкі ў мораку. У бліжэйшай — капліцы Ланцугоў — знаходзіцца пліта зь дзьвюма шчылінамі для ног, куды саджалі асуджаных на сьмерць злачынцаў. З іконы над плітой відаць, што Ісус Хрыстос быў таксама закуты ў кайданы. У капліцы Божай Маці на дасканалай іконе мы бачым яе ў тужлівай малітве ў акружэньні плачучых міраносіцаў у страшны дзень Укрыжаваньня і Сьмерці Госпада.

Простай скляпеністай галерэяй мы трапляем у Францыскаўскую царкву, пабудаваную ў гонар зьяўленьня ўваскрослага Збаўцы перад Сваёй Маці. Тут каля ўваходу направа на невялікім алтары захоўваецца частка парфірнае калёны, да якое Збавіцель быў прывязаны на двары Пілата ў часе бічаваньня. Да тае калёны можна дакрануцца канцом даўгой трысьціны, што ляжыць тут жа, дарма што яе адлучае ад наведвальнікаў

агарожа. Пакланіцца ёй і пацалаваць магчыма ў Вялікую Сераду, калі ў часе каталіцкага Вялікага Тыдня яна адчыняецца для адведальнікаў.

У гэтай жа царкве шануецца месца ўваскросання памерлай жанчыны шляхам дакранання да Жыватворчага Крыжа Гасподняга, калі ён быў знойдзены. Нельга абысці па дарозе на поўдзень каля вялікага слупа каталіцкі алтар зьявішча Хрыста Сьв. Марыі Магдаліне. Таксама ёсць там яшчэ і капліца Сырыйцаў, якая мяжуе з падземнымі грабніцамі і пахавальнымі пячорамі Самавітага Язэпа і Нікадзіма, першых Сьвятагробцаў Хрыстовых, а таксама Копцкая капліца з прыроднай скалою пячоры Сьв. Дамавіны. Амаль над уваходнымі «вратамі» ў храм Гасподзен ёсць царква Багародзіцы, якая належыць армянам. Аднак балышыня гатых прыдзелаў належыць Грэцкай Праваслаўнай царкве.

Гэтак вакол саборнай царквы Ўваскросання ўздоўж галерэі ўсе названыя тут капліцы становяць сабою як бы наглядны «крыжовы шлях» для яго ўшанавання. Кажная зь іх дапаўняе агульны абраз Хрыстовых Жарсьцяў і робіць уяўленьне аб іх больш канкрэтным і адчувальным.

Усевалад Ціхановіч, дарма што змарыўся і ўжо ног пад сабою ня чуў, быў, аднак, дужа ўзрадаваны, што тое, што ён дагэтуль знаў адно з словаў Сьвятое Кнігі, цяпер набыло гэткіх жыцьцёвых і рэальна-адчувальных фарбаў і рысаў, што яму ўжо часінамі пачало здавацца, што ён пабываў сучасьнікам тых вызначных на вякі падзеяў. Бліжэйшае азнаямленьне з падзеямі Хрыстовага часу гэтак уразіла яго, што, здавалася, зьяцеў ужо і напластаваны за стагодзьдзі пыл, і пад ім яны зноў зазіхалі, целі, набылі новае вагі і вызначальнасьці на ўсю рэшту ягонага жыцьця.

Па-новаму запраменіўся ягоны твар. На ім узыгралі сьляды той таемнай узвышанасьці і адухоўленасьці, якой значыліся твары ўсіх паломнікаў на гэтым сьвяцейшым з усіх сьвятых месцаў. І ён адно паскорваў свае крокі, робячы іх шырэйшымі, каб ня быць апошнім у натоўпе паломнікаў, якія сьпяшаліся пасьпець за ўладыкаю, каб пачуць ягоныя тлумачэньні і не прапусьціць ніводнага сказу. Ён прагна лавіў кожнае слова, стараючыся распазнаць за кожнай тлумачанай рэчай глыбейшы сэнс павучальнае гісторыі сьвятога жыцьця і вучэньня, якому гісторыя чалавечтва за вякі гэтак нічога роўнага ўжо і не стварыла. І Ўсевалад бязьмежна радаваўся і пачуваў сябе як ня трэба лепш шчасьлівым і поўным новых надзеяў.

V. ЛЯ ГРОБУ ГАСПОДНЯГА

«Яко живописец, яко рая краснейшій, воистину и чертога всякаго царскаго показася, Светлейшій Христе, гроб Твой, источник нашего Воскресенія».

*З трапара Іаана Дамаскіна на
сьценах пячоры над Гробам
Гасподнім*

І вось нарэшце паломнікі скіроўваюцца да самага сьвятога месца на ўсёй зямлі. Аб гэтым сьведчаць нават мусульманы-гіды, якія бясконцаю чарадою ўводзяць усё новых і новых наведвальнікаў, як паломнікаў, гэтак і звычайных турыстаў. Гэта Кувуклія, што значыць «малая царква» над самай пячорай Гробу Гасподняга. Яна размешчана пад самым высокім купалам абшырнага храму Ўваскрошаньня. Калі пасля апошняга пажару яна аднаўлялася ў 1810 г., будаўнікі пастараліся выкарыстаць увесь уцалелы ад агню матар'ял, як рабілі ўсе ранейшыя будаўнікі. Таму яна пабудаваная ў васьноўным з камянёў-сьведкаў Ўваскрошаньня Хрыстовага. Пры гэтым ад сапраўднай пячоры Жываноснага Гробу захавалася само ложка Хрыстовае і частка сьценаў.

Паводле гістарычных дадзеных, першапачатная пячора, як і бальшыня жыдоўскіх пахавальных пячор пачатку нашай эры, была двухскадовая: малая пячора з ложаў для покойніка і вялікая пячора для наведвальнікаў, каб памаліцца. Вось у вялікай пячоры якраз і адбылося зьяўленьне Анёла, які адваліў камень, чаму яна і завецца алтаром Анёла. Ён быў зьнішчаны яшчэ за часам Канстантына і адноўлены адно ў 1810 г.

Цяпер Кувуклія (малая царква) уяўляе сабою чатырохкантовую капліцу ў 8 мэтраў даўжынёю і каля 5 мэтраў і 30 сантымэтраў ушыркі. З заходняга боку яна заканчваецца піякнутнікам. Уверсе над плоскім дахам узвышаецца цыбулепадобны купал.

Знадворку капліца Кувуклія прываблівае сваім прыгожым ружовым мармурам. Ейная балюстрада ўздоўж усяго даху падтрымаецца шаснаццаццю піястрамі. Фасад капліцы ўпрыгожаны чатырма вітымі калёнамі. Мноства ікон вісіць там пад колькімі ярусамі залатых і срэбраных лямпадаў трох веравызаньняў, праваслаўных у тым ліку. Перад уваходам — высокія

падсвечнікі з агромністымі свечкамі. Над уваходам — мармуровая пліта з мазаічным абразом Уваскросання.

Паломнікі ў ціхім задуменьні ўзыходзяць на нізкі ганак, па абодвы бакі якога — два авальныя вакны для раздачы Сьв. Агню багамольцам ў Вялікую Суботу.

У квадратным алтары Анёла пасярэдзіне — высокая мармуровая ваза, у якой ляжыць частка каменя, які некалі зачыняў уваход у пячору Гасподняга Гробу. Калі архігерэй адпраўляе тут Боскую Літургію, тады ваза пакрываецца дошкаю і служыць як прастол, а ахвярнікам служыць сама Дамавіна Хрыстовая. Калі ж Боскую Літургію адпраўляе герей, то ахвярнікам і прастолам служыць Гасподні Гроб, а сьвятар адбывае праскамідыю ўкленчыўшы. І тады сапраўды голас сьвятара, што даносіцца з Боскай Пячоры, нагадвае голас Анёла, абвесьціўшага сьвету пра перамогу Хрыстовую над апошнім ворагам — сьмерцю.

Яшчэ ў IV, V і VI стагодзьдзях можна было бачыць перад уваходам у Пячору Гробу адвалены камень, завялікі, каб яго лёгка можна было зьнесці, «бе бо веліі зело». Адно пры цары Хакіме камень той быў разьбіты на часткі і раскрадзены. Толькі малая частка яго была захаваная да нашага часу і цяпер зьяўляецца неўміручым сымбалам перамогі Хрыстовай.

З столі зьвешваюцца дзясяткі грэцкіх, каталіцкіх, армянскіх і адна копцкая лямпада. Зь невычэрпнай пакорай і ўдзіхаміраньнем старыя й маладыя, жанчыны й мужчыны рознага веку і ў рознай нацыянальнай і эўрапэйскай вопратцы, з адменнымі рысамі ў тварах, людзі розных расаў і колераў аднолькава ціхмяна схіляюцца ўкленчыўшы да Боскай вазы. Пасьля сагнуўшыся, ледзьве не паўзучы, хрысьцячыся й шпэчучы словы малітвы на розных мовах, яны праз нізкі праход праходзяць у Пячору Гробу. Праход той першапачатнага паходжаньня. Над дзьвярыма Пячоры два мармуровыя Анёлы трымаюць вянок, а вышэй над імі — мармуровы вобраз Сашэсьця Хрыста ў пекла. Бальшыня людзей ўваходзіць, як і выходзіць, укленчыўшы.

Магілёна Хрыстовая — невялікая. Там ледзь здолеюць адначасна ўціснуцца 3-4 чалавекі. Палову пячоры займае справа ад уваходу высечанае ў скале ложа Хрыстовае, даўжынёю ў два мэтры і 80 сантымэтраў, вышынёю ў 60 сантымэтраў. Яно пакрывае мармуровай плітою, якая ня столькі ўпрыгожвае, як ратуе ложа ад руплівых паломнікаў, што стараюцца адламаць частку ложа як рэліквію. Цяпер ідуць перамавы аб аднаўленьні пліты, якая ўжо часткава пацярпела ад часу і бязупынных паца-

лункаў мільёнаў паломнікаў праз стагодзды. Аднак вымена паглядаў паміж рознымі веравызнаннямі пакуль што не дала станоўчага адказу, адкуль прывезыці мармур — з Грэцыі ці з Італіі.

Сорак тры лямпадкі, спушчаючыся з гары, асвятляюць пячору. Вакол пячоры на сценах словы трапара Сьв. Іаана Дамаскіна, што глыбока западаюць у сэрцы непарушную сілай пераконання.

Над самім ложаў абраз Госпада, які паўстае з мёртвых. Божая Маці пільнуе спакой з сыяны. Усё тут сведчыць аб вялізарнейшай перамозе Хрыстовай. Ёй пасвячаюцца ня менш як тры штодзённыя Божыя Літургіі: апоўначы — праваслаўная, папярэджаная грэцкай, ад трэцяй гадзіны ночы да шасьці раніцы — армянская служба, ад шостай раніцы да дзевятай гадзіны — каталіцкая, а таксама грэцкая ютрань у Царстве Ўваскरोшання, у г. зв. Кафаліконе. Каталікі й іншыя веравызнанні таксама часта служаць у іншых капліцах храма Гасподняга.

Нядзелямі тут часта чуецца адначасна ўрачыстае сьпяваньне адразу на колькіх мовах; грэцкія, армянскія, копцкія псалмы мяшаюцца з каталіцкім арганам. Магутны хор розных песьняпсальмаў высока ў неба ўзносіць словы праслаўленьня Адзінага для ўсіх хрысьціянаў Збавіцеля. Асобна прыгвае ўвагу сырыйскі хор, які сьпявае па-арамейску — на мове Хрыста. Грэцкая мова для праваслаўнага вуха гучыць старажытнай прыгажосьцяй, дарма што часам выдаецца чужынцу аднастайнай. Каля сьвятых месцаў ейная прыгажосьць неяк асабліва глыбока западае ў сэрца і будзіць салодкія водгукі рэлігійнага пачуцьця. І як добра тады ўсьведамляць дабрадзейнасьць таго факту, што Гасподні Гроб не належыць аднаму якому-небудзь вызнанню ці царкве. Месца Пахаваньня і на трэці дзень Уваскрослага Госпада, Сына Божага, ёсьць здабыткам усіх веруючых, незалежна ад якое-калечы рэлігіі. І сапраўды, у вачох кожнага хрысьціяніна гэтая Пячора ёсьць неацэннай крыніцай Божай Раскошы: тут спачыў ад усіх сваіх цудоўных дзеяньняў, твораных дзеля нас грэшных, дзеля нашага выратаваньня, сам Госпадзь і, спачыўшы, уваскрос трыдзённа. Менавіта сюды перш-наперш кожны паломнік прыносіць малітоўныя парывы, і тут у доўгім укланчаньні над ложаў Госпада гарачымі сьлязьмі амываецца і ачышчаецца кожная грэшная чалавечая душа.

Сюды паломнікі нясуць і ўскладаюць на Гроб Госпада для асвятчэньня крыжыкі, іконы, лямпады, сьвечы й іншыя рэлігійныя рэчы. Гэта адзінае ў сьвеце месца, дзе бязь сьвятара і ад-

мысловай малітвы, адным дакрананьнем рэчы набываюць духовай раскошы і як бы апрамяняюцца ў прамяняваньні Богага цела і духу.

Сюды і прынёс Усевалад усе свае набытыя ў Сьвятым горадзе рэлігійныя рэліквіі. Усклаўшы іх на бліскучы мармур Гробу, ён, доўга ўкленчыўшы, адчуваў ілбом халодны камень Боскай пліты, адчуваючы, як праз гэтае даткненьне ў яго ўлівалася, нібыта токам па правадох, таемная Божая Раскоша, нападўняла яго адчуваньнем нязвычайнае сілы абнаўленьня і вялікага ачышчэньня ад штодзённае скрухі жыцьцёвай. Разам з тым ён цешыўся, што і ўскладзеныя крыжыкі і мэдалёны з абразамі сьвятых месцаў панясуць далёка з сабою тую ж ачышчальную сілу і надораць ёю ягоных сяброў, родзічаў і знаёмых, якім яшчэ не пашчасыціла, як яму, наведасьці Сьвятыя месцы. Ён употай радаваўся, што праз тыя маленькія знакі ўдзячлівай памяці ён павязе ў шырокі сьвет і распаўсюдзіць далей цудоўную сілу Хрыстовага Сьвятла і тым прычыніцца да ўзрастаньня людзкага дабрадзейства і агульнага дабра.

З гэтым радасным адчуваньнем ён на каленях, увесь час твараў да Богага ложа, павольна і асьцярожна выбраўся з Сьвятое Пячоры. Жагнаючыся й на разьвітаньне яшчэ колькі разоў цалуючы сьвятыя абразы ў алтары Анёла, Усевалад выйшаў з Кувукліі. Тут яго яшчэ чакаў агляд грэцкай саборнай царквы Ўваскросаньня — г. зв. Кафалікона, якую завуць «маткаю ўсіх цэркваў». Апошняя адлучана ад галоўнае ратонды храма Ўваскросаньня дзьвюма лёгкімі перагародкамі і аркаю, г. зв. «Царскаю Брамаю», справа каля алтара — трон патрыярха, па левую — трон для архіерэя, які ў адсутнасьць патрыярха ўзначальвае Божую Службу. У Кафаліконе ўсюды відаць іконы, некалі падараваныя нашымі суродзічамі з колішняе Расейскае імперыі. Багата плашчаніцаў, выштых на нашай Бацькаўшчыне, часам зь беларускім гэмэтрычным арнамэнтам. Па сярэдзіне мармуровай падлогі — мармуровая урна з вытачаным яблыкам уверсе. Гэтае месца завуць асноўным цэнтрам зямлі, як бы ў пацьверджаньне царкоўнай песні: «Спасеніе соделал еси посреде земли, Хрысте Боже». Тут некалі стаялі жанкі-міраносіцы, калі Госпада Ісуса клалі ў Гроб. Над памостам у чатыры ступені ўзвышаецца алтар. Іканастанс мармуровы з іконаў цалкам падараваных нашымі суродзічамі. Над сярэдняю аркаю вылучаецца амбона, зь якое чытаецца Эвангелье. У алтары за іканастансам у шафах захоўваецца і вялікі крыж, які ўлучае часткі сапраўднага Жыватворчага Дрэва. У дзень Узнясеньня ён вы-

носіцца на паклон багамольцам. Іншая частка Хрыстовага Крыжа, як ужо гаварылася, захоўваецца разам з вартаснейшымі мошчамі ў Прыёмнай Рызьнічага Сьв. Гробу.

Калі Ёсевалад Ціхановіч апынуўся зноў на майдане перад храмам Жываноснага Гробу Госпада, яму прыгадаліся словы Хрыста, калі той уваходзіў у Ерусалім перад сваімі пакутамі: «Калі яны замоўкнуць, дык каменны загалосыць» (Лука. 19, 40). І Ціхановіч пакідаў той Храм з непераадольным адчуваньнем, што тут сапраўды кажны камень гаворыць нашаму сэрцу пра ягоную гісторыю, каждая пяшчылка нясе ў сабе доказ Хрыстовае Праўды, а кожнае беспасярэдняе сутыкненьне зь імі пакідае такі непазбыўны сьлед у душы чалавека, што тых уражаньняў выстарчыць на ўсё жыццё.

VI. МАЛІТВА ПЕРАМОГІ НАД СЬМЕРЦЮ

«Чертог твой вижду, Спасе Мой,
украшенный, и, одежды не имам
да вниду в он. Просвети одеяние души
моея, Светодавче, и спаси мя».

З малітвы граду Ерусаліму

Чытач, аднак, ня меў бы поўнага абраза ўражаньняў, якое робіць на паломніка храм Жываноснага Гробу Гасподняга ў Ерусаліме, калі б мы нічога не казалі аб ночных багаслужбах у ім. Яны перажываюцца асобна, і пра іх варта хаця ж каратка нешта сказаць.

У суботу ўвечары а шостаі паломнікі выяжджаюць зь месцаў сваіх стаянак да храма Жываноснага Гробу. Сэрцы стукочаць ад усхваляваньня. Прыбліжаючыся, да Галгофы, чуюцца грэцкае чытаньне Павячэрніцы, і слых прыемна вырозьнівае сьпяваньне канона «Хваляю Марскою». Гэта вучні духоўнай школы магутным сугалосьсем маладога, зычнага хору вяшчаюць сьвету малітоўныя галашэньні перад Крыжом Богачалавека. Паломнікі займаюць месцы вакол Кувукліі, на Галгофе і іншых цэнтральных прыдзелах Храма. Неўзабаве іншыя вернікі пакідаюць паломнікаў адных. Урачыста зачыняюцца дзьверы, і паломнікі застаюцца сам-насам зь вялікішымі ў сьвеце хрысьціянскімі помнікамі. Колькі гадзінаў яны могуць самі ціха маліцца, як каму на душу пакладзена. Ціха тады ўва ўсіх Божых куткох вялікае царквы, адно чуюцца шапаценьне вуснаў — сло-

вы ўдзячнасці Вялікаму Пакутніку. І кажны тады неаднокраць успомніць усё сваё жыццё і празкамэнне яго ў святле Божае праўды. Недзе каля адзінаццатай гадзіны ўначы дзьверы храма зноў урачыста адчыняцца. У прысутнасці прадстаўнікоў трох веравызнанняў тады прапушчаецца ў храм служачы архіерэй. Прагучаць унутраныя званы перад пачаткам Багаслужбаў: праваслаўнай, каталіцкай, армянскай. Тры дыяканы абыдуць увесь храм з панікадзілам. Пачнецца ютрань, пасыля Божая Літургія з крыжовым абходам Кувуклі ў часе Вялікага Ўваходу. Пасыля памінаньне запісаных імёнаў з чытаньнем асобай збаўчай («разрешительной») малітвы. Затым — Прычасьце. Дараваньне Вялікоднае дзеля таго, што Гроб Гасподні ёсьць штодзённы й вечны Вялікдзень, парогам да Раю, акном у вечнасьць. Гэта ёсьць месца найбольш магчымага на ўсёй зямлі набліжэньня да вялікага выратаваўчага чыну Богачалавека.

Паломнікі моляцца далей, сьпяваюць сьвятыя песні ў сваёй роднай мове. Чуюцца незнаёмыя словы сырыйскае, армянскае, грэцкае, арабскае мовы; у іхняе рознагалосьсе плаўна ўліваюцца лацінскія псалмы. Для праваслаўнага вуха нашых суродзічаў наймілей гучыць медзь стараславянскае, звыклае ім, мовы. Усе разам урачыста сустракаюць нядзелю, як дзень вялікага Ўваскросьня. Нядзельны трапар у вуснах нашых суродзічаў асабліва вылучаецца сілай слоўнае выразнасьці і надзвычай уразьліва гучыць асаннаю ідэя пераадоленьня сьмерці праз самую сьмерць. Вось прарэзьлівы жаночы голас высока ўзносіцца над іншымі: «Христос воскрес из мертвых...» Дзясяткі й сотні розных галасоў магутна падцягваюць: «...смертию смерть поправ...» І ўжо як у набат усе разам сьцьвярджаюць вялікі гуманістычны сэнс Хрыстовага чыну: «...и сущим во гробех живот даровав».

Ніколі яшчэ ў жыцці Ёсваладу Ціхановічу не даводзілася гэтак глыбака прымаць да сэрца гэтыя простыя й разам з тым наймудрэйшыя словы, напоўненыя самым асэнсаваным і найбольш працудым зьместам. Яны рабіліся тут гэтулькі мнагазначнымі й так прыпадалі да сэрца, будзячы ў ім што ёсьць найбольш дабрадзейнага й закранаючы самыя патаемныя струны чалавечай існасьці.

Ён пачуваў, што ўжо ніколі тыя струны не замоўкнуць у ім на ўсю моц і што ўжо цяпер ён ведае, да каго будзе ляцець у парываньнях скранутая са здранцвеньня душа. Ён вяртаўся з храма апусьцелым перадранішнім Ерусалімам, і ўся ягоная ўсхваляваная істота сьпявала хвалу Сьвятому гораду, які пра-

святляў ягоную збалелую душу, лячыў яе раны, надзяляў яе святлом і ўздываў увысь. Усевалад цяпер ведаў, што недарэмна ён абраў гэтае далёкае падарожжа. Ужо дзеля адной той трапяткой радасці, якая агарнула яго цяпер і будзіць надзею на лепшае, больш набліжанае да ўзору Хрыстовага, жыццё, паўнейшае ахвярнасцяй і добрымі справамі, варта было сюды ехаць. Ён пачуваў сябе на сваёй хрысціянскай Бацькаўшчыне, тут у гэтым абраным месцы. Святлы горад уводзіў яго ў вечны Ерусалім Нябесны, даў змогу дакрануцца да яго духоўных палацаў і апаліць сэрца тым вечным нязгасным агнём любові Хрыстовай, за які Табе, Творца, вечная ўдзячнасць і найвялікшы дзякуй. І ўсевалад прыкленчыў да Ерусалімскае зямлі каля Дамаскае Брамы на пляцы і ад усяго расчуленага сэрца пацалаваў яе. І адразу пачуўся яшчэ больш акрыленым і лёгкім.

Першыя праменьні ўзыходзячага сонца неяк раптам асвятлілі тую плошчу і кінулі колькі пасмаў на ягоны твар. І ён засвяціўся нязначным дагэтуль, сукрытым раней святлом, што рабілі тыя хвіліны хады па вуліцах Святога граду найбольш шчаслівымі з усіхазначаных у жыцці. Пачуцці самі сабою выліваліся нескладанымі радкамі вершу ў гонар Вечнага Святога Места, на вялікі жаль, незапісанымі!

VII. КРЫЖОВЫМ ШЛЯХАМ

«Ісус, каб асвятліць свой народ,
быў мучаны, за варотамі».

Ап. Паўла, да жыхдоў 13, 12

Незабыўныя ўражання пакідае на ўсё жыццё ў кожным паломніку Крыжовы Шлях Хрыстоў ад Гефсіманіі да Галгофы. З паказанняў эвангелістаў ведама, што пасля Развітальнай Вячэры і раздачы вучням Свайго вельмі чыстага Цела й Крыві, Збавіцель павёў іх зь Сіёнскай Святліцы на гару Элеонскую, у паселішча Гефсіманіі, за паток Кедрон, дзе быў сад. Гэта на заходнім усхоне Элеонскай гары, насупраць Ерусаліму. Там дагэтуль захаваліся пячоры, у якіх Гасподзь маліўся з сваімі вучнямі ў халодныя зімовыя ночы. Пакінуўшы вучняў на звычайным, ведамым Юдзе месцы, Гасподзь з трыма зь іх падаўся далей у сад. Пасля, адышоўшы ад іх на адлегласць кінаега каменя, маліўся да крывавага поту. У сярэдніх вякох там была царква Хрыстовага Маленьня. У Вялікі Чацьвер крыжовы ход

з Элеону, пасыля Страсной Службы ў базыліцы Ёзьянсення, спускаўся ў Гефсіманскі сад да месца Хрыстовага Маленьня і, укленьчыўшы падобна Хрысту, усе маліліся. У царкве Хрыстовага Маленьня чыталася Эвангелье да словаў: «Чувайце і маліцеся, каб ня ўпасці ў спакусу» (Мц. 26, 41). Далей спускаліся ў самое мястэчка Гефсіманію, куды быў прыйшоў Юда з воінамі, каб здрадзіць Ісусу. Цяпер няма тае царквы. Але каля цяперашняй расейскай царквы Сьв. Марыі Магдаліны каля Гефсіманскага саду, у нішы па дарозе да расейскага саду, стаіць абломак калёны той царквы з грэцкімі словамі, што азначаюць: «Ойча Мой!». А ў Гефсіманскім садзе мы бачым ступені на крамяністым камені, што вядуць на Віфанскую дарогу. Там Юда спаткаў Госпада й выдаў яго воінам здрадніцкім пацалункам. На гэтым месцы таксама некалі стаяла царква Вялікага Чацьвярга. Сырыйцы ў IX стагодзьдзі пры пабудове тут храма напаткалі фундамент і мазаіку IV стагодзьдзя. Цяпер там узвышаецца прыгожая францысканская базыліка, пабудаваная намаганьнямі 12 эўрапейскіх дзяржаваў. Сыены яе ўпрыгожаныя мазакай. Перад прастолам агароджаны прыродны камень. Вокны зь сіняга шкла, каб у сярэдзіне стаяла вечная Гефсіманская ноч. А вакол — аліўкавыя дрэўцы, што паходзяць ад тых самых аліўкаў, якія чулі тужлівую малітву сьмяротна засмучанае душы Гасподняй.

Адгэтуль праз крыніцу Кедронавую павялі Мучаніка да першасьвятара. Паломнікі ідуць той жа дарогаю, па якой вялі Богачалавека. Справа ўздымаліся высокія сыены Ерусаліму. Ніжэй у даліне ў ночнай цішы журчэў вядомы сьвету ручай. Зьлева хутка мінулі помнік Авэсалому, прайшлі паўз грабніцы. Раздуваныя начным вецяром з Элеону паходні воінаў выхоплівалі зь цемені кавалкі краменчатай дарогі, што вілася з узгоркаў далавах і зноў на ўзгоркі. Часам з-за хмарынак паказваўся месяц, і тады залітая бледным сьвятлом даліна набывала яшчэ большай таямнічасьці; узвышша Офэль і гарадзкая гара Сіён над купелью Сылаамскай выглядалі ўначы дзіўнымі страшылішчамі, дакорамі ня менш страшным чалавечым справам.

Ісуса Хрыста прывялі спачатку да першасьвятара Анны, як сьведчыць эвангеліст Іаан, які зь Сьв. Пятром ішоў усьлед Госпада. Па дарозе, пазнаўшы настаўніка, малады чалавек дапытваўся, куды вядуць арыштаванага. Вырываючыся ад стражнікаў, пакінуўшы ў іхніх руках свой плашч, ён здолеў голым уцячы. Іншыя вучні пазналі ў ім аднаго з 70 апосталаў — Марка. Цяпер у паўночна-ўсходняй частцы армянскага кварталу на

месцы дома апостала і эвангелістага Марка стаіць сырыйскі манастыр. А на месцы дома першасвятара Анны цяпер манастыр армянскіх сёстраў, г. зв. Аліўкава, бо ў двары багата аліўкавых дрэваў, да аднаго зь якіх быў прывязаны Збаўца. У царкве таго ж манастыра ў адным з алтароў паломнікам паказваюць месца допыту Збаўцы Аннам і дзе адзін з прыганяных ударыў Богачалавека ў твар.

Звязанага Хрыста далей вядуць у дварэц Каяфы, што каля Давідавай Брамы. Тое месца цяпер на Ізраільскім баку. Гэта там адбылася трагедыя адрачэння Пётры, пасля чаго ён горка плакаў у пячорах. На тых месцах была пабудаваная царква Плачу Сьв. апостала і само месца называецца па лацінску «Галі Канту», што значыць «сypяваючы певень».

Звязаны Хрыстос быў асуджаны сынэдрыёнам на сьмерць уначы. Каб атрымаць згоду прэтора Пілата, трэба было чакаць раніцы. Разбэшчаны рымлянін не любіў уставаць рана. Ён звычайна хроп у пасыцелі да паўдня. Асуджанага сьмяротніка вялі ў перадранішнім мораку, каб схаваць ад вачэй натоўпу і вучняў па гулкім бруку вузкіх вуліцаў старажытнага Ерусаліму. Яго прывялі да прэторыі, вежы Антонія, што цяпер на вуліцы ад Авечай Брамы. Грубы стражнік адмаўляўся прымаць арыштаванага: прэтор яшчэ сьпіць і ня любіць, каб яго турбавалі гэтак рана. Але жыды ўзмаліліся, каб недзе знайшоў месца арыштанта. Тады рымскі стражнік забраў Хрыста і пасадзіў яго ў турму ў піўніцы, якая пад сучасным будынкам аж да сяння захавалася.

Паломнікі спушчаюцца ў маленькую царкву на месцы колішняй турмы, дзе вязьнем быў сам Богачалавек. Там жа трымаліся разбойнікі Варава й іншыя зь ягонай шайкі. Камэра Варава была ў ніжнім ярусе, куды арыштантаў спусьчалі па лесьвіцы празь дзірку ў столі. Там у нішы за кратамі сядзелі найбольш небясьпечныя злачынцы. У камэры Хрыста й цяпер можна бачыць каменную лаўку з праробленымі ў скале дзіркамі для ног, якія закоўваліся ў кайданы.

Другі ярус гэтае турмы пазьней паміж сотым і трохсотым гадамі служылі катакомбамі для першапачатнай хрысьціянскай царквы ад перасьледу жыдоў.

Верхняя частка ўсё ж яшчэ значна ніжэй сучаснага ўзроўню глебы становіць сабою заходнюю частку Ліфастратону, дзе ён выходзіў у горад з прэторыі. Там некалі перад тысячным народным морам Пілат паставіў на памосьце сваю Ахвяру ў барвовым вянку й выгукнуў: «Се, Человек!». Ён ужо знаходзіўся

пад уплывам свае жонкі, якая пасьпела паслаць яму на судзілішча просьбу не караць сьмерцый: вязень ужо цэлую ноч змушаў яе пакутаваць і не пакідаў яе думак. Пілат прапанаваў абмежавацца адно бічаваньнем. Але на пляцы Ліфастратону варожы Хрысту натоўп ніяк не хацеў задаволіцца жалюгодным выглядам пакаранага Пакутніка. Юдэі голасна крычэлі:

— Распні Яго!

— Гэта Цар ваш! Ці ж я вашага цара распну? — пытаўся ў натоўпу Пілат.

— Распні, распні, укрыжуй яго! — адным немым голасам вымагаў разьбюшаны натоўп.

«І перамог крык іх і архігерэяў» (Лука 23, 23). Пілат памыў рукі і аддаў Хрыста на ўкрыжаваньне. Тут жа быў прадыхтаваны й падпісаны Пілатам прысуд, і тут жа на плечы Хрыстовыя быў узложаны Крыж.

Цяпер над уваходам у тое самае месца адна з трох арак Брамы Прэторыі на вуліцы завецца «Се, Человек», бо туды былі перанесеныя два камені, на якіх стаялі Богачалавек і Пілат у тыя вызначныя хвіліны.

Адгэтуль, зь Ліфарстратону, і пачынаецца Крыжовы Шлях Гасподні. Зь цяжкім крыжом Хрыстос сышоў зь Ліфастратону, прайшоў пад аркаю й далей па пакутным шляху. На рагу першага перакрыжаваньня вуліцаў некалі стаяла пабудаваная царыцай Аленай у IV стагодзьдзі царква Божай Маці, бо там якраз, паводле паданьня, Марыя стаяла, стомлена чакаючы пастановы Пілатавага суду. І вось яна пабачыла скрываўленага пад крыжом Сына. Мазаіка IV стагодзьдзя паказвае дробнымі каменьчыкамі сьляды ейных ног. Некалі там быў Бізантыйскі храм, цяпер — армянскі каталіцкі прастол.

Усевалад Ціхановіч усю дарогу ўздоўж былой гарадзкой сьцяны да Суднае Брамы, празь якую Хрыста вывелі, каб весьці да Галгофы, ішоў за групай паломнікаў зь нізка схіленай галавой. Рабіў ён гэта ў знак пашаны тым вялікім падзеям на іх сапраўдных мясцох. Глыбокім болей адгукаўся кожны спынак на мясцох, дзе Хрыстос падаў на зямлю пад цяжарам крыжа. Ён нізка ўкленчваў на кожнай з 13 г. зв. «станцыяў» крыжовага шляху, дзе каталікі пабудавалі капліцы: іх яны кожную пятніцу пасьля трэцяй гадзіны абыходзяць з малітваю. Сапраўднымі месцамі тых падзеяў зьяўляюцца, акрамя згаданых ужо турмы й Ліфастратону, таксама армянская царква зь яе падзямельлем, рэшткі глыбокага сутарэньня і сьцяны, як і старых фундаман-

таў пад мэльхідзкім манастыром на сёмай станцыі. Рэшткі гарадзкой сыцяны часоў Хрыстовых і самы парог Суднае Браны былі выяўленыя ў 1883 г. у канцы Крыжовага Шляху на сучаснай расейскай дзялянцы раскопак. Каля Суднае Браны рымляне звычайна абвяшчалі канчатковыя прысуды сьмяротнікам. Дзеля таго што, паводле Эвангелья, у тыя часы Галгофа й месца Гасподняга Гробу, скала ў садзе Іосіфа Арымафейскага, былі за межамі гораду, «за варатамі», як кажа Сьвятое Пісьмо, Хрыстос прайшоў Судную Брану, ідучы на Галгофу. Але старая сыцяна была разбураная, і на тых месцах за даўгі час нарасло на руінах новых пластоў на 30 мэтраў. Калі ў мінулым стагодзьдзі расейскі ўрад купіў ад абісінцаў дзялянкі поблізу храма Гасподняга, архітэктары пры раскопках знайшлі рэшткі масіўнай сыцяны з характэрным для часоў Хрыстовых абчэсваньнем камянёў. Навуковыя досьледы давалі, што гэта й былі рэшткі старажытнай Ерусалімскай сыцяны з Суднаю Браною. Там жа было адкапана шмат іншых рэчаў тае пары, сярод іх — арка з калёнамі старажытнага дойлідства часоў базылікі Канстантына Вялікага над Гасподнім Гробам. Гэта была рэшта прапілеяў, якімі акружаўся вакол велічны храм. Гэтыя вынаходзтвы былі вызнаньня ўсім сьветам. Заместа плянаванага Расейскага консульства рашылі будаваць храм Крыжовага Шляху. Перад знойдзеным каменным прастолам, часткаю колішняй базылікі, на ўсход выбудаваў алтар і іканастас, храму было дадзена імя Сьв. Аляксандра Неўскага. Парог Суднае Браны накрылі драўлянай рамаю са шклом. За ім высіцца вялікае ўкрыжаваньне на абломку мясцовага каменя. Абраз Збаўцы з Крыжом на ўсю сыцяну аж да іншае старадаўняе іконы. У паўночным кірунку 12 прыступак вядуць уніз да аркі портыка былой базылікі. У Вялікі Чацьвер праваслаўнае духавенства з Гефсіманскага Саду пасьля ютрані й чытаньня 12 Эвангельяў, зь сьвечамі і сьпяваньнем, з працэсіяй вернікаў Сьв. гораду скіроўваецца да Сьвятога Парогу і там Страсная Служба аддае належнае сьветазбаўчым пакутам над тым самым месцам, дзе Богачалавек ўзыходзіў на Галгофу, схіляючыся пад цяжарам Крыжа і вяртаючы сваімі ранамі і цяргеньнямі новую эру ў гісторыі чалавецтва.

На Галгофе замыкаецца кола Страснаго Шляху, і Пакуты Хрыстовы дасягаюць свайго апагею. Сыціскалася ўсёваладава сэрца ад болю ўсьведамленьня рэальнасьці таго шляху, якімі прайшло ці адно пакаленьне паломнікаў, а цяпер давалася і яму зазнаць ягоную відавочнасьць.

VIII. У ВІФЛЕЕМЕ, МЕСЫЦЕ ДАВІДАВЫМ

«Слава в вышних Богу, и на земли
мир, в человецех благоволение!»

За два тыдні штгодзённых экскурсіяў па сьвятых месцах Арабскае Палестыны паломнікам пашэнціла пабываць яшчэ ў многіх цэрквах, манастырох, капліцах на мясцох дзейнасьці самога Хрыста або ягоных вучняў, сьвятых эвангелістаў і апосталаў, прызнаных хрысьціянскімі цэрквамі падвіжнікаў і пажнальнаў Хрыстовага сьвету. Ніколі не забудзецца наведаньне мясцінаў народжаньня Хрыста ў Віфлееме, градзе Давідавым, дзе й цяпер пераважна хрысьціянскае насельніцтва. Яшчэ здалёку, пасьля сямікілямэтровага падарожжа з Ерусаліму, ён раптам узнікае перад зьдзіўленымі вачыма высокай каланчой і вежамі сваёй базылікі Народжаньня Хрыста. Яна ў самым асяродку горада. Даўней, у біблейскія часы, батлейка знаходзілася на поўдзень ад тагачаснага Віфлеему. Тады там хаваліся ў благое надвор'е пастухі з скацінай. З усходу пячоры яна вяла ўніз. Скала прыхоўвала ўваход, закрываючы яго, як брылём, ад дажджоў і паводкі. Гэта была даўжынёю ў 12 мэтраў, ушыркі й вышыню нешта каля трох мэтраў. Тады ўваход знаходзіўся з заходняга боку. Цяпер ён закладзены каменнем. Каля ўсходняга канца ў таўстой скале была ніша. Там і адбылося Божае ўцелаўленьне ў чалавека.

У трох кроках ад яго ёсьць іншая ніша ніжэй з выдзяўбленым каменем: яна была за кармушку для ягняткаў. Яна і сталася Божаю калыскай.

Здаўна жыхары Віфлеема пакланяліся таму месцу. Пачынаючы ад Першага Ерусалімскага эпіскапа вяліся запісы аб ім. Першыя хрысьціяне пабудавалі там царкву. Рымскі цэзар Адрыян разбурыў яе і паставіў быў там паганскае божышча Адоніса. Але ў 330 г., прызнаўшы Хрыста, цар Канстантын Вялікі паставіў над Сьвятымі Ясьлямі цудоўную базыліку. Божым цудам ёй адзінай пашэнціла ўцалець ў разбуральных падзеях часу. У ёй вось ужо больш чымся 16 стагодзьдзяў моляцца хрысьціяне. Праўда, крыжаносцы пабудавалі вакол яе магутныя сьцены. Цяпер сама царква Народжаньня Хрыстовага бадай што знадворку не бачна. Яна цалкам ўлучаная ў сьцены замку-крэпасці, якая й ратавала яе неаднокраць ад разбойных наскокаў бэдуінаў. З трох уваходаў у царкву два былі зусім замураваныя, а пакінуты ўваход у царкву быў гэтаксама часткова замурава-

ны. Чалавек можа ўвайсці ў яго адно сагнуўшыся. Гэта каб не дазволіць ўехаць у царкву бедуінскаму коньніку, які й хацеў бы паграбіць у храме, паздзекавацца з хрысціянскае святыні, ды яму не выпадала злазіць з каня. І цяпер можна бачыць там сьляды архітэктурнае формы высокіх дзвярэй-уваходу ў царкву, прастакутны портык зь перакрыццём зь цясанага каменю на версе ды з дзвюма кансолямі-падпоркамі чыста атычнае прыгажосці. Але ў мэтах бяспечнасці й пакінутая адтуліна замыкаецца магутнымі жалезнымі дзвярыма.

Увайшоўшы праз тую адтуліну, наведвальнікі трапляюць адразу ў вялізарную даўгую царкву з высокімі калёнамі карыфскага стылю, што ў два рады ідуць па абодвых баках, творачы шырачэзнейшыя крылы, крыху ніжэйшыя за цэнтральнае, вышынёў ў 15 мэтраў. Удаўжыню паломнікі ідуць аж 22 мэтры, пакуль дойдучь да ўзнятага алтара й іканастаса над самім колішнім месцам Батлейкі. Да яе вядуць два баковыя спускі па напаўкруглых лесьвіцах. Усярэдзіне храму на падлозе яшчэ захаваліся рэшткі першапачатнай мазаікі, якія цяпер знаходзяцца пад адмысловай драўлянай накрывкай, бо сучасная падлога пазнейшага паходжання. Захавалася і старадаўняя купель з чырвонага парфіру.

Трох'ярусны іканастас адлучае высокай сьцяной вялікі алтар, упрыгожаны вялікім абразом Укрыжавання. На абразе дарагія рызы. Скрозь вісяць панікадзілы. На калёнах відаць рэшткі бізантычнага царкоўнага малярства. Па баках галоўнага алтара — бочныя алтары Сьв. Міколы (грэцкі) і па адным абісыйскім і армянскім.

Месца Батлейкі ўнізе на ўзроўні мармуровае падлогі абазначана срэбранай зоркай і надпісам: «Тут ад дзяўчыны Марыі нарадзіўся Ісус Хрыстос». Над зоркаю — 15 срэбраных лямпадаў. Вышэй — мармуровая дошка за прастол. Над ім зноў лямпады. На сьценах — дарагія аксамітныя ткані. Тут праваслаўныя чыняць Літургію. Справа насупраць батлейкі прастол каталіцкі, прысьвечаны тром вешчунам. Колькі малых панікадзіл і два падсвечнікі асьвятляюць сярэдзіну першага жыльля Госпада. У заходняй частцы Батлейкі ёсць колькі пячораў: Сьв. Іосіфа, дзе яму зьявіўся Анёл, пячора пахавання Сьв. Ераніма й месца пахавання Сьв. Паўлы і Яўстахіі. Яны належаць каталікам. Апошнія маюць манастыр, што мяжуе з царквою Нараджэння Хрыстовага. Сама ж царква Нараджэння належыць праваслаўным. З паўдня да яе прылягае грэцкі манастыр з рэшткамі вежы часоў Юстыніяна. Там жыве епіскап Віфлеемскі.

На падворышчы тога манастыра раскопкі выкрылі агромністыя падземныя магілы зь безьліччу дзіцячых касцей. Відаць, там было масавае забойства дзяцей у часы Града.

Недалёка ад Віфлеема ляжыць поле, агалашанае нябеснымі сьпевамі — анёльскім абвешчаньнем пастухам аб нараджэньні Хрыстовым. На месцы былой царквы Пастухоў Віфлеемскіх цяпер адно рэшткі вялізарнага фундаманту, фрагмэнты калёнаў і капітоліяў перад спускам у падземную капліцу. Белы крыж з каменю значыць месца зьяўленьня Анёла. У алтары зь бедным іканастасам штотыднёва моляцца арабы-хрысьціяне. На дарозе ў Віфлеем знаходзіцца й грабніца любімай жонкі Якава — Рахілі. Яе шануюць і жыды, і магамэтане. Апошнім і належыць тое месца.

Вяртаючыся ў перадвячорны час з Віфлеему ў Ерусалім і праяжджаючы па Ясафацкай даліне, падарожны міжвольна прыпадзе паглядаю да залітых сонцам залатых купалоў праваслаўнае царквы Сьв. Марыі Магдалены. Сем аграмадністых і звычных нашаму воку цыбулепадобных купалоў аж зіхацяць, пераліваючыся, адбітым сонцам і ўжо здалёку прыгадваюць, што мы, праваслаўныя паломнікі, там, на Сьвятой зямлі, фактычна ў сябе ў хаце, на роднай нам глебе, зь якою пародненыя агульным Сьвятым Духам, адзіным духовым настаўнікам і агульнымі для нас помнікамі — храмамі ў славу Хрыстовую. І тады мы зноў у думках наведваем Сьвятую Магдаленаву царкву, ўзіраемся ў цудоўны іканастас зь белага мармуру, арнаментаваны цёмнай бронзаю, прыгадваем такую прыгожую Царскую Брам, цалуем іконы пэндзяля Верашчагіна. Мы ў думках зноў стаім на разнаколернай мармуровай падлозе тае царквы й цешымся зь яе багацьця й гульні колераў у гэтак заўсёды па-асабліваму сьветлай ад раскошы сонечнага сьвятла царкве. О, той сьветлы ўспамін ніколі не зьвядзецца ва ўяўленьні кожнага чалавека, які яе хоць раз пабачыў у сваім жыцьці.

А хіба можна забыць суседнюю царкву Ўсьпеньня Божай Маці зь яе шырокай лесьвіцай і ўпрыгожанымі ўрачыстым гарэньнем безьлічых свечаў на ступеньках, якія вядуць у падземны храм, які паважаецца не адно хрысьціянамі, але таксама і магамэтанамі, для якіх нават і адведзена адмысловае месца малітвы — так званы «міхраб» справа ад грабніцы. Над Гробам Прачыстай Багародзіцы тут у 754 г. Сьв. Іаан Дамаскін трымаў натхнёную казань у прысутнасьці агромністае колькасці архігерэяў, манахаў і народу. Тут праваслаўныя, сырыйцы, армяне, копты, католікі штодзённа служаць літургіі.

А вакол раскінуўся аліўкавы Гефсіманскі Сад, які штодня ўвечары купаецца ў зыркім сонцы і адпраменьвае яго сваёю пашарэлай зелянінай і гушчынёю стройна-высокіх кіпарысаў. За ім уздоўж дарогі зрок вядзе вышэй на Элеонскую гару, месца ўзвышэння Госпада Ісуса Хрыста. Там, на тым месцы, некалі стаяў пастаўлены царыцай Аленай вялікі храм «Імвamon» бяз купала, каб маленьнікі сузіралі ў часе малітвы тое самае неба, куды ўзьнёсся Збаўца. Пэрсы яго разбурылі. Цяпер над каменем, зь якога адбылося ўзнясенне, стаіць капліца. Камень з ступнёю Хрыстовай абведзены мармуровай рамкаю. Удзень ўзнясення цяперашня ўласнікі-магамэтане дазваляюць служыць у двары вакол капліцы ў шатрох. За невялікую плату дапушчаюць аглядаць Божую ступню, т. зв. «стопачку». На месцы колішняга манастыра крыжаносцаў цяпер там побач з «стопачкай» — мінарэт. Але над усім гэтым на гары Элеонскай (маслячнай) узвышаецца белай каланчай і праваслаўным крыжом над ёю царква ўзнясення Гасподняга і жаночы манастыр пры ім. Каланча вышынёю аж у 64 мэтры. Там жа створаны археялагічны музей працамі архімандрыта Антаніна. Царква перажыла цяжкія часы турэцкай акупацыі Палестыны, барбарскія здзекі над хрысціянскімі сьвятынямі турэцкага салдацця, што стаяла нейкі час у царкве ў часе Першай сусветнай вайны. Пасьля вызвалення ад туркаў сёстры знайшлі панішчанымі крыжы, замазаныя вапнай абразы, паламаныя іканастасы. Працамі саміх сясьцёр царква й манастыр былі адноўленыя, абразы зноў расьпісаныя ў бізантычным стылі. Цяпер вялікі абраз Хуткапаслушніцы ўважаецца цудатворным. Вялікія мастацкія каштоўнасьці ляжаць у мазаічных абразях капліцы Знаходжаньня Галавы Іаана Прадцечы. На Элеонскай жа гары ў 1907 г. была распачатая пабудова храма Страшнаго Суду Гасподняга, але вайна й рэвалюцыя ў Расеі запынілі сродкі з Расеі, і храм гэтак і застаўся пабудаваным адно першым ніжнім храмам, які цяпер і носіць назоў царквы Сьв. Філарэта Міласьцівага. Наагул у Сьвятых месцах можна бачыць шмат недаведзеных да канца пабудоваў цэркваў за кошт колішняга Расейскага Палестынскага Аб'яднаньня, якое было зачыненае пасьля рэвалюцыі. Пры манастыры на Элеоне маецца малочная гаспадарка, садоўніцтва, золаташвачная й ікананісная майстроўні, якія выконваюць заказы для ўсёй Эўропы й Амэрыкі. Разам з падаваньнем ахвярных паломнікаў гэта дае змогу эканамічна існаваць манаскай браціі і сястрынству, людзям, што шукаюць аднаўленьня з Богам на Сьвятой зямлі і ахвяруюць усе свае адліча-

ныя гадзіны жыцця Божай службе. Іхняю ахвярнаю працаю Сьвяты Элеон і ўсе сьвятыя мясціны вакол граду непарушна стаяць на варце Хрыстовага вучэння й будуць заўсёды падтрымваць агонь, запалены тут бадай што дзьева тысячы гадоў таму назад.

Усеваладу Ціхановічу было соладка перабіраць у думках чыны тых ахвярных людзей, і ён удзячліва пастараўся мацней зацемиць іх у сваёй памяці.

Ад гэтых думак яго адцягнула пабачаная неўзабаве з вакна аўтабуса далёка ўперадзе насупраць храма Ўсьпеньня Божай Маці невялікая капліца ў цені кіпарысавай. Гэта было месца пабівання каменнем Сьв. першапакутніка Стафана. На адчыненым паветры стаялі колькі дзясяткаў людзей і маліліся ўклёныўшы ў знак памяці пакутніка Стафана.

А насупраць гары Элеонскай у мурох Ерусалімскай Сьцяны Ўсевалад ня ў стане быў і на гэты раз не адзначыць асобна Залатую Брамку. Яго ўяўленьне заўсёды хвалявала ідэя Замураванае на доўга яшчэ, мабыць на тысячагодзьдзі, зачыненае для руху людзкога, каб не апаганьваць сябе сучаснаю Садомаю й Гамораю, Брамы, каб некалі чыстай цудоўна расчыніцца ў часе другога прыйсця Сына Богага, каб даць яму ўва ўсёй духовай раскошы зноў прайсціся па старых шляхах і прынесці канчальнае вызваленне чалавеку ад ягонае грэшнае існасці.

— Дай жа, Божа, каб хутчэй тое збылося! — прагаварыў сабе Ўсевалад і зноў аддаўся ружовым уяўленьням, як будзе з усяго сьвету народ вітаць зварот свайго Збаўцы і Залатая Брама будзе праменіцца водбліскам вечнае славы Богачалавека.

З гэтымі прыцягальнымі ў думках абразамі яго і ўвозіў у Сьвяты горад, шумлівы звычайна, але на гэты раз неяк прыцішэўшы, аўтабус. Сьвяты град ужо нападўняўся зноў гаварлівым натоўпам загарэлае моладзі й заліваўся вечаровым сонцам.

ІХ. КРЫНІЦА ДУХОВАГА АЧЫШЧЭННЯ І ЗБАВЕННЯ

«Внидем в селение Его, поклонимся на место, идеже стоясте нозе Его».

Зь Сьв. Пісьма

Сьвяты горад Ерусалім ведамы яшчэ з старажытных часоў як Уру-Салім, горад Міру. Пад гэтым назовам яго згадваюць

эгіпецкія й бабілёнскія пісьмёны. Ім доўга ўладалі дзікія плямёны евусеяў, а за тысячу гадоў да Народжаньня Хрыстовага там запанавалі юдэі. Давід здабыў гару Сіён і ператварыў яе ў моцную крэпасць супраць евусеяў з усходу. Туды ж Давід перанёс быў тагачасную народную сьвятыню — каўчэг Запавету. З таго часу Сіён стаў Святою гарою. На Сіёне Давід і быў пахаваны. Цяпер ягоная магіла апынулася з другога боку мяжы паміж Ярданіяй ды Ізраілем. Ерусалім дасягнуў асаблівага росквіту пры цары Саламоне. На бліжэйшай да Сіёну гары Морыя быў пабудаваны храм і палац. Даліну паміж імі засыпалі і новы квартал абнеслі высокай сьцяной. Пазьней, у VIII стагодзьдзі да Народжаньня Хрыстовага, цар юдэйскі Яфан прылучыў да гораду і абнёс сьцяной прадмесьце вакол узвышша Офэль. У тым жа стагодзьдзі цар Езэкія, баючыся аблогі з боку бабілёнцаў, адвёў у горад воды крыніцы Гіхона й пабудаваў для іх у цэнтры гораду вялікі басэйн, вядомы да сьнянны пад ягоным імем. З мэтай бясьпекі той жа цар пабудаваў на поўнач ад Сіёну сьцяну й Рыбную Брану. Былі ўзьнятыя моцныя вежы Хананайла і Біра, будучая вежа Антонія, дзе зьмяшчалася ў рымскія часы і прэторыя Пілата. Крэпасць Давіда пасьля 170 г. да Народжаньня Хрыстовага была пашыраная аж да ўзвышша Акра, адкуль Матафія павёў ізраільскі народ паўстаньнем супраць тырана Антыёха. Прадмесьце Гарэб з Галгофаю і Гробам Госпада й суседняе ўзвышша Вэзэфа ўвайшлі ў межы гораду адно ў 43 г. пасьля Народжаньня Хрыста. За паўстаньне супраць рымлянаў пры імператары Вэспасіяне ў 70 г. храм быў спалены, а сам горад дашчэнтну быў зруйнаваны ў 133 г. Паміж IV і VII стагодзьдзямі ў Ерусаліме панавала хрысьціянства. Горад рос і забудоўваўся, хрысьціянскія сьвятыні аднаўляліся, забудоваліся храмамі, пакуль Ерусалім не захапілі й не зруйнавалі пэрсы пры цары Хазроі. А праз 30 гадоў яго захапіў арабскі халіф Амар, які, праўда, не чапаў хрысьціянскіх сьвятыняў. Затое адзін з наступны халіфаў — Хакім, уявіўшы сябе богам на зямлі, загадаў разбурыць усе хрысьціянскія храмы, спаліць храм Гасподняга Гробу, зруйнаваць Галгофу і шмат іншых месцаў, дарагіх хрысьціянскім сэрцам. Гэта і выклікала т. зв. Крыжовыя паходы з Эўропы. Крыжаносцы валодалі Палестынай 90 гадоў, пакуль іх ня выгнаў адтуль Саладзін. Іхнія пабудовы, акрамя Святога Гробу, былі панішчаныя. А ў 1517 г. Палестыну захапілі Атаманскія туркі й панавалі там аж 400 гадоў. Хрысьціянскія сьвятыні пацярпелі ў часе салдацкіх пастояў у Першую сусьветную вайну. Ад 1917 г. да 1948 г. Палестына зь сьвя-

тымі месцамі знаходзілася пад аховай ангельскага мандату. Пазьней была падзеленая паміж Ізраілем і Ярданіяй, частка дасталася Эгіпту (Газа). Ерусалім таксама быў падзелены: найбольшая, мадэрная частка яго, адышла да Ізраіля. Але стары горад, у якім знаходзіцца балшыня важнейшых Сьвятых месцаў Ерусаліму, належыць арабам, як ім жа належыць балшыня і іншых, за межамі гораду, эвангельскіх месцаў. У межах Ізраіля знаходзіліся Галілейскае возера, Назарэт, гара Сіён, гара Фавор, Канна Галілейская, Яффа, Кармільская гара. Пабачыць іх можна адно будучы ў Ізраілі і ўжо хіба толькі пасля наведання ўсіх Сьвятых месцаў у Ярданіі. Гэта дзеля таго, што Ярданія не пушчала ніводнага чалавека з боку Ізраіля, незалежна ад таго, чым грамадзянінам ён ёсць. Сам факт прабывання на тэрыторыі варожага ім народу разглядаўся як непрыязны да арабаў ўчынак. Такіх людзей яны не дапушчалі да сябе і ім не выдавалі візы на права наведання Ярданіі. З старога гораду (арабскага) ў новы Ерусалім (ізраільскі) можна было трапіць без звароту назад. Карацей, рух паломнікаў дазваляўся адно ў адным кірунку. Але калі паломнікі зьвязаныя агульным білетам і групавымі, згары аплочанымі, абслугоўваньнямі, гатэлямі і транспартам, прыходзілася адмаўляцца ад спакусы зьездзіць яшчэ і на Сьвятыя мясціны па другі бок дэмаркацыйнае дзяржаўнае мяжы па жывым целе адзінага сьвятога гораду. І ніхто ня стане гарантаваць Вам жыцця ў часе праходу так званой «Но мэн» зямлі — вузкай абязлюдненай зоны паміж двума варожымі і ўзброенымі да зубоў табарамі.

Таму, калі на схіле дня паломнік схіляў свае вочы на заліты захадам сонца Ерусалім, які ўвесь непадзельна па абодвы бакі штучнае мяжы аднолькава зіхацеў і пераліваўся ружаватай белізною сваіх бязьлічных камяніцаў, міжвольна зрок шукаў і сярод іх знаўся і гэтак блізкія сэрцу велічныя храмы, душа падказвала шукаць і пазнаваць іх і па той бок сьвятога граду. А іх нямала можна адцеміць вокам і з узвышшаў арабскае часткі гораду. Аднолькава радуе сэрца бачаньне такіх хрысьціянскіх сьвятыняў, як цэрквы на т. зв. рускіх пабудовах, арабская пратэстанцкая царква, дом Тайнай Вячэры і манастыр на Сіёне, колькі іншых храмаў, вызначных для гісторыі хрысьціянства ў Палестыне.

Аднак добра, што й арабы атрымалі сваю долю Ерусаліма, бо й ім гэты горад выдаецца сьвятым. Мусульмане кажуць, што Магамэт, дарма што жыву і дзейнічаў пераважна ў Арабіі ды Сырыі, сказаў некалі: «Ерусалім — самае сьвяшчэннае месца ў

сьвеце». Паводле магамэтанскага падання, Магамэт маліўся на Божым камені, дзе цяпер стаіць мячэць. Магамэтане вераць, што адгэтуль Магамэт узносіўся ў неба, пакінуўшы адбітак свае рукі на камені. Яны таксама паважаюць зямлю Морыя, падзяляючы з жыдамі веру, што менавіта туды паслаў Госпадзь Аўраама з сынамі, як і веру ў Аўраамава ахвярапрынашэнне.

Паводле ж талмудавых кнігаў, выгнаныя з раю першыя людзі пасыля колькісотгодняга вандравання і пакаяння па волі Божай сустрэліся зноў на тым самым узвышшы, дзе пазней быў закладзены Ерусалім. Калі Адам памёр, ён быў пахаваны сынамі Сіфам на Сіёне. Ной, знайшоўшы размытыя косяці й чэрап прабацькі, пахаваў іх пад скалою на Лобным месцы, пазнейшай Галгофе, месцы пакутаў абяцанага Збаўцы сьвету. Гэтак Ерусалім становіцца Святым месцам, паважаным трыма веравызнаннямі, аднолькава дарагім месцам як для хрысьціян, гэтак і для жыдоў, і для магамэтанаў. Ужо на працягу многіх стагодзьдзяў апошнія з фанатычнай заўзятасьцяй і нечуванай сілай бароняць яго супраць неаднаразовых наскокаў крыжаносцаў і іншых ваяўнічых і мірных абаронцаў хрысьціянства і юдэйства. Відаць, што ў тых Юдэйскіх узвышшах — Элеоне, Сіёне і Морыя — хаваецца нейкая асобная сіла прыцягання, што з непераадольнай сілай цягне да сябе розум, увагу, пачуцьці, душы й сэрцы многіх народаў сьвету. Ад часоў прабацькі Адама і да сёньняшняга дынамічнага, навукай і культурай пасунутага далёка ўперад, сьвету чалавек заўсёды сваімі самымі інтымнымі й сардэчнымі марамі цягнуўся і будзе цягнуцца да тых Божых пунктаў на зямной кулі. Нейкая незямная, няведаная сіла падказвае яму вечна імкнучца да Святога гораду, як крыніцы духовага жыцьця, сьвятла праўды і ўзору дасканаласьці, як месца ачышчэння і Збавеньня. Ужо адно імя Эль-Кудс, або Эль-Шэрыф, як завуць гэты горад арабы і што азначае «сьвятасьць» або «сьвяцільня», выклікае ў кожнага араба асабліва ўмільнае й набожнае пачуцьце. Гэта для яго імя места, якое ягоныя вусны прамовяць як нешта асабліва правялебнае.

І запраўды, варта было Ёсеваладу Ціхановічу наведаць мячэць Амара на гары Морыя, каб пераканацца ў бязьмежнай сьвятасьці Ерусаліму і для магамэтанскага сэрца. Неаднаразова мінаючы месца Залатой Браны,жны раз ягоны позірк затрымваўся на агромністым залатым купале гэтай арабскай бажніцы. На яго цяперашнім месцы калісьці стаяў храм Саламона. Крыжаносцы ператваралі мячэць Амара ў хрысьціянскую царкву, але пры першай нагодзе яна была зьвернутая магамэтанам,

як Эль-Акса, г. зн. «аддаленая» ад Мэкі. Яна захоўвае памяць і аб месцах малітвы Давіда, Саламона і прарокаў адмысловымі паказальнікамі на сьценах. Пасярэдзіне і ўзвышаецца камень Ўзвышэння Магамэта. Залатая Брама для арабаў мае падобны нашаму сэнс: магамэтане вераць, што празь іх войдзе ў Сьвяты горад ісламскі Пераможца.

На Ўсевалада зрабіла асаблівае ўражаньне велічнасьць трох колаў калёнаў, пазалочаныя балюстрады, стаўпы й аркі калёнаў у мармуровых аздобах і кафлявых узорах, з прыгожай мазаікай і барэльефамі. І варта было пабачыць малельшчыкаў на скрозь разасланых пэрсідзкіх дыванах, іх фанатычныя твары, цалкам перайначаныя малітвай ад самага нутра, каб адчуць, што тут, па суседзтву зь Сыяной Плачу, дзе шмат стагодзьдзяў жыды аплаквалі бытую моц і страчаную веліч, моцна ўкараніўся народ іншае веры, але які ў сваіх малітвах зьвяртаецца з просьбамі па сутнасьці да таго ж адзінага для ўсіх Бога. Нездарма, магамэтане таксама паважаюць Ісуса Хрыста, вызнаюць яго адным з прарокаў, але над усімі, ведама, ставяць свайго Магамэта, які, калі разабрацца, шмат пераняў з вучэньня Хрыста, асабліва што да добрых справаў, дапамогі бедным і ўстрыманьня ад празьмернасьці.

«І як добра, што кажнае раніцы муэдзін прыгадвае кожнаму масульманіну аб існаваньні ягоных абавязкаў перад Богам», — думаў Усевалад, знаходзячы выяў мудрасьці ў тым, што калі каторы зь іх яшчэ і сьпіць, дык рупны муэдзін падбае за яго і дапільнуе законнага часу, каб аддаць патрэбную даніну Божае пашаны. «І калі недзе ў шырокім сьвеце начныя гулякі ў шыноках яшчэ ўздываюць чарговыя чаркі шкоднай гары й пазяхаюць іхныя напёрсьніцы ад дарэмнай стомы, — далей цягнуў свае развагі Ўсевалад пра сучасны сьвет, — дык у Сьвятым горадзе дбайны манах ужо адчыняе браму царкоўнага двара, уваходзіць у храм, каб там за момант напоўніць ягоную прастору гукамі нямоўнага псалма на патрэбу духовага голаду, каб высака ўзьняцца ў неба душою й разам зь нябеснымі анёламі прасіць Госпада Бога, Сына Божага й Сьвятую Маці, каб даравалі грэшным людзям на зямлі адпушчэньне іхніх грахоў, перасьцераглі ад дурных учынкаў, далі сілаў і змогі несці свой крыж далей, заслужыць на тым сьвеце Царства Божае. І нікія атамовыя хітрыкі веку, нікія спакусы прыцягальных сілаў грэшнага жыцьця не адцягнуць тога падзьвіжніка ў манаскай сутане ад абавязку тае Службы. Так адбываецца штодзённае дакрананьне да тае вечнасьці, якая адна толькі і ў стане ўрата-

ваць нас ад поўнае духовае звыраднасці. Адна сьведамасць гэтага ўжо ратуе чалавека, надае яму моцы ператрываць лягчэй бачаную скрозь распушту. Дзякую табе, Госпадзі, што ты захоўваеш такую скарбніцу высокага духу й крыніцу жыцця Святога Слова, якой нам уяўляецца Святы горад. Дзякуй табе, Вялікі Ерусаліме, нізкі паклон табе, места, дзе стаяла нага жывога Госпада, які жыў сярод нас, тварыў цуды, вучыў нас дабру, прыняў пакорліва пакуты і дзеля нас памёр, каб уваскроснуць!»

Ціхановіч казаў уголас і сам здзівіўся, што ён якраз у Святым горадзе цяпер.

Х. У СВЯТОЙ ЯРДАНСКАЙ ПЛЫНІ

«Во Иордане крещающуся Тебе,
Господи, Тройческое явился поклонение».

З трапара Хрышчэння Гасподняга

Адзін пералік наведаных Святых месцаў у Ярданскай Палестыне будзе салідным. Акрамя ўжо названых раней месцаў тут варта назваць агляд Віфаніі, места сустрэчы Госпада з Марфаю, грабніцу Лазара, дом Сімана Пракажонага, капліцу Першамучаніка Стафана, святліцы Марыі Магдаліны ў Гефсіманіі, дом Іаакіма і Ганны — бацькоў Божай Маці, Віфэзду, Крыжовы Шлях, Цямнічку, Ліфастратон, храм каля Суднае Браны, месца Сергія Раданескага, рускі манастыр на Элеоне, Поле Пастухоў, Саракадзённую гару, манастыр Георгія Хазэвіта, лаўру Савы Асвятчонага, Казанскую ікону Божай Маці, Эмаўс, Самарыю, студню Якава, манастыры Іаана Хрысціцеля, Мёртвае мора, Ерыхон, Элеонскі сад у Ерыхоне, Ясафатаву даліну, столп Авсалома, Сылаамскую купальню, Хэўрон, Дуб Маўрыйскі, манастыры Велікамучаніка Георгія і прарока Ільлі, Рускі скіт пры Дубе Маўрыйскім, пячору Прарокаў, храм «Ойча Наш», кельню Прападобнай Пелагеі, царкву роўнаапостальскага князя Ўладзіміра, Малую Галілею і, нарэшце, Ярдан.

І цяпер Усевалад Ціхановіч прыгадвае тыя наведаныя мясціны: перад яго вачыма, як жывыя, паўстаюць абразы сьветлай дарогі з Віфаніі — дому фінікаў або «беднасьці», па-арабску — «Эль-Азарыя» — у Ерусалім, па якой наш Збаўца на восьліку ехаў у Святы горад, а цяпер у Вербную Суботу праваслаўныя ідуць крыжовым ходам. Удзячлівая памяць аднаўляе абраз

Віфанскае праваслаўнае школы з інтэрнатам для арабскіх праваслаўных дзяўчатаў на чале з ігуменьняй Марыяй і матушкай Марфаю. Увушы да гэтага часу зьвіняць галасы дзяўчатак, іх гульні й песні ў часе перапынку ад працы па абслугоўваньні паломнікаў. Нельга не адзначыць з пачуцьцём глыбокае ўдзячнасьці ахвярную працу праваслаўных манахаў і настаўнікаў гэтае школы, якія безынтэрасоўна аддаюць справе выхаваньня і наўчання мясцовых арабаў гэтулькі часу й энэргіі, што міжвольна схіліліся перад падзьвіжніцтвам Божай справе. А гэта ж дзьве ангелькі, што праняліся праўдаю праваслаўя, прынялі яго і пастрыгліся ў манашкі, пазналі паўнату веры і пасьвяцілі сябе працы на дзяцей. Дзякуючы іхняй актыўнасьці Віфанская школа набыла сярод палестынскіх арабаў шырокую вядомасьць. Пазьней Марыя сталася настаяцельніцай сястрычства пры храме Марыі Магдаліны ў Гефсіманіі, а Марфа жыве пры Школе ў Віфаніі. Дзякуючы ім сярод арабаў падтрымваецца разуменьне хрысьціянства, а дзяцей вучаць царкоўнаму пяньню і літургіі. На двары школы знойдзены камень з надпісам па-грэцку: «Тут Марфа й Марыя пачулі ад Госпада слова аб Уваскросеньні зь мёртвых...» На тым месцы стаіць капліца, у якой у Вербную Суботу адбываецца служба з крыжовым ходам і вадахрыстам.

Да паездкі на Ярдан Усевалад Ціхановіч рыхтаваўся загадзя. Ён ужо за колькі дзён да таго дамовіўся з Віфанскай манашкай пашыць для яго даўгую, чуць ні да пятаў, белую кашулю. Гэта каб споўніць стары славянскі звычай: у такой кашулі акунуцца ў сьвяшчэннай вадзе. І вось яшчэ ў прыцемку тае раніцы паломнікі рушылі ў Юдэйскія горы. Мінулі Віфанію, прабег каля іхняга аўтабуса грэцкі жаночы манастыр «Сустрэчы». Неўзабаве пачалі набягаць пустыннымя пяшчаныя ўзвышшы: яны часам выдаваліся нейкімі шэра-таемнымі зданямі. Дарога то крута ўздымалася ўверх, то раптам пачынала адхонна падаць уніз. Тады неяк замірала, нібыта адрываючыся, сэрца, і жанчыны боязка ўглядаліся ў вочы суседзей-мужчынаў, нібыта шукаючы ратунку на выпадак няшчасьця. Адылі машына пачала спаўзаць ўсё ніжэй і ніжэй у даліну. Хутка заблішчэлі першыя палоскі далёкага Мёртвага мора справа, а ўперадзе паказаліся й першыя пробліскі Ярдана з-пад нязвычайнае ў пустыні зеляніны. Гэта сюды прыносіць зь Ліванскіх гораў свае мутныя воды сьвяшчэнны Ярдан, каб затым уліць іх у глыбокую чарку салёнае вады — Мёртвае мора. Тут ажывае пустыня. Густыя зарасьнікі сікамораў, таполяў і чароту захоўваюць раку ад

пабочных вачэй. Увесну, калі мнагаводны Ярдан пакідае свае берагі, ён аддае пустыні багата вільгаці, і яна вакол ажывае рознакалёльнымі краскамі. Пасьля ўлетку ўсё гэта гіне пад бязлітасным сонцам, якое выпальвае кожную адзнаку жыцця.

Ярдан быў асьвечаны для нас хрышчэннем Госпада Іаанам Хрысьціцелем, калі ён прапаведаваў народу ізраільскаму пакаяньне і ачышчэнне на берагох гэтай ракі. Тут адбылося цуда пераходу ракі пад кіраўніцтвам Ісуса Навіна па-сухому пры звароце ў Зямлю Запаветную. Тут жа па-сухому пераходзілі раку прарокі Ілья і Елісей, а Нэеман, вайсковы начальнік сырыійскі, вылечыўся ў гэтых водах ад праказы.

Паломнікі пад'ехалі да месца хрышчэння Збавіцеля. Гэта адно ў пяці кілямэтрах ад Мёртвага мора, дзе бераг больш скацісты. Каменная лесьвіца вядзе да вады. Тут на Вадохрышча вада асьвячаецца штогод. Але і цяпер пад навесам пачынаецца Божая Служба. Уладыка Мэфодзі сам моліцца на ваду, уздымае высака сьвяты крыж і адбывае вадохрышча. Кожны паломнік падыходзіць пад уладывае багаслаўленьне і атрымвае абдораньне ўжо пасьвечанай Ярданскай вадой. А пасьля распачынаецца купаньне ў Святой рацэ. Мужчыны злева пад навесам, а жанчыны наводдалі справа, адлучаны дзялянкай гаю, пачынаюць пераапрацаваць і з асыярогай спускацца з адхону, каб папалёхаць хоць ногі ў Святой вадзе. А сьмялейшыя нават заплываюць на сярэдзіну, каб там пазмагацца зь віратліва-хуткай плыньню. А тая гэтак і стараецца зьнесці цела сваім хуткабежным цёкам. Патрэбна нямала спрыту і спрактыкаваньня, каб ня даць сябе пераадолець. Трэба ўмець добра трымацца на паверхні вады, бо дно каменнае, поўнае выбоінаў і зыбкае гліны.

Усёвладу ўдалося моцнымі ўзмахамі рук адразу дапаць сярэдзіны ракі, але тут яго і злавіла хуткая плынь. Як ён ні стараўся падацца ўперад супраць цёку, апошні яго, аднак, больш адносіў назад. Нарэшце, змогшыся, ён пакінуў думку плыць ўверх. Быў рады што здолеў выбрацца на бераг, значна ніжэй па рацэ. Пасьля яшчэ быў заплыв на сярэдзіну, але даўгая кашуля блыталася паміж ног і не давала змогі вольна кіраваць рухамі. Патрымаўся крыху на паверхні вады, пакуль сябрук рабіў колькі здымкаў Усёваладавага спаборніцтва, ды стомлены ледзь выкараскаўся на гліняны бераг. Тут ціхама доўга ўглядаўся ў жаўтавата-шэрую каламуць, сачыў за безлічай малых рыбак, што падскоквалі з вады, ганяючыся за маленькімі мошкімі над паверхняй.

«І тут у гэтай імклівай каламуці не абыходзіцца бяз Божага стварэння, — думаў Усевалад. — Вось жа прыстасавалася неяк гэтая рыбіца да абставінаў жыцця ў віруючай і мала спажыванай плыні. Жыве, пацяшаецца самім існаваннем пад сонцам. А шкада, што багата яе штодня скідаецца ў Мёртвае мора, дзе яна ў салёнай горкай вадзе адразу й памірае. Колькі яе, тае бедалакі, ад нязнання пазбаўляецца непайторнага дару жыцця. І ты, няшчасная, гінеш дарэмна, як гінуць у сьвеце мільёны людзей ад узаемнае варажнечы і ўсё з-за нязнання або недасатковага ўразуменьня вялікіх Божых законаў аб узаемнай любові і даравальнасці. О, яшчэ трэба шмат папрацаваць носьбітам Хрыстовае праўды, каб зрабіць яе набыткам усяго чалавечтва. А толькі тады станеца на зямлі той мір і ласка, якія адно могуць прынесці шчасце ўсяму людзтву. Дык працуйма больш аддана, каб гэта сталася!»

З гэтымі думкамі Ёсевалад пайшоў пераапрацаваць. Збоку, недалёка ад Вадохрышча, ініцыятыўны араб адчыніў крамку халодных водаў. Даўгая чарга выстраілася за ліманадам. Кажны стараўся хутчэй заліць сваю смагу, а ў бутэлечку набраць сьвятой Ярданскай вады. Араб заўважыў, што пакупнікі знікаюць з бутэлькамі. Загадаў плаціць аж далар закладу. Але й гэта не спыніла руплівасці паломнікаў да сьвячонае вады. Усевалад ахвотна заплаціў свой далар, каб мець ува што набраць тае вадкасці, пра цудоўную сілу якое ён чуў яшчэ з маленства ад сваіх бабак і дзядуляў. Тут манаšky-паломніцы таксама расказвалі пра цудадзейныя здольнасці гэтае вады. Гаварылі таксама, што яна ніколі і не псуецца, хоць трымай яе ўсё жыццё, а калі чалавек верыць у яе, дык лечыць ад усіх хваробаў.

Так, ці ня гэтак, Усевалад набраў яе бадай што з самае сярэзіны ракі, бо зачарпнуў яе, прыгнуўшыся з носа лодкі, што на ланцугу стаіць на месцы вадохрышча. Ён цешыўся з думкі, што давязе яе, як найдаражэйшую рэлігійную рэліквію аж у Амэрыку і пасыля па крысе будзе там адліваць сваім знаёмым, каб вызваляць іх ад дзе-якіх немачаў.

Тут жа зарабляў бэдуін зь вярблюдам ўва ўсёй красе вайскавай формы. Ён даваў змогу двум малым хлапчукам-паломнікам узлазіць на вярблюда, сядзець на ім, трымаючыся рукамі за горб, каб бацькі тым часам фатаграфавалі іх. Найшлося колькі і дарослых — аматараў увекавечыць сябе на фотакартцы ў якасці экзатычных наезнікаў. А адна, надта ж ужо даходлівая паломніца, дык пастаралася вырабіць сабе цэлую стужіну падобных здымкаў. Казала, што раздасць знаёмым, каб ведалі,

якая Жэня баявая жанчына. «Ну, што ж, кажны можа бавіцца па-свойму, абы каб блага не рабіў», — апраўдваў яе Ёсевалад.

Тымчасам прыйшоў час рухацца далей. На гэты раз усіх чакала Мёртвае мора. Яно ўжо здалёку варажыла нязнанымі чарамі. Машына запынілася каля прыморскае гасцініцы. За даўгім павільёнам пад адчыненым небам на тэрасе кафэ размясцілася шмат столікаў. Далей у бок мора ляжала рудое, без расьцінкі, укрытае каменьчыкамі, поле, а за ім бліскацеля й іскрылася пад сонцам далёкая водная гладзь.

Бальшыня паломнікаў адразу кінулася ў кафэ, каб задаволіць смагу. Усевалад пабег да мора. «Вось яно тое славутае Мёртвае мора, аб якім столькі чуў і чытаў, — думаў ён, паскорана крочачы да вады. — Здалёку яно здаецца і прывабнае і прыгожае. Але ці такім яно будзе зблізу? Ня ўсё тое золата, што блішчыць».

І сапраўды, яно выявіла сябе іншым, калі Ёсевалад апынуўся каля самае вады. Яна, праўда, была празрыстая: кажны каменьчык пабліскаваў сваёю белізною з-пад вады. Усевалад прайшоўся далёка ўперад па даўгой драўлянай кладцы, пабудаванай, відаць, для патрэбаў купальшчыкаў. У канцы яе ён пабачыў двух старога веку людзей. Яны боўталіся ў вадзе. Адзін зь іх на разьвітаньне хацеў даць нырца. Адылі вада ўвесь час выносіла ягонае хударлявае цела на паверхню, і яно ўзьбітым наповерх бярвяном паказвала свае рэбрыны то адным, то іншым бокам. Нарэшце стары вылез і растлумачыў ламанаю ангельскаю моваю, што вада не дае змогі нырцаваць, бо ў ёй аж занадта багатая солі, што выціскае цела наўзверх. У вадзе той ня можа існаваць ніводная істота. Тут ні рыбы, ні расьцінаў. У самой вадзе нібыта мёртвая пустэльня. Адно і багатая яна сольлю і поташам. Вунь на тым баку ў Ізраілі ўжо экспloatуюць тое багацьце для патрэбаў сельскае гаспадаркі і ўвесь сьвет забяспечваюць поташам. А ў нас тут адно гасцініцу пабудавалі, каб мы сузіралі адгэтуль прыгажосць тае вады ды здалёку любаваліся відовішчам Мааўскіх гораў, распазнавалі на паўночным захадзе гару Нэва, дзе, паводле паданьня, памёр раб Гасподні Майсей.

Хутка абодвы старыя пабеглі ў гатэль пад душ змываць з сябе соль, а Ёсевалад, закасаўшы штаны, пачаў хадзіць па мяльчэйшых месцах, каб на собскай скуру адчуць салёнае мора, што хавае ў сваіх водных нетрах два патопленыя за грахі гарады. «От бы прасякнуць туды вучоным вокам, каб пабачыць тыя таямніцы шматтысячагодняе даўнасьці!»

З гэтымі словамі ён хуценька апрануў чаравікі і за момант быў на тэрасе. А там ужо сястра-манашанька паказвала на бачныя ў сіняй смуге Юдэйскія горы, расказвала пра знаныя сьвету скруткі сьвяшчэннага пісаньня, знойдзеныя арабскімі пастушкамі ў пячорах, тыя самыя, пра якія сваім часам пісалася нямала ў эўрапэйскім і амэрыканскім друку і якія ўжо Ёсеваладу давялося надоечы разглядаць у Ерусалімскім этнаграфічным музэі. Было радасна, што такія важныя дапаўненьні Сьвятога Пісаньня не загінулі й цяпер саслужаць добрую службу чалавечтву ў сэнсе канчальнага выпрацаваньня кананічнага тэксту кнігі кнігаў і дапамогуць выясьніць дзе-якія цьмяныя месцы ў Бібліі.

І знянацку вынырнуў з-за гораў вялізарны аззіс, увесь у пышнай зеляніне Ерыхон. Гэта той самы Ерыхон, які першым быў забраны ізраільцянамі пры ўваходзе ў Зямлю Абяцаную. Ягонныя магутныя сыцены разваліліся ад аднаго гуку трубаў. Адгэтуль выйшлі такія прарокі, як Ілья і Елісей. Тут бываў Збавіцель, наведваючы Закхэя і вылечваючы ерыхонскіх сыляпых. Цяпер на ягоным месцы арабская вёска Эр-Рыха дзякуючы арашэньню з крыніцы Елісея ўся ў фінікавых пальмах, бананавых і смакоўнічных садох. Багата цытрусавых дрэваў вакол кажнае хаты. Тут бывае цёпла цэлы год, нават узімку.

Недалёка ад Ерыхона ёсьць Саракадзённая гара, дзе Ісус Хрыстос правёў 40 дзён свайго паста пасья хрышчэньня і жыў зь зьвярыма. За стагодзьдзі там пражыло жыцьцём праведнікаў шмат пустэльнікаў. Па іх засталася багата пячораў. Прападобны Харытон заснаваў там манастыр з царквою, кельямі на стромай скале над прадоньнем, куды скінуўся Сатана пасья няўдачы спакусіць Госпада. Цяпер манастыр належыць грэкам. Дайсьці да яго можна ад спынку машыны за дзьве гадзіны пеша па вузкай сыцежачцы. Далавах бяжыць па каменнай лагчыне ручай, у ім час-часом стралою праносіцца невялікая стронга. Дзе-нідзе чапляецца карэньнем за ўсхонную скалу куст зеляніны. Вакол поўнае бязьлюдзьдзе. Поўная адлучанасьць ад сьвету. А далёка на адхоне крутой гары прыляпіўся да скалы будынак манастыра. У ім жыве й моліцца колькі манахаў.

А яшчэ вышэй, на самай верхавіне гары, дзе спакусіцель паказваў Госпаду ўсе царствы сьвету ў момант часу, некалі таксама быў храм. Зараз засталася адно алтарная абсίδα пасярод каменнае агарожы.

Манахі сустракаюць паломнікаў званам званоў. Але яны там нагары нагэтулькі бедныя, што наагул прыходзіцца дзівіцца,

чым яны живуць. І калі глядзіш на манаха, убеленага сіваю даўгою барадою, які ўжо даўно страціў лічбу гадоў і жыве абапёрты думкаю аб вечнасці, калі ён сядзіць на выступе скалы над безданню і думае пра Бога, пачынаеш разумець, што можа вось якраз такімі ідэалістамі-падзвіжнікамі ды пустэльнікамі і сьвет яшчэ трымаецца. Бо менавіта яны зьяўляюцца жывым дакорам нашаму разбэшчанаму жыццю і служаць узбуджальнікамі нашага сумленьня. Сардэчнае дзякуй ім за гэты чын і за добры ўзор жыцця ў Бозе, варты наслядаваньня.

ХІ. У ГАСЫЦЯХ СЬВЕДКІ БІБЛЕЙСКІХ ЧАСОЎ

«І зьявіўся Аўрааму Госпадзь каля дубровы, Мамрэ, калі ён сядзеў каля ўваходу ў шацёр свой у часе дзённай гарачыні. Аўраам узняў вочы свае і глянуў, і вось, тры мужы стаяць насупраць яго... Ён пабег наспатканьне ім і... пакланіўся да зямлі і сказаў: Уладыка! калі я набыў Тваю ласку, не прайдзі міма раба Твайго».

Зь Бібліі

Аб зьяўленьні трох Божых мужоў Аўрааму згадваецца, калі паломнікі апынуцца каля славутага Мамврыйскага Дуба. Гэта на поўдзень ад Ерусаліму сярод велічных Юдэйскіх гораў на месцы колішніх дубоваў Мамрэ. Тады, калі Бог караў за распушту Садом і Гамору, за сорок кілямэтраў ад Ерусаліму, недалёка ад Мёртвага мора пад засеньню лістоўніка таполі й дубоў, у шатрох жыў спакойна і аддаваў сябе малітве богашукальнік Аўраам. Гэта яму зьявіўся Госпадзь у выглядзе трох вандроўнікаў. А недалёка дубровы Мамрэ ад даўнейшых часоў быў і ёсьць цяпер слаўны і сьвяты для ўсіх трох веравызнаньняў — мусульман, жыдоў і хрысьціянаў, — горад Хэўрон, месца пакланеньня кожнага прававернага хаджы. Тут сем гадоў жыў і кіраваў дзяржаваю Давід. Тут над пячорай пахаваньня Аўраама, Ісака, Якава і іхніх жонак узвышаецца цяпер велічная мячэць у 70 мэтраў удаўжынню і 38 ушыркі з мінарэтамі на кожным рагу моцных сыдэнаў. Калісьці гэта была вялікая царква Сьв. царыцы Алены. Уніз, у пахавальную пячору Махпэл, што была куп-

леная Аўраамам за 400 сіклей срэбра ў Эфрона Хэтэяніна, цяпер пушчаюць адно магамэтанскіх сьвятараў — імамаў. Але надмагільныя падпісы і пліты пахаваных патрыярхаў можна добра бачыць з паверху, даступнага ўсім. Агromністыя каменныя саркафагі пад дарагой шаўковай матэрыяй, зьлёнай для мужчынаў і чырвонай для жонак, робяць вялікае ўражаньне на ўсіх. Места Хэўрон шануецца магамэтанамі ня менш за сьвятыя для іх Мэку й Мэдыну.

Таму й месца колішняй дубровы Мамрэ на адхонных лажбінах, што цягнуцца аж да Міжземнага мора на захад ад Хэўрону, шануецца ўсімі вернікамі. Цяпер заместа дуброваў — найбольш ўзараных палёў. Час, дажджы й ветры здзьмухаюць глебу, агаляюць вапняковыя камяні. Дзе-нідзе сярод пустынных узгоркаў відаць рэшткі былое раскошы — невялікія сады масліны й вінаграднікі. І вось тут, на паўночным схіле аднаго з узвышшаў, цудам уцалеў да нашага часу адзін дуб з часоў... якіх бы Вы падумалі?.. з часоў Аўраама! Так, гэта не памылка друку, дарагі чытач! Менавіта, з ЧАСОЎ АЎРААМА... З тых незапамятных біблейскіх часоў, калі перад сваім шатром Аўраам пабачыў трох дзівосных вандроўнікаў. Можа, гэта якраз і ёсьць той Дуб, які даваў засень Аўрааму ў той цудоўны момант, бо, паводле Сьвятога Пісьма, ён сядзеў у гарачы дзень каля шатра, калі пад паўднёвым сонцам удзень, калі яно там гэтак і смаліць, патрэбна было мець досыць засені. І вось роўна ўсе — і пасьядоўнікі Ісуса Хрыста, і верныя заповітам Магамэта, і дбайнікі Закону Майсея — з аднолькавай руплівасьцяй сьцьвярджаюць, што гэта якраз той самы Дуб, каля якога стаяў Аўраамаў шацёр, калі адбылося Божае Зьявішча.

Многія хрысьціянскія пісьменьнікі IV стагодзьдзя прыгадваюць аб Дубе Аўраама і паказваюць ягонае месца якраз там, дзе ён цяпер і знаходзіцца. Наш паломнік — суродзіч з XII стагодзьдзя, ігумен Даніла, пісаў: «Ёсьць жа Дуб Сьвяты побліз дарогі... направа стаіць на высокім узвышшы. Дуб ні надта высокі, шурпаты вельмі; галіны яго нахіленыя да зямлі... Ад тога Дуба да Хэўрону — дзьве вярсты».

Тое, што Мамврыскі Дуб ня выдаўся Данілу вельмі прыгожым, зусім зразумела. Палестынскія дубы вельмі адрозьніваюцца ад нашых беларускіх. Хэўронскі дуб належыць да асаблівага, г. зв. каменнага дубу. Ён мае маленькія лісточкі, жорсткія, выцягнутыя нахштальт яйка, зь безьлічай, як у піле, зубчыкаў. Палестынскі дуб зьлёны круглы год. Але ягоныя невяліч-

кія жалуды сьведчаць, што гэта сапраўдны дуб. Яны бадай што нічым не адрозьніваюцца ад эўрапейскіх жалудоў.

Такім чынам, Мамврыйскі Дуб — гэта адзіны цяпер жывы сьведка Богазьяўленьня прабацьку Аўрааму. Таемныя Падарожныя спушчаліся ў Хэўронскую даліну. Аўраам, сядзячы ў засені пад дубам у дзённую гарачыню, пабачыў іх на схіле гары, дзе цяпер выбудаваны расейскі сабор і манастыр. Архімандрыт Антанін купіў тую дзялянку з дубам ад Хэўронскага жыхара Ібрагіма Шалудзі за тры тысячы франкаў 1 лістапада 1868 г. і замацаваў яго за Рускай Праваслаўнай Духовай Місіяй. Адразу тая дзялянка зямлі была абнесена сыцяной, каб зьберагчы сьвятое дрэва ад фанатыкаў-мусульманаў, якія маглі помсыціцца падпалам, і распачата будаўніцтва Дому паломнікаў на паўночным схіле гары, крыху вышэй Сьвяшчэннага Дуба. У 1874 г. дом той адчыніўся для прыйма паломнікаў. З таго дому добра відаць Хэўронская даліна, частка гораду Хэўрону, мячэць над пячорай Махпэл з грабніцамі прабацькаў. На далёкім Захадзе ледзь сінее ў шэрым тумане Міжземнае мора, да якога яшчэ сотня кілямэтраў.

Праваслаўная Духовая Місія і далей купляла суседнія дзялянкі ад арабаў аж да самай рэвалюцыі 1917 г. Такім чынам, ейныя ўладанні разрасліся аж да 72 тысяч і 355 квадратных мэтраў. На гэй зямлі цяпер цвітуць вялікія вінаграднікі й агароды для манаскай браціі. У 1906 г. распачалі будаваць вялікую царкву, якую і закончылі ў 1925 г. Сам патрыярх Ерусалімскі Даміян асьвяціў яе ў імя Сьв. Прабацькаў, а ейныя бакавыя алтары — у імя Сьв. Тройцы (правы) і ў імя Сьв. Міколы (левы).

Цяпер там жыве колькі манахаў, што ахоўваюць месца і служаць у царкве Сьв. Прааіцоў. На трэці дзень сьвята Пяцідзясятніцы каля Мамврыйскага Дубу адбываецца Божая служба ў гонар зьяўленьня Прасьвятой Тройцы.

Сам жа Дуб абнесены ўздоўж падножжа каменнай сыцяною. Вакол яго зроблены жалезны навес, пад якім адбываюцца маленьні. Да ствала прымацаваная ікона Прасьвятой Тройцы. Уся пляцоўка вакол Дубу агароджаная жалезнымі кратамі.

Каржакаваты ствол тога Дубу за колькі тысячагодзьдзяў стаўся такім грубым, што разьдзяліўся на колькі ствалоў. Некаторыя зь іх ужо памерлі або былі зламаныя бурай. Але колькі сукоў асяродкавага ствала яшчэ ўсё жывуць, пакрытыя густым лісьцем, і даюць штогодку багаты ўраджай жалудоў.

Усевалад Ціхановіч колькі разоў абышоў агароджаную пляцоўку, над якой горда ўзвышае сваю зялёную галаву Сьвяты

Дуб. Ён пільна ўглядаўся ў зялёна-рудую карону над галавой. Праз лісьцевую сетку сьвязацілася блакітна-чыстае неба. Таполі па той бок агарожы стаялі ціхімі сьвечкамі, ня кратаячы анічуць лісьцем. Усё вакол выглядала нібыта заварожаным Божай цішынёй. Сама вечнасьць, здавалася, запанавала тут, а над ёю жывым выяўленьнем тога дыханьня адвечнасьці ўздымаўся ўгору сваім жывым, так жывым, як і тысячы гадоў таму назад, зялёным лісьцем. Усевалад доўга ня мог запыніць свайго ўзрушаньня — магчымасьцяй адчуць пульсаваньне жывога жыцьця з глыбіні якоў і тысячагодзьдзяў. Яму здавалася, што ён чуе, як грукочуць па карэньнях тога дрэва сокі зямлі, што ішлі з самых нетраў старога часу й паілі ім прабацьку ўсіх дрэваў, што аздаблялі тое ўзвышша. Усевалад беражліва клаў на руку леташнія пажаўцелыя ад часу й дажджу жалудкі. Ягонае сэрца сыцскалася жалем да тых сьвятых дароў, якіх гэтак шчодро раскідаў па зямлі Сьвяты Дуб. І ён рупліва пачаў зьбіраць іх у мяшэчак, каб завезьці на той бок акіяну, дзе яны яму будуць заўсёды соладка прыгадваць тыя часіны, калі стаяў беспасярэдне каля тога Дубу.

Тымчасам усіх запрасілі ў царкву памаліцца. Прайшлі дарогаю пад вінаграднымі дрэвамі, што цяжкімі гронкамі навісалі скрозь і закрывалі ад неба паломнікаў суцэльным парасонам. Дзе-нідзе гронкі пукатага вінаграду зьвісалі гэтак нізка, што краналіся галоў падарожных. Гэтак нібыта і прасіліся, каб чыясьці рука сарвала іх. Дзе-хто і спакусіўся быў тым плодам, употай ад іншых разжоўваў ціхама салодкія ягадзіцы. Мяркуем, што на гэты раз паломніцкія «Адамы і Евы» не ўпадобяцца прабацькам, якіх д'ябал здолеў спакусіць і ў грэх увесьці.

Пасьля агляду цудоўнае царквы і маленьня ў ёй госяці былі запрошаныя ў манастырскую трапезную. І трэба прызнаць, што на гэты раз пачостка пераўзышла ўсе чаканьні. Паломнікаў звычайна ў манастырох стараюцца пачаставаць як мага лепш. Гэтак было на Элеоне, у Гефсіманіі, Віфаніі й іншых месцах. Манашая брація ўсюды і заўсёды рада прымаць паломнікаў і дзяліць зь імі хлеб-соль. Але тут каля Дуба Мамврыйскага брація гэтак пастаралася, што пакінула незабыўны ўспамін на ўсё жыцьцё. У часе яе ігумен манастыра чытаў тэкст на тэмы сьвятых падзеяў тых месцаў.

Запамяталася агульнае ўзвышанае рэлігійнае пачуцьцё, што ахапіла ўсіх гасьцей. Да добрага настрою прычынілася асаблівае самаробнае вінаграднае віно, якім колькі хто жадаў частаваўся кажны.

У канцы манахі нават прапанавалі ўзяць з сабою па пляшцы тога віна. І ўсевалад пазьней шкадаваў, што не скарыстаў з тае нагоды. Гэта ж было такое віно, ад якога не п'янее чалавек, але чым больш п'е яго, тым больш вясёлы і ўздрымны настрой апаноўвае яго. Галаве было ад яго лёгка, нагам ня цяжка, а на сэрцы лагодна й гэтак добра, што хочацца, здаецца, увесць сьвет абняць і ўсім дараваць усе колішнія і заадно і прышлыя крыўды. Так, гэта сапраўды хрысьціянскае віно і, магчыма, падобным віном некалі частаваў Ісус Хрыстос сваіх вучняў у часе Тайнай Вячэры на Сіёне, казаў: «Пійте от нея всі: сія есть кров Моя, яже за вы и за многія изливаемая во оставление грехов».

І калі цяпер Усевалад Ціхановіч згадвае багацьце трапезы каля Дубу Мамврыйскага і параўноўвае з абставінамі ў бяднейшым манастыры Прападобнага Георгія Хазэвіта па дарозе зь Ерыхону ў Ерусалім, ягонае сэрца міжвольна сыцкаецца жалем. Там бедныя манахі ў закінутым высока й далёка ў пустынных горах былі адно ў стане вітаць паломнікаў гучным званам. Іхныя старыя лядаштыя рукі ўсё ж неяк здолелі з высокай надгорнай званіцы агаласіць прастору рэхам рознагалосых званоў.

Той тады звон горнае царквы Хазэвіта напоўніў сэрцы паломнікаў глыбокай удзячнасьцяй і спагадай да гасьцінных, закінутых у іншы сьвет дзеля іншага праведнага жыцця, манахаў-пустыннікаў.

Яны спатыкалі гасьцей тэю сольлю-хлебам, які яны адно й мелі. Іхны звон прагучэў у сэрцы вешчуном-благавестам, за які ўсе, і ўсевалад Ціхановіч асобна, былі ўдзячныя. Праўда, ня шмат цяпер знайшлося аматараў сяліцца там. Цяпер там і дзясятка манахаў не набярэцца. Адно колькі іх адважылася пасяліцца над горным патокам Харафа, які ўзімку з шумам і грымным стукам нясе свае імклівыя воды ўздоўж глыбака пракапанага яру. Туды яшчэ ў біблейскія часы прышоў быў смуткаваць і маліцца несучесны Іаакім з роду Давідавага, якому за бяздзетнасьць сьвятары не дазволілі прыняць ахвяру ў храме. Яго тут наведваў Анёл Гасподзен і абяцаў яму нараджэньне Благаславёнай дачкі. Праведнік Іаакім вярнуўся да жонкі і хутка займеў дачку Марыю. А Сьв. Ганна пазьней малілася з колькімі набожнымі жонамі ў Кутылійскай цэсьніне й жыла там пустыньніцай. У V стагодзьдзі там знайшоў быў сабе прыстанішча пасья пакланеньня Ерусалімскім сьвятыням сучасьнік Савы Асьвячонага, Прападобны Іаан з Эгіпту. За ім і была створаная тут Хазэвіцкая лаўра, а самога Іаана празвалі Хазэвітам.

У старыя гады адзін ён быў за эпіскапа кесарыі Палестынскай, але аддаў перавагу сваёй лаўры, дзе й памёр у Госпадзе.

Лаўра тая асабліва павялічылася за часоў Георгія Хазэвіта, у VI—VII і VIII стагодзьдзях. Ягоная грабніца да сяння паказваецца, і манастыр носіць ягонае імя. Ён колькі разоў разбураўся дзікімі плямёнамі. Грэцкая патрыярхія ў 1880 г. канчальна аднавіла яго ў выглядзе, падобным да манастыра на Саракадзённай гары. Манастырскія кельі і храм высечаныя цалкам у скале на вышыні ў 25 мэтраў над ручвом страшнага ўзімку і бязводнага ўлетку патока.

Ад старажытнай лаўры засталіся мастацкія фрэскі з абразамі жыцця Прав. Іаакіма, магілья Прап. Георгія, мазаіка IV—VI стагодзьдзяў. Над дахам сучаснае царквы, побач блакітнага купала і стройнай вежы каланчы, на горным схоне — пячора Сьв. прарока Ільлі. Тут ён жыў, калі Ізраільскі цар Ахава загадаў яму пакінуць Самарыю і «схавацца каля патоку Хорафа, што насупраць Ярдана». Тут Сьв. Ільлю карміў воран. У пячоры стаіць вялікі абраз прарока Ільлі, які прымае ежу ад ворана. Цікава, што й да гэтага часу плойма воранаў заўсёды кружыцца над тым узвышшам.

Месца манастыра Прап. Георгія Хазэвіта надзвычайна цікавае і асаблівае. Трэба доўга ісьці да яго горнаю камяністаю сьцежкаю, да перакінутага праз глыбокую цясьніну каменнага маста. Унізе пакінуты млын зарос дзікаю траваю і кустамі. Шуміць паціху бягучая вада па каналу аж у Ерусалім. Даехаць сюды можна адно на восьліку або пеша. Сьцяжынка ўвесь час бяжыць побач крутога яру, і трэба быць асьцярожным, каб не зваліцца ў бездань.

Уздоўж усхонных скалаў і да сяння яшчэ жывуць дзе-нідзе пустэльнікі ў пячорах. Відаць пратаптаных сьцежачкі ўздоўж адхонных кручаў. Надворны бок пячоры звычайна зачынены драўлянымі дзьверцамі пад крыжом. Зь іх спускаюцца ўніз вяровачныя лесьвіцы, часта адзіны спосаб дастацца ў хаціну такога пустыньніка.

Прыходзіцца дзівіцца, чым яны жывуць, калі нідзе ніякіх адзнакаў абробленае зямлі ці якіх гародчыкаў. Відаць, патрэбы свае зводзяць да мінімуму. Але гэтакім спосабам самаізаляваньня ад грэшнага сьвету яны ратуюцца ад сусьветнага наступу сучаснае Садомы й Гаморы. Кожнаму сваё. Нам, людзям сьвецкага жыцця, бачыцца іншая дарога служэньня Госпаду Богу. Мы стараемся праводзіць Божыя законы ў самім жыцці. Але

няма патрэбы адмаўляць і права пустыньніка собскімі дарогамі ісьці да Бога.

Дарэчы, знайшоў у манастыры Хазэвіта прытулак сваёй Багалоўнай душы й адзін чалавек, казак з Дону. Каб хоць нешта здабыць на пракармленьне, ён расчыняе перад паломнікамі сундучок з чэрапам чалавека і прапаноўвае цалаваць яго як аднаго зь сьвятых падзьвіжнікаў Грузіі. Ад пацалункаў той чэрап ужо аж блішчыць. Вернікі ў чарзе падыходзяць пакланіцца тому Сьвятому, цалуюць і кладуць даляры на скрынку. Казак кажнага запэўнівае, што адна думка аб тым падзьвіжніку наводзіць на спакой і пасяляе ў душы сьветлыя надзеі.

«Кажны чалавек зарабляе свой хлеб адно яму даступнымі сродкамі», — думаў пра тога казака Ёсевалад і паклаў яму свайго даляра на куфэрак. «Няхай яму Бог даруе ягонае вынаходзтва. Жыць жа яму неак трэба і на гэтай гары, куды яго закінуў лёс у ролі інака й дзе ён цешыцца той нямой цішынёй, у якой адно найлепш і слухаць голас Усявышняга і ратавацца ад наступу сатаны. І Бог яму, я пэўны, даруе тую нявольную грахі, ад якіх людзям зла ня робіцца, а беднаму інаку падмога вялікая. А часам, можа, і на дабро пойдзе, калі чалавек вераю лечыць злыдні, што перасьледуюць яго?»

Немагчыма пералічыць усе манастыры ўсіх веравызнаньняў на Святой зямлі. Іх значна больш, чымся паломнікам даводзіцца за два тыдні наведаць. У кожным зь іх па-свойму, на сваёй мове і паводле сваіх традыцыяў, праслаўляюць Бога і прапаведуюць хрысьціянскі шлях жыцьця. Гэта заўсёды радуе і натхняе паломнікаў і ўсіх, каму дарагія Вялікія Хрыстовыя заповеды. Адно ў наш час наводзіць на сумныя развагі: немагчымасьць папаўненьня манахаў у праваслаўных манастырох вядзе да ўсё большага і большага скарачэньня іх ліку. Старыя манахі паступова паміраюць, — дарма што іх век звычайна даўжэйшы, чымся людзей сьвецкага жыцьця. А на зьмену ім прыходзіць вельмі і вельмі мала. Вялікая крыніца іхняга заўсёднага папаўненьня з праваслаўнага славянства цяпер бадай што зусім запынілася ў выніку захопу ўлады ваяўнічымі бязбожнікамі. А маленькая Грэцыя, адзіная цяпер у вольным сьвеце праваслаўная эўрапейская дзяржава, ня ў стане запоўніць усе вакансіі ў праваслаўных манастырох Палестыны. Таму праваслаўныя манастыры арабскае Палестыны запоўненыя далёка не на поўную магчымасьць. Часам там, дзе магла б быць сотня ці больш манахаў, жыве адно які дзясятак, а часцей і таго менш. А ў ізраільскай частцы Палестыны і таго горш. Ізраільскі ўрад

не дазваляе наагул прыяжджаць манахам з-за мяжы і асяляцца ў манастырох. Разьлік просты: з часам старыя манахі адыдуць у лепшы сьвет, а манастыры з-за адсутнасьці жыхароў адыдуць да дзяржаўнае маёмасьці. Цяжка манастыром і з сродкамі: адзіная крыніца папаўненьня касы — ахвяры паломнікаў. Добрабыт і лёс манастыроў тых у значнай ступені залежыць ад добрага сэрца кожнага хрысьціяніна ў сьвеце і ўсіх нас.

ХІІ. У ПАТРЫЯРХІІ ЕРУСАЛІМСКАЙ

«Паўстань, сьвяціся, Ерусалім, бо прыйшоў сьвет твой, і слава Гасподня ўзышла над табою. Уздымі вочы твае і паглядзі вакол: усе зьбіраюцца, ідуць да цябе...»

Ісаія 60, 1, 4

Улетку 1966 г. праваслаўная група паломнікаў, зь якую езьдзіў у Палестыну аўтар гэтых нарысаў, была асабліва ўражаная згуртаванасьцяй і салідарнасьцяй усіх удзельнікаў, сьвятароў і вернікаў. Усе зь цеплынёю на сэрцы прыгадваюць той энтузіязм, зь якім наведваліся сьвятыя месцы, і тую дапамогу і прыём, зь якім іх сустракалі ў патрыярхаце Ерусалімскім і на месцах. Нельга забыць тае радасьці і любові, якая сьвязаўлася ў тварах архімандрыта Дзімітрыя — начальніка духоўнай Місіі ў Ерусаліме, радаснага малебну і сьлёзаў у вачох, калі паломнікі слухалі сьпяваньне маладых арабак, вучаніцаў Віфанскае школы, і манахак Гефсіманскае сьвятліцы.

Назаўсёды панесьлі ў сваёй удзячнай памяці паломнікі абраз сапраўднае, хрыстовае дапамогі брату ў Хрысьце. Адзін з паломнікаў, благачынны Філядэльфійскай акругі, протагерэй Мікола Сянькоўскі цяжка захварэў, быў часова пакладзены ў шпіталь на Элеоне, а пасля самалётам вывезены назад у Амэрыку. І вось, напярэдадні ягонага звароту ў ЗША, ён быў сабораваны эпіскапам Мэфодыем і ўсімі сьвятарамі. Пасля гэтага зварушлівага таінства хворы на насілках быў унесены ў храм Гасподні і пад сьпяваньне велікодных трапароў быў пастаўлены на падлозе каля самага Гасподняга Гробу. Зь сьлязамі вялікага замілаваньня хворы мог дакрануцца да Сьвятога Ложа, памаліцца і выканаць найвялікшы абрад кожнага паломніка. За тым яго паднесьлі да Каменя Памазаньня і далі змогу дакра-

нуцца і памаліцца на Галгофе. Хавальнік Гасподняга Гробу ігумен Данііл дазволіў і дапамог хвораму прыкласьціся да сьвятыняў Рызыніцы. Зь нязвычайнай цяроплівасьцяй і дзівугоднай мужнасьцяй пакутнік разьвітаўся з паломнікамі, для кожнага знайшоўшы асобнае слова міласьці і ласкі. Ніколі не забудуцца жартлівыя словы хворага сьвятара. Лежачы на насілках, ён яшчэ знаходзіў змогу жартаваць:

— Вось бачыце, я маю перавагу перад іншымі. Усе вы на собскіх нагах наведваеце гэтыя жыцьцядайныя месцы. А мяне нясуць, як пана, ды яшчэ ўслужоўваюць.

Усе мы надзвычайна цешыліся з тае прычыны, што хвораму далі змогу пабачыць тое, дзеля чаго ягонае струджанае цела пакрыла было гэткую адлегласьць праз акіяны і ўсю Эўропу, што не прайшла дарэмна ягоная мара пабачыць у жыцьці Сьвятыя мясьціны. Пабачыў-такі, дарма што ў вельмі й вельмі крытычны час жыцьця. Усіх надзвычай цешыла сьведамасьць выканаўшага абавязку, радавала брацкая дапамога й хрысьціянская спагдлівасьць.

Кажны дзень на Святой зямлі прыносіў богалюбівым паломнікам усё новыя доказы неўміручае Хрыстовае любові і асаблівай увагі да шукальнікаў Богае праўды. У дзень першага пакланеньня Гасподняму Гробу 15 ліпеня для іх адбыўся адмысловы прыём у Троннай залі патрыярхіі. Блажэнны патрыярх Ерусалімскі Венядзікт з сапраўднаю любоўю прымаў праваслаўных паломнікаў. Ён шчыра радаваўся, што колькасць іх штогодне ўзрастае, і выказаў пажаданьне, каб у будучым годзе іх было ўдвая больш. Ён ахвотна даў дазвол на наведаньне ўсіх Сьвятых месцаў, багаславіў уладыку Мэфодыя з Парыжу і прыбылых зь ім восем протагерэяў адбываць літургію каля Гасподняга Гробу на Галгофе, у Віфлееме, каля Гробу Божай Маці і ўсюды, дзе ўладыка пажадае.

У дапамогу паломнікам суправаджаць іх па Сьвятых месцах патрыярх Венядзікт прызначыў іх вернага сябру, любімага і аўтарытэтнага архімандрыта Феадосія — ігумена Віфанскай Жаночай сьвятліцы. Дарэчы, частка паломнікаў і жыла ў кіраваным ім манастыры, а частка ў інтэрнаце Віфанскай школы. Прыемнасьць і сардэчнасьць прыйма паломнікаў у патрыярхіі была замацаваная інтымнаю бясэдаю з самім патрыярхам і кожнаму паднесенай чаркай смачнага віна, як і частаваньнем усходнімі салодкімі ласункамі.

Немалым здавальненьнем было для паломнікаў агляданьне ўнутраных пакояў патрыярхіі зь безлічай фатаздымкаў цар-

коўнага жыцця Ерусалімскае патрыярхіі. А напярэдадні ад'езду паломнікаў з Палестыны Блажэнны патрыярх Венядзікт зноў прыняў іх, на гэты раз у летняй рэзідэнцыі ў Малой Галілеі. Гэта менавіта там незадоўга да гэтага адбылося гістарычнае спатканьне Папы Рымскага з Сусветным Патрыярхам Афінагорам. Прыемна было пачуць там ад патрыярха Венядзікта запросіны ўладыку Мэфодыю зноў наведаць з групай паломнікаў Сьвятыя месцы. Патрыярх уласнаручна ўзнагародзіў Правялебнага епіскапа Мэфодыя і восем сьвятароў-паломнікаў адмысловым мэдалём, адчаканеным з нагоды перанясеньня мошчаў Сьв. Савы Асьвячонага з Вэнэцыі ў ягоную даўнюю лаўру на Сьвятой зямлі. За асаблівыя заслугі ў справе дапамогі Сьвятым месцам сакратарка Парыскага Палестынскага Камітэту была ўзнагароджаная Крыжом з кавалкам Жыватворнага Крыжа Гасподняга. А ўсе паломнікі атрымалі ад Блажэннага патрыярха Венядзікта адмысловы дыплём — пасьведчаньне паломніцтва ў Сьвятую зямлю. Тут ніжэй падаецца арыгінальны ангельскі тэкст такога пасьведчаньня, выданага на імя аўтара гэтых нарысаў.

The Holy Sepulchre CERTIFICATE OF PILGRIMAGE

The undersigned the Very Reverend Archimandrite Germanos, Guardian and Superior of the Church of the Holy Sepulchre, hereby certifies that *Dr. Vladimir Seduro* has duly visited the Church of the Holy Sepulchre of our Lord and Saviour Jesus Christ and the other Holy Shrines within the Basilica of the Holy Sepulchre and as a Pilgrim has made therein his pious devotions on this the 15th day of July in the year of Our Lord One Thousand Nine Hundred and sixty sixth; Whereof this Certificate signed and sealed in the Holy City of Jerusalem is a Witness.

We pray and beseech the Almighty and Eternal God that He will bless and save this Pilgrim, preserving him from all evil and danger; and that He will guide and strengthen him in the way of Piety and Holiness, so that he may take his part in the building of Christ's Kingdom of Earth.

(Seal) (Signature)

Guardian of the Church of the Holy Sepulchre

XIII. ПЕРАМОГА ДУХУ

«Ісус Хрыстос перамагае...»

З падпольнага выдання

Ніколі не сатрэцца з памяці той вечаровы перадзакатны час, калі паломнікі азіралі заліты зырка-чырвонымі пасмамі заходзячага сонца белакаменны Ерусалім. З гары Малой Галілеі патрыяршай летняй рэзыдэнцыі ўвесь Ерусалім, і арабскі, і ізраільскі, ляжаў рэльефна, як на далоні, і нібыта песьціўся ў апошніх промнях сонечнага дня. Манахі называлі многія добра бачныя і знаныя будынкі па тым баку мяжы. Даўгою высокаю каменнаю выгінастаю градою разьлёгся будынак ізраільскага парлямэнту. Яго абступалі гістарычныя прысадзістыя камяніцы, што помняць і носяць рубцы на сабе розных часоў і зьменаў уладальнікаў. А там жа сярод іх ці мала і такіх, пад якімі ляжыць таксама зямля, выхаджаная і ўтапаная ступнямі Хрыстовых вучняў і наг' самім Збавіцелем.

Балела сэрца і станавілася сумна, што выхаджаная Хрыстом і палітая яго кроўю зямля цяпер ляжыць падзеленая паміж двума варажнечымі табарамі. І няма наразе ніякіх палітычных лекаў на тую варожасьць. Колькі сьвет ні стараецца перашкодзіць разьдзьмухваньню штучнага пажару на той дзялянцы, яму ўдаецца адно прыпыніць той агонь на нейкі час, а ўсярэдзіне ён тлее і дае раз-паразу ведаць пра сябе выбухам усё новых і новых забойчых дзеяньняў з абодвых бакоў. Слухаючы тлумачэньні бакоў у Аб'яднаных Нацыях, цяжка разабрацца, хто вінаваты. Кажны раз разгляд той не дае вынікаў, і справа каторы раз зноў кладзецца пад сукно.

«І мусіць так будзе яшчэ доўга-доўга, пакуль людзі ня зьвернуцца да адзіна правільнага сродку вырашэньня спрэчак па-Божаму: дараваць адзін другому ўсе крыўды і пачаць жыць паноўму зь любоўю і ласкаю да кожнага, як вучыў Збавіцель. Гэта-ж ён і праліў сваю высакародную кроў у імя такога пагадненьня людзей», — думаў тады там Усевалад Ціхановіч, седзячы на невысокай пашчэрбленай сьцяне, што адлучала з захаду сад высокіх магутных дрэваў патрыяршае рэзыдэнцыі ад прасторы няведама каму належачых выгаралых і пажоўклых узгоркаў ніжэй.

І яму тады на Сьвятой зямлі прыгадаўся Сьвяты Іаан Златавуст з залатымі словамі: «Чаму ж ты ня здольны дараваць крыўду свайму ворагу? Зьмяні свой нораў: калі ты злосны, старайся

быць рахманым; калі помсѣлівы, ня помсѣці; любіш абгаворваць і пляткарыць — устрымайся, і г. д. Рабі ў дні паста больш добра, будзь спагадлівым да людзей, ахвотней дапамагай тым, хто патрабуе дапамогі, маліся больш дбайна, цяплей, і г. д.». А Прападобны Серафім вучыў здабываць Сьвяты Дух Божы і тым агнём распальваць сэрцы і чэрава, раіў зьвяртацца да пакаяння і малітвы, скарыцца ў вызнанні чалавечых грахоў. І вось каб усе людзі ўсвядомілі сябе грэшнымі, вінаватымі перад усімі, за ўсе былыя й сучасныя грэшныя дзеі, дык лягчэй бы было і міру дасягнуць. А тут, на Сьвятой зямлі, веліч Хрыстовых чыноў, значэньне ягонае пропаведзі любові і дараваньня асабліва пераканаўчыя. Бадай што дзьве тысячы гадоў Сьвятыя месцы стаяць надзейнымі вартаўнікамі вялікіх запаветаў і перамаглі шмат варожых разбуральных стыхіяў. І яшчэ выстаіць ці мала наскокаў, бо ў рэшце рэштаў Хрыстос заўсёды перамагае. Сучасныя дасягненьні навукі давялі, што матэрыя, у якую гэтак сьлепа верылі матэрыялісты-бязбожнікі і якую яны з часоў Маркса абагаўлялі, ёсьць нічым іншым, як відам энэргіі, г. зн. паходзіць ад Сілы, Волі, Духа, іначай кажучы, ад Бога. І цяпер, магчыма, як ніколі раней хрысьціяне мусяць яднацца, знаходзіць аднаверцаў у Божую праўду. І Сьвятая зямля становіць сабою важны стымул у хрысьціянскім адраджэньні і духовым уздыме нашага часу.

На зваротным шляху зь Сьвятое зямлі 30 ліпеня паломнікі знаходзіліся на пераплаве «Аўсонія», які зьбіраў іх зь Бейрута і цяпер пад гарачым эгіпецкім сонцам запыніўся ў Александрыі. Паяжджане павыходзілі на палубу і, абапершыся на поручні, дзіваваліся на ўсходнюю экзотыку. Унізе ў порце гарланілі сотні розных разношчыкаў-гандляроў. Кажны зь іх намагаўся прыцягнуць увагу да свайго тавару, выхваляючы яго на ламанай ангельскай, французкай або проста на арабскай мове. Кажны з іх уздымаў высака свае рэчы, гучна шчоўкаў замкамі валізак, пстрыкаў пальцамі, ляскаў зубамі, каб вылучыць іх перад іншымі. Фокуснікі чаравалі дзецюкоў і жанчын удалымі хітрыкамі, глыналі зьмей, птушак, трусаў, каб пасьля нечакана вымаць іх зь іншых кішэняў. Глыналіся кінжалы, нажы, галубы, агонь. Усьлед за гэтым выстаўляліся шапкі для падачкі. Зьверху сыпаліся далавах «квотэры», «даймы», «нікелс».

З палубы пераплава «Аўсонія» чулася наша гаворка. А побач недалёка ад «Аўсоніі» стаяў вялікі савецкі пераплаў «Фэлікс Дзяржынскі». Адтуль чулася расейская мова, на палубе мітусіліся гаваркія жанчыны, на зямлю сыходзілі дзябёлыя мужчы-

ны з задзірыстымі паглядамі на сьвет. Гэта былі савецкія інжы-
нэры й тэхнікі, што ехалі будаваць электра- і гідрастанцыі «сва-
яку» Насэру.

І вось гэтае спатканьне каля эгіпецкіх берагоў горсткі пра-
васлаўных паломнікаў — носьбітаў духовых багацьцяў — з
прадстаўнікамі сучаснай матэрыялістычнай Расеі — тэхнічна
багатай, але духова пустой, зьбедненай, было асабліва сымба-
лічным. Гэта была фактычна сустрэча двух супрацьлежных
сьветаў: Высокага Сьвету Сьвятога Духу і сьвету абагоўленай
паганскай матэрыі.

Дух супраць Матэрыі! Хто пераможа ў даўгім спускаю-
чым спаборніцтве?

Для Ёсевалада Ціхановіча цяпер, пасля наведаньня Сьвя-
тое зямлі, іншага адказу на гэтае пытаньне ня было. Ён упэўне-
на і пераканальна прамовіў уголас:

— Пераможа Дух! Хрыстос Уваскрос!

Студзень-люты, 1967

Трой, Нью-Ёрк

ІМЯННЫ ПАКАЗАЛЬНІК

Абабурка Кацярына 153, 182, 203, 240, 241, 243

Абабурка Ян 153, 154, 182, 194, 200, 203, 213, 218, 223, 229, 239–241, 243, 255, 257

Аблажэй Макара 217

Абрамчык Ганна 229

Абрамчык Мікола 126, 154, 168, 185, 213, 219, 227–229, 251

Абрамчык Ніна 229

Абрантовіч Фабіян 24, 25, 153, 181, 192, 205, 206

Абрыкосаў, сьвятар 39

Абрэмскі Юры 177, 194, 203, 248

Авэсалом 297

Агафія 263

Адам 274, 295

Адамовіч Антон 188, 227

Адрыян, імператар 268, 288

Азарка М. 257

Азарка Юрка 154, 175, 181, 238, 247

Азарка Янка 172, 175, 176, 187, 205, 215, 216, 228

Акавіты У. 156, 157

Акула К. 157, 158, 185, 192–194, 221, 228, 231, 248

Александровіч Аўген 251

Алексій II, патрыярх 142, 143

Алена, царыца 268, 269, 275, 286, 291, 303

Алехнік 212

Альхоўскі Іван 259

Аляксандар (Іназемцаў Мікалай), мітрапаліт 78, 80, 86, 87, 114–117, 121, 127–129, 160, 210, 238

Аляксандар Неўскі 84, 287

Аляксей (Грамадзкі Аляксандар), архіепіскап 80–82

Аляксей I (Сіманскі Сяргей) 115, 131

Амар, халіф 293, 295

Амата Д'Альфонс 256

Амбросік Алёйзіус 186

Амін Алег 256

Анастасі (Грыбаноўскі Аляксандар) 113, 125

Андрасюк Васіль 150

Андрусішын Багдан, гл. Данчык

Андрэй (Крыт Аляксандар), мітрапаліт 154, 158, 160, 164, 168, 171, 172, 175, 176, 177, 183, 187, 191, 193, 194, 196, 200, 203, 204, 208, 212–214, 219, 220, 222, 223, 228, 234, 238–242, 245, 248, 249, 254, 257–260

Андрэй Першаазваны 138

Андрэйчык 251

Андрэюк Васіль 175, 176, 202, 221, 228, 230, 231, 233, 257

Андрэюк Вольга 228

Андрэюк Даніла 228

Андрэюк Ліза 228

Андрэюк Таіса 228

Аношка В. 53, 54

Антанін, архімандрыт 291, 305

Антон, эпіскап 81

Антоні (Храпавіцкі Аляксей), мітрапаліт 68, 158

Антоній 285, 293

Антух М. 212

Антыёх 293

Апанас (Мартаас Антон) 91, 94–99, 102, 103, 107, 108, 110, 117, 121, 123, 127, 132, 168, 175, 187, 189, 205, 238, 260

Апанасэвіч А. 108

Апячонак Францішак 191

- Арлоўскі, арганіст 7
 Арсеньнева Н. 185, 188, 193
 Артон Вера 221, 231
 Артон Мікола 175
 Арцюх Язэп 185
 Арцюшэнка Соня 193
 Арэхва Аркадзь 90, 105, 108, 210
 Арэшка А. 186
 Асімовіч І. 159
 Асіпчык 177, 250
 Астравіч Аляксандар 13–16
 Астроўскі Леў 204
 Астроўскі Радаслаў 85–87, 92, 114, 115, 126, 132, 205, 210
 Асьціловіч, ксёндз 28
 Атэнагор (Афінагор), патрыярх 179, 193, 248, 312
 Аўраам 133, 263, 270, 295, 303–305
 Ахава, цар 308
 Ахатэнка Рыгор, гл. Сяргей
 Баброўскі 36, 210
 Багаткевіч 104
 Багдановіч Вячаслаў 69, 71, 73
 Багдановіч І. 217
 Багрым Паўлюк 8, 9, 36
 Багушэвіч Францішак 32, 36
 Бакуновіч Віктар 249
 Бакуновіч Люда 202
 Бакуновіч Ул. 177, 200, 231, 247–249
 Балай Язэп 89, 95, 96, 104, 108, 210
 Баланчык А. 162
 Балдуін 274
 Бандарук Канстанцін 148, 256
 Банчкоўскі, ксёндз 21
 Баран Надзя 158
 Баран Я. 192
 Баранавічанка Гэля 210
 Барановіч Эдвард 182
 Бароўка, ксёндз 22
 Бартуль Вера 161, 220, 227
 Бартуль Францішак 227, 242, 251, 256
 Барушкевіч Усевалад 204
 Барышкевіч Ул. 217
 Барэйка Язэп 162
 Бахар Люба 259
 Бахар Міхась 183, 193, 256, 259
 Бацыроўскі А. 70
 Баяр Ян 162
 Баяроўскі М. 154, 241
 Беленіс Антон 161, 175, 183, 222, 230
 Беленіс Людміла 183
 Белямук Міхась 148, 149, 231
 Бембель Алэг 164
 Беразоўскі Р. 231
 Бобіч Ільдэфонс 62, 205
 Богдан Ян 179
 Боцэк Станіслаў 220, 222
 Бразоўскі Міхась 209
 Брокінг Кірыла 220, 250
 Бруцкі Ян, гл. Ізяслаў
 Брылеўская Лянгіна 150
 Брылеўскі Уладзімір 162, 165, 166
 Брынкевіч Алена 256
 Брынкевіч Мечыслаў 183, 193, 256, 259
 Брэдли Біл 183
 Бува Даніэль 252
 Будзіч Аркадзь 156, 166
 Будзька М. 250
 Будзька Ф. 20, 21, 24
 Будніцкі А. 157
 Букраба К., біскуп 25, 47, 48, 53
 Бульбот Ганна 49
 Бунчук Я. 241
 Бураўкін Генадзь 256
 Бураўкіна Юля 256
 Бурнос Вольга 157, 247
 Бурнос Міхаіл 157, 211, 212, 247, 260

- Буга Аляксандар 167, 191
 Буткевіч, ксёндз 25
 Бутрымовіч А. 167, 213
 Бутрымовіч Ул. 213, 228
 Буш Джордж 182
 Быхавец А. 158
 Бычкоўскі Адам 23
 Бэнію Пётр 256
 Бэнэдыкт XV 11
 Бэрд Томас 193, 202, 226, 230, 231, 242, 256
 Бэрык Антон 250
 Бэто Генрык 22
 Бяляец П. 251
 Бярдзяеў М. 133
 Вадэйка К. 251
 Вайсынэт Э. 183
 Вайтыла Караль, гл. Ян Павел II
 Вайцюк Міраслаў 178
 Вайцяхоўскі Эдвард 191, 222
 Валатоўская 217
 Валах А. 153
 Вальнчык А. 62
 Валькевіч 108
 Валькевіч І. 153
 Валькевіч Янка 204
 Варава 285
 Варанцова Тамара 256
 Варсанофій (Грыневіч Канстанцін) 118, 119
 Васіленя А. 167, 168
 Васілеўскі В. 167, 168, 177, 223, 248 250, 251, 254
 Васілеўскі Юрка 150
 Васіль, мітрапаліт 227, 259
 Васіль (Дарашкевіч), мітрапаліт 242
 Васіль (Паўлоўскі) 113
 Васіль (Ратміраў) 118, 119
 Васіль (Тамашчык Уладзімер) 129–131, 153, 154, 159, 160, 165, 168–170, 172, 176–180, 183, 185, 187, 189, 194, 195, 198–201, 203, 209, 211, 216, 218, 219, 222–225, 228, 231, 234, 235, 238–240, 245, 248–251, 253, 254, 257
 Веніямін (Навіцкі) 94, 95, 97, 99, 100
 Венядзікт, патрыярх 311, 312
 Венядзікт (Бабкоўскі Васіль) 81, 82, 86–90, 92, 96–98, 107, 113, 117, 121, 122, 124–126, 132, 168, 175, 210
 Верабей К. 158, 251
 Верабей М. 251
 Верасаў Дзмітрый 164
 Верасень В. 171
 Верашчагін В., мастак 290
 Вержбаловіч Б. 251
 Вініцкая К. 185, 213
 Вініцкі А. 173, 185
 Вінкэн Гэнрык 42
 Вінцук Адважны, гл. Германовіч Язэп
 Вінцэ (Вінчэ) Пол 148, 191, 231
 Вітаўт 36
 Вітушка Аляксандар 90
 Віценчык Міхась 182, 203
 Віцік Стэфан 222
 Віцьбіч Юрка 148, 149
 Вішнеўская К. 183
 Вішнеўскі П. 174
 Вішнеўскі Сьільвэстр 183
 Войдаг, ксёндз 62
 Войтанка Віктар 153, 168, 175, 180, 190, 200, 210, 211, 215, 219, 221, 228, 240, 248, 249, 251, 254
 Войтанка Марыя 158, 174, 216, 243
 Войтанка Мікалай 154, 176, 200, 214, 249
 Войтанка Расціслаў 155, 187, 200, 231, 239, 249, 251, 258
 Войтанка Сьцяпан 153, 172, 175–178, 189, 199–201, 209, 211, 216, 220, 248, 249, 251, 253

- Войтанка Філямэна 240, 245,
 247, 251, 259
 Вокар Эдвін 183
 Волаціч Мікола, гл. Пануцэ-
 віч В.
 Врэціц Ірэна 250
 Вылуда Рэджы 183
 Высоцкі А. 175
 Высоцкі Хв. 199
 Вэспасіян 293
 Вялікі Павел 146, 183, 204,
 217, 256
 Вячаслаў, эпіскап 160, 178
 Вячорка В. 260
 Гадлеўскі Вінцэнт 24, 27, 28,
 43, 101, 155, 205, 229, 258
 Гадуцэвіч, сьвятар 53
 Газолё Клера 230
 Галішэўскі Андрэй 164
 Галубінка Марыя 224
 Галубіцкі А. 178
 Галубовіч М. 251
 Ганна, сьв. 297, 307
 Ганчарэнка Т. 251
 Ганько Марыя 157, 158, 160,
 194
 Ганько Мікола 157, 158, 160,
 175, 178, 187, 193, 194, 200, 205,
 221, 223, 231, 233, 247–250
 Ганько Уладзімір 223
 Гапановіч Васіль 64, 181
 Гарбацэвіч 108
 Гарбачоў Міхаіл 206
 Гарбачэўскі Піюс, ксёндз 7, 8
 Гардзіенка Алег 2, 132
 Гардзіслава (Аўдакія) 263
 Гарднэр, прафэсар 161
 Гарох П. 253
 Гарошка В. 161, 249, 250
 Гарошка Леў 7, 45, 53, 56, 150,
 154, 155, 159, 181, 189, 192, 207,
 214, 229, 236, 242, 244
 Гарошка М. 153, 154, 176–178,
 200, 214, 216, 219, 228, 231, 248,
 251, 258
 Гарошка Расціслаў 175, 216
 Гарэцкі Максім 9
 Гасьцееў 250
 Гатковіч 224
 Гаўлік Тамаш 220
 Гейдรอยц Міхал 253
 Георгій, велікамучанік 297
 Георгій (Ярашэўскі Юры) 65,
 66
 Георгій Хазэвіт 297, 307–309
 Германовіч Язэп 29, 173, 181,
 189, 201, 214, 218, 228, 229, 235,
 237, 245
 Гібоўскі 53
 Гінько Барбара 213, 241
 Гінько Ул. 213, 240, 241
 Гірыч С. 217
 Гітлін Майсей 178, 233
 Глемп, кардынал 173, 199
 Глыбінны Ул., гл. Сядура Ул.
 Глякоўскі Станіслаў 26–28,
 229
 Гоган-Юрцэвіч Хрыстына 256
 Готфрыд Булёнскі 274
 Гох Сяргей 247
 Грабэ Георгі (Рыгор) 120
 Гралеўскі 154, 213, 241
 Груша А. 211
 Грушык І. 217
 Грушык Я. 217
 Грыбок М. 179
 Грыгальчык Пётр 180
 Грыгор, патрыярх 238
 Грынёў Б. 180
 Грынёў С. 180, 236
 Грынкевіч К. 200
 Грынкевіч Станіслаў 45, 257
 Грынкевіч Францішак 21–23,
 45
 Грыцук А. 185, 228, 231, 250
 Грыцук Юльянка 157
 Гудок П. 180
 Гумен Мікалай 158, 180, 200
 Гутырчык Сяргей 176, 199,
 221, 251

- Гушча А. 217
 Гушча С. 217
 Германос, мітрапаліт 207
 Давід, цар юдэйскі 293, 296, 303
 Давід Юр'евіч 263
 Дайнэка 175
 Дамаскін, мітрапаліт 137
 Даміян, патрыярх 305
 Даніла, ігумен 304, 311
 Даніла (Юзьвюк Мікалай) 118, 119
 Даніловіч Антон 256
 Даніловіч Браніслаў 216
 Данільчык Аўген 237
 Данілюк Барыс 153, 176, 189, 223, 239, 249, 251
 Данілюк Ліда 216
 Данілюк Хведар 153, 178, 188, 189, 200, 209, 211, 219, 239, 244, 249, 251, 253
 Данісевіч Сыцяпан, біскуп 12, 13, 20, 21
 Данчык (Андрусышын Багдан) 185, 202, 256
 Дафнэр Марагта 183
 Дафнэр Тамаш 183
 Дашкевіч Вольга 146
 Дашута Я. 181
 Дваер Бэрнард 183
 Дзейка М. 224
 Дзекуць-Малей Лукаш 160, 258, 260
 Дземянчонак 108
 Дземянюк Тодар 210
 Дзеружынскі Францішак 200
 Дзімітрый, архімандрыт 310
 Дзімітрый, патрыярх 142
 Дзімідаў Мікалай 200
 Дзімідзік Іван 230
 Дзянікін А. 65, 74
 Дзяніс, мітрапаліт 160
 Дзяніс, Дыянісій (Валядзінскі Канстанцін) 48, 68, 74, 76, 79, 81, 85–88, 90, 104, 116, 128, 129, 210, 238
 Дзяржынскі Фелікс 314
 Дольны Яз. 183
 Дораф А. 217
 Доул Боб 256
 Дубаневіч Оля 202, 243
 Дубеціс Язэп, ксёндз 63
 Дубяга Ала 190, 221
 Дубяга Алег 190, 215, 231
 Дубяга Віктар 190
 Дубяга Генадзь 200, 205, 231, 242, 247, 257
 Дубяга Жэня 190, 228, 231, 247, 257, 258
 Дубяга М. 257
 Дубяга Сымон 257
 Дубяга Сыцёпа 231
 Дударэва Лена 221
 Дударэвіч С. 251
 Дуж-Душэўскі С. 221
 Думорас Аляксандар 183
 Дунец Уладзімір 165, 200, 250, 253
 Дурэйка В. 158
 Дутко Ірэна, гл. Рагалевіч-Дутко Ірэна
 Дутко Тамара 256
 Душнік У. 188
 Дыкс М. 183
 Дымітрыёс, патрыярх 242, 256
 Дынглі Джэймс 173
 Дышлюк Вера 237
 Евец А. 217
 Езавітаў К. 258
 Езэкія, цар юдэйскі 293
 Елісей, прарок 299, 302
 Еранім, сьв. 289
 Ермачэнка Іван (Янка) 90, 92, 102, 105, 229
 Ерэмія, эпіскап 205
 Еўфрасінья Полацкая 86, 126, 127, 129, 144–150, 154, 156, 167, 168, 175, 182, 191, 200–202, 204, 211, 223, 231, 263, 264

- Жалезьняковіч Серафім 166,
184
Жамойда С. 217, 256
Жарскі Іван 123
Жаўняровіч Мікалай 257
Жаўняровіч Уладыслаў 24
Жолаб 217
Жук В. 184
Жук Ф. 251
Жук-Грышкевіч В. 154, 158,
180, 185, 186, 221, 228, 231, 240,
250
Жук-Грышкевіч Раіса 174, 178,
184–186, 192, 228, 231, 232, 248
Журня Фелікс 190, 212, 242
Жучка Я. 186
Жызьнеўская Анна 175, 183
Жызьнеўская Е. 175, 217
Жызьнеўскі Нікадым 175, 183,
230
Жылік А. 194
Жылінскі А. 260
Жыхар К. 251
Забораў Барыс 238
Забэйда-Суміцкі М. 36
Загурскі А. 213
Зайка Ул. 224
Закхей 302
Залескі Адам 189
Заморская Вера 185
Запруднік Вера 216
Запруднік Надзя 150
Запруднік Янка 150, 154, 186–
189, 200, 218, 221, 231, 242, 256–
258
Захаркевіч Васіль 209, 244
Звеніслава (Яўпраксія) 263
Зданковіч Аляксандар 182,
190, 224
Зданковіч Анатоль 183
Зелянеўскі Віктар 157
Зубенка К. 217
Зубкоўскі В. 191
Зуй М. 193, 212, 248
Зыбайла Пётр 209
Зьніч Вітаўт 191
Зязюля Андрэй, гл. Астра-
мовіч Аляксандар
Зялінскі, святар 173
Іаакім, праведнік 297, 307, 308
Іаан (Лаўрыненка) 114, 117,
121
Іаан Багаслоў 135, 273
Іаан Дамаскін 277, 279, 290
Іаан Златавуст 313
Іаан Прадзеча, гл. Іаан Хрысь-
ціцель
Іаан Хазэвіт 307
Іаан Хрысьціцель 291, 297,
299
Ібрагім Шалудзі 305
Іваноў Ігар 192
Іваноўскі Вацлаў 93, 228
Івашкевіч, сьвятар 104
Яфан, цар юдэйскі 293
Ізяслаў (Бруцкі Ян) 155, 157,
158, 161, 165, 174, 182, 187, 200,
205, 208, 222, 238, 240, 242, 247,
249, 255, 257, 259
Іларыён, мітрапаліт 215
Ільчук В. 204
Ільчук М. 256
Ілья, прарок 297, 299, 302,
308
Іосіф Арымафейскі 287
Ірад 290
Іраклі, імператар 273
Ісак, сын Аўраама 133, 270
Ісая, эпіскап 193, 248
Ісус Навін 299
Ісус Хрыстос 28, 45, 57, 134,
135, 235, 237, 264, 270–279, 284–
291, 293, 296, 302, 304, 307, 313–
315
Кабяка Аўген 185
Кабяка Оля 202
Каваленка Я. 202
Кажан В. 251

- Кажаневіч Хведар 154, 182, 203, 240, 241
 Кажура Дзьмітры 188
 Кажура Пётр 161, 166, 176, 177, 181, 184, 190, 199, 231, 233, 248, 250, 251, 258
 Казан М. 256
 Казлоўскі Мечыслаў 175
 Казлякоўскі Міхась 188, 239, 242
 Казлякоўскі Янка 209, 248, 251
 Каіфа (Каяфа) 285
 Кайко Вера 245
 Калбаса Янка 154, 182, 194, 203, 213, 218, 240, 241
 Каленік Марыя 217
 Каленік Міхась 256
 Калесьніковіч Ул. 157
 Каліноўская Лідзія 145, 146
 Каліноўскі Кастусь 36, 60
 Калодка Алесь, адвакат 27
 Калоша К. 154, 175, 178, 187, 200, 202, 205, 216, 225, 247, 249
 Калтуноўскі Г. 217
 Каляда К. 250
 Каляда-Сьмірнова Іра 158, 202
 Каменскі Барыс 210
 Камінскі, грамадзкі дзеяч 8
 Кананчук М. 253
 Кананчук Таццяна 194, 200, 202, 225, 253
 Кандрусевіч, архібіскуп 159, 207
 Кандрусік Ляра 157
 Кандрусік Мікалай 157
 Кандрусік Юльён 157
 Канкевіч І. 217
 Канстантын Вялікі 138, 277, 287, 288
 Каптуровіч, сьвятар 216
 Каптуровіч А. 251
 Каранеўскі М. 199
 Каранеўскі Язэп 199
 Карась Лявон 231
 Карась Я. 254
 Карасэвіч В. 199
 Карніловіч Сяргей 187, 194, 200, 202, 205, 250, 253
 Кароль А. 199
 Карпач 254
 Карповіч Алесь 220
 Касацкі Пётр 157
 Касмовіч Дзьмітры 108, 193
 Каспэрскі Леанід 75
 Касцюкевіч Ю. 251
 Касцюковіч В. 157, 158, 175, 194
 Касяк Іван 85, 89, 93, 102, 103, 105, 110, 124, 126, 183, 201, 210, 229
 Касяк Кастусь 93
 Касяк Лявон 93
 Катовіч Аўген 81
 Каўэлярт Робэрт ван дэ Уэйльс 153, 186, 188, 200, 215, 229
 Кахановская Яніна 154, 185
 Кахановскі Аўген 154, 250
 Кашкода П. 154
 Кашыра Ю. 28
 Кейн Томас 183
 Кендыш В. 155, 176, 177, 182, 187, 200–202, 208, 214, 216, 217, 223, 234, 238, 240–242, 247, 249, 254, 258
 Кіпель Вітаўт 161, 185, 200, 201, 221, 229, 239, 256
 Кіпель Зора 144, 150, 229
 Кірбург фон Іо
 Кірка Барыс 157, 178, 194, 233, 250
 Кірка В. 157
 Кірыла Тураўскі 147, 148, 160, 182, 192, 193, 207, 209, 213, 244
 Кісель В. 175
 Кіслы К. 153, 154, 200, 213, 219, 250, 257
 Кістнэр Рыгор 230

- Кіф О'Грэгары 256
 Клапаткоўскі, архібіскуп 13
 Клім С. 201
 Клімовіч А. 30, 36, 43, 44, 59, 163
 Клінцэвіч Даніла 153, 209
 Кляйноў Барыс 154, 203, 240, 241, 257
 Кніжнікаў, сьвятар 238
 Кнурэнка М. 61
 Когары І. 254
 Козыр Міхась 201, 243
 Колцава Кацярына 221
 Кольба Т., гл. Стагановіч (Кольба) Тамара
 Конюх Пётр 239
 Косараў В. 154
 Костэк-Бэрнацкі 48
 Костэр П. 150
 Коўтун Валянціна 202
 Коўш Аляксандар 73
 Коўш Святаслаў 179, 183, 199, 217, 256, 257
 Коч Эдвард 257
 Краскоўскі Іван 90, 91
 Красноў П. М. 121
 Красьневіч 258
 Крушына Янка 203
 Крыга Алесь 203
 Крыт Аляксандар, гл. Андрэй
 Крэзол В. 217
 Крэс Е. 217
 Крэчэўскі Пётр 174
 Кубраўцова Вера 148
 Кубэ Вільгэльм 27, 52, 87, 91, 98, 101–104, 106
 Кудасава Надзя 181
 Кудасаў А. 251
 Кузьміцкі Якаў 165, 253
 Кукель Ч. 247, 254
 Кулагін Н. 217
 Кулагіна М. 217
 Кулак, ксёндз 25
 Кулакоўскі Аляксандар 154, 157, 160, 163, 200, 211, 212, 221, 251, 260
 Кулеш Міхаіл 193, 210, 248
 Кулеш П. 204
 Куліковіч Мікола 156, 163, 164, 166, 193, 204, 220
 Куляс Юльян 204
 Кумейша Клара 252
 Кунцэвіч, сьвятар 173
 Кунцэвіч Мікалай 216
 Куома Марыё 257
 Курбат Т. 157, 231
 Курыла А. 250
 Курыла Ларыса 177, 216
 Курыла Ул. 153, 175, 176, 178, 187, 219, 238, 251
 Курыловіч Д. 250
 Курыловіч Зьмітро 160
 Кухта 238
 Кушаль Ф. 153, 176, 188, 189, 251
 Кушнер Іаан 89, 94, 105, 108, 210
 Куява К. 183
 Кэнэр Люся 221
 Лазар 297
 Лазінскі З. 25, 46, 61
 Лапіцкі Мікалай 85, 86, 89, 94, 100, 101, 105, 108, 123, 124, 126, 145, 159, 160, 165, 168, 176, 179, 199, 204, 210, 213, 228, 236, 239, 248
 Латушкін А. 204
 Латушкін Мікола 150, 217, 230
 Латышаў Р. 193
 Лаўрыновіч Я. 205
 Лахвіч 251
 Лемяшонак А. 240
 Лемяшонак Хв. 154, 223
 Леў Вялікі, папа 138
 Леўчык-Ляўковіч Гальяш 258
 Лісай Ніна 181
 Лісіцкі Клемент 155

- Лісоўскі Адам 22, 32
 Лісчонак 175
 Літвіненка Янка 231
 Літвінка У. 253, 257
 Ліхач А. 251
 Лішчонак Б. 158, 194, 231, 250
 Лонгін, сьв. 275
 Лосік Віктар 239, 242
 Лошка Алесь 228
 Лужынскі Міхась 185, 248
 Лука, апостал 134
 Лукашук Ганна 181
 Лукашэвіч В. 200
 Лукашэвіч Янка 200
 Лук'янчык Анатоль 202
 Лук'янчык Аня 190, 253
 Лук'янчык Янка 215
 Луцкевіч Антон 56–59, 64, 161, 216, 241, 258, 260
 Луцкевіч Іван 22, 241
 Лысюк Аўген 155, 200, 238
 Лысюк В. 251
 Любянец К. 64
 Люксмор Джонатан 226
 Ляўковіч Л. 251
 Ляшэвіч, ксёндз 28
 Магамэт 294–296, 304
 Магнушэўскі М. 7–9, 36
 Мазур Каця 202, 252
 Мазур Юрка 202
 Мазура В. 183
 Мазура Юрка 175, 247
 Мазурук Юрка 183, 202
 Майсей, прарок 134, 301, 304
 Мак Ст. 186, 241, 254
 Макмілін Арнольд 253
 Мала Джоў (Мальшэўскі) 217
 Малевіч 104
 Малец, ксёндз 27
 Малішэўскі, ксёндз 7
 Малроні Браян 158, 227
 Мальдзіс Адам 206
 Мамачка Эл. 206
 Манжула К. 217
 Мантэлони А. 183
 Манькоў П. 217, 250
 Манькоўская М. 251
 Манькоўскі Пётр 200, 216, 248–250, 254
 Марк, апостал 284, 285
 Маркевіч А. 158, 228, 241
 Маркоўскі П. 254
 Маркс К. 314
 Мароз Н. 183
 Мароз Ул. 190, 224
 Марозаў, архімандрыт 50
 Мартас Антон, гл. Апанас
 Марфа 297
 Марцін, пастух, 17
 Марціновіч С. 153
 Марціноўскі В. Ф. 161
 Марыноўская Таня 221, 230
 Марыноўскі Мікалай 247
 Марыноўскі Хведар 230
 Марыя, Маці Божая 286, 289
 Марыя Магдаліна, Сьв. 270, 273, 276, 284, 290, 297, 298
 Маскалік А. 163
 Маскалік Кастусь 181, 191, 215, 229, 246, 252
 Маскалік Міхась 155, 229, 244, 245, 253
 Масыціцкі Ігнацы 75
 Матафія 293
 Матулевіч Юры 28, 29, 34, 162, 164
 Махахэй С. 154
 Махнач Ванда 185, 222
 Махнач Міхась 183, 185
 Махноўскі А. 251
 Махнюк Алэг 146, 150, 179, 183, 256
 Махнюк Люда 150, 251
 Мацей (Сямашка) 75–77, 224
 Мацкевіч М. 251
 Мацукевіч Андрэй 247
 Мацукевіч Міхась, гл. Мікалай
 Мацьвей, эпіскап 213, 255

- Мацэвіч, сьвятар 60
 Машара Міхась 19
 Мельяновіч Пётр 209, 251
 Мерляк Даніла 256
 Мерляк К. 153, 175, 179, 183,
 188, 189, 207, 209, 217, 242, 251,
 256, 257
 Мігай Міхаіл 154, 210, 221,
 231
 Мігалі Лука 256
 Мікалааеня В. 207
 Мікалай, Сьв. 289, 305
 Мікалай (Мацукевіч Міхась)
 150, 154, 155, 157–161, 164, 168,
 170–177, 180–183, 185, 187, 190,
 192–194, 196, 197, 200, 203, 206–
 212, 215, 216, 220, 222–224, 226–
 228, 230, 231, 233, 234, 237, 238,
 240, 242, 243, 245, 247, 249, 250,
 252, 254, 257–260
 Мікалай (Ярушэвіч) 82
 Міндшэнты (Мідшэнты), кар-
 дынал 156, 201
 Мірановіч А. 179, 217
 Міранцоў Д. 217
 Місюль Янка 209
 Мітрафан (Гутоўскі Міхаіл)
 119
 Міхаіл, архіэпіскап 160
 Міхальчык Лёля 202
 Міхалюк Лёля 150
 Міхалюк Я. 154, 203, 213, 241,
 257
 Міцкевіч Аляксандар 158, 187,
 205, 209, 238, 239, 247, 248, 251,
 258
 Міцкевіч Міхась 157, 209, 254
 Мойнінген Даніэль 257
 Мойсік Янка 253
 Монід Алег 175
 Моніч Т. 218
 Мрочка А. 241
 Мсьціслаў, мітрапаліт 205
 Муха Янка 251
 Мышкоўская Аня 158
 Мэйштовіч В. 64
 Мэльхісэдэк (Паеўскі) 128,
 172
 Мэрдок Бэрнадэта 185
 Мэфодый, эпіскап 310–312
 Мядзейка Н. 204, 217
 Мядзьведзь, архімандрыт 50,
 175
 Мязэвіч В. 217
 Набагез Аляксандар 181, 251
 Набагез Ул. 177, 214
 Навіцкая Н. 158
 Навіцкі Валяр'ян 157, 187,
 194, 250
 Навіцкі Д. 51
 Надсон Аляксандар 150, 155,
 161, 172–174, 183, 185, 189, 191,
 192, 198, 212, 222, 224, 225, 229–
 232, 238, 242, 246, 249, 252, 253
 Найдзюк Чэслаў 183, 212, 213
 Найдзюк Юзя 183
 Нарушэвіч 8
 Насэр Г. 315
 Наўмовіч Міхась 214, 238, 254
 Наумчык Жорж 257
 Некраш І. В. 161
 Некрашэвіч Аркадзь 257
 Немановіч Ул. 214, 215
 Неманцэвіч Антон 28, 38–42,
 52, 72, 101, 153
 Несьцераў 254
 Нікадзім, Сьв. 270, 276
 Нікадым, архіэпіскап 159
 Нікан М. 172, 212
 Нікановіч А. 158
 Ніканор, мітрапаліт 212
 Ніхаёнак К. 189
 Ніхаёнак Янка 211, 248
 Новік Анатоль 217
 Новік В. М., гл. Коўтун Валян-
 ціна
 Новік К. 217
 Ной 274, 295

- Норык Л. 258
 Нэман 299
 Нягода Людміла 217
 Нягода Пётр 217
 Нядзьведзкі Пётр 161
 Орса Л. 251
 Орса Н. 251
 Орса-Рамана Ала 185, 193, 217, 247, 257
 Павел, апостал 3, 38, 134, 135, 156, 178, 233, 242, 283, 289
 Павел VI, папа 159, 163, 179, 181
 Павел (Мяленцеў Трафім) 111, 112, 117, 121
 Падзява Тамаш 181, 189, 218
 Пазыняк Зянон 186
 Пазыняк Юльян 222
 Пазыняк Я. 59, 254
 Паісі (Абразцоў) 119
 Пакорная Алена 183
 Паланевіч Аляксандра 190
 Палескі Аляксандар 185
 Палікарп (Сікорскі Пётр), епіскап 80, 128, 130, 131, 163, 178, 219, 238
 Палюховіч Міхась 217, 251, 259
 Палякова Альжбета 241
 Палякоў, сьвятар 154, 191
 Панкевіч Іван 205, 217
 Пануцэвіч Вацлаў 65, 149, 150, 160, 175, 199, 220
 Пануцэвіч І. 183
 Панцеляймон (Ражноўскі Павел), мітрапаліт 52, 67, 78–83, 86–90, 92–107, 110–117, 120–122, 126, 127, 130–132, 168, 175, 187, 210, 229, 253
 Панцэвіч Іван 156
 Панько Іван 61
 Пархоменка Валя 243
 Паўк Б. 183
 Паўловіч Сяргей 73, 203, 258
 Пачопка, сьвятар 51
 Пачопка Браніслаў 21
 Пашкевіч В. 223
 Пашкевіч М. 228
 Пашкевіч Паўлюк 185, 228
 Пашкевіч-Мэк Эва 185, 228
 Пашкевічы 150
 Пекарскі Янка 154, 182, 190, 200, 213, 223, 224, 239, 241, 242, 244
 Пелагея, Прападобная 297
 Пётр, апостал 38, 156, 242, 284, 285
 Пётр I 139
 Петрукоўскі М. 241
 Пецька П. 251
 Пешюкевіч М. 53, 253
 Пій X, папа 40
 Пій XII, папа 40, 226
 Пікарда Гай дэ 163, 164, 173, 183, 190, 213, 224, 253, 258
 Пікулік П. 251
 Пілат Понцій 275, 285, 286, 293
 Пілецкі А. 204
 Пітушка Я. 175, 217, 228
 Піхура Г., гл. Пікарда Гай дэ
 Пішчым (Сьвірыдаў) 119, 120, 217
 Платон, епіскап 160, 168, 178, 224
 Пляскач В. 158, 175, 178, 187, 194, 203, 205, 223, 224, 238, 247
 Полацкі П. 225
 Прадслава, гл. Еўфрасінья Полацкая
 Пракаповіч Адам 154, 202
 Прановіч Уладыслаў 185
 Протас Аўген 192, 248, 251
 Прускі Мікола 157
 Прылепскі Хв. 227
 Прыстаўка Васіль 179, 193
 Прыстаўка Марыя 179, 193

- Пунтус Васіль 204, 217, 220,
 230
 Пунтус К. 217
 Пуп К. 217
 Пшыбароўскі, капітан 27
 Пыск Нічыпар 89, 100, 101,
 108
 Пэнда М. 253
 Пякарскі А. 229
 Пякарскі Павел 24
 Пятлюра С. 80
 Пятроўскі Ст. 257
 Пятроўскі Ян 216
 Равенскі М. 156, 164, 193, 238
 Рагалевіч-Дутко Ірэна 150,
 256, 259
 Рагуля Барыс 157, 175, 231,
 248
 Радзівіл Антаніна 7, 8
 Радзівіл Канстантын 7
 Радзівіл Магдалена 24
 Радзівіл Мацей 7, 8
 Радзюк В. 250, 253
 Радзюк Ф. 217
 Радзюк Язэп 175
 Радрыгес Плясыда 230
 Радэк Вера 158, 194
 Радэнкавіч Аляксандар 158,
 175, 202, 203, 231, 233, 247
 Раецкі 254
 Раковіч Я. 202
 Ракфэлэр Нэльсан 254
 Раманаў Кірыл Уладзіміравіч
 127
 Рамук Вера 161, 175, 183, 185,
 230
 Рамук Вітаўт 175, 185, 192,
 204, 217, 220, 230
 Рамук Ірэна 161
 Рапецкі Юрка 230
 Рафановіч Хведар 207
 Рахіль 290
 Рацці Ахілес 12
 Рачыцкі М. 231
 Родзька, ксёндз 22, 23
 Родзька Філарэт 172, 174, 176,
 199, 201, 207, 249, 251
 Ролсан Я. 212
 Роп Эдвард дэ 9–12, 24, 25, 28,
 34, 188
 Руднік Галіна 185
 Рудніцкая Рыта 158
 Рудніцкі 157
 Русак Аляксандар 130
 Русак Васіль 155, 158, 161,
 175, 187, 200, 205, 215, 216, 221,
 223, 230–233, 238, 241, 242, 247,
 248, 251, 257, 258
 Русак Галіна 149, 150, 167, 258
 Русак Ул. 158, 161, 176, 177,
 184, 187, 205, 216, 219, 227, 228,
 251, 258
 Рыбальтоўскі, ксёндз 28
 Рыгор (Барышкевіч Георгі) 78,
 79, 113, 117, 121
 Рыгор VII, патрыярх 67, 128,
 140
 Рыжы-Рыскі Уладыслаў 205
 Рымша 175
 Рыч Вера 173, 190, 226, 253
 Рэйніс, біскуп 22
 Рэшаць Язэп 29, 159, 181, 184,
 219
 Сабалеўскі Юры 184
 Сава (Саветаў Георгі) 74, 75,
 77, 78, 146, 203
 Сава Асьвячоны 297, 307, 308,
 312
 Савёнак Зора, гл. Кіпель Зора
 Савіцкі Калістрат 155, 250,
 253
 Сагайдакоўскі Анані 238
 Садоўскі Ян 229, 232
 Сажыч Барбара 175
 Сажыч Язэп 154, 157, 158, 175,
 178, 185, 187, 194, 202, 205, 213,
 221–223, 228, 248–250, 257
 Сак, ксёндз 21

- Сакавік Юры 226
 Саковіч А. 210
 Саковіч Юльян 90, 229
 Салавей Алесь 235
 Салавей Ул. 155, 163, 181, 213,
 217, 229, 236, 237, 244, 247, 253
 Салагуб Аляксандар 133
 Саладзін 293
 Саламон, цар юдэйскі 223,
 293, 295, 296
 Салаўёў Уладзімір 135
 Салянка, студэнтка 22, 23
 Сапега Леў 180, 236
 Сапяжынскі Якуб 221, 230,
 231
 Саснавой А. 217
 Саўка М. 158
 Саўчык Пётр 177
 Саўчыц П. 260
 Сваяк Казімір, гл. Стэповіч
 Кастусь
 Сегін Анатоль 183
 Селязьнёў 254
 Селях-Качанскі Вячаслаў 164
 Семянчук Васіль 154, 200, 257
 Сенька Міхась 150, 179, 193,
 236, 256, 257
 Сенькевіч С. 217
 Серафім, Прападобны 314
 Серафім (Лук'янаў Аляксан-
 дар) 113
 Серафім (Лядэ Карл Георг) 88,
 92, 113
 Серафім (Шахмут) 108
 Сергій Раданескі 297
 Серы М. 241
 Сеўба Сымон, гл. Сыцяпан
 Сеўба М. 108
 Сёмуха В. 223
 Сільвановіч Аляксандар 150,
 175, 187, 215, 233, 238, 247
 Сільвановіч Ванда 158
 Сільвановіч Іра 221
 Сільвановіч Люся 158
 Сільвановіч Ніна 157, 158,
 175, 190, 194, 205
 Сіман Пракажоны 297
 Сіповіч Чэслаў 149, 150, 154,
 155, 159, 161, 163, 164, 171, 180,
 181, 183, 184, 186, 189, 190, 192,
 193, 198, 200, 205, 207, 213, 217,
 218, 220, 225, 227–229, 231, 236,
 237, 239, 241, 242, 246, 249, 250,
 254, 255
 Сіро А. 161
 Сірс Амброжы 222
 Сітнік Я. 242, 243, 260
 Сіф 295
 Сіцько Мікалай 257
 Скабей М. 212
 Скарына Ф. 35, 200, 227, 253,
 260
 Скаўронскі Яўген 193, 256,
 259
 Скепка Пётр 185
 Скорын 254
 Скурат Я. 158, 232
 Слаўко Марта 232
 Слаўко Н. 194
 Слаўко Пётр 232
 Слаўко Р. 231
 Слосканс Б. 153, 158, 161, 163,
 183, 186, 194, 213, 217, 226, 229,
 236, 238, 242
 Слупаў-Шэмбэк, біскуп 13
 Смага М. 238
 Смарагд (Латышонак Павел)
 65, 66
 Смаршчок Аўген 154, 163,
 182, 186, 187, 190, 200, 203, 218,
 220, 222, 223, 227, 228, 234, 238,
 243, 248
 Смаршчок Зоя 218, 239
 Смоляк Д. 218
 Спічонак В. 200
 Стагановіч (Кольба) Тамара
 149, 150, 251

Стагановіч А. 153, 176, 188,
 216, 227, 248, 251
 Стагановіч Леў 181, 231
 Стаднікаў Леанід 123, 213
 Сталін І. В. 30
 Стальмашонак М. 157, 158
 Станкевіч Адам 11, 13, 19, 24–
 27, 30–37, 44, 58, 59, 204, 205, 225,
 229, 239, 255, 258, 260
 Станкевіч Антаніна 225
 Станкевіч В. 228
 Станкевіч Валянцін 30
 Станкевіч Вінцэнт 30
 Станкевіч Зінаіда 161, 239,
 240, 242
 Станкевіч К. 157, 260
 Станкевіч Р. 158
 Станкевіч Станіслаў 216, 227,
 228, 240, 242, 251, 258
 Станкевіч Янка 156, 200, 251,
 258
 Стар Вольга 220, 243
 Стар (Старавойтаў) Карп 155,
 176, 179, 180, 192, 200, 209, 213,
 214, 218, 219, 221, 223, 230, 231,
 233, 234, 238–240, 247, 249, 251,
 254, 257, 258
 Стаўпіскі М. 240, 241
 Стафан, пакутнік 292, 297
 Стол Павел 256
 Стома Васіль 200, 228
 Стома Ніна 251
 Страпко Міхась 154, 178, 194,
 202, 203, 216, 219, 221, 223, 225,
 232, 233, 238, 243, 247, 252, 254,
 257
 Строк Язэп 154, 176, 179, 183,
 217, 227, 230, 241, 252, 257
 Стрэльчык Барыс 91, 92
 Стрэльчык Рыгор 168
 Стрэчань Андрэй 200, 202,
 247
 Стрэчань Мікола 209
 Стукаліч А. 217

Стэк Валянцін 175
 Стэповіч Альбін 44
 Стэповіч Кастусь 16–19, 36
 Стэцкевіч Фэлікс 258
 Супрун Тамара 215, 228
 Супрун Тамаш 190, 251
 Супрунчык М. 248
 Сурвілла І., гл. Шыманец-Сур-
 вілла І.
 Сурвілла Я. 254
 Сымон (Іваноўскі) 79
 Сымон, эпіскап 80, 81
 Сымон, протагерэй 80
 Сырсу Амброжы 183
 Сыру Язэп 173, 174, 183, 185,
 215, 220, 230
 Сысой Г. 183
 Сьвірыд Павел 105, 108, 120
 Сьцяпан (Сеўба Сямён, Сы-
 мон) 94, 95, 97–100, 102, 107, 108,
 112, 114, 117, 121, 122
 Сьцяпан Баторый 75
 Сэвіл В. 183
 Сяднёў Масей 257
 Сядура Ул. 3, 212, 261, 264,
 266, 267, 271–273, 276, 280–283,
 286, 287, 292, 295–302, 305, 306,
 307, 309, 312, 313, 315
 Сякерка Мацей 253
 Сямашка Мацей 153
 Сямашка Якаў 61
 Сянькевіч В. 253
 Сянькевіч Павел 161, 222
 Сянькоўскі Мікола 310
 Сяргей (Ахатэнка Рыгор) 127–
 131, 154, 159, 160, 165, 168–170,
 172, 175, 178, 179, 191, 194–195,
 200, 205, 210–212, 214, 219, 221,
 222, 224, 229, 234, 235, 238, 245,
 247–249, 253
 Сяргей (Васкрасенскі Дзьміт-
 ры) 76, 81, 82, 104, 118
 Сяргей (Каралёў Аркадзь) 66,
 67

Сяргей (Старагародзкі Іван)
68, 75, 79–83, 88, 93, 111, 115

Сяргей (Сьмірноў Аляксан-
дар) 118

Талочка У. 26, 36, 44, 59, 60

Тамаш Кэмпійскі 45

Тамашчык Міхась 228

Тамашчык Уладзімір, гл. Ва-
сіль

Тамушанскі Робэрт 155, 156,
162, 174, 191, 232, 241, 246, 252,
257

Тарановіч Вячаслаў 224

Тарасэвіч Тэрэса 183

Тарасэвіч Уладзімір 161, 173,
178, 181, 186, 191, 217, 220, 222,
232, 238, 242, 243, 246, 252, 255

Тарасэвіч Янка 29, 159, 181,
220, 244, 255

Тарашкевіч Браніслаў 258

Тармасэвіч, шавец 31

Татарыновіч Пётр 181, 194,
214, 226, 229, 233, 236–240, 244,
245, 253, 255, 258

Таўпека Максім 160

Трус-Трусаў Галіна 247

Трусэвіч Лявон 175

Трызна Тамаш 42, 43

Трысмакоў П. 247, 260

Тулейка Міхась 153, 176, 189,
200, 201, 216, 219, 228, 248, 251,
258

Тумаш Вітаўт 176, 188, 228,
242, 248, 251, 258, 260

Тумашэўская О. 248

Тыссэран, кардынал 153, 236,
248

Тэраўскі А. 193

Тэрнэзіус Кірыл ван 48

Уладзімір, князь 297

Уладзімір, эпіскап 66, 238

Уласаў А. 258

Уласаў А. А., генэрал 112

Унукоўскі, біскуп 13

Уокер Эдвін 230

Урангель П. М. 91

Урбановіч Міхась 220

Усяслаў, князь 263

Феадосій (Феадосіеў Міка-
лай), архіэпіскап 76, 78, 80, 81, 85

Феадосій, архімандрыт 311

Феафан (Пратасевіч) 91

Фіёнік Дарафей 252

Філарэт (Вахrameeў) 166, 189,
209, 226, 256

Філарэт (Драздоў) 139

Філарэт Міласьцівы, Сьв. 291

Філафей (Нарко Уладзімір) 52,
90–108, 110–112, 114, 116, 117,
121–123, 126, 127, 162, 168, 175,
187, 192, 219, 238

Філіп (Гарднэр Іаган фон) 113

Філятэос, эпіскап 183

Фінькоўскі Уладзімір 85–87,
89, 90, 92, 210

Флін Джэймс 253

Фоцій, патрыярх 141, 143

Францук Янка 24

Фрымэн Роланд 241

Хаванскія 212

Хазрой, цар 293

Хакім, цар 278, 293

Ханенка Янка 202

Ханяўка Ч. 251

Харавец А. 157, 194

Харавец Галіна 190

Харавец Ул. 215

Харытон, Прападобны 302

Харэвіч Аня 158

Харэвіч Юрка 193, 194, 208

Хациновіч М. 252

Хвещька Лук'ян, ксёндз 12, 24–
26

Хлявінскі, ксёндз 63

Хмара Сяргей 210

Хмыз 213

Хрэноўская Галена 185

Хрэноўская Ларыса 185

- Хрэноўскі Антон 185
 Хрэноўскі Рыгор 185
 Цамблак Рыгор 128
 Цанава Лаўрэнці 117
 Цеханоўскі Я. 56
 Цікота Андрэй 24, 181
 Цімафей (Шрэтар) 75, 76
 Ціпка 213
 Ціхан (Белаўін Васіль), патры-
 арх 65, 66, 68, 78, 79
 Ціхановіч Васіль 188
 Ціхановіч Усевалад, гл. Сяду-
 ра Ул.
 Ціханюк Зьміцер 185
 Цыглер, прафесар 213
 Цьвірка П. 217
 Цэпляк, біскуп 17, 25, 38
 Цялеш В. 157, 228, 250
 Цялеш Ліда 158, 194, 232
 Цялеш М. 251
 Цялеш Роланд 182
 Цялеш Ул. 157, 158, 160, 185,
 194, 221, 232, 286
 Цяпінскі В. 260
 Цярніцкі Віталь 150, 183, 217,
 256, 257
 Чайкоўскі Зьміцер 147
 Чарапук-Змагар Янка 255
 Чарнецкі, біскуп 48
 Чарнэцкі Я. 254
 Чарняўскі Уладыслаў 199, 223,
 246, 254
 Чарняўскі Францішак 171,
 181, 186, 189, 190, 212, 235, 245,
 257
 Чорная Ніна 160
 Чыжык Янка 154, 176, 200,
 250, 251
 Чыквін Ян 215
 Чычэліс Васіль 200, 212, 221
 Чэрнік К. 253
 Шалкевіч Міхась, ксёндз 63
 Шаршуновіч К. 158
 Шафнагель Казімір 162
 Швэдзюк М. 226, 255
 Швэрань Даніла 217
 Швэрань Ліда 217
 Шніп, езуіт 27
 Штрэфель Д. 217
 Шудзейка А. 251
 Шукелойць А. 154, 161, 175,
 176, 185, 186, 219, 221, 227, 228,
 233, 239, 242, 251, 255, 256
 Шуст Мікола 175, 218, 255
 Шусьціцкі Ізыхар 229
 Шутовіч Віктар 28–30, 34, 44,
 184, 214, 241
 Шутовіч Янка 241
 Шчорс Мікола 123, 168
 Шчурко Міхаіл 160, 210, 212,
 221, 247, 253
 Шчэцька Васіль 150, 183, 209,
 255–257
 Шыбут Тодар 123
 Шыдлоўскі А. 157
 Шыманец Уладзімір 149
 Шыманец-Сурвілла Івонка
 149, 150, 183, 185
 Шырковіч П. 241
 Шырокі Станіслаў 24
 Шышко П. 157, 160
 Шэмяціла Усевалад 183, 257
 Шэптыцкі А., мітрапаліт 22,
 40–42, 51, 56, 57, 101
 Эдэленбос Крыстына 158
 Эдэленбос Таня 158
 Эзоп 8
 Эклезіяст 223
 Элефэры (Багаўленскі Дзьміт-
 ры) 66, 67, 78, 81, 118
 Эльлэрт, ксёндз 22
 Эпімах-Шыпіла Браніслаў 20,
 33, 36, 38
 Эфрон Хэтэянін 304
 Эшрэг Міхаіл 256
 Юда (Іуда) 15, 283, 284
 Юневіч, ксёндз 25
 Юрага Станіслаў 8, 9
 Юрда 95, 96, 99, 102, 104, 105

- Юркоўская Матрона 155, 258
 Юркоўскі Дзімітр 155, 258
 Юрцэвіч Васіль 209
 Юры Сьвятаслаў Усяслававіч
 263
 Юрый, Сьвяты 85
 Юрэвіч Лявон 1, 2
 Юрэвіч, мешчанін 30, 31
 Юстыніян, імператар 269, 289
 Юхневіч М. 248
 Ягайла 14
 Ягаўдзік Валя 202, 248
 Ягаўдзік М. 154, 158, 248, 249
 Язэп, Сьв. 270, 271, 276, 289
 Якавас, эпіскап 183, 242, 256
 Якаў, Сьв. 270, 290, 297, 303
 Якаў, архіэпіскап 207
 Якіменка Яўфімі 204, 250, 253
 Ялбжыкоўскі Р. 29, 35, 47, 52,
 64
 Ян XXIII, папа 189, 209
 Ян Павел I, папа 216, 219
 Ян Павел II, папа 161, 206, 216,
 222, 224, 232, 240, 246, 249, 253
 Ян Хрызастом 200
 Яновіч Сакрат 185, 259
 Яновіч Тацьцяна 185
 Яноўскі Аляксандар 154, 157,
 161, 176, 178, 217, 222, 231, 239,
 240, 242, 247, 250, 258, 259
 Янучонак К. 259
 Януш Т. 257
 Яр Я. 260
 Яраслаўскі Емяльян 83
 Яраховіч Астап 202
 Яраховіч Ева 202, 250
 Яраш В. 218
 Ярмалковіч В. 260
 Яскжэвіч Аляксандар 147
 Ясьвіловіч Янка 223
 Яськевіч Міхась 203, 241
 Ясько Д. 205, 260
 Ясько П. 153
 Ясюк Эмануіл 109
 Яўлогі, мітрапаліт 66, 67
 Яўстахій, Сьв. 289
 Яўфімія 263
 Яфан, цар юдэйскі 293
 Яцкевіч Мадэст 210, 211
 Яцкевічы 257
 Яцэвіч Валя 202
 Tello Gomez J. L. 260

ЗЬМЕСТ

Ад укладальніка	3
-----------------------	---

ХРЫСТОВЫМ ШЛЯХАМ

Айцец Леў Гарошка

Беларускія сьвятары й рэлігійныя дзеячы Беларусі	7
Айцец Мацей Магнушэўскі	7
Магілёўскі мітрапаліт Эдвард дэ Роп	9
Біскуп Сыцяпан Данісевіч	12
Ксёндз Аляксандар Астравіч	13
Ксёндз Кастусь Стэповіч	16
Ксёндз Францішак Будзька	20
Ксёндз Францішак Грынкевіч	21
Ксёндз Лук'ян Хвецька	24
Ксёндз Станіслаў Глякоўскі	26
Ксёндз Віктар Шутовіч	28
Айцец Адам Станкевіч	30
Айцец Антоні Неманцэвіч	38
Тамаш Трызна	42
Адольф Клімовіч	43
Станіслаў Грынкевіч	45

Айцец Леў Гарошка

Праз навальніцы й нягоды	45
Нашы традыцыі — наш скарб	55
Бог кліча на сваю службу, як Сам знае	56
Вільня	57
Пехатою па Беларусі	60

Мікола Волаціч (Вацлаў Пануцэвіч)

Беларуская Аўтакефальная Праваслаўная Царква (Выбраныя часткі)	65
5. У Заходняй Беларусі пад польскай акупацыяй	65
6. Савецкая акупацыя Заходняй Беларусі	77
7. Падрыхтоўка й арганізацыя БАПЦ у часе Другой сусьветнай вайны	83
8. Паваротная бальшавіцкая акупацыя Беларусі	117
9. Беларуская Аўтакефальная Праваслаўная Царква на эміграцыі	120

Аляксандар Салагуб

Аўтакефалія	133
Любоў да свайго народу ці нацыяналізм? Біблейскі аспэкт.	133

Царква і тэрыторыя	136
Дыяспара	136
Аўтакефалія	137
Аўтаномныя царквы	143

Зора Кінель

Традыцыя Святой Еўфрасіньні Полацкай на эміграцыі	144
--	-----

РЭЛІГІЙНАЕ ЖЫЦЦЦЁ. СЬВЯТАРЫ. ВЕРНІКІ

Выбраная бібліяграфія газэтаў «Бацькаўшчына» і «Беларус»	153
---	-----

Уладзімер ГЛЫБІННЫ НА СЬВЯТОЙ ЗЯМЛІ

Уступ. З княжага Полацку ў сьвяты град	263
I. У дарозе празь Ярдань	264
II. Сэрца сьвету	267
III. Малітва ля Каменя Памазаньня	270
IV. Сьведкі крыжовых жарсьцяў	273
V. Ля Гробу Гасподняга	277
VI. Малітва перамогі над сьмерцю	281
VII. Крыжовым шляхам	283
VIII. У Віфлееме, месцы Давідавым	288
IX. Крыніца духовага ачышчэньня і збавеньня	292
X. У Святой Ярданскай плыні	297
XI. У Гасьцях сьведкі біблейскіх часоў	303
XII. У патрыярхіі Ерусалімскай	310
XIII. Перамога духу	313
Імянны паказальнік	316

А 28 **Адзін Госпад, адна Вера, адзін Хрост:** Крыніцазн. дасьлед. /
Укл., прадм. А. Любіча; бібліягр. Л. Юрэвіча. — Мінск: Кнігазбор,
2007. — 336 с. — (Бібліятэка Бацькаўшчыны; кн. 12)
ISBN 985-6824-52-4.

Адзін Госпад, адзін Спадар — для праваслаўных, католікаў, вуніятаў.
Адзін — для беларусаў у Беларусі й па-за яе межамі. Гэтае адзінства — у
Богу й веры — і ёсьць зьместам і ідэяй прапануемай кнігі. Кніга зьяўляецца
ўшанаваньнем памяці людзей — сьвецкіх і сьвятароў, якія прысьвяцілі
сваё жыцьцё пашырэньню Богага Слова сярод беларусаў, і да ўмацаваньня
ідэі царкоўнае й нацыянальнае аднасьці беларускага народу.

Кніга «Адзін Госпад, адна Вера, адзін Хрост» — дванаццатая ў сэрыі
«Бібліятэка Бацькаўшчыны», заснаванай МГА «ЗБС «Бацькаўшчына» ў
2004 г.

УДК 323.1(=161.3)(100-87)

ББК 63.3 (4 Бел)

Навукова-папулярнае выданьне

Бібліятэка Бацькаўшчыны

Кніга 12

Адзін Госпад, адна Вера, адзін Хрост

Крыніцазнаўчае дасьледаваньне

Адкажны за выпуск *Г. Вінярскі*

Рэдактар *Л. Задзяркоўская*

Кампутарная вёрстка *Л. Ваўчок*

Карэктар *Г. Пазюк*

Падпісана да друку 10.02.2007 г. Фармат 84x108 $\frac{1}{32}$. Друк афсэтны.

Папера афсэтная. Гарнітура Times. Ум. друк. 17,64 арк.

Ул.-выд. 15,45 арк. Наклад 200 ас. Зак. 173.

ПУП «Кнігазбор».

Ліцэнзія № 02330/0131712 ад 12.05.06.

220112, Мінск, вул. Я. Лучыны, 38-93.

Тэл./факс (017) 204-86-97, тэл. (029) 772-19-14.

Надрукавана з дыяпазытываў заказчыка

ў друкарні ПУП «Ходр» ГА «БелТІЗ».

ЛП № 02330/0056661 ад 29.03.04.

220004, г. Мінск, вул. Вызвалення, 9.

**Міжнароднае грамадзкае аб'яднаньне
«Згуртаваньне беларусаў сьвету «Бацькаўшчына»
з 2004 году выдае «Бібліятэку Бацькаўшчыны».**

У сэрыі пабачылі сьвет кнігі:

- «Месца выданьня — Парыж»:
Выбраныя старонкі часопіса «Моладзь» (1948—1954)
- «Беларусы ў бітве за Монтэ-Касіна»:
Артыкулы, дакумэнты, аповесць
- Н. Гардзіенка. «Беларусы ў Аўстраліі»:
Да гісторыі дыяспары
- Л. Юрэвіч. «Мэмуары на эміграцыі»:
Крыніцзнаўчае дасьледаваньне
- І. Варабей. «Там, дзе сэрца маё»:
Публіцыстыка, пераклады, апавяданьні
- М. Ганько. «Каб сьведчылі пра Беларусь»:
Жыцьцё й дзейнасьць Міколы Ганька
 - «Эквівалент»:
Зборнік эміграцыйнай прозы
(укладальнік Л. Юрэвіч)
- Л. Юрэвіч. «Летапісны звод сусьвету
Чалавека Сьведамага»:
Гісторыя газэтаў «Бацькаўшчына» й «Беларус»
(1947—2000)
 - «Каханы горад»:
Зборнік эміграцыйнае ваеннае прозы
(укладальнік Л. Юрэвіч)
- Б. Рагуля «Беларускае студэнцтва на чужыне»:
Выданьне другое, выпраўленае й дапоўненае
- А. Адзінец. «Паваенная эміграцыя: скрыжаваньні лёсаў»:
Зборнік успамінаў

Рыхтуюцца да друку кнігі:

- «Урачыстасьць у садзе»:
Драматургія беларускай эміграцыі ХХ стагодзьдзя
- В. Грыцук. «Мы стваралі сваю Беларусь»

ISBN 985-6824-52-4

9 789856 824527

Адзін Лоспад, адна Вера, адзін Хрост